

VONDELS SPELEN

DEEL II, I

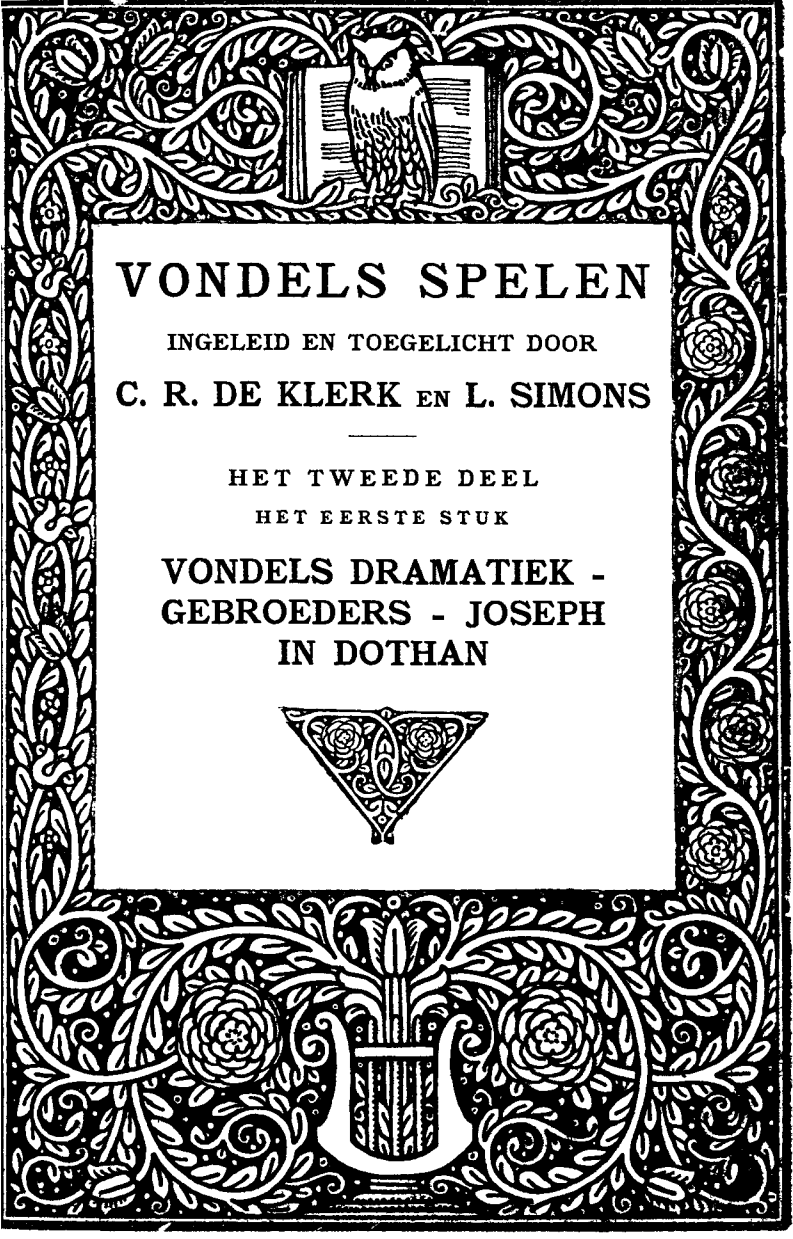
EDERLANDSCHE BIBLIOTHEEK

ONDER LEIDING VAN L. SIMONS.

UITGEGEVEN DOOR:
DE MAATSCHAPPY VOOR GOEDE EN
GOEDKOOPE LECTUUR AMSTERDAM

VONDELS SPELEN

INGELEID EN TOEGELICHT DOOR

C. R. DE KLERK EN L. SIMONS

HET TWEEDE DEEL

HET EERSTE STUK

VONDELS DRAMATIEK -
GEBROEDERS - JOSEPH
IN DOTHAN

Deze uitgaaf van Vondels Spelen zal geschieden overeenkomstig onderstaand plan :

DEEL I		C. R. DE KLERK : Kultuurbeschouwende Inleiding tot Vondels Spelen.	
1 ^e stuk	{	Het Pascha. Hierusalem verwoest.	{ Ingeleid en toegelicht door C. R. de K.
2 ^e stuk	{	Palamedes. Gijsbrecht van Aemstel Maagden.	{ Idem, door C. R. de K. „ „ L. S. „ „ C. R. de K.
3 ^e stuk	{	Peter en Pauwels. Maria Stuart. De Leeuwendalers.	{ Idem door C. R. de K.
DEEL II		L. SIMONS : Vondels dramatiek.	
1 ^e stuk	{	Gebroeders. Joseph in Dothan.	{ Ingeleid en toegelicht door C. R. de K.
2 ^e stuk	{	Joseph in Egypte. Salomon. Lucifer.	{ Idem door C. R. de K. „ „ L. S.
3 ^e stuk	{	Salmoneus. Jephtha. Samson.	{ „ „ C. R. de K. „ „ L. S. „ „ C. R. de K.
DEEL III			
1 ^e stuk	{	David in Ballingschap. David hersteld. Adonias.	{ „ „ C. R. de K.
2 ^e stuk	{	Adam in Ballingschap. Faëton Batavische Gebroeders	{ „ „ L. S. „ „ C. R. de K.
3 ^e stuk	{	Zungchin Noach Algemeen Register.	{ „ „ C. R. de K. „ „ L. S.

Het eerste deel is reeds verschenen. Prijs per stuk : Ingen. f 0.50; Carton f 0.65; Geb. f 0.80; Keurband f 1.10. Elk tooneelspel afzonderlijk : Ingen. f 0.20; Carton f 0.30; Linnen f 0.40.

VONDELS DRAMATIEK
DOOR L. SIMONS

De hedendaagsche lezer, begeerig te gaan genieten van het weidsch Museum van Vondels Dramatische Werken, zal — tredend uit de Tooneelzalen, waar het moderne drama heerscht, — zich gevoelen in zoo vreemde omgeving, dat het wezenlijk mee-genieten van die oude Kunst hem wel bijster moeilijk vallen moet.

Aanleggers van een Panorama hebben steeds de behoefte erkend, den toeschouwer niet van de straat te brengen voor hun doek, zonder hem eerst door een lange en soms kronkelende gang te hebben losgemaakt van de optiek der werkelijkheid en hem „gestemd” te hebben tot de optiek der schijnwerkelijkheid van hun doek. Zulk een gang wil ik nu gaan bouwen voor de lezers van deze bundels met Vondels *Spelen*, opdat zij straks, aan het eind ervan gekomen, te vatbaarder mogen zijn voor het genieten van 's meesters veelzijdigen kunstarbeid.

Wel is zulk een inwijdende toegang met, voor dien tijd (zoo kort na Jonckbloets verkleumende waardeering), zeker fijn inzicht en treffend begrip, reeds dertig jaren geleden gebouwd door dr. Jan te Winkel, thans Hoogleeraar te Amsterdam, gelijk te voren velerhande bouwstoffen daarvoor waren aangedragen. De herlezing van dr. Te Winkels Studie, na mijn eigen opnieuw indringen in alle door Vondel geschreven stukken, deed me ervaren, dat veel van wat hij heeft vastgelegd wel een plaats zal kunnen en moeten vinden in *mijn* bouw. Maar niet alleen dat de mijne bestemd is voor een gansch ander publiek, dan wat hij zich moest voorstellen, en daardoor de omvang en aard van mijn bouwsel anders zal moeten worden.... er is sindsdien weer veel in het

werk van onzen dichter gearbeid en mijn inzicht in Vondel als dramatisch dichter verschilt toch wel wezenlijk van het zijne. Zoodat, wat bij hem niet meer werd dan een verontschuldiging, bij mij een aantoonen en bevestigen zal kunnen worden.

Het publiek, dat ik mij voorstel aldus te moeten inwijzend voorgaan tot Vondels dramatischen kunsttempel, is dat deel der Nederlandsch-lezenden, die, gevoelig voor de schoonheid van het woord en ontvankelijk voor de echtheid van de stem eens dichters, evenwel tegenover onzen grooten dichter, zijn wezen, leven en kunst staan als de groote menigte voor Rembrandts werken. Ik neem aan, dat zij den Gijsbrecht van Aemstel met belangstelling, althans éénmaal, gezien hebben, en van de voorstellingen, door „het Tooneel” van den Adam in Ballingschap en den Lucifer meer hebben meegebracht dan een „mode”indruk, „dat het wel mooi moet zijn geweest”; dus althans iets meegevoeld hebben van de dichterlijke ziening, de weidsche statigheid, de zuivere teederheid, de wonderbare wèlkleurigheid, de godsdienstige stemming-in-kunst van Vondels schilderijen van Hemelstrijd en Paradijsval. Zoodat zij geenszins ongeneigd zijn, integendeel begeerig, om meer vertrouwd te worden met zijn kunst, doch alleen — hetzij zij ze zelf gelezen hebben, of, middellijk, onder den invloed ervan gekomen zijn, — wèl wat afgeschrikt door de oordeelvellingen van 19de-eeuwsche kunstrechtters over Vondels onhandigheid en ongeschiktheid in het dramatische. Ik neem aan, dat zij niet al te zeer bevangen zijn door vergelijkingen met Shakespeare's zoo gansch verschillende kunst, en na de kennismaking, door Royaards' en Verkade's vertooningen, met de moraliteit Elc erlyc, zoowel als door de meerdere vertrouwdheid met de kunst der primitieven, lichter dan een vorig geslacht zullen kunnen aanvoelen de kunstsoort, die Vondel tot haar hoogste ontwikkeling gebracht heeft. — En dat die lezers, die ik me voorstel, een algemeene en dus ietwat vage bekendheid hebben met

onze letterkunde tot aan Vondel, als met de klassieken, die zijn leermeesters werden.... alles gelijk het een beschaafd en geenszins onontwikkeld Nederlander past, die ten aanzien van heel die vóór-negentiend' eeuwsche letterkunde zich pleegt te gedragen als Lessings landgenooten door hem verondersteld werden jegens Klopstock te doen: „prijzen, maar niet lezen”. — Waarbij ik hoop, zonder me ermee te vleien, dat ook zij, die reeds meer of minder „studie” den dichter en zijn werk toegewijd hebben, nog wel iets zullen vinden van een nieuw licht, door mijn Inleiding op beiden geworpen....

Voor mij, die in Vondel gelezen heb nu welhaast vijf-entertig jaren van mijn leven — altijd weer tot hem terugkeerend, als ik behoefte gevoelde aan zielsverwarming door echte, innige en groote dichtkunst, — voor mij is het bouwen van deze inwijdende toegang voor anderen een warm-aandoende vreugde. Want wat kan ons liever zijn dan veel anderen te mogen brengen tot den kunstenaar en zijn werk, die onszelf tot een levensvereering geworden zijn?

Om het hiervolgende niet te ongenietelijk te maken door veel noten, heb ik mij in het aangeven ervan tot het allervermijdelijkste beperkt. Voor zoover ik het noodig achtte verantwoording te doen van enkele beweringen en hun herkomst, heb ik die afgelegd aan het eind van mijn studie. Onvermeld zijn daarbij gebleven de den Vondel-student vanzelf bekende werken uit de laatste dertig en veertig jaren, die door ieder, aan de studie van zijn dichtkunst zich wijgend, geraadpleegd moeten worden.

II RONDON VONDELS LEVEN

*Jeugd — Lijn van Welstand — Huiselijk Leven —
Zelfontwikkeling — Opkomst van Holland — Bur-
gerlijkheid — Moralisatiezucht — Beoefening der
Klassieken — Stantzucht —*

JEUGD

In het Keulen van het eind der zestiende eeuw, de oude Keizerstad met haar vele kerken en kloosters en haar herinnering aan Sint Ursula en haar (tienduizend) Maagden, door de Hunnen ten marteldood gebracht, is het dat de oudere Joost van den Vondel en Sara Kranen, beiden uit Antwerpen gevlucht om de vervolging wegens hun Doopsgezindheid te ontgaan, elkander ontmoeten en in 1585 ten hijlik samenkomen. De vlucht uit Antwerpen van Sara's moeder was langs kerker en marteldood gegaan, beiden ternauwernood ontsprongen, en niet zonder dat haar dochtertje Anna aan de Moederkerk gewijd was. Zoo, als in 1587 onze dichter geboren wordt, vindt hij door een tante, later de peetmoei van zijn eigen dochter, zijn leven aanstonds verbonden met die kerk, waartoe hijzelf, ruim vijftig jaar oud, terug zou keeren.

Ook in Keulen evenwel is het voor de Wederdoopers niet veilig. Zij moeten duiken en hun geloof versteeken, willen zij geen boete, straks erger belopen. De ouders van onzen Joost — de vader een klein-ambachtsman: hoedenstoffeerder — ervaren het evenzeer en zullen in 1595 besluiten de stad weer te gaan verlaten. Inmiddels schijnen zij de kunst verstaan te hebben, hun kinderen in hun jeugd buiten de zorgen te houden. Joost's eigen herinnering aan zijn geboortestad blijft fleurig: een der indrukken die hij ervan

meeneemt is aan een uitvoering van een Bijbelsch spel, waaraan zijn oudste zuster meedoet. Bereiken zijn ouders na een bezwaarlijken tocht en langen omweg Holland en Utrecht, en blijven zij daar eenigen tijd, onze Joost zal alweer uit zijn korten schooltijd aldaar vooral de herinnering meedragen aan een bijgewoonde uitvoering van een bijbelsch schooldrama, een Spel van David en Goliath, door de leerlingen der Latijnsche school op de Groote Markt gespeeld. Die Schooldrama's zijn een der hulpmiddelen van het aanschouwelijk onderwijs in bijbelsche en antieke historie en van de religieus-zedelijke opvoeding. Zij geven de oude verhalen in voorstelling en vertelling, door de uitgebeelde personages, en brengen overmaat van zedelijke redeneeringen, beschouwingen en spreuken, ten bate van de jeugd en de oudere toeschouwers.

* * *

LIJN VAN WELSTAND.

In Utrecht evenwel was het toen, als nu, voor wie zich maatschappelijk hadden op te werken, de dood in den pot. Het nabije Amsterdam, waar al zoovele Zuid-Nederlandsche uitgewekenen: — Brabanders geheeten — sinds den val van Antwerpen een toevlucht hadden gevonden, wenkte verleidelijker. De Regeering was er hervormd en van die breede en ruime gezindheid, die in den grooten 16e-eeuwer Dirk Volckertsz Coornhert haar sterkste verdediging, en in Burge-meester Cornelis Pietersz. Hooft een harer waardigste ver-
tegenwoordigers gevonden had. Ook Doopsgezinden waren er dus gaarne getolereerd, hadden er zelfs enkele voor-
rechten ten aanzien van hun conscientie: — vrijdom van militairen dienst en eed. En de stad ging vooruit en bloeide. De opstand tegen Spanje had zijn sterkste vrees en gevaar achter zich, nadat Maurits bij Nieuwpoort gezegevierd had. In die bloeiende, verdraagzame stad, die welhaast aan uit-
leggen van haar te enge ommuring moest gaan denken, vonden nu ook de ouders van onzen Joost toevlucht, vast-
heid en welhaast welvaart. Raad van vrienden of zelfinzicht

bracht hen ertoe, het kleine ambacht des vaders vaarwel te zeggen voor den voordeeliger handel, waartoe, onder den opkomenden middenstand, de vrouwen vooral een bizonderen aanleg schijnen te bezitten. Sara Vondel-Kranen, later haar oudste dochter Clementina, en Joost's eigen vrouw — Maaiken de Wolff — schijnen altemaal die ziel der negotie in zich gehad te hebben: zij weten de zaken hunner echtgenooten tot bloei te brengen. Niet onwaarschijnlijk droeg daartoe bij dat men in het oplevend Amsterdam — waar de winzucht al vroeg zelfs in de Vroedschap bederf bracht — vertrouwen had in de eerlijkheid van de leden der Waterlandsche Gemeente (vroeg „Kwakers”) en het uithangbord „DE TROUW,” waaronder de oude Joost en Sara hun winkel in kousen (bij de kleederdracht dier dagen artikel van nut en weelde) dreven, extra-vertrouwen inboezemde. Althans, als elf jaar na de vestiging in Amsterdam de oude Joost sterft; als bij zijn huwelijk in 1610 de jonge Joost bij zijn moeder voor een derde deel compagnon in de zaak wordt; als hij haar drie jaar later geheel uitkoopt, blijkt van een telkens toenemenden welstand. Joost, die van den zoo beroemd gebleven Bartjens boekhouden en Fransch leert, legt zich dan blijkbaar voor zijn deel toe op den export, wat hem meer de handen vrij laat voor zijn eigen werk, en doet zaken op Denemarken, waarheen hij in 1627 een reis zal moeten ondernemen. En zoozeer blijft de lijn van zijn welstand opgaan, dat hij zijn lange leven zou beëindigd hebben als een welgesteld rentenier, zoo niet zijn zoons jammerlijke hoofdeloosheid en schoondochterlijke spilzucht en zijn eigen trouwe eerlijkheid hem — tusschen zijn 60ste en 70ste jaar — tot het opofferen van het grootste deel van zijn vermogen en het aanvaarden, op zeventigjarigen leeftijd, van een post aan de Stadsbank van Leening gedreven hadden.

HUISELIJK LEVEN.

Aldus, in het materieele, de lijn van zijn levensopgang en daling, de laatste buiten zijn schuld, behalve dan van de nauwgezetheid van zijn geweten; de eerste alleen gebroken door het betrekkelijk vroeg verlies van zijn vrouw en twee jonge kinderen. Hoe zijn huiselijk leven geweest mag zijn, weten wij nauwelijks — over eigen vrouw en kinderen heeft hij schier alleen gedicht nadat hij ze verloren had. De verhouding tot zijn moeder en oudste zuster schijnt geleidelijk verslechterd; voor zijn jongeren, vroeg gestorven, broeder had hij de teederste bewondering; het huwelijksleven met zijn Maaiken kan niet anders (zijn door den heer De Klerk aangehaald Afscheidslied heeft het den lezer al geleerd) dan een van innige wederzijdsche stille vertrouwelijkheid en liefde geweest zijn. Maar in zijn later leven is het zijn dochter Anna — hem voorgegaan, als haar peetemoei Kranen, in den terugkeer tot de Katholieke kerk, als in het graf — op wie alleen hij rekenen kon om liefde en vertrouwelijkheid te vinden. Het wangedrag van zijn zoon, tot zoo bitter verdriet hem geworden, bracht alleen deze schadeloosstelling aan zijn ouden dag, dat zijn kleinkinderen nu hem nader kwamen. Doch het eind zijns levens was dat van een kinderlooze: de dalende lijn!

* * *

ZELFONTWIKKELING.

Hoog, oneindig hoog, hooger dan van eenig zijner tijdgenooten zal echter de lijn gaan van zijn geestelijk-dichtkundige zelf-ontwikkeling.

In de opkomende maatschappelijke klassen — neem haar ten tijde van Jacob van Maerlant; in de 16de/17de eeuw; in het latere deel der 19de — is leergierigheid een der sterkst zich openbarende eigenschappen. Onze Joost, — anders dan zijn jongere broeder Willem, dien de bijzondere liefde en aangroeiende welstand van zijn moeder in staat zullen

stellen zich een akademische vorming te zoeken — onze Joost geniet in zijn jeugd jaren weinig geregeld onderwijs, en zijn schoolsche leertijd duurt kort. Maar nauwelijks komt hij, op 15-16-jarigen leeftijd, tot geestelijk zelfbesef, of hij opent zichzelf de levenslange leerschool van zelfstudie. Zijn ijver, zijn volharding om trapsgewijze te stijgen in weten en kunnen, zijn zoo eerbiedwekkend-grootsch, als alleen van een „genie” — immers omschreven als een mensch die het vermogen bezit om zich eindeloze moeite te geven — eigen kan zijn. Als hij aan zijn zelfopvoeding begint is zijn Nederlandsche taal nog sterk brabantisch en rederijksch: hij rust niet vóór hij haar heeft gezuiverd van die smetten, haar grandioselijk heeft verrijkt met al wat hij uit boeken en uit het leven, uit elken kring en sfeer, in zich opnemen kan; en tot het eind van zijn leven is hij bezig door vertaalwerk — en voor welken omvang van origineel schrikt hij daarbij terug? — zich van zijn eigen taal machtiger meester te maken. Vreemde talen van omringende volken; Latijn en Grieksch, leert hij achtereenvolgens op verschillende leeftijden, zoodra hij zal gevoelen ze voor zijn kunstontwikkeling te behoeven. In Geschiedenis, Aardrijkskunde, Land- en Volkenkunde, Zeevaartkunde, Sterrekunde, Kunstleer, Theologie, Wijsbegeerte werkt hij zich op tot de kennis van zijn tijd, en met Muziek en Schilderkunst — wier nauw verband met zijn eigen kunst hij voelt — maakt hij zich vertrouwd. Wat hij, die met dat al steeds bescheiden zich voelen bleef als autodidakt tegenover de vakgeleerden, van zijn geleerden vraagbaak Prof. Vossius schreef:

„Al wat in boeken steekt is in zijn hoofd gevaren”

schijnt — overzien we de mate van zijn verworven en verwerkte kennis — op hemzelf nauwelijks minder toepasselijk!

OPKOMST VAN HOLLAND.

Het Amsterdam en het Holland waarheen te goeder ure Vondels ouders hun oudsten zoon — van wiens beteekenis zij zich nooit rekenschap hebben gegeven (zijn vader stierf trouwens te vroeg en zijn moeder had blijkbaar met al die dichterij niet op, vooral niet toen ze hem in vervolging en opspraak ging brengen!) — hadden overgeplant, waren trouwens wel geschikt om de eigen geesteswerkzaamheid van onzen Joost te prikkelen. Dat ze hem dit in ander opzicht ook deden, is den lezer al voortreffelijk in 's heeren De Klerks Inleiding uiteengezet, zal alleen straks nog in verband met onze eigen schets moeten worden gebracht. — Vondels Holland was dat, waarvan de Oxfordsche Hoogleeraar Thorold Rogers getuigd heeft:

„De jeugdige beoefenaar der Geschiedenis wordt gewezen op het heldhaftig verzet dat Athene en later heel Zuid-Griekenland drie en twintig eeuwen geleden aan den Perzischen koning geboden heeft. Veel heroïeker, veel wanhopiger, veel beter geslaagd en van oneindig grooter beteekenis is het verzet geweest van Holland tegen den Spaanschen koning, want het was een krijg waarin de hoogste beginselen voorgestaan en eens vooral bevestigd werden. In deze beginselen, verzekerd door een klein en aanvankelijk zwak volk, wortelt heel het leven van onze moderne vrijheid. De schuld, waarvoor rationeel en rechtvaardig bestuur bij de Zeven Provinciën te boek staat, is onberekenbaar. Voor den waarachtigen vrijheidsman is Holland het heilige land van modern Europa en moet door hem geëerd worden.

„Maar de schuld van modern Europa aan Holland is allerminst beperkt tot de lessen die het geleerd heeft omtrent 'tgeen 't waarachtig oogmerk van burgerlijk bestuur dient te wezen. Het heeft Europa bijna al het verdere geleerd. Het onderwees het in deskundigen en rationeelen landbouw. Het was de pionier in scheepvaart en ontdekkingsreizen, en werd, naar de eischen en begrippen van den tijd, de grondlegger van den intelligenten handel. In de kunsten des

vredes stond het vooraan. De persen van Holland brachten meer boeken voort dan heel de rest van Europa. Holland voorzag de wereld van de bekwaamste juristen, de nauwgezetste historici, de behendigste ledezetters, en de meest oorspronkelijke wetenschappelijke denkers. De kennis der Oostersche talen dankt de wereld aan de Hollanders. De Leidsche Hoogeschool was in de 17e eeuw veel beroemder dan die van Oxford, Cambridge of Parijs, en studenten van alle landen vulden deze jongste van de groote universiteiten. Holland was de oorsprong van het nieuwere Internationale Recht en de nieuwere physica. Het was het land vanwaar de beste mathematische, astronomische en nautische instrumenten kwamen. Geen gebied van geleerdheid of vaardigheid was er waarop de Hollanders niet uitmunten. Er bestond een bloeiende en vruchtbare schilderschool in Holland, een allerbekwaamste groep graveurs, lang vóór eenig Engelschman iets in beide kunsten beproefd had."

* * *

Van heel dat opgewekt leven in handel en zeevaart, in politiek, kunsten en wetenschap heeft Vondel, van het oogenblik af waarop hij den moord op Hendrik IV van Frankrijk bezingen gaat (1610), ruim zijn deel genomen, en als Amsterdam in 1630 met de stichting harer akademie een trits van geleerden binnen haar muren trekt, ook van het wetenschappelijke. Het brandpunt der wereldpolitiek scheen in dat kleine Holland te liggen en geen dichter is ooit zoo zeer de opvanger geweest van de wisselbeelden der politieke wereldgebeurtenissen als onze Joost. Geleidelijk komt hij in betrekking tot alle mannen van beteekenis in zijn stad; en er is een moment in zijn leven, waarin de schilders hem een bijzondere hulde brengen. Alleen Rembrandt en hij zullen elkander nooit nader komen, hoe vaak hun belangstelling zich onvermijdelijk met *dezelfde* menschen en dingen, oud-bijbelsche en nieuwe, moet hebben bezig gehouden, en hoezeer beide grooten der 17e eeuw in één opzicht verwant bleken: Ze zijn beiden „burgermensen” gebleven tot het

einde, hoe koninklijk hun kunstenaarsverbeeldingen en karakters hen verheven mogen hebben boven het kleinburgerlijke.

* * *

BURGERLIJKHEID.

Het woord wordt hier even genoemd, omdat deze uiterlijkheid van hun wezen zoo vaak misbruikt is, vooral jegens Vondel. Inderdaad zal men zonder moeite uit zijn grootmachtig „oeuvre” een aantal plaatsen en uitdrukkingen kunnen aanwijzen, waarvan de trivialiteit even „burgerlijk” aandoet, als de tronies van veel van Rembrandts modellen, en de breede grofheid van sommige zijner figuren. Maar, met uitzondering van zeer weinigen onder den adel en het nieuw-bakken patriciaat, waren de mannen, die onze 17e eeuw groot gemaakt hebben, van geen andere dan burgerlijke komaf. De Statenbijbel, die naast het werk onze dichters onze taal heeft helpen boetseeren, is vol van de kleurrijke werkelijkheidstrivialiteit, die de dingen bij hun waren naam noemt, zonder verbloemen of vermooien, en die vroeg-17e-eeuwers zijn te eerlijk in hun uitingen om niet soms, en te onpas, naar wij nu meenen, nuchter te blijven.

Voor al die 17e-eeuwers leven de bijbelsche en antieke figuren en histories mee in de vertrouwelijkheid van het eigen bestaan. De familiebetrekkingen daarin zijn hun niet anders dan hun omgeving ze hen heeft doen kennen: een moeders zuster is een „moei”, of ze er een van henzelf dan van Jacob of Jozef is; een stokoude grootvader een tandelooze mensch, in Griekenland, Kanaän of Amsterdam. Dit „beleven” van het verledene in het heden mag ons aandoen als te familiaar en onplechtig, het maakte dat voor onze 17e-eeuwers de bijbel levend-reëel blijft en zijn histories hen te eer in de ziel treffen.

Ook de taal zelf, die we Vondel bezig zagen van her en der bijeen verzamelen, vormen en boetseeren, kende nog zeer weinig van de onderscheidingen tusschen hoog en laag, tusschen gewoon en plechtig, die door jaren van schiften

en wannen, van walsen tusschen deftigheidsrollen, van hekelen door vernuft en intellectualisme, geleidelijk zich gezet hebben. En niet mag ons ergeien, dat telkens weer een ons nu plat klinkende uitdrukking — die het in Vondels-tijd niet mag geweest zijn — onze stemming verstoort, maar wèl moeten wij bewonderen dat Vondel de ongevormdheid der tale heeft omgesmeed tot een materiaal van nobelsten klank en statigste gedragenheid, waarin de vervorming gelukkig zelden tot vormelijkheid werd. En zoo nog heden de kunst van Vondel als die van Rembrandt ons ontroeren kan, 't is omdat zij vrijgebleven is van de mooi-doenerij en verbloeming, die de hofomgeving, waarvoor Corneille en Racine schreven, van dezen eischte. Ze is aandoenlijk in de echtheid en onbevangenheid die de dramatiek der Grieken zelf heeft. En waar zij in hoogen luister opstijgt ver boven alle gelijkvloerschheid, is zij doortinteld gebleven van den werkelijkheidszin harer afkomst.

* * *

MORALISATIEZUCHT.

Wie zich het Holland en het Amsterdam reeds bij het twaalfjarig bestand voorstelt in vergelijking bij wat zij waren toen Karel V zijn zoon Philips het gezag over deze landen opdroeg, kan moeilijk ontkomen aan het denkbeeld van een in vijftig jaren tijds voltooide „Umwertung aller Werte.”*) Alles leek gewijzigd: de maatschappelijke toestanden en verhoudingen, de politieke verhoudingen, de geestelijke en godsdienstige waarden. In zulk een tijdperk, waarin zoo menig vroeger houvast wankel wordt, ontstaat vanzelfsprekend de behoefte aan zekere steunsels ter levensleiding. En zoo van oudsher de Nederlanders al sterke neiging en voorliefde tot moraliseeren getoond hebben, en de opkomende middeleeuwsche burgerij naar de leerdichten van Jacob van Maerlant en Boendale, en later naar de moraliteiten der Rederijkers gretig geluisterd had, in het tijdperk van Vondels opkomst is de zucht om te mora-

*) Woord van Nietzsche: „omsmeding van alle cultuurwaarden.”

liseeren en de lust om bezedepreekt te worden, heviger dan ooit. Horatius' vermaning tot de dichters: „het aangename te vereenigen met het *nutlige*”, wordt nooit beter ter harte genomen. Dirk Volckertsz Coornhert is in de 16e eeuw met zijn *Wellevenskunst* begonnen en het schijnt wel of de woordspeling van Hendrick Spieghel, die zijn zwaartaligen-mythologisch-overladen *Hertsspieghel* schrijft, meer dan bovenmatig succes heeft. Waren in oude tijden „historie-en zedespiegels” geenszins onbekende titels, nu wordt alles *spiegel*. De Leidsche Kapitein Jacob Duym, niet langer in staat deze landen tegen den Spaanschen vijand te verdedigen, wil het de „Nederduitsche tale” doen, en schrijft (1600) heel een „*Spiegelboek, inhoudende zes Spiegels* (der Eerbaarheid, der Liefden, der Rechtvoordering, der Getrouwigheid, der Reinigheid en des Hoogmoeds) zeer kortwijlig ende stichtelijk voor alle menschen om te lezen ende speelwijs in dicht gesteld.”

Voor Samuel de Koningh — Brabantsch doopsgezinde als Vondel, die in 1615 de geschiedenis van *Jepthah* ende zijn eenige dochter tot een treurspel bewerkt — behelst het geval „verscheidene leeringen” en is de dochter, gelijk Isaac, een *spiegel* van ware kinderlijke gehoorzaamheid. — De schalke Brederoo kan zijn ondeugendste klucht, die van den *Molenaar*, niet schrijven, of moet er een leersamen draai aan geven: „Hij spiegel hem aan mij, die van dit euvel ziek is.” — De stichting der Amsterdamsche Akademie wordt, in 1632, ingeluid met een vers, waarin zij: „de zede- en rede-kerk” geheeten wordt „doorgalmd van *leering*.” — Hoofts groote Historie van onzen Worstelstrijd tegen Spanje wordt — om bij dit alles van den zedepreeker bij uitnemendheid: Jacob Cats, niet eenmaal te spreken — door zijn lateren levensbeschrijver Geraerd Brandt aldus gekenschetst: „Men vond er geen bloot verhaal van zaken, „maar een school van staat, een leidstar van regeeringe, „een kompas van beleid, een wegwijzer ter oorlogskunde; „een leermeester van grootmoedigheid, bescheidenheid en „gematigdheid, een opwekker tot liefde des Vaderlands en

„der vrijheid.” — En hoe vaak zullen we niet bij Vondel het woord en het begrip, dat zijn stukken *ten spiegel* strekken, terugvinden? —

Inderdaad: een „Congres ter bevordering der zedelijke opvoeding” had men in die dagen allerm minst noodig. Het leven zelf stelde telkens voor belangrijke gewetensvragen van gedrag en houding. En de geleerden, de dichters, zoowel als de teekenaars — denk aan Jan Luyken — verzuimden nooit uit al de stoffen, uit het verleden behandeld, de lessen te trekken voor het heden; niet het minst van die, welke door Hollands snellen wasdom en Spanjes nedergang zich wel het eerst aan de geesten moest opdringen: die van de vergankelijkheid van alle aardsche grootheid en van de noodzakelijkheid om den voorspoed en de weelde te leeren dragen zonder zelf te verzwakken. Als de 18e eeuw toch die uitkomst gebracht heeft, het is waarlijk niet de schuld geweest van de torenwachters in de vroege 17e eeuw. Zij hebben nooit opgehouden alarm te blazen en te waarschuwen.

* * *

BEÛFENING DER KLASSIEKEN.

In een tijdperk als dit heeft het denkbeeld van „de kunst om de kunst” en de „wetenschap om de wetenschap” te geven, dan ook weinig kans vat te krijgen, en als er „kunst” ontstaat is het omdat de electriciteit, die er de lucht doortrilt, ook het gemoed, de verbeelding en het vernuft te werk stelt en in spanning zet. Vernuft, de naaste bloedverwant der „rede” en dus van het verstandelijk-nuttige, heeft er de beste kans, en in de 17e eeuw, in Engeland als bij ons, is de vernuftkunst (bij Hooft en Huygens, bij Donne in Engeland) wel in tel. Gaat men zich met de borst er op toeleggen naar de tijdsmode de „herboren klassieken” te bestudeeren, het is niet het minst omdat de teksten aanleiding geven tot *vernuftsoefeningen* in den vorm der gelukzalige philologische emendaties; tot geleerdheidsvertoon in het werken met al de goden en godinnen dier oudheid, en ten

slot om de vele wijze lessen en leenspreuken, uit hun geschriften te halen. Zoo geniet, als Vondel-zelf — en dat gebeurt al heel vroeg — in aanraking komt met het klassicisme, de laat-Romeinsche „treurspel”-schrijver *Seneca*, ondanks zijn gezwollenheid en rhetorica, een geweldige reputatie verre boven de Grieksche grootheden, en worden zoowel Vondel als Hooft zijn slachtoffer. Gelukkig de eerste slechts voor korten tijd.

* * *

Maar die studie der klassieken — over *Seneca* en zijn treurspelen zal straks nader te spreken zijn — werkte ook nog in een heel eigen en vlak tegenovergestelden zin. Er mochten veel spiegels van deugden: als eerlijkheid, rechtschapenheid, trouw, burgerzin, uit hun werken zijn samen te stellen, aan de sexueele ingetogenheid waren deze zuidelijk-levendenden het minst toegekomen, en erotische geschiedenissen van fijne en grove gepeperdheid waren bij menigte in hun werken te vinden. Ook het Oude Testament, sinds de hervorming in ieders hand om er zijn eigen levenslessen uit te halen, verheelde in zijn naïeve trouwhartigheid allerminst, dat kuischheid en ingetogenheid moeilijke deugden waren en het pad der onthouding geenszins gemakkelijk om te begaan. Voor de Hervormden: — de Doopsgezinden niet minder dan voor de Calvinisten — was onkuischheid een der hoofdondeugden. Ten aanzien van het oude Testament, als een der heilige boeken, had men het geval te aanvaarden zooals het lag, en den nadruk er op te leggen dat in de Jozefs-historie het loon der kuischheid; in Davids en Samsons geschiedenis de straf van het tegendeel gegeven was: *ten spiegel* van alle zwakke naturen onder de tijdgenooten. Het classicisme kon door het Calvinisme in de ban gedaan worden, aan persoonlijke beoefenaars ervan, als Vondel, bleef het overgelaten den strijd tegen de zinne-bekoring, die er van uitging, uit te vechten. Hij was, bij al de gulheid van zijn wezen, een te loutere en te weinig zinnelijke natuur om

den strijd heel zwaar te vinden. Maar een strijd moet er in hem gestreden zijn, en de uitbarstingen ervan zijn aan te wijzen.

* * *

STAATZUCHT

Er valt, in dit kortsamengevat overzicht van de voornaamste golvingen, waarover Vondel zijn levensschip te sturen had, ten slotte nog even te herinneren aan den worstelstrijd dien hij beleefde en welhaast op het vurigst meeleeft, die van verdraagzaamheid en hoogen burgerzin tegen toenemende kerkelijk-Calvinistische onverdraagzaamheid en niets-ontzienden politieken partijstrijd. De heer De Klerk heeft, in zijn *Kultuurhistorische Inleiding*, op de hoofdmomenten ervan en Vondels houding erin, alle licht laten vallen. Heeft doen zien, hoe deze dramatische strijd in Vondel den dramaticus gaande maakte. Zoo komt deze vluchtige aanwijzing hier juist van pas voor onzen overgang, als we zullen trachten iets meer te leeren kennen van het innerlijke van dien stuurman, die over al deze golven, tegen zoo menigerlei branding, het schip van zijn leven en zijn kunst wist te doen varen met dien majestueusen gang, dien het tot het einde behield. — Alleen mag hier, daar de gedachte hem later niet meer loslaat, nog wel even bijzonderlijk er op gewezen worden, hoe het door Vondel rondom 1618 meedoorleefde ook een zeer diepen indruk op hem moet gemaakt hebben van zijn staatkundigen kant: het effect van politieke eerezucht op de handelingen en het streven der staatkundigen. *Staatszucht* noemde Vondel het kwaad en van wat „blinde Staatszucht” „brouwen” mag, zou hij niet lichtelijk meer zwijgen.

III

VONDEL DE MENSCH

*Zwaarmoedigheid — Strijd en Zelfstrijd — Zelf-
inkeer en Rustbehoefte — Tweespalt; Dramatische
Natuur —*

ZWAARMOEDIGHEID.

De opzet van deze inleidende studie is allerm minst, een volkomen beeld van onzen dichter te ontwerpen: inwijding in zijn dramatisch-tragisch kunstwerk is haar eenig wit. En zoo zal hier niet verder te pogen zijn dan den lezer te doen zien, in hoeverre dat werk samenhangt met wat te bevroeden valt omtrent en af te leiden uit zijn innerlijk; hoe dit werk gevoed en geboren wordt door en uit zijn gemoedsbewegen en zedelijke en geestelijke gesteldheid, in wrijving en botsing of in harmonie met het leven om hem heen.

De noodzakelijkheid van zulk een onderzoek is gemakkelijker aan te toonen dan het volbrengen. Vondels drama's schijnen door het ontleenen van hun stof aan gegeven geschiedenissen, door de geringe pogingen tot individualiseeren en psychologisch uitdiepen der personen, zeer ver te staan van 's kunstenaars subjectieve zelf; luttel gedreven te zijn uit zijn Ikheid en zelden voortgekomen uit de innerlijke bewogenheid van zijn ziel. Doch meer dan schijn is dit alles niet. Niet alleen spiegel van deugden en ondeugden, leerzaam tijdverdrijf — hooger: stemmingshulpmiddelen, groepen om den lezer en aanschouwer te leeren „de rampen der wereld zachtzinniger en gelijkmatiger te verduren” blijken zij; ze zijn ook spiegel van den dichter zelf, van zijn eigen stemmingen, worstelingen van zijn eigen ziel naar de kunst van dit zachtzinniger en gelijkmatiger verduren. —

Maar dat Zelf is zeer besloten: „een groot zwijger, stil

en zwaargeestig van aard, die altijd, ook in gezelschap, zijn gedachten gespannen had op zijn werk," en die alleen in dat werk zich uitte. —

Een stil, een ernstig, een zwaargeestig, bovenal een „vroom" man. „Vroom" in den zin, waarin wij dat woord gebruiken, van een, wien het geloof in het gemoed leeft; maar niet minder in dien zin, waarin het bestond bij hem: een dappere, een held: —

„Bekoord door niemands gunst, verschrikt voor niemands haat,
„Een Herkules, die voor de Vrijheid waakt," —

zooals hij zelf, in 1655, Johan de Witt zou teekenen. Maar een, wien het niet licht valt te spreken; op te treden in het openbaar. — Hij lijdt aan bescheidenheid, en hij is hoogelijk zwaartillend. Een gemoedsmensch, wien het in den aanvang van zijn bewustwording wèl moet geweest zijn zich één te voelen met een Gemeente, wier Christendom „ondogmatisch" was, het individu vrijlatend in zijn opvattingen, nadruk leggend vooral op de zielestemming, de innerlijke Godsvrucht, en bovenal uit op vreedzaamheid. Het ellendig leven heet een droevig treurspel; *) maar er is redding uit. Hij kent al vroeg den twijfel. Maar ook de verzekerdheid. Schijnbaar mag Gods bestier niet houden wat wij menschen-kinderen ervan verwachten, de schuld ligt al in ons, in ons klein geloof. God zendt tyrannen op de wereld, leed en onheil en onrecht, maar ze zijn er om ons te beproeven. Den goede strekt het tot heil, den kwade tot straf. En ook al leeren wij Zijn weg niet begrijpen, dankbaar hebben wij te aanvaarden wat over ons beschikt wordt. — Zóo, als hij in 1611 zijn eerste treurspel schrijven gaat, staat Vondel, ondanks het vleugje twijfel, nog sterk. Heel de wereld-geschiedenis is hem èen weidsch tooneel des levens, en van de Verlossinge der kinderen Israels, van de Verlossinge der menschheid door den Messias, tot de Verlossinge der Nederlanden van Spanje is het al èen heldere lijn van Gods weldaden over de volkeren en de menschheid uitgestort; —

*) Berecht tot H e t P a s c h a. (1612)

staat hem heel het schouwspel des levens gesymboliseerd in de geschiedenissen en parabelen, die niet zijn dan „naakte comedien ende tragedien” —

Van den man, die zóo het leven zag, is het niet anders te verwachten dan dat hij, eenmaal opgewekt tot getuigen, dit zal willen gaan doen bij middel van het theater, dat „het geheele theatrum dezer wereld, den geheelen stand ende conditie der wereld” uit kan beelden.

Wie het leven aanstonds zag en is blijven zien als een schouwtooneel, moest schouwtooneelen schrijven, om het leven uit te beelden.

* * *

STRIJD EN ZELFSTRIJD.

Eenmaal opgewekt tot getuigen.

Maar het duurt een wijle, eer de stem Gods zoo tot hem gaat spreken, dat hij niet meer zwijgen kàn:

„Want, Heer!, mijn tonge lispt, mijn stem is onbekwaam;

„Kies elders een Gezant — —”

’t Is de worsteling van Mozes met den Heere, in het brandend braambosch.

Hij beleeft moeilijke jaren.

Hij ziet in zijn Amsterdam en in heel Holland de partij der vredelievende Christenen, der medestanders van Cornelis Pietersz Hooft, van De Groot, van Oldenbarneveld meer en meer in het nauw gedreven door de harde, onverdraagzame, geen middelen-schuwende aanhangers van het „decretum horribile.”*) Het is hem, den eenvoudig-vromen diaken der Waterlandsche Gemeente, een strijd van het booze levensbeginsel tegen het goede. En hij ziet het booze zegenieren. ’t Is hem mèer dan een vraag om dat Goede of Booze. ’t Is hem een vraag om zijn geloof in Gods Albestier:

„De Goon (zoo verre nog een Godheid schept behagen

In ware Godesvrucht, zoo billijkheid nog plaats

Bij iemand heeft, en een gemoed, dat zich niet kwaads

Maar ’t goed bewust is”

*) „Schriklijk Oordeel” zooals hij, in een beroemd hekeldicht, Calvijns leer van de voorbeschikking — naar diens eigen woord — heette.

schrijft hij, Vergilius nadichtend, aan P. C. Hooft, *). Vergilius nadichtend, kan hij nog van Goôn spreken. Maar hij moet in diepten van martelender twijfel dalen. Tot den wanhoopskreet, dien hij later in zijn *Gijsbrecht* zal doen hooren, omtrent het bestier ook van zijn God:

„Of lust het Hem de boosheid
Te stijven in haar kwaad door zijne straffeloosheid?” —

Hij poogt zich zelf antwoord te geven — weer in een dramatischen vorm. En schrijft zijn *Hierusalem Verwoest*, openbaring van Gods straf om Israels veroordeeling van Jezus. — Zendt het echter, met die juist aangehaalde twijfelwoorden van Vergilius vooraf, de wereld in. Hij is door het Haagsche treurspel te diep geknakt. En in 1620 neemt hij, in zware melancholie, zijn ontslag als diaken zijner gemeente. — Schrijft in 1621 zijn ontroerend Gebed, om lichting van zijn kwalen:

„Aanziet de zwakheid dan van uwen armen dichter
Mijn rauwe wonden zalft — —
Dees lust tot 't hoogste goed, dit Goddelijk verlangen
Uit deez' kwellage wordt geboren en ontvangen!”

Een snakking naar het eind, naar het niet al te zeer tergen van zijn geestesbroosheid. Een zoeken van ziele-gemeenschap met zijn God, hier op aarde niet voor hem te vinden. Straks een zich vastklampen aan het *Woord des Bijbels*, om niet alle houvast in dit leven te verliezen.

Dan wekt, eindelijk, de al te zware druk zijn eigen reactie:

„Maar wat op 's harten grond leit
Dat welt me naar de keel; ik word te stijf geparst,
En 't werkt als nieuwe wijn, die tot de spon uitbarst”

Zoo heet het in 1630, als hij zijn *Roskam* schrijft, ter herdenking van Hoofts vader. Maar zoo was het *geworden*, eindelijk, na 1621, toen de druk uitsloeg in den niet meer in te dammen stroom van hekeldicht en hekeltreurspel. Toen hij moest getuigen, striemen, opwekken. —

Het wordt inderdaad de uitbarsting van een elementaire

*) Bij De Klerk, *Inleiding* pag. LIX.

natuurkracht, in die tien jaren tot wèl na '30. — Feller, bitterder, heviger is er in onze taal nooit gestreden, nooit getoornd, nooit gehoond, dan Vondel 't nu gaat doen tegen wie een edelen onschuldige vermoordden, de vrijheid van gevoelen en uiten stadiglijk belagen met hun bekrompen domperheid. Hij wordt, in de dagen waarin geen dagbladen bestaan, het luid-sprekend Geweten van het beste dat Holland kent, en vervolging brengt hem niet tot zwijgen. De Leeuw van Holland brult. —

Carlyle zou Vondel zeker meegeteld hebben onder zijn groep: „de Held als dichter” —

Wij, voor ons, zien hier ook vooral op de geweldige oerkracht van zijn temperament; op de hevigheid van zijn verzetskracht.

* * *

Er zijn in die tien jaren ook perioden van inzinking én blijmoedige hoop.

De inzinking valt kort na het openbaarmaken van zijn befaamd hekelspel van *P a l a m e d e s*.

Is het om de bejegening, die, bij zijn vlucht, oudste zuster en moeder — wellicht ook andere bloedverwanten? — hem doen weervaren? De zwarte wolf der zwaarmoedigheid valt weer over hem.

Hij beleeft ook stemmingen van dankbare opgewektheid. Als met Frederik Hendrik de belofte aanschemert van betere tijden; van vrede in het godsdienstige en staatkundige. Mogelijk ook van vrede met Spanje?

Want deze *strijder* voor het Recht en de Vrijheid, die Vondel was, is ook ingeboren *Vredesmens*.

* * *

ZELFINKEER EN RUSTBEHOEFTE.

En na de volheid van dien strijd, waarin hij *getuigen* moest, en waarin hij wòn — luwt de hevigheid en warmt de behoefte aan rust. Ook innerlijke.

Over zijn leven gaat het verlies smart en weemoed spreiden.

Vrienden gaan heen; kinderen verliest hij; zijn vrouw ontvalt hem. — Hij heeft behoefte aan zelfinkeer. En het oude motief der levensverzakings uit het Pascha:

Acht het aardsch dan veel geringer
 Als het Hemelsch, daar de vinger
 Van zijn zoete wet op wijst

wordt weer — niet dat 't ooit vergeten was! — opgenomen in zijn Vertroostinge aan Gerard Vossius bij het afsterven van diens zoon:

Men klaagt indien de kiele strandt;
 Maar niet wanneer ze, rijk gelaan,
 Uit den verbolgen oceaen
 In een behouden haven landt;

in zijn lijkdichten om kind en vrouw. En het berustingsmotief, dat we hervinden zullen, zet in:

Gelukkig is een vast gemoed,
 Dat in geen blijde weelde smilt,
 En stuit, gelijk een taaie schild,
 Den onvermijbren tegenspoed! —

* * *

Naar twee kanten zoekt de golvenberijder straks die rust te vinden.

De vròme mensch in het katholicisme. Er zijn er velen uit de gemeenten der Anabaptisten en Baptisten, die in dien tijd terugvallen „in den schoot der moederkerk.” Hun eigen geloof was zoo ondogmatisch, zonder vastheid, liet zoo geheel alles over aan de innerlijke stemming! Vondel, met zijn sterk gemoeds- en verbeeldingsleven, neigde naar de mystiek. Maar wilde hij daarin niet verzinken, dan moest hij tevens houvast hebben. Nog in 1622 had hij dat gezocht in het grijpen naar „*het woord* des Bijbels,” in letterlijken zin; geleidelijk schijnt 't hem duidelijk te zijn geworden dat alleen het gezag en het dogma, in de katholieke kerk overheerschend, hem konden bieden wat hij zocht. Gezag, op zichzelf, was hem niet hatelijk; zijn leven lang al had hij het geëerbiedigd in allen die hij geestelijk boven zich

voelde. Hij had vrome aandacht; en bewonderen was een der liefste aandoeningen van zijn zieleleven. De Katholieke kerk lag onder in zijn tijd en had te verdragen; was niet zelf onverdraagzaam als de Calvinisten van zijn dagen. Er viel voor haar te strijden! En wat was dezen strijder, die rust zocht, liever, dan niet te rusten waar te strijden viel, onzelfzuchtig, voor een hoog en heerlijk doel!

* * *

Maar ook het drama bood rust-in-strijd. Hij komt in die periode nauwer in aanraking met het klassiek tooneel. — Al in 1612, wanneer hij de voorrede tot *Het Pascha* schrijft, kent hij, uit de tweede hand, de leer van Aristoteles; maar in die tot zijn *Gijsbrecht* is hij toe aan de „tooneelwetten,” waartegen hij „wetende, niet en misdaan had.” Hij had er zich — gelukkig bij deze stof! — al bitter weinig om bekommerd. Dan gaan ze meer voor hem beteekenen. En den man, die gezag en vastheid zocht in zijn leven, moet het lief zijn geweest te arbeiden aan een kunstsoort, die zulke vaste „wetten” kende.

* * *

TWEESPALT — DRAMATISCHE NATUUR.

Doch dat was, tot op zekere hoogte, de buitenkant van het geval. —

Vondel had — het voorafgaande is bedoeld om den lezer tot hetzelfde inzicht te brengen —: een ziel vol tweespalt. Hij was een *dramatische natuur*.

De lyricus uit zijn aandoeningen en stemmingen, zoodra zijn innerlijk leven, door het uiterlijke, door de wereld om hem heen, al te hevig wordt aangedaan om de golvingen in hemzelf besloten te kunnen houden. Of hij daarbij in harmonie blijft met die wereld en haar dus toejubelt, of in botsing met haar komt en haar striemt, blijft al eens. Maar dramaticus wordt de kunstenaar, in wien het leven zelf gesplitst is, in wien het gaat als Vondels *Jeftha*:

Daar kiezen mijn gedachten elk haar zij!
 Beginnen 't zwaard om strijd op zij te gorden,
 Zij zetten zich gewapend in slagorden —!

Blijkt zijn gemoed dan

al te nauw een veld
 Voor zulk een strijd en gruwelijk geweld,

dan moet de kunstenaar aan 't objectiveren gaan van die elkaar bekampende machten in hem, en wordt... drama-schrijver; maakt het gemoeds- en gewetensdrama, het zedelijk spel, dat van Sophocles via Shakespeare en Vondel tot Ibsen loopt. En voorbij dezen tot in onzen tijd.

In Vondel nu hebben we zien leven de tweespalt tusschen het verzet en de onderwerping; het geloof en den twijfel; tusschen den drang naar individueele godsgemeenschap en dien naar een sterk dogma en beslissende Priesterschap. Zijn drama zal dit alles doen uitleven en aldus zijn gemoed ontladen. Het zal meer doen. Het zal, als het Grieksche treurspel, waarmee hij nu persoonlijk kennis maakt; als het oude „geestelijk” drama, dat hij voortzet, in zijn eindoplossing het Godsbestuur toonen in zijn Wijsheid en Almacht. Dat kan het meer en beter dan het epos, met zijn overwegend verhalend karakter van uiterlijk gebeuren; en Vondels epos *Constantijn*, daar hij van 1631-1638 aan werkt, blijft onvoltooid en wordt vernietigd. Zijn rustbehoefte drijft hem naar het drama — naar het klassieke drama met zijn beslotenheid tusschen reizangen als pilasters; naar het zede-kundig drama, dat immers is: „een gerichthouden over zich zelf” *); naar het treurspel, 'twelk leerde: „de rampen der wereld zachtzinniger en gelijkmoediger verduren.”

* * *

Om zijn innerlijke gesteldheid; om zijn rust-behoefte in dat levenstijdstip; om zijn sinds 1612 onveranderde wereld-beschouwing moest Vondel, in zijn tweede levenshelft vooral, drama's en treurspelen schrijven.

*) Hendrik Ibsen.

't Was alleen handelen naar de wet van zijn innerlijkste wezen.

Want dat hij op een paar uitzonderingen na zijn stof uit vèr verleden betrekken gaat: uit Joodsch-bijbelschen of mythologischen oertijd, uit vroegen Christentijd, uit de Middeleeuwen, mag een afstand teekenen voor ons, deed 't niet voor hem. Aristoteles en Horatius hadden geleerd, dat een historisch gegeven, een verhaal dat gebeurd was, meer gezag oefende op den toeschouwer dan een eigen bedenksel. Doch bovenal: heel die oude geschiedenissen waren Vondel levend gebleven, verbonden aan het heden; afspiegeling immers van Gods bestier met de menschen, waarin tevens — reeds naar de Bijbelopvatting der oude Wederdoopers — elke belangrijke gebeurtenis voorspel of naspel is van het centrale levenspunt: 's menschen verlossing in den kruisdood van Jezus. Dit verledene is hem aldus zoo levend als het tegenwoordige. Of de predikanten hem al verwijten, dat hij, de heilige histories ten tooneele brengend, ze daarmee ont-heiligt, hijzelf geraakt nooit in twijfel daarover: heel het leven is immers tooneelspel; de bijbelstof: „naakte comediën ende tragediën.” En haar ten tooneele voerend geeft hij haar dus alleen den uiterlijken vorm, waarnaar ze vraagt. En wanneer men later — met eerbiedig inzicht of boos opzet — in zijn stukken toespelingen op nieuwere gebeurtenissen of personen, of verwerking van zijn eigen zielsproblemen ontdekt of ontdekken wil, dan is de eenige fout daarbij als men te zeer o p z e t zoekt in wat eenvoudig was het meedòòrspelen van zijn onderbewustzijn, waarin immers dat heden en verleden samenleefden in innigste versmelting, en het èen onmiddellijk het ander wakker riep.

IV VONDEL EN HET TREURSPEL

Aristoteles en zijn „Poetiek” — Het Grieksche treurspel — Aristoteles tegen Plato — Beperktheid van 't Aristotelische Begrip van het Tragische. Misverstand — Vondels verhouding tot Aristoteles — Handeling en karakerteekening — Verhevenheid en Verinnerlijking — De Martelaar als tragische Held — Het tragische in Vondels Spelen — Jozeffiguur — De Opstandigen — De Zondaar als „Held” — Het lijden om anderen —

ARISTOTELES EN ZIJN „POETIEK.”

Geen verwijt is zoo scherp en zoo volhardend tegen Vondel te berde gebracht als juist dit: dat zijn stukken over het geheel, hoewel volgens hemzelf geboetseerd naar de leerstellingen der klassieken, zoo weinig van het echte treurspel hebben en het wezenlijk tragische er zelden uit òpschrijft.

Het vonnis vergt, om zich staande te houden, den grondslag van een vaste omschrijving van het begrip „treurspel” en niet minder van „het tragische” en zijn werking. En wie daarnaar vraagt, vindt zich van zelfsprekend verwezen naar *de* autoriteit, door Vondel zoo goed als door zijn tijdgenooten — ook die der Fransche school — erkend en geëerd: *Aristoteles*, wiens werkje over de „*Poetiek*” de gezochte norm heet aan te geven, ontleend aan de meesterwerken van het Grieksch tooneel.

Verdiept men zich evenwel in dit geschrift en onderzoekt men er de beteekenis van, dan lijkt het of de aangewezen grondslag voor het omschrijven van de werking van het treurspel en daaruit afgeleid van het wezen ervan, een minder vaste basis heeft dan wel scheen.

Allereerst toch blijkt dit geschrift tot ons te zijn gekomen

in een vorm, die meer heeft van een slechts gedeeltelijk uitgewerkt professoraal dictaat, door Aristoteles gebruikt als grondslag voor zijn academische voordrachten, of door een zijner toehoorders gehouden, dan van een door hem zelf geheel vastgelegd geschrift. Tot ons gekomen in een handschrift, ongeveer 13 eeuwen na zijn dood en eerst nog weer vier eeuwen later voor het eerst, en tamelijk slordig — naar verzekerd is — uitgegeven, is het ook in zijn ons bekend geworden vorm geenszins „zuiver”, terwijl enkele der gebruikte uitdrukkingen, waarop het meest aankomt, in hooge mate vatbaar zijn gebleken voor verschil in uitleg. Allermeeest die, welke juist bedoeld zijn als omschrijving van de werking van het treurspel, en die tot een aantal zeer uiteenlopende verklaringen hebben aanleiding gegeven, en nog tot heden de uitleggers verdeeld houden.

Maar Aristoteles heeft bovendien nièt gedaan, wat men hem toeschreef: uit de meesterwerken van het klassieke treurspel een onderzoek afleiden naar den aard en het wezen van het tragische. Of hij, als hij dat had bedoeld, uit dat Grieksche treurspel alleen had kunnen opklimmen tot de hoogten, waarop voor alle eeuwen de tragiek zou stijgen, mag met reden worden betwijfeld: de omkeer, die later onder invloed van godsdienst, cultuur en maatschappelijke factoren in de levensziening der menschen zou komen, sloot vanzelf uit dat uit de Grieksche tragedie alleen het al-omvattend begrip van het tragische vooraf te bepalen zou zijn geweest: wat te bereiken viel zou hoogstens geweest zijn, het vastleggen van hetgeen den Grieken als zoodanig gegolden had.

Ook dit evenwel bracht Aristoteles niet in zijn geschriftje. En vermocht hij niet te brengen.

* * *

HET GRIEKSCHE TREURSPEL.

Het Grieksche treurspel was ontstaan uit een bepaalden vorm van Godshuldiging, meer bijzonderlijk van éenen God, Dionysus (Bacchus). Geleidelijk, onder invloed der

gangbare verhalen en legenden uit den voortijd, voor een deel vastgelegd door Homeros, groeide het uit tot een hulpmiddel om een algemeene Godsvrucht, d. i. vrees en ontzag voor de Goden en bovenal het Wereldbestuur aan te kweeken, wanneer vertoond en verhaald werd van de wijze waarop dat Wereldbestuur, in zijn donker raadsel, met Goden en hooge menschen handelde. Uit die rondgaande sagen omtrent verschrikkelijke lotswisselingen werden de aangrijpendste gebeurtenissen voorgesteld om te toonen de vergankelijkheid van aardisch geluk en aardische grootheid en de wijze onverbiddelijkheid der wrekende gerechtigheid, die geen schuld ongewroken liet, doch haar bestraftte tot in verre geslachten. Eigengerechtigdheid en opsteigerende zelfverheffing, waarbij de mensch zich plaatste naast, zoo niet boven de Godheid, zich aan geen straf onderhevig waande, werden in hun wankelheid getoond; bloedwraak, als onvermijdelijk erkend, echter door de Goden weer in haar uitvoerders bestraft; heel het menschbestaan onderworpen getoond aan de slagen van een vaak onbegrepen Albestier. — Het eerste effect van het Grieksche treurspel was aldus het aankweeken van schrik en ontzetting, van onderwerping en Godsvrees, het intoomen van zelfverheffing in de ziel van den zich meer en meer bewust-wordenden mensch. Geleidelijk evenwel, als uit de gebeurtenissen de figuren der menschen zich loswikkelen tot sterker eigen menschelijkheid, den toeschouwers naderbij, en problemen van zedelijke levenshouding, van strijd tusschen Godswet en Staatswet de aandacht der dichters gaan vragen, ondergaat de ontvangen indruk een mengeling met een persoonlijker element, ontwikkelen zich het medelijden en de ontroering. En wat aanvankelijk beoogd was als een storm, die de harten en zielen met ontzetting neersloeg voor de stem achter dien storm, wordt, bij het verzachten der zeden, het verfijnen der cultuur, veranderd tot een weemoed-ontwikkeland zielenmedicijn.

ARISTOTELES TEGEN PLATO.

Aristoteles was in 384 v. Christus geboren. Toen hij ging opstellen wat we kennen als zijn Poëtiëk, was de groote grondlegger van het Grieksche treurspel Aischylos zeker honderd jaar dood,*) en het eind van Sophocles **) als van Euripides ***) reeds een halve eeuw geleden. Verdwenen was uit de Grieksche levensbeschouwing de vrees voor het onbegrepen en schrikkelijk noodlot, en het geloof in de Goden zelf sterk verflauwd. Niet het toegeven aan harts-tochten en aandoeningen, maar te leeren ze bedwingen was hemzelf, als Plato, hoogste voorschrift en het kenmerk van een „deugd” was voor hem dat zij het midden hield tusschen twee uitersten. De Staat, zonder welks steun het Grieksche theater niet bestaanbaar was, en die voor de opvoeding tot zelfbeheersching en deugd had zorg te dragen, had dus te overwegen of hij de vertooning der drama's: — treur- en blijspelen — mocht blijven steunen. Plato, „de doctrinaire en meest radicale idealist,” had, in zijn beschouwing over de Republiek, het drama afgekeurd, omdat het in hoofdzaak een beroep deed op een minderwaardig element in de ziel: de neiging tot droefheid en lachen. Zoo moest Aristoteles zich dus wel rekenschap ervan geven, wat van dit „minderwaardig” effect op de toeschouwers te denken.

Als hij dat gaat doen, spreekt het religieuze gevoel, waaruit het treurspel (en feitelijk het blijspel, de satire ook!) geboren was, heel en al niet meer mee. De oude legenden zijn histories geworden, geschiedenissen van roemruchte families, waarin hevige uitbarstingen van hartstochten en felle daden, sterke lotswisselingen en verrassende wendingen en ontdekkingen geboekt zijn. *Achter* die gebeurtenissen ziet zijn louter intellectualisme niet meer den donkeren achtergrond, en *er in* ziet zijn ordenend verstand alleen de mensch-

*) geb. 525 + 456 v. Chr.

**) geb. 495 + 405 v. Chr.

***) geb. 480 + 406 v. Chr.

gestalten, niet om henzelf, maar als eenmaal onontbeerlijke dragers van het samenstel der na te bootsen gebeurtenissen. En onderzoekend de werking die deze nabootsingen op den toeschouwer kunnen en mogen maken, stelt hij vast dat, mits niet te eenzijdig meelijwekkend (immers niet „philantropisch”), maar door een uit objectivisme (*meelijden*) en subjectivisme (*vrees*) samengesmolten en aldus gematigde aandoening te wekken, de treurspelen, de in den mensch opgekropte aandoenlijkheid gelegenheid zullen geven, zich door een ontlasting te kalmeeren (of: „zedelijk te louteren,”) evenals sommige muziek dit het menschelijk enthousiasme doet. Zoo wordt het bijwonen der treurspeluitvoeringen tot een zielkundig nuttig, in elk geval onschuldig genoeg, door Aristoteles geenszins te misprijzen. Alleen zal onderzocht moeten worden welke nabootsing van handelingen verwacht kunnen worden „tragisch” te zijn, d. w. z. die gemengde, niet te hevige of eenzijdige aandoening, maar wel aandoening, te verwekken, en wordt erkend dat slechts een klein deel der overgeleverde familiegeschiedenissen de rechte stof voor de „tragische” gebeurtenissen opleveren.

* * *

BEPERKTHEID VAN 'T ARISTOTELISCHE BEGRIP VAN HET TRAGISCHE. MISVERSTAND.

Het is duidelijk dat een aldus ontstane beschouwing van het ernstige drama of treurspel dit binnen zeer enge grenzen moest binden, en dat al aanstonds een belangrijk aantal der als meesterwerken ons overgebleven Grieksche spelen buiten deze Aristoteles'che omperking moesten vallen en als ontragisch ter zijde gesteld. Dit feit alleen al zou, op zichzelf, in de dagen toen men zijn geschrift terugvond, uitgaf, vertaalde en verklaren ging en tot grondslag verheffen van de tragische kunst der Renaissance, tot een waarschuwing hebben kunnen strekken, om het met voorzichtigheid te lezen, als men niet aanstonds begonnen was het grondig mis te verstaan; de voornaamste uitspraak er

in op te vatten als een „orakelspreuk”, en die dús te vertellen en uit te leggen al naar in eigen kraam te pas kwam. Wat Aristoteles terloops had opgemerkt over den tijdduur der handeling in een treurspel en meer principieel over de eenheid daarvan, werd sterk formalistisch opgevat en tot de beruchte en bemoeilijkende *wetten* der drie eenheden (van „handeling”, „tijd” en „plaats”) uitgewerkt; wat hij heel precies geformuleerd had: de omschrijving van wat hij „tragisch” noemde, werd omgekeerd, door onbewust of onvermijdelijk „hineininterpretiren,” zóo vrij uitgelegd, dat Corneille en zijn volgelingen er hun klassicistisch, door romantische en hoofdsche elementen sterk beïnvloed treurspel op meenden te kunnen bouwen; en hun in de 18e eeuw echter door Lessing kon bewezen worden hoe zij, die Aristoteles waarlijk niet wilden verzaken, ganschelijk tegen hem gezondigd hadden. Terwijl onze Vondel, zich steunend op de groote Aristoteles-verklaarders van zijn tijd, Daniel Heinsius, Vossius en Rodbertus, zijn verklassieking van het bijbel-mysterie- en legende-spel der middeleeuwen scheen te kunnen aanpassen aan zijne, ietwat minder onjuiste lezing der tooverformule; maar in de 19e eeuw niet minder om zijn verzaking van het wezenlijk-tragische, naar Aristotelische opvatting, kon misprezen worden. Om te zwijgen van de talrijke pogingen, in de 19e eeuw beproefd: een leer van het tragische te ontwerpen, die Aischylos en Shakespeare omvatten zou, zich verdragen met velerlei ethische en aesthetische vooropstellingen en ten slotte het heilige huisje van Aristoteles, peripathetisch, *) ongerept laten.

* * *

VONDELS VERHOUDING TOT ARISTOTELES.

Willen wij Vondels verhouding tot het klassieke treurspel en bovenal tot het tragische in den wijdsten zin dus juist leeren waardeeren, wij zullen beter terecht komen bij een schrander vroeg-19e-eeuwsch Nederlandsch classicus als P. van Limburg Brouwer dan bij Aristoteles en zijn *P o e t i e k*.

*) Rondwandeland, er om heen wandelend.

Drie elementen ziet v. Limburg Brouwer in het Grieksche tooneel: Het geloof in een albesturend noodlot; geloof aan 't onverbiddelijk volgen van straf op begane misdaden; de gevoeligheid van elk mensch, hoe verheven ook, voor lichaams- en zielesmart. En Vondel, — voor 't noodlot: God of Jahve stellend, — komt met zijn oude Testament vanzelf tot deze elementen van levensziening als ondergrond van zijn treurspel. Intusschen die *P o e t i e k*, al heeft ze hem gelukkig niet belet tot een eigen inzicht te geraken en zijn werk vrijelijk daarnaar te boetseeren, heeft toch ook hem zoo zeer beheerscht, dat men zijn werk niet zal kunnen begrijpen zonder daarmee te rekenen. En ook om zijn afwijkingen te verstaan, en te waardeeren, zal het noodig zijn op enkele hoofdpunten van het Aristoteliaansche de aandacht te vestigen.

Aristoteles (het werd reeds aangegeven) heeft den grooten nadruk gelegd op de fabel en haar incidenten, en uit de eischen waaraan deze voldoen moesten om „tragisch” te werken, afgeleid de eischen te stellen aan de dragers der handeling. „Het treurspel is de nabootsing van een ernstige (waardige) in „zich zelf besloten handeling, waaraan een zekere omvang „eigen is — met incidenten, die *medelijden en vrees ver- „wekken om daardoor zijn* (d. i. van het treurspel in onder- „scheiding van die der muziek) *ontlading van dusdanige „aandoeningen te volbrengen.*” — Als Vondel in zijn *Berecht* voor de *J e f t h a* op deze belangrijke plaats komt, schrijft hij, met gebruikmaking eerst van een andere opmerking van Aristoteles: „schoon de toestel des treurhandels zoodanig „behoorde te wezen, dat die zonder eenige kunstenarij of hulp „der lijdende personage machtig ware alleen door het aan- „hooren en lezen der treurrolle *meedoogen en schrik uitte „werken*, opdat het treurspel zijn einde en oogmerk moge „treffen, hetwelk is, *deze beide hartstochten in het gemoed „der menschen matigen en manieren, d' aanschouwers „van gebreken zuiveren en leeren de rampen „der wereld zachtzinniger en gelijkmoediger ver- „duren.*”

De lezer, die hier opmerkt dat Vondel wat anders zegt dan ikzelf uit Aristoteles aanhaalde niet alleen, maar ook méér zegt dan Aristoteles hier of elders geeft, werpt zich daarbij aanstonds in het hart der kwesties, waarover zooveel hoofden gepeinsd hebben. Mijn vertaling is dan ook met opzet ontleend aan de meening van hen, die vooral sinds 1847 Aristoteles een uitspraak laten doen van zielsziekte-geneeskundigen aard; Vondels omschrijving aan de 17e/19e eeuwse inzichten, die in Aristoteles' uitspraak een moraal-ethische werking zoeken. „Schrik” in plaats van „vrees” las men algemeen, tot Lessing het laatste woord als alleen juist aanwees; met zijn *en* (mee-doogen *en* schrik) is Vondel echter meer in overeenstemming met Lessing dan Corneille, die, om zijn ten tooneele brengen van martelaren en monsters te rechtvaardigen, meende *of* te mogen lezen en aldus Aristoteles te doen zeggen, dat meelijden *of* schrik voldoende waren; gelijk evenzeer de Fransche classicisten, in plaats van: *deze beide hartstochten ook wel: de voorgestelde hartstochten* lezen, die dan, naar de algemeene lezing van deze gansche school van moralisten: *gelouterd* moesten worden, of, zooals Vondel het al in zijn Inleiding tot *Pascha*, van feilen sprekend, noemde: „getemd ende gezegid worden” —

Het zal den lezer, zoo het hoofd hem nog niet warrelt, niet aanstonds duidelijk wezen, zoo min *hoe* die aandoeeningen door het aanschouwen van een tragisch voorval moesten „gelouterd” of „gematigd en gemanierd” worden, als waarom dat eigenlijk noodig zou zijn; — zonder veel bespiegels en uitvoerig vertoog is het Aristoteles' uitleggers nooit gelukt het te verklaren! En zoo zal hij begrijpen hoe men er, als boven gezegd, toe kwam: eenvoudig „de voorgestelde hartstochten” te lezen, en hoe Vondel, die deze afdwaling nu niet langer met zijn beter weten overeen kon brengen, evenwel behoefte had aan twee verduidelijkende toevoegingen, waarvan de eerste — herinnering aan zijn Be-recht tot zijn eerste spel *Het Pascha* over „het brengen tot een goed, zedig en natuurlijk burgerlijk leven” — zich aansluit bij de afdwaling en die inslokt. Dat men bij de voorstelling

van de ellendige gevolgen van een misdaad, of van overgaaf aan een hartstocht, daarin voor zich zelf een afschrikking vindt en aldus van „dit gebrek gezuiverd” zou kunnen worden, vereischt geen diepzinnig betoog. 't Was heel-en-al niet wat Aristoteles bedoeld of gezegd had, maar het was volkomen in overeenstemming met de 17e-eeuwsche opvatting, ook door Vondel zelf zoo dikwijls en van meet-af ter verdediging van zijn geliefd tooneel voorgedragen, dat het een „leerzaam” tijdverdrijf was en den aanschouwer ten *spiegel* der deugden en ondeugden strekte. Zoo zet hij dus neer, dat het treurspel „d'aanschouwers van gebreken moest zuiveren.” Maar dan voortbouwend op den waarschijnlijksten, dieperen zin van Aristoteles' orakelspreuk voegt hij er, uit de volle diepte van zijn eigen levensziening — immers aansluitend aan zijn gedicht aan Gerard Vossius (pag. 28) — aan toe: „ende leeren de rampen der wereld zachtzinniger en gelijkmoediger verduren.”

* * *

HANDELING EN KARAKTERTEEKENING.

Als Aristoteles gaat naspeuren, wat voor fabels het noodzakelijk effect van medelijden en vrees bewerken kunnen, komt hij langs dien weg op een der hoofdvragen van het treurspelwezen. Drie vormen van handelingen zijn te vermijden: een goed man moet niet getoond worden in een staatwisseling van geluk tot ongeluk, want dat is hatelijk (pijnlijk) en wekt zoo min onze vrees als ons medelijden op; een slecht man moet niet van ongeluk in geluk overgaan, want dat is totaal ontragisch. En evenmin moeten we een volkomen slecht man zien neervallen van geluk in ellende, omdat dit wel het gevoel van menschlievendheid, maar niet het eigenlijk gezegd meelijden of vrees in ons kan teweegbrengen: medelijden wordt veroorzaakt door onverdiend ongeluk, en vrees door dat 't welk een onzer gelijken overvalt, zoodat deze situatie zoomin iets meelijwekkends als vrees-inboezemends hebben zal. Zoo blijft er dan het

middenslag van persoon over: niet in hooge mate deugdzzaam en rechtvaardig, wiens onheil evenwel niet over hem moet komen door zijn ondeugd en onzedelijkheid, maar door een ernstige misvatting; een persoon die zich in een grooten roep en welvaart moet verheugen, zooals Oedipus en Thyestes en beroemde mannen uit soortgelijke geslachten —

Het is deze uiteenzetting van Aristoteles — waarvan we in hetzelfde voorberecht tot J e f f t h a bij Vondel een weerklank vinden als hij zijn hoofdfiguur roemt als „*tusschen vroom en onvroom, een hoedanigheid eigenlijk in een personage van een volkomen treurspel vereischt*” — waarmee men niet minder geworsteld heeft. Wie haar goed in haar verband leest bemerkt dat zij allereerst in zulk verband zit met zijn beschouwing van de peripetie (of, om met Vondel te blijven spreken, van de „Staatsveranderinge”). En al is er een plaats in de P o ë t i e k, waaruit zou zijn af te leiden dat Aristoteles in *elk* stuk een overgang van geluk en ongeluk of omgekeerd verwacht*), hij heeft toch uitdrukkelijk de peripetie of Staatverandering, met de „Herkentenis” gekenschetst als eigen aan de s a m e n g e s t e l d e fabel, en niet aan de eenvoudige handeling, zoodat zij dus niet gezegd kan worden z. i. tot het absoluut noodzakelijke van een tragische handeling te behooren. En bij gevolg zijn omschrijving van den dramatischen hoofdpersoon alleen zou slaan op de samengestelde fabels met „staatsveranderinge”, niet op de „eenvoudige” zonder deze.

En nu neme de lezer — als hij het nog naliet — Aischylos' eenvoudig treurspel van P r o m e t h e u s G e b o e i d ter hand.***) En hij zal in dit geweldig tafereel van den ontembaren *Prometheus*, door geen leed bedwongen in zijn grootmachtig verzet tegen den jongen God Zeus, een voorbeeld vinden van het éendeelig Treurspel, zonder Peripetie, maar ook zonder iets van dien middelslagsheld, door Aristoteles tot

*) Als hij de noodzakelijke lengte van een stuk aldus aangeeft, dat zij genoeg moet zijn om den hoofdpersoon een serie mogelijke of noodzakelijke trappen van geluk en ongeluk of omgekeerd te doen doorloopen.

**) W. B.-vertaling dr. P. C. Boutens.

eisch gesteld aan het treurspel, dat tragisch moest werken in zijn zin. Zoo min als hij een indruk zal krijgen van medelijden met wie geen meelijden vraagt noch van vrees voor zich zelf. Alleen van een verhevenheid die dit kleine zelf opvoert tot een hoogte ongekend, waar de huiver heerscht.

Wiens verbeelding sterk genoeg is om mee op te gaan tot dit verre boven alle menschelijke verhoudingen groote en weerstandskrachtige Titanenbeeld, geklonken aan de rots, wiens trots geen kreet van leed, maar enkel wraakdreiging jegens den Oppergod, nu zijn vijand, wil doorlaten, ziet in lichtende vlam de oergrootheid van het oude Grieksche treurspel en van zijn hoofdfiguur hoog uit staan boven de verbeeldinglooze uiteenzetting omtrent den middelslagsheld van „den vader der Logika.”

Dàn gaat hij het menschelijker en zachter ontroerende beeld van *Antigone* voor zich nemen, *) dochter uit een dier jammerlijk beproefde geslachten, maar niet zwakker in haar vastberaden verzet tegen een, nu menschelijk, tyran, dan *Prometheus* jegens den tyran-gescholden Zeus. Ook in hâar diezelfde onbekommerdheid voor lijden om wat haar het hoogste dunkt, hooger dan het leven zelfs. Ook in haar moedig gedragen martelaarschap, dat den aanschouwer, het aanziend, klein leert voelen eigen leed, hoog hem verheft boven 's levens ommezwaaien; hem leert: „*de rampen der wereld zachtzinniger en gelijkmoediger verduren.*”

* * *

VERHEVENHEID EN VERINNERLIJKING.

Ziehier een der openbaringen van het tragische, waarover Aristoteles zwijgt. Een der sterke mogelijkheden in de tragische figuur, die hij niet aanwijst — in zijn stelsel niet aanwijzen kòn, en die men dus wijs doet niet in zijn woorden te willen leggen. Maar die Vondel heeft begrepen en in zijn werk gelegd omdat hij, hoe angstvallig-bescheiden ook jegens groote leermeesters, die hij vereerde, te zeer door

*) W. B.-vertaling dr. H. C. Muller.

zijn levensaanvoeling voortgestuwd dichter was, om niet in de essentieele openbaringen de banden dier angstvallige bescheidenheid te verbreken, en het overgenomen uiterlijks te verinnerlijken. Zooals hij deed toen hij, herdenkend Aristoteles' eisch van den tragischen held toe te brengen lichameelijk lijden, in de opdracht tot zijn Salomon schreef: „*in dit treurspel wordt geen bloed, maar die groote ziel gestort.*” En toen hij voor het „sieraad der herkenning” „een ommekeer van onwetendheid tot weten en dus tot liefde of haat” de diepere erkentenis stelde van het bekeerde inzicht en naberouw. Het treurspel, dat Vondel schreef, had verwantschap met dat wat zelfs Plato zou geduld hebben: „het specifiek-Christelijke,” dat twee duizend jaar na dezen ondernam: „volkomen zedelijke reinheid en bovenmenselijke verhevenheid in het lijden” te toonen. Dat al aanstonds boven dat lijden kon uitstijgen, omdat het gegrond was op de levensbeschouwing, reeds in Het Pascha onder woorden gebracht:

„Acht het aardsch dan veel geringer
Als het hemelsch, daar de vinger
Van zijn zoete rust op wijst.”

En dat weer als element van tragedie mede in zich opnam: het ten onder gaan van: groote vorsten en hun geslachten, gansche staten en volken, als teeken der vergankelijkheid van al het aardsche. Dit was — gelijk in den aanvang gezegd is — een levenssentiment, dat in dien tijd van Vondel den moralisten bijzonderlijk bewust bleef. De verwezenlijking ervan in treurspelen deed niet alleen „treurig” aan, moest ook in den gewoon-menschelijken toeschouwer het gevoel van levensonbestendigheid (*vrees*) wakker houden, daarbij echter den indruk wekken van de kleinheid van zijn eigen leed in vergelijking met dat zeer groote, en mede aldus hem leeren: „*de rampen dezer wereld zachtzinniger en gelijkmoediger verduren.*”

DE MARTELAAR ALS TRAGISCHE HELD.

Een der tegenstellingen, welke men tusschen het Platonisch-Christelijke en het Aristotelische begrip van het tragische pleegt te maken is die van het al dan niet aannemelijke van een „schuldellozen Held,” die martelaar wordt.

Aristoteles heeft, zooals wij zagen, nadruk gelegd op de wet der waarschijnlijkheid en noodwendigheid, die in het treurspel moet heerschen. Daardoor verheft het zich boven het loutere geschiedverhaal. Daardoor bereikt het — naar vele uitleggers — eerst den indruk van bevrediging, waaruit de „loutering” moet geboren worden. En daaruit vloeit eveneens voort de noodzakelijkheid, dat de „held” zich zijn lot op den hals heeft gehaald door een daad, die een fout is; dat hij ondergaat aan zijn fout(en). Het lijden van een volkomen schuldellooze wekt wel ons medelijden, maar is pijnlijk; niet weemoedig-ontroerend.

Doch in deze juiste observatie een veroordeeling te zien van den held-martelaar lijkt een volkomen miskennen van haar beteekenis.

Wat zij veroordeelt is: de teekening van het lijden der schuldellooze slachtoffers van misdadige neigingen, als hebzucht, wreedheid en dergelijke. Vrouwen, kinderen en zwakken, door tirannen of booswichten vervolgd en gekweld. Dat zijn de „helden” van het *melodrama*.

Maar op heel ander plan staat het lijden van hem, die om geloof of beginsel vervolgd wordt.

Allereerst is dat geen *zwakke* natuur, maar een *sterke*. En dan zien we immers in zijn lot een botsing van wereldkrachten, die er het karakter aan geeft van het onvermijdelijke. —

Wie, met bewustzijn van wat hij waagt, zich stelt tegenover een gangbare meening welke het gezag heeft, maakt zich zelf tot een martelaar voor zijn eigen afwijkend inzicht. In de wereld der nuchtere werkelijkheid is dit een vergrijp, dat zijn tuchting onvermijdelijk met zich sleept, zooals het zich te water werpen van den man, die niet zwemmen

kan, zijn verdrinking ten gevolge zal hebben als hij niet gered wordt. Wierd hij er in geworpen uit boosaardigheid, zijn ondergang zou ons „pijnlijk” zijn. Maar sprong hij heldhaftig te water om een ander te redden, de hoogheid van zijn daad maakt zijn sterven tragisch.

Ook omdat hij *actief* is. Niet willoos ten onder gaat. —

De martelaar als held mag niet vallen onder Aristoteles' eisch aan de tragische hoofdfiguur; hij is er niet mee in strijd. Hij is tragisch in hooge mate en in den verhevensten zin. Hij is het volkomen in Vondels geest.

* * *

HET TRAGISCHE IN VONDELS SPELEN.

Gaatmen Vondels treurspel-reeks nu bezien — zijn *Pascha*, tragi-komedie, en zijn *Leeuwendalers*: landspel, vallen er vanzelf uit. Zooals ook *Palamedes* en *Maria Stuart*. Want het doel van deze beide laatste stukken was geenszins den toeschouwer door het medeleven van lijden tot 's levens berusting op te voeren; integendeel hem op te jagen tot *verzet* tegen willekeurig en schandelijk zich vergrijpen aan een onschuldige persoonlijkheid. Niet aan tragiek maar aan opzweepende hekeling denkt de dichter; ook al zou men *Maria Stuart*, als bewuste martelaresse voor haar „droit divin” en haar geloof, evenzeer kunnen plaatsen op de rij der „tragische heldinnen” als *Ursula* (*Maagden*): weigerachtig haar redding te koopen van den Hun, en liever als martelares ten Hemel varende, dan het aardsche „heil” te winnen met geloofsverzaking.

Doch *Gijsbrecht van Aemstel* heeft zich met Gerard van Velsen en Herman van Woerden tot wreker willen maken van door Floris V geschonden vrouweneer en aangetaste adelshoogheid. Door hen gesteld voor de noodzakelijkheid om meeplichtig te worden aan 's Graven ballingschap en moord, heeft hij zich onttrokken en gepleit voor het volgen van den wettigen weg. Maar wie eenmaal in een complot zich begeeft weet wel waar hij begint, niet waar hij eindigt, en wordt door de

tegenstanders mee vervolgd. Verzinkt hij straks in een zee van ellende met al de zijnen, hij heeft het te wijten aan zijn eerste daad. Ondanks zijn hoogheid van zin en dapperheid heeft hij te boeten voor zijn fout. Zijn *ondergang* echter zou te zwaar een straf zijn. Zoo komt ten slot de Hemel zelf hem uitreddend tegemoet, opdat niet door te fel een straf twijfel zou gewekt worden aan Gods rechtvaardigheid. —

Peter en Pauwels zijn sterke predikers van het nieuw geloof, dat het Romeinsche keizerrijk bedreigt. Dit stelt zich dus te weer. Hun eigen offerreeheid stijgt tot extase, vooral als zij zich ervan bewust worden dat hun vroegere schuld jegens Jezus hen den marteldood doet verdienen. Zoo wordt de „omslag” van hun gelukkige redding naar een nieuwe gevangenschap en dood niet pijnlijk, maar tragisch, nu zij zich zelf weer aan de Romeinen komen overleveren in de „erkenntenis” van hun vroegere onwaardigheid jegens hun leider, en zij het martelaarschap zoeken.

Het is in de *Gebroeders* vooral dat wij ontdekken de volkomen verwantschap van het bijbelsch treurspel met het antieke. Het Noodlot der Grieken met zijn wraakgodinnen is vervangen door Jahve, „die de zonden der ouders bezoekt aan hunne kinders tot in het derde en vierde geslacht.” En van wiens streng gerecht, dat te zijner tijd zal wreken, we in *Gijsbrecht* hoorden, nadat we het in *Hierusalem Verwoest* (1620) te werk zagen.

Vondel heeft kort te voren Sophocles': *Electra* vertaald, en is er door getroffen hoe, ook in dit spel, Gods uitgestelde straf getoond wordt „eindelijk schelmen en booswichten rechtvaardiglijk te achterhalen.” Saul en zijn zonen hebben het oude verbond met de Gabaonners geschonden en wreedheden jegens hen bedreven, die nog ongestraft zijn. Dies zendt Jahve een driejarige droogte over het land en David, als Oedipus het orakel bevragend, verneemt dat dit 's Hemels bezoek is om het onrecht den Gabaonners aangedaan. Nu mogen dezen hun bloedwraak vergen en eischen den dood van zeven van Sauls zonen. Het sterven van dezen is dus geenszins als van onschuldigen, maar een door den Hemel

zelf gevorderd zoenoffer om vroeger vergrijp, door den Bijbel geboekstaafd:

„Leert rechtvaardigheid betrachten,
En geen Godheid te verachten.”

Zoo overkomt den Bijbelvasten toeschouwer een siddering van eerbied en schrik, om dit onwrikbaar werken der goddelijke gerechtigheid; terwijl zijn medelijden gestaald wordt door den vasten stervensmoed der *Gebroeders*. Op het hooge plan der tragische verhevenheid staat daarnaast de grootsche figuur van hun aller moeder: Rispe, onvervaard in het verdedigen van haar kinderen en kindskinderen tot in de eindeloze wake bij hun lijken. En om het al te straffe van deze schier Calvinistische noodlotswerking te verteederen, toont Vondel ons in David het tragisch motief — dat hij later meer behandelen zou in *Adonias* en *Faeton* — van den tot veroordeelen geroepen Vorst, die, wie hem zeer nà staan aan het hart — hier de naaste verwanten van zijn vrouw en de afstammelingen van zijn liefsten vriend — ter dood veroordeelen moet. Terwijl Vondel eindelijk, — als ook de Grieksche treurspeldichters, zij het in „nàspelen,” wel deden — het al te verpletterende leed mede verzacht, door David te veroorloven den zoon en kleinzoon zijns geliefden Jonathans te redden, en de lijken der veroordeelden eervol te doen begraven. Bijeen een samenstel, waarin verpletterende en teederder tragiek verweven zijn tot een spel, dat naast de voortreffelijkste der Grieksche treurspeldichtkunst standhoudt, al mag het den modernen lezer wat vèr staan —

* * *

JOZEFFIGUUR.

Vondel en zijn tijdgenooten waren in hun gebruik van het woord „treurspel” allermint zoo theoretisch-begrensd als bespiegelaars over het woord „tragedie” en „het tragische” van later tijd. Zelfs in Engeland, waar men van „tragedy” sprak en dus niet tot verwarring met ons woord „treurig” kon komen, gebruikt men dit Grieksche woord in dien tijd menigmaal voor werken die wij, precieser onze woorden keurend,

meer als „drama's" zouden omschrijven. Voor Vondel en de zijnen had het woord nog den zeer algemeenen zin van „treurig geval" of „verhaal,"

(„Wie hoort dit treurspel aan, die niet zijn tranen laat")

dat evenzeer goed kon afloopen als slecht, gelijk trouwens bij de Grieken meer dan een „treurspel" aldus ten einde liep.

Of de Joseph-trilogie (Vondels: Joseph in Dothan en Joseph in Egypte met zijn vertaling van De Groot's Joseph in het Hof (Sofompaneas)) dan ook wil aangezien zijn als een drietal *tragedies* mag met reden worden betwijfeld. Van *De Groots* stuk heeft Vondel terecht verklaard dat het „vroolijk naar zijn eind draaft" en het geheel laat zich uitnemend genieten als een treffelijke reeks van Bijbelsch-romantische volksdrama's in slechts uiterlijk klassieken vorm. Zoo mag de aanwijzing, dat zelfs de Jozef-figuur geheel voldoet aan de Aristotelesche eischen voor een tragischen held volstaan: hij is heel vroom, maar ook zeer zelfingenomen en verwekt daardoor zelf de wrijving met zijn broeders, welke hem in 't eerste stuk tot slaaf verkoopen doet. En hij is te deugdzaam voor een welig land als Egypte en wordt het slachtoffer van zijn, voor dat land te sterke, braafheid, hoewel hij, naar Vondel terecht doet uitschijnen, niet als de Grieksche Hippolytusfiguur (hem uit Seneca's en den modernen lezer allicht uit Racine's bewerking van Euripides' spel, de *Phèdre* bekend) geen vrouwenhater van nature is en dus zijn weerstand tegen de verleiding verdienstelijker. Voor Vondel was de geheele Josephs-geschiedenis trouwens een voorspel van de vervolging, waaraan Jezus zou blootstaan. Daarom stelde hij hem in beide stukken onder de bijzondere bewaking van een Rei van *Engelen*; doch daarmee vervalt tevens elke beschouwing der figuur van al te menschelijk standpunt.

* * *

DE OPSTANDIGEN.

Als Vondel met zijn *Leeuwendalers* den vrede met Spanje heeft ingeluid, gaat hij, de nu zestigjarige, meer en meer

zijn aandacht geven aan den aardschen en hemelschen vrede. Gelijk de overleden Huigh de Groot droomt hij opnieuw van een vereenigd Christendom. En zijn eigen verlangen daarheen, in verzoening met God en kerk, dramatisch contrasteerend met eigen vroegere opstandigheid en den onwil om zich henen van anderen, ontwerpt hij een gansche reeks figuren in tragisch verzet tegen de kerk of tegen God:

Het is *Salomon*, die, in de strikken van Sidonia's weelderige schoonheid verward, afvallig wordt van den voorvaderlijken Godsdienst. En Vondel vindt de reeds aangehaalde, voortreffelijke formule voor zijn godsdienstig zieletreurspel: „in dit treurspel wordt geen bloed, maar die groote ziel gestort.”

Het is, in zwakker vorming: de mede door een vrouw gedreven *Salomoneus*, die zich laat meeslepen tot een krankzinnige zelfverheffing tot Godheid boven Jupiter.

Het is *Jeftha*, die, van heiligen ijver bezeten, als een echt methodist, eigen geweten stelt boven regelend gezag des Opperpriesters en al te jammerlijk zijn eigen dochter doodt; — om te laat tot erkenenis te komen van de noodeloosheid van het onheil, door zijn vasthoudendheid en afkeer van Priestergezag, gesticht.

Het is *Samson*, die, dertig jaren rechter Israels, in wellust zijn hoogen plicht van kuischheid vergeet; in de handen zijner vijanden valt door zijn zwakheid, doch in kort-herwonnen kracht zich zelf en hen vernietigt.

Het is *Faeton*, die den Zonnewagen wil besturen en smadelijk boet voor zijn ontembaren hoogheidsdrift en vermetelheid.

Het is *Lucifer*, hooge Aartsengel, die als een andere Titan, in machtig opsteigerenden naijver en staatszucht, God zelf van den troon zoekt te stooten en wordt neergeploft in de Helle.

Het is het *eerste Menschenpaar*, dat de weelde van blanke zielereinheid in Godsgunst niet te dragen weet; en, verleid, zelfmisleidend, begeerig even veel te weten als de Almacht, met een beet den zoeten Paradijsdroom versteurt: *spiegel* van ons aller menschelijke feilbaarheid en hoogheidswaan en aldus terecht „aller treurspelen treurspel geheeten.”

Het is in de *Noah* (of „Ondergang der Eerste Wereld”) het geslacht der *Reuzen*, die in weelde, wellust, bloedschande het leven genieten en wier nuchter rationalisme spot met de Zondvloedsvoorspellingen van Noe (Noach), den Boetgezant Gods, tót 's Hemels straf de zondige wereld achterhaalt.

Niet al deze figuren zijn evenforsch, even sterk gekomen uit 's dichters scheppend brein. Niet alle werken, waarin zij bestaan, hebben „dramatisch” leven genoeg nog voor onzen tijd.

Over Vondel als „dramaticus” zal straks gehandeld worden.

Maar naar wat we in Aristotelischen en buiten-Aristotelischen zin hebben leeren kennen als „tragisch” is er niet één dezer figuren, die deze omschrijving niet ten volle zou verdienen. Het leed dat hen treft is het leed van hun fouten, zonden en overmoedigheden, en boven de maat der gewooneheid stijgen zij alle. Ons grootst bezwaar tegen hen is allicht, dat hun doen al te zeer op een levensplan ligt, te ver van het onze, en dat heel de ziening, waaruit de schilderij hunner daden en het licht er op geboren werd, ons, zoo we weinig bijbelvasten en weinig-geloovigen zijn, wat ver ligt.

Maar hebben we niet geleerd ons in te leven in veel levensvisies van oude kunstenaars, ons even vreemd? En is niet dit eigenlijk mede een deel van onze winst aan die oude kunst, dat ze ons haalt uit gladslofsche hedendaagsche eenzijdigheid en engheid van levenskring?

In veel van deze werken vinden we trouwens bijmotieven verwerkt van ons zeer nabije menschelekheid, die den gevoelsstroom tusschen hen en ons komen geleiden en ook verafstaanden binnen den kring onzer aandoenlijkheid betrekken. Zooals in *Jeftha* de teerhartige liefde van moeder en dochter, van vader en dochter; in *Faeton* die voor den om zijn zoon zoo diep beproefden dichter wel heel ontroerende klacht:

„Hoe menig vader lijdt in zijnen zone alleen!”

In *Lucifer* de teere aanhankelijkheid en angst van

Rafaël voor den te hoog-opsteigerenden Opstandeling en heel die uitwerking van de grondslagen eener revolutie; in Adam in Ballingschap de blijde weelde van het eerste menschenpaar in het Paradijs van hun nog onbegrepen liefde. — In den Salomon de weelderige verleidingskunst van *Sidonia*, en de profetische figuren van *Zadok* en *Nathan*.

* * *

DE ZONDAAR ALS „HELD”.

In een drietal werken: David in Ballingschap, David hersteld, Adonias, alle drie van 1660—1661, toen de dichter ruim zeventig jaren telde, voelen we vooral de natrilling van zijn eigen levensleed om zijn ongelukkigen zoon.

Al in 1655 heeft hij, aan het vertalen van Davids Harp-zangen, beleden: „indien ik den troost en de verkwikking der Psalmen niet kende, ik verging in mijn ellende” —

Maar die is gestegen.

Zijn zoon is insolvent verklaard; en om hem uit de gevangenis te houden — blijkbaar had hij als makelaar geld verduisterd — moest onze oude dichter zijn schulden overnemen.

Zeventig jaar oud, trekt hij nog naar Kopenhagen — zijn tweede reis naar het Noorden — om de zaken van zijn zoon zooveel mogelijk recht te zetten, doch moet, thuisgekomen, om dochter en kleinkinderen te kunnen onderhouden, na het voldoen van zijn zoons schulden, een postje gaan aannemen aan de Stadsbank van leening.

Dan komt het ergste — —

Hijzelf moet, blijkbaar om grootste schande te voorkomen, Burgemeesteren gaan vragen zijn zoon te dwingen dat die zich inschepe naar Indië. En de zwakke, goedhartige, jongere sterft onderweg.

In 's dichters eigen leven herhaalt zich het slotaccoord uit den Joseph in Dothan:

„Ach d'Ouders telen het kind en brengen het groot met smart;
„De kleenen treên op 't kleed; de grooten treên op 't hart.”

En het speelt in zijn brein. Doet hem, die straks zijn troost vond in Davids psalmen, denken aan Davids eigen leed om zijn geliefden Absalom :

„Doe werd de Koning zeer beroerd, ende ging op naar de opperzale der poorte, ende weende: Ende in zijn gaan zeide hij alzoo: Mijn zone Absalom, mijn zone, mijn zone Absalom. Och dat ik, ik, vóór u gestorven ware, Absalom mijn zone, mijn zone!“*)

Hij gaat het geval, naar het in de Schrift voor hem ligt, behandelen in twee spelen: Koning David in Ballingschap en David hersteld. En hij teekent David als verdienend het onheil van zijn verjaging zóozeer, dat het besef ervan hem aanstonds machteloos maakt tegen den aanslag van Absalom. Immers David heeft gezondigd toen hij Bathseba voor zich begeerde en listiglijk haar echtgenootvoor-aan in den krijg deed plaatsen. Zoo hebben wij hier het tegendeel van een onschuldige die sterk is in zijn martelaarschap: een schuldige die zwak is in zijn schuld en verdiende straf. Het zedelijk bewustzijn heeft de weerstandskracht gebroken, en we ervaren aan de lendenslapheid van deze spelen, hoe noodzakelijk de *energie* is als drijfkracht voor een tragische handeling. — Door dit zedelijk-energie-gemis drijft de smartelijkheid van Davids lijden in en om zijn zoon al te zeer boven. Niet doordat hij niet beantwoordt aan den Aristotelischen eisch. —

HET LIJDEN OM ANDEREN.

Is *Absalom* zelf een roekeloze, zinloze, zedeloze waaghals, de figuur van *Adonias* — in het stuk van dien naam — staat wat zielig als van een, die den volhardensmoed mist om zijn begonnen waagstuk doortastend te volbrengen. Zijn staan naar zijn broeders Salomons kroon, waarbij hij meer door andere Staatszuchtigen gedreven wordt en niet zelf drijft, maakt hem schuldig. Doch Vondel moet bij dezen in den grond zoo zwakken jongeling aan zijn

*) II Samuel, 18, 33

zwakken zoon gedacht hebben, en het stuk als een verontschuldiging voor den voortgedrevene hebben willen schrijven. Het zijn de andere figuren in dit stuk, die het zijn waarde en stevigheid geven. En evenals in de *Gebroeders David*, als heerscher gedwongen is hem lieve personen ten dood te verwijzen, zoo staat in dit spel in gelijke tragische noodzakelijkheid koning Salomon; terwijl Abisag om den zwakken Kroonpraetendent lijdt en strijdt. — *Het lijden van personen om het verdiend lot van anderen* is een echt Vondeliaansch tragisch motief, dat in weinige van zijn stukken ontbreekt; waarvan moeilijk te ontkennen valt, dat het zuiver beantwoordt aan den Aristotelischen eisch van medelijden en vrees te verwekken, en dat, waar het zelden onverzeld blijft van verzet, in menig opzicht een krachtbron voor de handeling wordt. —

* * *

Ook in de *Batavische Gebroeders*: de geschiedenis van het opkomend verzet der Batavieren Claudius Civilis en zijn broeder tegen de dwingelandij der Romeinen.

Men zou kunnen betoogen dat deze beide hoofdmannen der Bataven, zoo voorzichtig in hun optreden onder vrees van achterdocht te wekken, als onschuldige slachtoffers der Romeinen vallen. Doch hun voorzichtigheid belet niet dat zij — zoo zeer als Adonias — het middelpunt blijven van het aangroeiend verzet; en dus de Romeinen, meenend dit den kop te moeten indrukken, natuurlijk deze hoogste boomen in het Bataafsche woud gaan vellen. Leidsmannen zijn, van nature, de eerste martelaars van een komenden opstand. En eenmaal ter verantwoording geroepen, stellen beide broeders zich met zulke heldhaftigheid en hooge doodsverachting te weer, dat zij niet vallen zonder onze bewondering gaande te maken, en het spel mee opvoeren naar het plan van de tragische verhevenheid, waarop, als mee-lijdend en zich verwerend met hunne mannen, ook de Bataafsche vrouwen staan. — En dat ons leert „des levens rampen zachtzinniger en gelijkmoediger verduren” —

* * *

Zoo zien wij bij het doordringen in Vondels tragische spelen, op hoe onderscheidene wijzen hij het tragische heeft weten te verwezenlijken en hoe daar oneindig meer van in zijn werken te vinden is dan men al te vaak heeft willen aannemen. —

V VONDEL ALS DRAMATURG

A: Voorgangers — Voorbeelden — Voorschriften.

Het Tooneel vòor Vondel — De Amsterdamsche Kamers — Invloeden van buiten — Seneca — De Amsterdamsche Hecuba — Euripides' Hippolytus — Het Koor — Seneca's Hippolytus — De Groot's Sofompaneas — Het Woord, Welschikkingskunst — Menschteekening — Verinnerlijking — De Eenheden —

HET TOONEEL VÒOR VONDEL.

Als dr. Jan te Winkel in zijn in mijn *Ingang* genoemde Inleidende studie tot Vondels drama's, het over het dramatisch kunstvermogen van den dichter heeft, brengt hij het — na de vergelijking met Shakespeare's werken gewraakt te hebben — op pag. 224 toch niet verder dan tot deze apologie:

„Daarmee wil ik geenszins te kennen geven, dat er ook niet in Vondels stukken tooneelen gevonden worden, die in een stuk van Shakespeare niet misplaatst zouden zijn. *Actie ontbreekt niet ten eenemale*: men denke b. v. aan het derde bedrijf van De Gebroeders, waar Rispe en Michol David trachten te verbidden, terwijl de Gabaonniers den dood van het zevental eischen; denke verder aan het tooneel in den Joseph in Dothan, wanneer Joseph door zijn broeders te koop wordt geboden; aan het geheele tweede bedrijf van den Gijsbrecht, waar de verrassing van Amsterdam bij het Karthuizer klooster wordt voorbereid, en aan het laatste tooneel van het stuk, den heeten strijd tusschen den heer van Aemstel en zijne vrouw.” —

Zeker, hij laat dan een zeer de moeite-waardige beschouwing volgen over de beeldengroepen, die bij Vondel, reeksgewijs,

de handeling vormen. Doch daarmee is het magere oogstje van dramatische vermogensbewijzen uit heel het uitgebreide werk van onzen dichter niet weliger geworden en de lezer moet den indruk behouden dat Vondel als dramaticus een stumperd was.

Mijn studie van zijn werk heeft een heel andere uitkomst opgeleverd. Maar vóór ik mijn lezers deze kan voorleggen, is het noodig dat we beginnen met ons helder voor te stellen, op welke grondslagen en naar welke denkbeelden Vondel zijn stukken bouwde.

* * *

De 17e eeuw begon in ons land, ten aanzien van tooneeltoestanden en dramatische producten, met allerlei overgangsvormen. De middeleeuwen hadden, in de 14e, 15e, 16e eeuw, de 15e vooral, een zeer levendig en verscheiden tooneelleven gekend. Er waren de rondreizende tooneelgezelschappen geweest (*Ghesellen van der Spelen*): groepeerings van rondreizende sprooksprekers, wier répertoire zich vanzelf aansloot niet alleen bij de romantische ridderverhalen en drastisch-komische volkssproken, maar er eigenlijk de uitbeelding, de levende voorstelling van was. „Daar het zien meer de harten beweegt dan het hooren” (*Vondel*), is men er ten allen tijde toe gekomen wat men eerst vertelde, te gaan, of te laten voorstellen; van verhaal opklimmend tot samenspraak, dialoog, driespraak, vertooning en uitgebeelde handeling, 't Grieksche tooneel was zoo ontstaan, het „wereldlijk” middeleeuwsche niet anders; en het geestelijke tooneel niet anders. Zooals die ridderverhalen, werden geleidelijk de bijbelsche en legendarische verhalen gedialogiseerd, en in plaats van verteld, vertoond. En men nam de stof, waarmee men zijn doel hoopte te bereiken: te vermaken, te boeien, te stichten, te verschrikken of zedelijk op te voeden, wáár men haar vinden kon. Het was meest een vormlooze, in de lengte getrokken kunst, meer en meer met afwisseling tusschen ernstig en komisch (duvelriën), en met vertooningen en levende beelden; in de 16e eeuw

zels al met theaterdoeken als van kermistenten, door schilders als v. d. Mander gepenseeld, voorstellend den zondvloed, en met heele plassen water erbij vermorst, om de voorstelling realistisch te maken. —

Inmiddels had de opkomende burgerij haar behoefte aan leerzame, zedekundige voorstellingen zelf bevredigd door in haar eigen *Kamers van Rethorijcke* (Rederijers-kamers) de zoogenaamde *Moraliteiten* te dichten en te vertoonen. In de kerkelijke spelen was al zoo nu en dan, bij voorkomende gelegenheid, de strijd in en om de menschen vertoond door de verzoeking voor te stellen door Duivels, of Ondeugden, die ten Hellepad lokten, waartegenover dan weer een Engel of Deugd te plaatsen was, die poogde naar den Hemel of het goede pad te trekken. Uit deze naïeve symboliseering, die trouwens ook in het Middeleeuwsche Leerdicht en in de Middeleeuwsche plastiek gebruikt werd, is toen dat genre der *Moraliteiten*, zinnespelen, getrokken, waarin bijna niets dan zulke abstractheden voorkomen. En toen men, bij het doordringen der Renaissance, ook den smaak van de mythologie met haar verzinnebeelding van alle natuurkrachten en natuurverschijningen, overnam, vierde de verzinnebeelding in het drama haar hoogtij. Niet het minst, toen zij het hulpmiddel bleek om de kritiek op geloof en kerk, in de 15e en 16e eeuw al scherper geworden, de minst gevaarlijke uiting te geven.

En naast dit alles leefde dan nog het schooldrama, dat nu klassieke, dan Bijbelsche stoffen met veel moralisatie behandelde, en waarin de vormen van het classicisme het eerst werden nagestreefd. En waar Vondel in zijn prille jeugd kennis mee maakte.

* * *

DE AMSTERDAMSCH E KAMERS — INVLOEDEN VAN BUITEN

De Hervormings-beweging had de rondreizende tooneelgezelschappen, en bijna het kerkelijk drama om hals gebracht: het Calvinisme stelde zich aanstonds schrap tegen elke verzinnelijking in beeldenden vorm, die al te zeer aan Room-

schigheid deed denken. Ook de Doopsgezinden keken met bedenkelijk oog naar tooneelspelen, al mochten die dan bijbelsche stoffen in leerzaamheid toebereiden. Maar er bruijste in onze burgerij, die van Amsterdam vooral, zoo bij het begin der 17e eeuw toch te veel naieve levenslust, om het te doen buiten tooneelvertooningen, en toen Vondel in Amsterdam tot zelfbesef kwam, vond hij er niet alleen de „Hollandsche” Rederijderskamer *De Eglantier*, (in Liefde Bloeiende) waarvan Hooft en Breeroo de groote krachten waren, maar zelfs twee speciaal Brabantsche, bij een waarvan, *'t Wit Lavendel* (Uut levender Jonst) hij zich, nadat hij 20 geworden was, kon aansluiten.

De werkende leden van deze kamers waren deels dichtende, deels voordragende en vertoonende krachten. En hoewel het geven van tooneelvertooningen en het schrijven — of vertalen — van stukken daarvoor, een belangrijk deel der werkzaamheid uitmaakte, het „opvoedkundige” en „leerzame” werd allerm minst vergeten, ook al dreven weinigen het zoo ver als Ridder Rodenburch, die van het tooneel af poogde zielkunde, zedeleer, geschiedenis, land- en volkenkunde, astrologie, geologie etc. te onderwijzen en er door onzen Breeroo om bespot werd. Men wilde spelenderwijs leeren en opvoeden.

* * *

Het werk dat nu in deze Kamers zoo in het begin der eeuw gemaakt werd, toonde een zeer gemengd karakter. Allerlei invloeden stroomden op de geopende geesten in. Pieter Cornelisz Hooft en genoemde Rodenburch volgden Italiaansche, Spaansche, en Klassieke voorbeelden en ondergingen hun invloed; Breeroo bewerkte, via Fransche voorbeelden, stof uit Spaansche ridderromans; hij en Hooft Latijnsche blijspelen. Het romantische drama van Shakespeare en zijn school was in ons land door reizende Engelsche troepen bekend. — Maar ook het oude Zinnespel werd er nog geëerd, hoewel dit en het Bijbelsche drama in de Brabantsche kamer, waar de invloed der Doopsgezinden sterkst was, meest beoefend werd.

In beide Kamers evenwel is heel duidelijk de invloed van den reeds in ons eerste hoofdstuk genoemden Seneca. Men ziet het allereerst aan de vormverandering van het Bijbelsche spel, dat nu niet langer bandeloos tot in het oneindige vrij kan uitdijen. Het wordt vastgelegd aan de elk „bedrijf” of „uitkomst” beëindigende rei-zangen, en het getal dier bedrijven op vijf vastgesteld. En het keurslijf der geleidelijk afgeleide en vastgelegde „tooneelwetten” wordt er omheen geslagen. Geestverschijningen en nymphen gaan optreden naast de oude figuren der moraliteiten als Geweld, Bedroch enz. En we krijgen heel lange Prologen, Alleenspraken, Voorspellingen, — enz. Onze Hooft kan zijn treurspel van Geeraerdts van Velzen (1612 of '13) niet schrijven zonder naast de vijf historische personages deze op te nemen: *Timon* (tooveraar), *Twist*, *Geweld*, *Bedrog*, *Eendracht*, *Trouw*, *Onnoozelheid*, *Helsche Geest*, *De Vecht* (Stroom-god); een *Rey van Amstellandsche Jofferen* — *Rey van Hemel-lieden* — *Rei van Naarders* en ten slot *den Geest van Velsen* te laten optreden. Zoo ontstaat een mismas van historisch-vaderlandsch spel met herinnering aan 't oude volkslied; Seneca'sch classicisme en middeleeuwsch Zinnespel, dat een duidelijk beeld geeft van de moeilijkheid voor onze opkomende dramatiek, om haar eigen weg te vinden en zich zelf te worden.

* * *

SENECA

Als Vondel juist zoowat te zelfder tijd zijn eerste bijbelsch spel *Het Pascha* voor de Brabantsche Kamer schrijven gaat, is hij (De Klerk heeft het duidelijk gemaakt) onder Renaissance-invloed en daarmee indirect van Seneca. De meer directe komt pas later: bij zijn *Hierusalem Verwoest* en zijn vertalingen (bewerking) van twee Seneca'sche stukken: *De Amsterdamsche Hecuba* en den *Hippolytus*. Zijn *Palamedes* staat dan ook duidelijk onder dien invloed. Maar als hij in 1637 zijn *Gijsbrecht* schrijven gaat, is hij er al zoo goed als geheel onder uit; alleen aanvang en slot

verraden Seneca'sche dramatische methoden. Om dienzelfden tijd (1637) is hij begonnen met de Grieken zelf te bestudeeren en valt zijn eerste vertaling naar Sophocles (*Electra*). Daarmee is hij grootendeels genezen, zijn Jozefdrama's bewijzen het zoozeer als zijn Gebroeders. Vooral van beteekenis is zijn *Joseph in Egypte*, dat in gegeven verwant was met den vroeger vertaalden *Hippolytus*, en waarbij de invloed van De Groot's *Sofompaneas*, eveneens in 1638 door hem overgebracht, moest meespreken. Een vergelijking van de *Joseph in Egypte* met de *Hyppolitus* en de *Sofompaneas* zal dus in hoogen mate leerzaam blijken voor ons inzicht in Vondels eigen ontwikkeling als dramaticus, zoowel als in hetgeen zijn tijdgenooten zelf bewonderden.

Maar vooraf zal den lezer even in het algemeen te kenschetsen zijn het werk van dien Romeinschen navolger der Grieken, *Seneca*, omdat alleen met dezen, door het 16e en 17e eeuwsch classicisme zoo hoog vereerden, schrijver tot achtergrond, de arbeid van Vondel in zijn beteekenis kan uitschijnen. Eerst als we weten wat hij achter zich liet, zullen we het door hem bereikte kunnen gaan waardeeren. —*)

„Toen Seneca zijn spelen schreef, was Rome te zeer in weelde-orgie bevangen, om tragische schouwspelen te kunnen genieten. En niet om ze te doen vertoonen te midden der menigte schreef hij zijn spelen dus, maar voor letterkundige proevers van uiterste verfijning en overprikkeld zenuwleven, die ze zouden *lezen* en die vernuftsspelingen, geleerdheid, zedekundige en politieke ontboezemingen vroegen. Zoo, in dezen vervalschten vorm, wordt het Grieksche treurspel wezenlijk en ganschelijk vervormd. De Grieken streefden naar rangschikking, voortgang, belangstelling; bij Seneca, ondanks de uiterlijke regelmaat, *niets dat op de ontwikkeling van een handeling of van karakters lijkt*.

*) Ik veroorloof me deze karakteristiek, in ietwat vrije navolging, te ontleenen aan de voortreffelijke studies over het Grieksche treurspel, in 1865 door den franschen Hoogleeraar *Patin* uitgegeven.

Waar de Grieken uit den eenvoudigsten opzet tot de ontwikkeling van hartstochten wisten te komen, verarmde Seneca de stof door een onvruchtbaren overvloed van gemeenplaatsen, mythologische, poëtische, aardrijkskundige, wetenschappelijke, wijsgeerige, politieke. De naieve uitdrukkingswijze der Grieken, die zich zoo smijdig voegde naar al de aandoeningen van het drama, bereikte zonder inspanning nu eens het verhevene, dan het vertrouwelijke. Seneca's kunstmatige stijl verried den rusteloozen zucht om te verbazen door *den vermoeienden overvloed der vormen waarin een zelfde gedachte tot in het eindelooze herhaald wordt*; door een overdrijving naast een subtielheid en verfijning, die soms het belachelijke naderden. En terwijl de Grieken al wat er ongelooflijks en wreeds in hun fabelstof was, wisten om te zetten in natuurlijke gebeurtenissen, geschikt om schrik en medelijden te wekken; dreef Seneca's treurspel naar het ongehoorde en het afgrijselijke, naar aangename schildering van het afstootende; toonde het een verwordingsvoorkeur voor het zedelijk-leelijke, zooals de Maatschappij, in wier midden en voor wie hij schreef, hem ruimschoots te zien gaf. Diezelfde verwording van zijn omgeving bracht hem evenzeer er toe om, bij wijze van tegenstelling en tegenspraak, ook in de schildering van rede en deugd over te slaan tot een overmaat van heldhaftigheid, een trotseeringsbravoure van den gladiator. Zoo treffen wij in deze latiniëering der gegevens van Sophocles en Euripides niets meer van hun dramatische echtheid, doch hooren er louter de stem in van Seneca en zijn verworden tijd. Evenwel, het mag niet ontkend worden, ook met zekere bijzondere kwaliteiten van vernuft, durf en energie, die, bij de herleving der klassieke studiën, de menschen van dien tijd niet minder troffen dan de zuiverste schoonheden van het echte Grieksche treurspel en die zij, wonderlijk genoeg, in hun verblind begapen van de hêrschenen klassieke wereld, voor volkomen gelijkwaardig er mee hielden en in gelijke geestdrift gingen navolgen. —"

„DE AMSTERDAMSCH E HECUBA.”

Hoe het 17e eeuwse Nederland, dat aan Grieksch en Latijn — het laatste vooral — zijn bewonderende studie wijdde, over Seneca dacht, blijkt den hedendaagschen lezer duidelijkst als hem herinnerd wordt dat Huigh de Groot diens treurspel *Tr o a d e s* den lof titel van „*Regina Tragoedia-rum*” (koningin der treurspelen) schonk en Pieter Cornelisz. Hooft met Laurens Reaal zich ten huize van Anna Roemer Visscher met Vondel vereenigden, om er een proza-over-zetting van te maken, die daarop later door Vondel in verzen werd overgezet en als *Amsterdamsche Hecuba* het bewonderend publiek, dat geen Latijn verstond, ten beste gegeven.

In dit aldus bewonderde treurspel vinden we de levensles der veranderlijkheid van aardse grootheid getoond als een toepassing van de spreuk: „wee den overwonnenen!” — Uit het gevallen Troje zijn koningin Hekuba, haar dochter Polyxena, haar schoondochter Andromache (Hectors weduwe) en het zoontje van deze in de handen der overwinnende Grieken gevallen. En heel het stuk bestaat nu feitelijk in de schildering van Hekuba's en Andromache's *Lijden*, doordat Pyrrhus, Achilles' zoon, Polyxena ten slachtoffer vergt tot zoen van zijn vaders geest, en op den raad van den Griek-schen Opperwichelaar Kalchas, tenzelfden zoen, ook het zoontje van Hector van de rots zal moeten geworpen worden. Het stuk opent met een lange klacht van Hecuba over Troje's Ondergang, die héél het eerste bedrijf vormt, en eindigt met, als 5e bedrijf, het verhaal door den Bode van den dood der twee genoemden en de jammerklachten van Andromache en Hecuba; een vorm van opening en een slot, dien we als zeer karakteriseerend ook voor het klassieke treurspel der 17e eeuw zullen hebben vast te houden. Het tweede, derde en vierde bedrijf worden gevuld, allereerst met een strijd tusschen Pyrrhus en Agamemnon, hoofd der Grieken, die weigert Polyxena over te geven naar den eisch van Achilles' geest: een tooneel vol mythologische opsnijerij,

redeneeringen en leenspreuken. Daarop raadpleegt Agamemnon den „Aartswichelaar” Calches, die niet alleen het ter dood brengen van Polyxena, maar ook van Hectors zoontje voorschrijft: de vervolgende geestelijke, dien we in de Palamedes later ook zulk een felle rol zullen zien spelen.*)

In den derden „Handel” verhaalt Andromache dan van de droomverschijning van haren dooden gemaal Hector, die haar is komen waarschuwen voor het gevaar dat hun zoontje Astyanax bedreigt en haar raadt hem te verbergen. Aldus wordt na overleg besloten en hij verborgen in Hectors grafstee. Doch als straks Ulysses het knaapje komt opeischen, doorziet hij aanstonds dat het voorgeven van Astyanax' dood een misleiding is en stelt Andromache voor de keus: of haar zoontje uitleveren, of het graf van Hector verwoest te zien. Daarmee zou dan meteen Astyanax omgekomen zijn, en na een vergeefsch pogen om Ulysses te vermurwen, besluit zij haar knaapje over te leveren. Het afscheid van moeder en zoon geeft Seneca dan aanleiding tot een pathetisch tafereel.

Deze pathetiek wordt nu verder opgeschroefd als Helena — gedwongen tot het uitvoeren dier list — Polyxena komt opeischen als bruid voor Ulysses. Zoowel Hecuba als Andromache doorzien een schelmstuk; zij kunnen echter, machteloze overwonnenen, niet anders doen dan te keer gaan, — zonder den toestand te wijzigen. En dit zelfde nog eens sterker wanneer, als gezegd, in het laatste bedrijf de Bode haar komt verhalen van de wijze, waarop beiden, Astyanax en Polyxena, moedig den dood ontmoetten.

Dit doen verhalen van het omkomen van de personen was volkomen in overeenstemming met de klassieke opvatting, die zeer terecht niet wilde dat de toeschouwer door tooneelen van moord, doodslag of terechtstelling ellendig gepijnigd wierd. Maar de indruk van zulk een verhaal wordt tot op het pijnlijkst opgedreven als het gebeurt aan hen, die den omgekomenen het naast staan en die al weten

*) Zie hierna pag. 90 en 91.

van het lot zelf, den ongelukkige ten deel gevallen. Bij de Grieken was het meest de Rei, tot wien het eindverhaal gericht werd. Seneca maakt het tot een verfijnde marteling, ook voor den toeschouwer, door Hecuba en Andromache er de toehoorderessen van te maken.

In heel dit stuk ontkomt de tragiek dan ook nauwelijks aan de kenschets: zenuwmarteling. Alleen de grootheid der pathetische gestalten van Hecuba en Andromache redt het van het melodrama. In zijn samenstelling is het ongemeen onbeholpen. Karakterteekening — in het klassieke treurspel, als we bij Aristoteles vernamen, van geringe beteekenis — is in deze handeling zoo goed als geheel overbodig. Wat dezen Trojaanschen vrouwen overkomt, is ganschelijk onafhankelijk van hun eigen wezen of zelfs van eigen vroegere daden. Zij en haar kinderen worden het slachtoffer van een bloedwraak wegens een in den oorlog gevallen krijger. En zouden dat geworden zijn, hoe zij zelf zich ook gedragen hadden of geweest waren! —

* * *

EURIPIDES' „HIPPOLYTUS" — HET KOOR.

Euripides — de Grieksche treurspeldichter, jongste en derde van de vroeger genoemde en beroemd-gebleven trits — had den bloedschendigen hartstocht van Phaëdra, gemalin van vorst Theseus, voor haar stiefzoon Hyppoliet behandeld; en het was naar hem dat Seneca zijn Hippolytus bewerkte, door Vondel eenigen tijd na de Troades als Hippolytus of Rampzalige Onkuischheid in Nederlandsche verzen overgebracht.

Een vergelijking van het Grieksche treurspel met dat van Seneca kan aldus dienen om den lezer in te wijden in den aard van beider kunstvorm. Laten we dan daarop de beschouwing van de Groot's Sofompaneas volgen, dan wordt de achtergrond, waarop Vondels dramatiek zich afteekent, geleidelijk voltooid. Kunnen we vooral zijn bewerking van het verwante Bijbelverhaal van Joseph in Egypte straks met te scherper oordeel des onderscheids beschouwen.

Een opmerking evenwel, die ons bij de latere behandeling van den Rei in Vondels treurspelen te pas zal komen, moet hier ten aanzien van het koor in het Grieksche drama voorafgaan.

In dat Grieksche drama was oorspronkelijk het Koor, met den Kooraanvoerder, gesteld rondom het altaar van Dionysos en zong dezen zijn Dithyramben toe. De Kooraanvoerder verhaalde de gebeurtenissen; kwam, geleidelijk, als zelfstandige figuur, buiten en boven het Koor op de verhevenheid te staan. In plaats van den aanvoerder, die verhaalde, kwamen daarop, in weer een ontwikkelingsvorm, de handelende personages zelf: een, twee, drie — telkens meer; maar bleven in betrekking tot het koor, dat in den halven cirkel voor het tooneel opgesteld stond, en dat nu geleidelijk het karakter aannam van vertegenwoordiger der toeschouwers: *) volksmenigte, tot wie de handelende personages op het tooneel zich richtten, die zelf zich in hun handeling mengde: prijzend, bemoedigend, troostend, afkeurend, bespiegelend, en elke handeling besluitend met een bespiegelenden Rei- of Offerzang, met keer en tegenkeer. Gesteld tusschen de toeschouwers en spelers, bracht het koor, door dit deelnemen aan de handeling, daarin niet alleen een eigen levendigheid, maar ook een zekere vertrouwelijkheid, waardoor de stoffelijke maar ook de moreel-artistieke afstand tusschen toeschouwers en tooneelfiguren verkleind werd. Het koor was de geleiding, en de indruk van het Grieksche drama wordt door die geleiding niet zwak bepaald.

* * *

Aldus nu de gang van zaken in het treurspel van Euripides:

Hippolytus, jager en vrouwenhater, brengt, vóór hij ter jacht trekt, zijn hulde aan de godin der jacht, Diane. — De godin der Liefde, Venus, wier beeltenis hij voorbij gaat, wil hij echter, ondanks den raad van een oud man, niet huldigen. Het is deze moedwillige veronachtzaming, die hij zal moeten bekopen met lijden.

*) Zie illustratie pag. 68/69.

Het koor van vrouwen van Trezena uit zich over de vreemde stemming van koningin Phaedra, waarvoor men geen rechte verklaring weet. Haar gemaal, koning Theseus, Hippolyts vader, is uit op een tocht ter raadpleging van het Orakel.

Uit haar paleis komt Phaedra, vergezeld van de voedster, en legt zich op een bed (sofa) buiten bij het Paleis, om er lucht en licht te vinden, in de pijn en het lijden van haar — door de Godin Venus ingegeven — hartstocht voor haar stiefzoon Hippolyt. In haar spreken met de voedster, die zich ook af en toe tot het koor richt, komt zij tot de bekentenis van den aard van haar lijden. De voedster zoowel als het koor veroordeelen haar hartstocht, maar als Phaedra dan verklaart den dood te willen zoeken, wordt de voedster zwak en geeft haar schuldigen raad, dien het koor scherp veroordeelt: De voedster wil hem een liefdesdrank reiken en genezen. Als zij daartoe het tooneel verlaat, gaat het koor de liefde en haar werking bezingen. Met ontzetting onderbreekt Phaedra dien zang. Zij heeft in het Paleis de stem gehoord van de voedster, die Hippolyt zoekt over te halen zijn stiefmoeders hartstocht te bevredigen; ook de stem van den geirriteerden Hippolyt, die dit fel afslaat. En zij gelooft zich onteerd en verloren.

Uit het Paleis verschijnt dan deze zelf. Hij veroordeelt haar en haar sexe. Hij zou zijn vader, bij diens terugkomst, willen waarschuwen, doch de voedster heeft dit listiglijk verijdeld door hem, alvorens te spreken, een belofte van stilzwijgen af te vergen.

Phaedra, ontdaan, verjaagt haar voedster onder verwijten, en, in fellen, hartstochtelijken opstand besluit zij zich te louteren van den op haar gevallen smaad en zich tevens te wreken door Hippolyt bij zijn vader te beschuldigen. — Zij ijlt het Paleis in. — Een gerucht daarbinnen ontstelt het koor: Phaedra heeft zich opgehangen. — Een slaaf beveelt, haar lijk uit te leggen en te bedekken. —

Daarmee is het eerste deel van het treurspel afgesloten.

Van zijn heilige reis naar het Orakel, het hoofd gekroond, in feestelijke stemming, verschijnt nu Theseus voor zijn Paleis.

Maar daarom heen is de stilte. Hij ondervraagt het koor naar de reden, dringt, op de ontwijkende antwoorden, aan om te weten, en verneemt dan van een ongeluk, dat hem getroffen heeft.

Op zijn bevel worden de Paleisdeuren geopend, en men ziet Phaedra's lijk liggen, uitgestrekt op een baar. Luid jammerend werpt zich Theseus op dat lijk zijner geliefde tweede gemalin en vindt in haar handen een stel tabletten: openbaring van haar laatsten wil. Nog éér hij die gelezen heeft, zweert hij dien wil te zullen volbrengen. Dan leest hij ze, en in felle verontwaardiging over wat Hippolyt, naar Phaedra's beschuldiging, zou misdreven hebben en daardoor haar in den dood gejaagd, verwijst hij zijn zoon, ten straf, naar God Neptuun — den God van de Zee. Het koor, ontdaan, tracht hem te kalmeeren. Maar het is, evenals Hippolyt, door een zwijgensbelofte gebonden, de waarheid, die het weet, te verhelten.

Nu verschijnt Hippolyt en wil zijn vader omhelzen. Diens toorn, nu over hem uitgestort, kan hij niet leggen door hem te zeggen wat hij weet. Zijn verzet tegen het vonnis zijns vaders baat dus niet. Omringd van zijn vrienden verlaat hij den vaderlijken grond. Het koor bezingt zijn jammerlijk noodlot.

Een slaaf verschijnt, en brengt Theseus bericht van den dood van Hippolyt, neergesprongen van een rots.

Doch dit bericht is voorbarig, en men draagt hem, stervend, ten tooneele, waar hij zich met zijn vader verzoent.

Dan, uit den Hemel, daalt de door hem zoo aangebedene Godin Diana. Zij verhaalt Theseus de waarheid en den beiden mannen hoe al het gebeurde een straf is van de godin Venus, door Hippolyt veracht. —

En deze, alvorens te sterven, vergeeft zijn vader, ontvangt zijn vergiffenis, en beklaagt Theseus om het noodlot, dat op hem valt, niet minst straf van al.

Een slottooneel, dat ontroert door weemoedige pathetiek.

't Is „Euripides die in het harteroeren boven alle anderen uitsteekt,” schrijft Vondel in zijn Inleiding tot de *S o f o m p a n e a s*.

* * *

Het overzicht van dit Grieksche treurspel — allermint het sterkste — is zoo uitvoerig gedaan, omdat het den lezer een juist inzicht geeft in den aard van het Grieksche drama, zoowel in verband met al wat hiervoor over het Grieksche treurspelwezen geschreven is, als ten aanzien van compositie en karakterteekening.

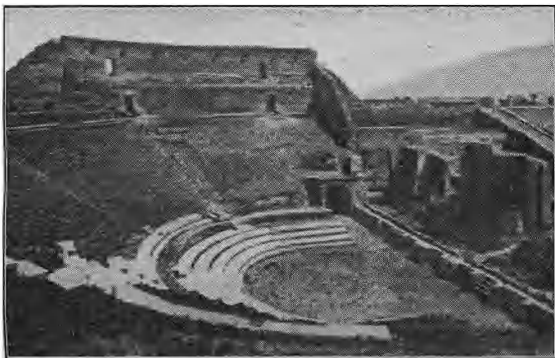
Hij ziet hier den mensch direct geplaatst onder den invloed van de Godenwereld, toch tevens van zijn eigen wezen. De straf, of wraak, van Venus had Hippolyt niet kunnen treffen, wanneer hij niet begonnen was haar te verachten, ook na de ontvangen waarschuwing.

Phaedra moest hartstochtelijk zijn aangelegd, of deze zondige liefde had haar niet aldus kunnen bevangen. Wraakzuchtig, of zij zou Hippolyt niet valsch hebben beschuldigd. Trotsch, of zij zou na den aangedanen smaad den dood niet gezocht hebben.

En zonder onbedachtzame felheid zou niet Theseus zijn zoon veroordeeld en ten dood verwezen hebben, zonder hem eerst te hooren.

Aldus eischte de ontwikkeling van de fabel dat de hoofddragers der handeling zekere scherp-omlijnde, haast symboliseerende, karaktereigenschappen vertoonden. Doch verder gaat de karakteriseerkunst niet. Zij moeten raderen zijn, die vat geven, als de goden het rad van hun fortuin gaan wentelen. Uit henzelf springt de actie nog niet.

Aan de ontwikkeling dier actie, in geleidelijken voortgang, is dan verder de kunst des dichters gewijd. Fijne nuanceeringen spreken mee, om het effect te versterken. Men voelt ook het juist gebruik der tooneel-inrichting: vóór het tooneel het koor, en het tooneel zelf afgesloten door een vaststaand bouwsel, dat een paleis voorstelt, met een ruime, dubbele middendeur, die er toegang toe geeft.

ANTIEK THEATER (ruïne).

Rechts: het breede, ondiepe tooneel, met overblijfsels van den architecturalen achtergrond. In den halfcirkel daarvóór de plaats van het Koor. Daarachter, opstijgend tot boven aan, de plaatsen voor de toeschouwers.

Leef u nu even in, in deze schikking (zie afbeelding) en zie Phaedra liggen op haar koets en daar beneden het koor, dat gaat zingen van de liefde. Haar kreet van pijn en ontzetting daarover, die het tot zwijgen brengt.

En dan komt de ontzetting van *achter* haar, als zij in het Paleis de voedster hoort spreken met Hippolyt en dezen de voorstellen afwijzen.

Dit pijnlijk gesprek niet op de planken te brengen, maar 't ons slechts te doen hooren, als in den spiegel van Phaedra, is even kiesch gevoeld als dramatisch vol effect.

Zoo ook het weggijlen van Phaedra in het Paleis — Dan de spanning eer wij weten wat zij doen gaat. — De ontroering in het koor! —

Met bizonder gevoel voor het theatraal effect is dan het optreden van Theseus geteekend. Hij, in blijde stemming thuiskomend; het koor wetend al wat het weet, maar tot zwijgen gebonden.

Weer daarna zijn jammeren om Phaedra's dood en zijn eed, haar laatsten wil te volvoeren, *eer hij weet*; weet dat het zijn zoon geldt. En men voelt hoe de eind-oplossing der knoop, door de verschijning der Godin Diane, samenhangt met den opzet en de opening van het drama. 't Is geen knoop doorhakken, door een *dea ex machina*.

In de kunst om ons gemoed en onze verbeelding vast te houden en te leiden door de welschikkingskunst van hun fabel waren inderdaad deze Grieksche schrijvers ongemeen vèr. —

Zien wij nu, hoe Seneca dezelfde stof is gaan verwerken. —

* * *

SENECA'S HIPPOLYTUS

Hij laat Hippolyt zijn hulde aan Diane brengen, toont hem een volledig vrouwenachter. Het voorbijgaan van Venus heeft hij geschrapt. —

De voedster, om Phaedra af te brengen van haar zelfmoordgedachten, deelt haar mede dat zij Hippolyt zal gaan benaderen.

Aldus weet Phaedra vooraf, dat dit gebeuren zal.

In het 2e bedr. verschijnt Phaedra, half naakt, half waanzinnig in haar sensueelen drang naar haar stiefzoon. De voedster smeekt Diane, Hippolytus te willen temmen. Dan spreekt zij hem aan, op het tooneel. Het wordt een proefneming om hem op te ritsen tot sensualisme, tot de geslachtelijke liefde, waarzonder de menschheid ten onder zou gaan. Doch vergeefs, natuurlijk. Hippolyts anti-feminisme is niet te keeren.

Nu, directer op den man af, beproeft Phaedra het met hem. Doch haar liefdesbekentenis versterkt alleen zijn vrouwenhaat. Hij weert haar toenadering af met zijn zwaard, en vlucht. Aanstonds grijpt de voedster die vlucht aan, om hem aan te klagen van onkuischheid jegens zijn stiefmoeder.

Uit de „Onderwereld,” waaruit hij wonderdadig gered werd, verschijnt nu Theseus en hoort aanstonds het geschrei der voedster. Op zijn vraag: wat er gebeurt, verneemt hij: het is Phaedra, die sterven wil —

Hij wil weten waarom. Phaedra wil niets zeggen. De voedster wordt door hem bedreigd met den marteldood als zij zwijgen blijft. Dan gaat Phaedra spreken, toont hem het zwaard van Hippolytus.

Alleenspraak van Theseus, die Neptunus oproept om hem te wreken op Hippolytus —

In het 4e bedrijf brengt de Bode hem de tijding hoe deze is omgekomen, stortend van een rots, aan zee. —

Dan, in het 5e, verhaalt Phaedra jammerend aan Theseus de valsheid van haar beschuldiging. Zij wil zich nu gaan doodden.

Het lijk van Hippolytus, binnengebracht, doet Theseus op zijn beurt in jammerende zelfbeschuldigingen uitbarsten. Hij wil de verspreide deelen van het lijk weer, heel onsmakelijk, aaneenvoegen, en draagt zijn lieden op, de verspreide, niet aanwezige stukken van het lijk, bijeen te zoeken.

Het ontgaat den lezer niet, hoe ongelukkig het moet gewerkt hebben op onze 17e eeuwse literatuur, dat zij opgroeide op den harden, steenigen grond van het Seneca'sche treurspel, inplaats van op den sappiger, weliger bodem van het Grieksche, waarheen zij wat al te laat verplant werd.

Al de gevoeligheden, geboren uit nog het levend-zijn van het geloof en van de stof, zoowel als uit de directe aanraking met de meelevende toeschouwers en de tooneelinrichting, zijn bij Seneca verdwenen. Het is alles grover, rhetorischer, uiterlijker, geforceerder; de wendingen in de fabel voelen we niet meer dadelijk ontspringen uit de door de personen doorleefde aandoeningen en passies. Er ontstaat niet de ontroering der groote onvermijdelijkheid. Het tragische ontbreekt, al zijn de toestanden meer toegespitst. De natuurlijkheid en echtheid van het levend voortbewegen der nabootsende handeling zijn verwrongen in het keurslijf eener koude kunstmatigheid. —

Als Vondel later de verwante bijbelstof gaat behandelen in zijn *Joseph in Egypte*, kent hij het echte Grieksche tooneel. We zullen dan zien met welk gevolg. —

* * *

SOFOMPANEAS — DE EENHEDEN

Onze aandacht is echter nog voorloopig bij zijn voorbeelden, die in zijn tijd zelf de gunst wonnen van publiek en oordeelkundigen.

In zeer hooge eere stond tusschen 1620—40, — niet alleen als mensch, als denker, als rechtshervormer, maar ook als dramatisch dichter — onze beroemde Huygh de Groot. En Vondel zelf, die hem een levensvereering toewijdde met aandoenlijke trouwhartigheid, hield hem ook als kunstenaar zeer hoog. Hij vertaalde de *Groots Sofompneas* in 1639, en nog in 1663, bij het schrijven van zijn *Adam in Balingeschap*, inspireerde hij zich op diens behandeling van hetzelfde onderwerp.

In *Sofompneas* had de Groot het 42e ± 45e Capittel van het boek *Mozes* behandeld: Jozef in grootheid aan het

Egyptische hof; door zijn broeders daar opgezocht; hen met listigheid hun oude praktijk jegens hem betaald zettend, om ten slot hen allen broederlijk te omarmen.

Voor wie een levendig en afwisselend spel wilde schrijven, lag de stof voor het grijpen. Eerst de broeders tot Jozef komend, barsch behandeld; Simeon achtergehouden als gijzelaar, opdat later Benjamin zou worden meegebracht. Op de terugreis de schrik der broeders om het weergevonden geld. Hun aankomen bij Aartsvader Jacob en diens vrees voor wat daaruit zal groeien. Straks weer de nijpende honger, en de worsteling van Juda om zijn vader te bewegen hen Benjamin mee te geven. De raadselachtige ontvangst ten huize van Jozef. De ontsteltenis als, andermaal, op de terugreis in hun zakken het geld, en in dien van Benjamin Jozefs beker teruggevonden wordt. Dàn Judas' zelfvernederings voor Jozef en, eindelijk, de afwerping van diens masker en het ontroerend omhelzen zijner broeders. —

Maar de Groot, de classicisten, Vondel ook, lagen in hun dramatischen bouw aan banden vanwege de „eenheden.”

Voor het Grieksche tooneel bepaalde de vaste plaats van het koor, in de koorruimte beneden, vanzelf de onveranderlijkheid van de plaats der handeling op het tooneel. Waar dit koor met de handeling moest meeleven, doch zich niet kon verplaatsen, werd het te onwaarschijnlijk, zoo de handeling zelf nu eens hier dan daar zou plaats vinden. Wel heeft menig Grieksch dichter het er op gewaagd, toch de handeling te verplaatsen, maar in het algemeen werd de ongewenstheid ervan erkend. Zóó kwam het Grieksche tooneel tot de eenheid van plaats — die natuurlijk geen zin meer had van het oogenblik, waarop het koor niet langer stond *buiten* de lijst van de handeling, maar *erin*, op het tooneel —; doch die in het 17e eeuwsch classicisme, in tegenstelling tot het romantische drama, werd geëerbiedigd als een der grondwetten der tooneelkunst.

Aldus, evenzeer, met de Eenheid van tijd. Omdat het steeds gedurende de handeling vaststaande koor niet kon geacht worden een al te langen tijdsduur mee te leven, werd

de duur der gedachte handeling zelf beperkt tot een minimum. Liefst van zonsopgang tot ondergang; toch ook wel — om de noodige speling — van 24 uur. Voor de Grieken, die steeds in hun korte stukken (en hun drama's waren kort, omdat er dikwijls drie achtereenvolgende over dezelfde stof na elkaar gegeven werden [trilogie]), het eind van een geschiedenis samenvatten, was dit ook geen te ernstig bezwaar, waaraan trouwens de trilogie-vorm tegemoet kwam.

Maar het classicisme der 17e eeuw had van de wenk van Aristoteles, om een kort-verloopende handeling te kiezen, zichzelf weer een wet gemaakt. Die van de eenheid van tijd.

We zullen zien, hoezeer de Groot door die beide wetten in zijn behandelingsvrijheid belemmerd werd, toen hij zijn *Sofompneas* schreef.

Wat niet hèm in dit geval, doch wel menigmaal Vondel bij diens behandeling van bijbelstoffen ten slot tot geen geringe hindernis werd — althans van ons standpunt uit — was de overtuiging dat aan het Bijbelsch verhaal niet mocht worden getornd: De gouden regel van Professor Vossius: „*hetgeen Gods boek zegt noodzakelijk, tgeen het niet zegt spaarzaam, tgeen hiertegens strijdt geenszins te zeggen*” — maakte Vondel in de voorrede tot zijn *Gebroeders* immers tot de zijne.

* * *

Het eerste bedrijf van *Sofompneas* is — naar Seneca'schen trant — èen lang verhaal van Jozef, tot zijn zoontje Manasse. Van den last van zijn ambt, van zijn onbekommerde jeugd, van de moeilijkheid zijner positie als vreemdeling onder de Egyptenaren, vooral nu er hongersnood is, vertelt hij. Gelukkig dat hij dien heeft voorzien en overal ligt koren opgetast in de schuren. Ook zijn broeders zijn reeds eenige malen voor hem komen knielen. Wat zij hem vroeger aandeden, heeft hij hen vergeven. Maar hij wil weten wat hun werkelijk gevoelen is voor hun jongsten broeder Benjamin. Door list zal hij trachten dit uit te vorschen.

Aldus, in absoluut ondramatischen vorm, De Groot's pogen om het Bijbelsche verhaal van Jozef's behandeling zijner broeders in psychologisch-braven zin te rechtvaardigen.

Het eind van zijn toespraak tot zijn zoon is een les in levenswijsheid: zich vroom te gedragen jegens den koning, niet grootsch tegenover minderen, vergevingsgezind te zijn in het algemeen. Dan neemt hij Manasse — al dien tijd zwijgend toehoorder van zijns vaders welsprekendheid — mee om de Stadsschuren te gaan bezien.

De Rei van Moorinnen(!) besluit het korte bedrijf(?). Jozef's vrouw, Asnethe, heeft haar de wacht bevolen. Geroemd wordt het gelukkig huwelijksleven der twee. Hij is een toonbeeld van huwelijksstrouw en kuischheid; nooit gaat hij naar een andere vrouw. Herinnerd wordt aan de hem vroeger gelegde lage door Potifar's vrouw, en gevraagd waarom God eigenlijk de schelmen verdraagt. In dit geval is het antwoord: opdat Jozef door rampspoed gehard, daarna door geluk gesterkt zou worden. Het lot hem in de gevangenis beschoren, zijn droomuitlegging en beroep aan het hof worden nu opgehaald. En daarmee de „expositie” voltooid.

In het tweede bedrijf begint nu de handeling — d. w. z. heel en al aan het einde van het Bijbelverhaal, bij de laatste terugvoering van Jozefs broeders en Benjamin. Heel de straks herinnerde geschiedenis met haar verrassingen, strijd om en van Jacob, schrik der broeders, is voorbijgegaan. En daarmee het levendigste deel ervan.

Judas, Ruben en Benjamin (deze geboeid) worden door Ramses in Jozef's Paleis geleid. Judas betuigt dat zij volkomen onschuldigen zijn, en deze behandeling niet verdiend hebben. Doch als Ramses hem vraagt heel zijn leven eens te overdenken, herinnert hij zich hoe zij Jozef verkocht hebben, alleen Ruben hoe hij dit afried. Een beroep op het oud en eerlijk geslacht der Aartsvaders, waaruit zij stammen, maakt op Ramses weinig indruk: zoons ontaarden licht.

In een mooie strophe beklaagt Judas den geboeiden Benjamin. De nadering van den „landvoogd” beklemt hem.

Het optreden van Jozef tegenover zijn broeders is zeer

barsch. Tevergeefs biedt Judas aan, ook hem tot slaaf te maken. Jozef — door De Groot bestemd tot model-regeerder — wijst dit af: hij heeft aan het barbaarsche recht, dat de bloedverwanten meebestraft, een eind gemaakt. Elk zondigt voor zich zelf.

Dan doet Judas, heel gevoelig, het bijbelverhaal van Jacob's leed om hun meevoeren van Benjamin en zijn borgstelling tegenover zijn vader. Biedt aan zich in Benjamin's plaats tot slaaf te stellen. Jozef belooft er over te zullen denken. — Judas benijdt Jozef, die nu zonder zorgen is, immers dood-gewaand. — De Rei bezingt de geldzucht der Foeniciers, de zucht tot schatten-verzamelen, betreurt den ouden eenvoud, en roemt Jozef, die door zijn wetten de weelde en den wellust zoekt in te toomen.

Het derde bedrijf, waarin de handeling tot haar hoogste punt moest stijgen, bestaat uit niets dan episodes, bestemd om Jozef's staatsmanskunst te verheffen.

Eerst komt een Bode vertellen van het broodoproer bij Koptos, vooral door de schuld der hebzuchtige ambtenaren. Jozef zendt Ramses uit om de stad te berennen en een nieuw bestuur in te stellen van den burgerstand,

„van vuile vrekheid vrij en kwistige overdaad.“

Terwijl Jozef naar binnen is, om met zijn vrouw huishoudelijke zaken te bespreken (!) vinden Simeon en Judas gelegenheid tegenover elkander des landvoogds knapheid en rechtvaardigheid te prijzen. De Koning heeft al zijn roemruchte daden in wandschilderingen laten uitboetseeren. En we krijgen nu een rondtocht van Simeon en Judas langs die gang, waarbij Simeon den uitlegger speelt. Een eigenaardige proeve van de samenvloeiing van schilderkunst en dramatiek, waarbij intusschen de laatste de minste is.

In het 4e bedrijf komt dan het groote tooneel der herkenning, als Jozef zichzelf aan zijn broeders bekend maakt, en zijn vergevingsgezindheid betoont. Een tooneel met veel zuivere ontroering, dat zeker niet weinig er toe heeft bijgedragen het stuk populair te maken.

Het slotbedrijf is de voorstelling der broeders aan Pharao. Jozef vraagt en krijgt verlof zijn broeders en vader in Gozen neer te zetten in volkomen bewegings- en godsdienstvrijheid. We krijgen een voorafschaduwning van de latere historie, als Pharao zelf verklaart dat, mocht een zijner opvolgers zijn thans gegeven woord breken, plagen het land mogen teisteren. Jozef ziet nog verder de toekomst in: hij voorspelt de latere vermaagschapping van Egyptenaren en Hebreëen, en hoe eens de Heiland, op zijn vlucht, in Egypte huisvesting zal vinden en beide volken leeren hem te dienen.

De Rei van Moorinnen hoopt, mede deel te krijgen aan dit zalig lot.

* * *

Aldus het „treurspel” van de Groot, waarvan Vondel terecht mocht zeggen dat het vroolijk naar zijn eind draaft, en waarin wij moeilijk iets treurigs kunnen vinden dan de enkele pathetische momenten in het 2e en 4e bedrijf, die tevens de eenig dramatische vormen.

Van een streng vastgehouden en ontwikkelde handeling, zooals de Grieken die hadden, bespeuren we weinig. De hoofdpersoon is wel geteekend, maar zijn karakter grijpt in de handeling even weinig in als de handeling in hem.

Blijkt nu dus dat dit stuk in den Amsterdamschen schouwburg gaarne gezien werd, dan moet daaruit de slotsom volgen, dat het publiek in die dagen genoeg vond in een samenstel, waarin het woord meer gold dan het gebeuren, en eenige levendige en aandoenlijke tooneelen aangevuld waren door verhalen, bespiegeling en vertooningen uit de Bijbelsche geschiedenis. —

* * *

HET WOORD.

Hier nu komt de aanleiding om, met herdenking van een tweetal opmerkingen van Aristoteles, ons rekenschap te geven van de beteekenis van het woord voor het drama.

„Als de fabel goed is, behoort ook het verhalen der gebeurtenissen de vereischte aandoening te wekken. De „vertooning (van een ongeluk bijv.) is geestloozter dan het verhaal ervan.” „Ten aanzien van hetgeen de personen zeggen, valt te onderscheiden tusschen datgene wat hun wilsrichting openbaart, wat zij kiezen of vermijden, en uitingen, die dat niet te kennen geven. Alleen de eerste behooren tot de karakteriseering; de andere tot de overpeinzing.” —

Herinnerd is zoo straks hoe het tooneel is geboren uit het verhaal. Inplaats van te laten vertellen van hetgeen gebeurd is, laat men in het drama de personen zelf het gebeuren voortbrengen. Dit onmiddellijke en tegenwoordige, dit in den letterlijken zin voor oogen brengen (toonon = at — oogen = voor oogen brengen) is de kern en het wezen van het drama, waarop zijn sterke werking berust.

Naar deze opvatting zou het mimisch spel de sterkste openbaring zijn van het dramatische.

Doch het treurspel, geboren uit verhaal en lierzang, bleef daaraan verknocht. Niet alleen tot de zinnen en zenuwen, door het louter mimisch voor oogen brengen van het brutale feit, wilde het spreken. Er was een aaneenschakeling van gebeurtenissen, en juist het noodzakelijk verband van deze, onderling en in hun samenhang met de wereldorde, wilde het drama toonen, om aldus een effect van geestelijken (psychisch-moreel) en (of) physiologischen aard (gemoeds-uitstorting) in den toeschouwer te bereiken. Niet om het fysiek lijden, maar om de wijze waarop dit gedragen werd; om geestelijk lijden en de wijze waarop het gedragen werd, was het den treurspelschrijvers te doen. Zij waren dichters, wijsgeeren, die een verkleinbeeld ontwierpen van het samen-gestelde, onbegrijpbare leven; den zin en dracht ervan, het rhythmus, de schoonheid ervan uitlegden door middel van het woord, dat meteen, in zijn rhythmus en klank, uitdrukking gaf aan wat leefde in den mensch en ook zijn wezen toonde.

Aldus kreeg het vertoonen meer dan stoffelijken zin.

Het werd een openbaren, ook voor het oog van den geest, door het woord. En in dien zin gaf de waarschuwing van Aristoteles en Horatius, dat zekere gebeurtenissen beter verhaald dan vertoond zijn, aan het werk der classicisten, die er naar luisterden, een hooger luister dan aan dat der romantici, die alles voor de *oogen* stelden, ook het pijnlijke en leelijke.

Het vertoonen, intusschen werd, wijl het gebeurde door middel van lijfelijke figuren in stoffelijke omgeving, nog meer. Het werd ook tot plastiek. En, wijl de kleur niet ontbrak, tot levende schilderij, zooals Horatius de poezij zelf immers met de schilderkunst had vergeleken. En Vondel telkens weer van het tooneelschilderij sprak.

En waar bij de Grieken, als bij Vondel, de lyriek door muziek begeleid of er mede in uitgedrukt werd (zang), voegde de toonkunst haar werking bij die van het woord en het beeld.

Dat woord had echter ook nog een geestelijk-plastische taak te vervullen. In het woord, dat zij spreken, leven de tooneelfiguren niet minder dan door de daad die zij verrichten. En niet alleen in zoover als hun spreken — naar Aristoteles' opmerking — is wilsuiting en dus kenschetsend; ook het plan van hun voelen en denken, de keus van hun woordbeeld en uitdrukking bepaalt den aard, het wezen der personen. — Een schrijver die niet zijn taal vermag te objectiveeren, mist de eerste eisch voor het levend-beeldscheppen, dat dramatiseren heet.

Wel zullen niet zijn eigen persoonlijkheid, zijn eigen denk- en zegswijze, zijn eigen „stijl,” in die objectiveering geheel kunnen worden weggewerkt. Allermint waar de schrijver dichter is, en streeft naar het harmonieuze vers. Zijn levensinzicht, zijn denk- en gevoelswereld, het diapason van zijn beschaving en zijn beschavingstijd, zullen altijd meespreken. Seneca's rethoriek, Shakespeare's renaissancebloemrijkheid en Engelsch oververnuft, Racine's hoofdsche zwierigheid hebben zoo goed hun werk doordrongen als Vondels hollandsch volksvernuft, burgerlijkheid en redeneer-

lust vaak het zijne. Maar de toets blijft of er, daaronder, de echtheid woont, die alleen het leven geeft.

* * *

WELSHIKKINGSKUNST — MENSCHTEEKENING.

Wat Aristoteles — en na hem weer Horatius — den tooneeldichters had aangeraden: liever gebruik te maken van een uit de overlevering bekend gegeven, als den toeschouwer geloofwaardiger, ontnam, wie den raad opvolgden, een element van het drama, dat door moderne schrijvers al te zeer misbruikt is: de nieuwsgierigheid naar het „wàt” in de handeling, de spanning om het ongeweten einde. Zoo weinig was den klassieken diè spanning waard, dat zij zelfs nog vaak door een voorwoord den toeschouwers meldden, wat de gang der handeling worden zou.

Aldus konden zij alleen boeien door het „hoe.” Door een zoodanig schikken van karakters en gebeurtenissen, dat dààruit voor den meelevenenden toeschouwer het effect der voorstelling groeide. De „wèlschikkingskunst” werd een der eerste vereischten voor de dramaturgen van deze school: het gebeuren, uiterlijk en innerlijk, aannemelijk en noodzakelijk doen schijnen. Voorbereiden; „zaad voor het toekomstige zaaien” (Vondel); de menschen zòo teekenen, dat het gebeuren er onvermijdelijk door bepaald werd. —

Wel ging die menschteekening, in deze school, niet tot zulk rijp individualiseeren en hartstochtelijk doorwroeten als bij Shakespeare vaak. De psychologie is er meer een van het door afkomst en omgeving beheerscht type, dan van het verbizonderd individu. — Het gevolg is gelijkelijk gunstig en ongunstig. Wìjl het typus heerscht, wordt minder licht het grootsch en energiek ongemeene getroffen; aan den Aristotelischen eisch van een hoofdpersoon sonder te scherpe kanten wordt voldaan. Doch daarmee ook de gewone toeschouwer niet te ver achtergelaten bij de voorgestelde persoonlijkheid. En naarmate het treurspel zich verder verwijderde van het noodlotsdrama waarin het blinde godsbestier de kracht was die de handeling voortdreef, moest de energie

daartoe wel uit de menschen gehaald worden; kwam het treurspel tot een verinnerlijking, die door het zondebegrip der Christelijke kerk zeker niet weinig versterkt werd.

* * *

VERINNERLIJING.

Wij hebben dus ervaren hoe, bij de Grieken, de handeling vooropstond, en de menschen hoogstens er onder zijn als de spelers, wien een bal wordt toegeworpen en die, op hùn beurt, dezen verder kaatsen.

Bij Seneca vonden we handeling en figuren vergroot, en ten achter gesteld bij de kunst der rhetorica; van het volklinkende en vernuftige, doch vaak gezwollen, of louter verstandelijke en niet-kenschetsende, soms ook ontroerende woord.

De vroeg-17e eeuwse Hollanders, die de kunstmatige en ongevoelige „konst der rhetorijke” nauwelijks en met groote inspanning leerden overwinnen, moesten nu echter wel, onder invloed bovendien van Seneca's voorbeeld, groote beteekenis toekennen aan het woord, dit ruim zoo zeer achten als handeling en personenteekening. En geboortig uit een schildersvolk, belust op vertooningen, ook het plastische deel van de dramatische kunst zeer in eere houden; bizonderlijk de versmelting van beide in het: schilderend en uitbeeldend verhaal. —

Doch indien zij de handeling en haar knappe ontwikkeling — de *verwikkeling*, in het ernstige spel, is niet Grieksch-Germaansch, doch Romaansch — minder gaan achten dan de Grieken, zij zouden bij de motiveering van het gebeuren, bij de teekening der personen, kunnen komen tot een verdere *verinnerlijking* der levensziening, zooals Vondel aanstonds in zijn *Pascha*. —

V VONDEL ALS DRAMATURG

B. Vondels kunst van samenstellen.

*Het Pascha — Hierusalem Verwoest — Palamedes —
Gijsbrecht van Aemstel — Joseph in Dothan — Joseph
in Egypte — Gebroeders — Lucifer — Adam in
Ballingschap — Jeftha — Adonias —*

Wij naderen het eind van onze lange gang — moge zij niet afschrikwekkend lang gebleken zijn! — om welhaast voor de werken van Vondel zelf met mijn lezers te staan.

Niet alle zijne werken zal ik bijzonderlijk kunnen uiteendoen. Al te uitvoerig zou deze samenspreking dan worden en elk stuk heeft immers nog zijn eigen Inleiding. Ook ligt het geenszins in mijn bedoelen te loochenen, dat Vondel, gelijk ieder veelscheppend kunstenaar, meer dan eenmaal niet in zoo sterke spanning van zijn geest- en gemoedskrachten schreef, of het werk moest spoediglijk ineensploffien.

Kan echter een beschouwing voornamelijk van zijn Pascha, Gijsbrecht van Aemstel, Joseph in Dothan, Joseph in Egypten, De Gebroeders, Lucifer, Adam in Ballingschap, Jeftha en Adonias aantonen, welk dramatisch vermogen onze dichter — was zijn stof niet al te dwars — op zeer onderscheidene wijze wist te openbaren, dan is de kans voor den lezer om tot een algemeene waardeering van dat vermogen te komen en verder in andere stukken zelf bewijzen ervoor op te diepen, stevig genoeg gemaakt.

Over de stukken, die verder aan den Gijsbrecht voorafgingen: Hierusalem Verwoest, Palamedes, zal niet meer gezegd behoeven te worden, dan om de opgaande

lijn: van Romaansch, Romeinsch, Bijbelsch-Hollandsch-Helleensch, die in zijn ontwikkeling als dramaticus is aan te wijzen, duidelijk te doen zien.

Romaansch: Het Pascha; — Romeinsch (Seneca'sch): Hierusalem Verwoest en Palamedes — Hollandsch-Romeinsch (Vergilius): Gijsbrecht. — Om dan Bijbelsch-Hollandsch-Helleensch te worden, nadat hij genoegzaam in het Grieksch zal zijn doorgedrongen om Sophocles' spel van 's dochters bloedwraak (Electra) in het Nederlandsch over te brengen.

De Gijsbrecht zal in dezen ontwikkelingsgang een knooppunt blijken ook hierom, wijl dit stuk het eerste is, geschreven voor het vaststaand volbouwd tooneel van den eersten Amsterdamschen Schouwburg, dien het bestemd was te openen.

In de beschouwing van het werk van Euripides is nadruk gelegd op het verband tusschen den bouw van het werk en de tooneelinrichting, voor de vertooning beschikbaar.

Voor stukken, ter vertooning bestemd, zal dit verband altijd moeten bestaan.

Shakespeare's stukken hadden dien lossen, open bouw, omdat ook zijn tooneel naar alle kanten open stond. Zelfs van achteren zaten de toeschouwers vaak. Afsluiting van het tooneelbeeld, plastiek, was dus niet mogelijk, en bordjes met plaatsaanwijzigen moesten de rol vervullen van geschilderde doeken.

Ten tijde van Corneille en Racine zaten bevoorrechte Fransche edellieden ter zijde op het tooneel. En dit, met de klassieke theorie over de eenheid van tijd en plaats, verzekerde het fransche klassieke tooneel zijn onbewegelijkheid en hoofdsche vormelijkheid.

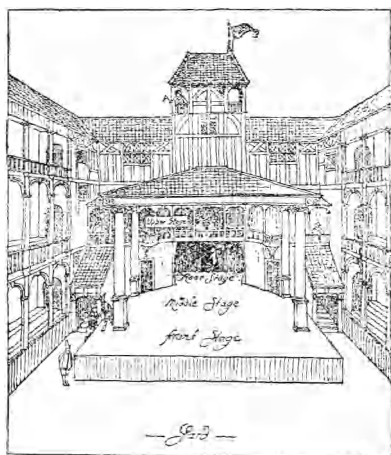
* * *

Voor welke tooneelinrichting Vondel zijn Pascha dichtte, is ons niet bekend.

De reeds vroeger genoemde Jacob Duym, Spiegel-dichter, heeft in zijn aanwijzingen voor „het speelwijs voor-

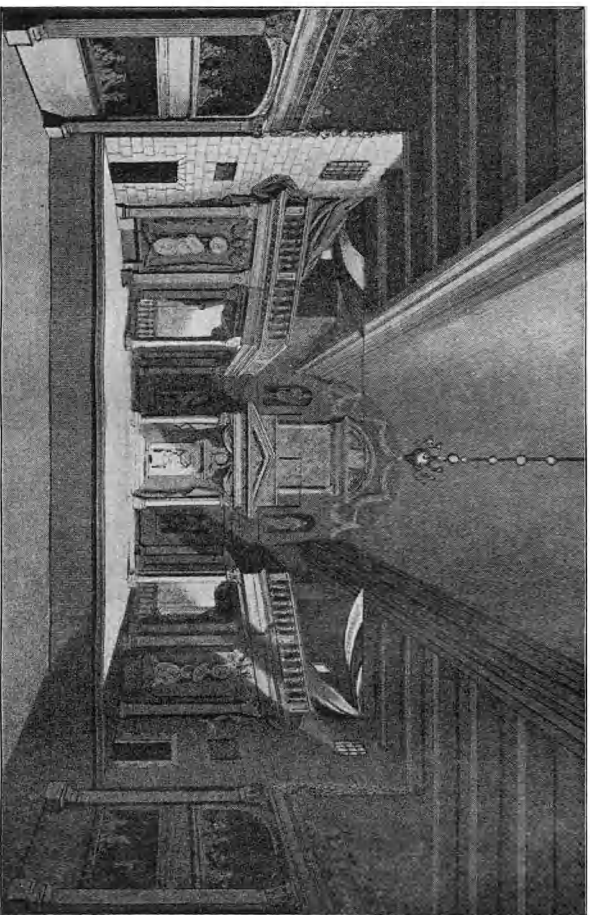

DE SWAN-SCHOUWBURG

HET FORTUNE-THEATER

Het Tooneel bij Shakespeare.

Het tooneel van den Ersten Amsterdamschen Schouwburg — (1637).

het midden van dat tooneel had dien troon, met een zetel daaronder, twee of drie trappen hoog staande. Zoodat wel is aan te nemen dat dit in de eerste helft der 17e eeuw een onmisbaar hulpmiddel geacht werd: die troon in het midden des tooneels, als zetel voor vorsten of hoofden.

* * *

Deze zetel in het midden des tooneels zal dan de plaats zijn geweest voor Pharaon, toen het Pascha gespeeld werd.

En zie hier nu aanstonds in dit stuk, in verband met deze tooneelschikking, een zeer sterk plastisch-dramatische trek, die ons den wordenden tooneeldichter doet kennen:

In het vierde deel is de hand des Heeren over Egypten gevallen en de eerstgeborenen zijn gestorven in den nacht. De eerst verstokte Pharaon, die het bedrijf weer opent, is er zeer door getroffen. En dan verschijnen ter weerszijde van zijn troon — blijkbaar elk met het bedekte lijk van hun oudstgeborene*) — een man en een vrouw uit de Rei der Egyptenaren. En heffen om beurten hun klaagzang aan:

MAN:

Of deze doode mond nooit vader, vader! riep!
 Deez', wiens lief' in mijn hart begraven lag zoo diep,
 1555 Die letterlijken stond in mijn gemoed geschreven:
 Die Zonne van mijn vreugd, de ziele van mijn leven,
 De rechte erfgenaam en 't aldernaaste oor
 Van al mijn rijke haaf, van 't goud in mijn tresoor;
 Ja 't beeld mijns aangezichts, de wortel die de vruchten
 1560 Mijns zaads beloofde voort te brengen met genuchten.
 Wat is ons leven, ach wat is ons leven ook?
 Een liefelijke bloem, bel, bobbel, damp en rook

En de VROUW:

O helsche Atropos, wie dacht, wie had gedacht —
 Dat gij huns levens draad zoudt korten dezen nacht?
 1595 Wij hadden uwe komst wel vlijtig waargenomen,
 En niet den zachten slaap met Lethes laten stroomen
 Op ons gesloten oog, en nog, voor 't laatst adieu,
 Deez' wangen eens gekust, eer uwe vlijme hieuw
 En scheidde ziel en lijf wraakgierig van den andren.

*) Zie vers 1553 en 1601/02.

Ach! zaliger is 't lijk 't welk hier ligt uitgestrekt,
Dat nu de Rouwe met heur vleugelen bedekt,
Als wij, die treurig, om dees droefheid te verzachten,
Ons overstelpen in onz' tranen en onz' klachten.

* * *

MOYSES: Ontluikt (gelijk een lustdal schoon,
Dat in den morgenstond zijn bloemen stelt ten toon;

AARON:

Vervroolijkt u, gelijk de vogelkens met lusten
De Zonne groeten, als zij stijgt uit heur (der) rusten,)
Gij die verlaten scheent!

CORACH: Wie oft met vroolijkheid

530 Ons ongewoon begroet?

CALEB: 't Zijn Amrams zonen beid.'

JOSUA:

O broeders, willekom!

MOYSES: Uw voorhoofd wilt vervrooien.

CORACH:

Waarin? In onzen druk en jammerlijk verstrooien?

MOYSES:

Verheft uw droef gelaat, o Israëll en steekt
Nu 't hoofd ten Hemel op, die al uw banden breekt.

535 De Heer die is met u, die alle uw ellenden

En droevig treurspel komt met vreugd en blijchap enden.

De God van Abraham, Isak, en Jacob zelf,

Die zijnen Troon pilaart op 't brandende gewelf,

Is mij verschenen in een bliksemende klaarheid.

De twijfelaar wordt bekeerd en het koor kan een zang
aanheffen van blijmoedige stemming, waarin het aardsche
lijden een tijdelijke beproeving, de hemelsche gelukzaligheid
het beste geprezen wordt.

* * *

Schijnbaar van sterke onbeholpenheid getuigt het, dat
het tweede, derde en vierde bedrijf elk openen met een lange
monoloog van Pharao.

Maar in het bijbelverhaal der Verlossing van de kinderen
Israels is immers die Pharao en zijn stemmingen het hoofd-
moment; het spil, waar God op speelt met zijn Almacht,
zijn hart verstokkend en hem straffend, tot eindelijke ver-
murwing.

Zoo staat, terecht, in de dramatische compositie, deze
Pharao *met zijn troonzetel*, in het middelpunt.

En let op, hoe Vondel, geroepen dezen Pharao dramatisch
levenswaar te maken, hem toont: eerst door een droom-
gezicht voor een naderend gevaar bevreesd gemaakt, doch

door de toovenarijen zijner wichelaren straks tegenover Aarons teekenen verstokt.

Dan — nadat de plagen Egyptens in een Reizang, als immers te veel en ontoonbaar (of geschilderd vertoond?) — zijn bezongen, nu Pharao onder den indruk dat hij worstelt met een macht, die meer vermag dan hij:

Hoewel wij op den troon, als aardsche G^oden prachtig,
Een wereld buigen schier met onzen Schepter krachtig;
Hoewel ons gouden kroon blinkt met den diadem:
Daar is een grooter Heer, daar is een hooger stem,
Daar is een Koning nog, die onzen glans verduistert,
En een bepeerde staf, die heerlijker luistert....

Maar in dezen romeinsch-heidenschen Egyptenaar, gelijk Vondel hem zich levendig voorstelde, moest toch ook deze God, wiens macht hij nu wel voelde, een tastbare persoonlijkheid wezen, als zijn eigen Godheden Jupijn.*) En zoo zien we dezen Pharao wel heel levend voor ons worden, als hij die andere macht gaat uitdagen, om gelijk spel met hem te komen spelen:

Help Jupijn! wie gij zijt, die met uw oorlogswimpel
Ons boven 't hoofd braveert, kom over uwen drempel
In 't sterfelijk begriip, en laat den Hemel staan! —
Komt, plant op 't platte veld de stenge van uw vaan! —
.....
Kom slechts op 't aardsch tooneel, zoo gij toernooien wilt,
Opdat ik proeven mag de deugd van uwen schild. —

Hij is een treffelijk voorlooper van de opstandigen, die Vondel in zijn latere werken schilderen zou.**)

Even trotsch-hoog als vernuftig, wanneer hij ten slot zijn verlof aan de kinderen Israels om henen te trekken den glimp weet te geven dat Egypte te goed voor hen is en zij door heen te trekken hun eigen ongeluk in 't gemoet ijlen! —

* * *

*) De Egyptenaren in dit stuk hebben allen deel aan de Goden van den Olympus. Eerst later zal Vondel, wanneer hij zijn Joseph in Egypte schrijft, Isis en Osiris daar alléén doen heerschen.

**) Zie hiervoor pag. 48 vlgg.

Gezien van uit het oogpunt van Pharao doet *Het Pascha* aanstonds zijn verwantschap gevoelen met het aloude Grieksche tooneel, waar het onverbiddelijk Noodlot met de Titanen worstelt, en ze ten onder krijgt. —

Gezien van uit het theologisch standpunt van Vondels eigen bijbelhistorie-beschouwing is het verinnerlijkt tot een worsteling tusschen een strengen weldadigen God, wiens roede kastijdt, om de menschen te beproeven en tot inkeer te brengen: De slavernij der Joden mocht niet eindigen eer zij tot dien inkeer gekomen zijn; Pharao gaat onder, wijl hij niet naar de waarschuwing wil luisteren:

Want de strengheid Gods ten lesten
Iedereen kastijdt ten besten,
En zijn geesel, al begrijsd,
Op een grooter roede wijst.
Wie dan, in der zonne luister,
Sluit zijn oogen in het duister,
Wie d'aankloppers van 't gemoed
's Herten deur niet opendoet....

Dat deze eersteling van Vondel zoo sterk is in de tweeledigheid van zijn dramatisch aanschijn; het conflict er stevig staat en verdiept; het bijbelsch verhaal, in zijn meest saillante oogenblikken, er in is opgebouwd tot een levend en wisselend spel, met enkele zeer aangrijpende momenten, maakt het, met de treffelijke kwaliteiten van zijn naïeve en toch reeds zeer beeldende en klankrijke dichttaal, in zijn zuivere godsdienstige stemming, tot een zeer heuglijke belofte; die zelfs in onzen tijd, mits *naïef* en niet rhetorisch gezegd, het publiek nog een warmen indruk van schoonheid en ontroering zou kunnen geven — en wellicht, (hier en daar ietwat bekort) waar het immers ook de redding van Holland uit de macht van Spanje mede moest in beeld brengen, een gewijd feestspel zou kunnen strekken in het jaar, waarin men Hollands verlossing uit de macht van Napoleon wil gaan herdenken. —

HIERUSALEM VERWOEST

Hierusalem Verwoest (8 jaar nà Het Pascha geschreven) toont welk een verwoesting een oorspronkelijk gevoelig en zuiver talent kan ondergaan van den invloed van een onzuiver rhetoricus. Zooals meest, heeft de navolger al de fouten van zijn voorbeeld (: De Troades of Amsterdamsche Hekuba en andere Seneca'sche werken) nog overtroffen. Er is in dit stuk geen eind aan het gebral, het geredeneer en de verhalen; met wellust wordt het allergriezeligst geval van de moeder, die haar eigen kind, uit honger, doodde, om het op te eten, in strophe bijstrophe uitgesponnen —; het eenige handelingsmoment is, als in de Troades, dāt waar men van de overwonnenen een nieuw slachtoffer komt zoeken (hier de symbolische figuur: De dochter Sion), en men te verstaan wil geven dat zij zich van de rotsen wierp, doch haar ten slot moet overgeven. —

Vondel schijnt onder den over hem gekomen valschrhetorisch-romeinschen Seneca'schen invloed verloren.

Slechts een enkele reizang doet gevoelen, hoe hij, in het zich loswinden uit het oude rederijksche hulsel, dat in het Pascha zijn taal nog omvliest, niet mede àl de oude gevoeligheid heeft afgelegd. —

* * *

PALAMEDES

Er zijn in de Palamedes een tweetal momenten, die voor de waardeering van Vondels dramatisch standpunt op dat oogenblik (1624—1625) hun bizondere beteekenis hebben.

Uit de geschiedenis van Oldenbarneveld weten wij, hoe deze, vóór zijn gevangenneming, een bezoek ontving van den raadsheer Berkhout, om hem te waarschuwen voor hetgeen tegen hem beraamd werd, en hem aan te manen te vluchten.

Ook Palamedes ontvangt zulk een raad. Maar — — Vondel laat hem dien niet geven in onze tegenwoor-

digheid; maakt er geen „tooneel” van. Hij laat er alleen Palamedes van *vertellen*, in zijn lange alleenspraak (III, 5) waarin die zich verdedigt tegen al wat tegen hem is aangevoerd.

Die lange zelfverdediging in monoloog heeft dan tevens de stof zoozeer uitgeput, dat als in het volgend tooneel Palamedes voor Agamemnon, Nestor en Diomedes staat, zijn verdediging, nu zij sterk moest zijn, zwakt valt. —

Hier is duidelijk de invloed van Seneca's monoloog- en redeneerlust den dichter te machtig geweest.

* * *

In het 4e bedrijf verhaalt Ajax uitvoerig van het gekonkel van den Aartswichelaar Calches tegen Palamedes, en licht zijn doopceel.

Doch zelf hebben wij Calches zeer weinig aan het werk gezien.

Deze zwakheid in de compositie van zijn stuk, om van ondershandsche aanvallen te doen *verhalen* inplaats van die te „toon” is Vondel, jammer genoeg, bijgebleven tot in zijn ouderdom. Het is het zwakke punt van zijn anders zoo treffelijken *A d o n i a s*.

Doch in den *P a l a m e d e s* was het hem vooral te doen, om het waaróm te ontdekken van het handelen zijner personen; om hun overleggen en aldus het openbaren van hun ziele-driften.

De actie was dááaraan onderworpen. En zoo laat de dichter nogal eens een draad schieten, die hij anders zou hebben vastgehouden en doorgesponnen.

Als, om Palamedes ten val te kunnen brengen, door Ulysses — op ingeven der helsche geesten: Sisyphus en Megeer! — het plan wordt beraamd: geld te begraven onder Palamedes' verlaten tent en een valschen brief van Priaam aan dezen te schrijven, dien een gevangen en straks te dooden Trojaan in handen zal worden gelegd — dan is het daarbij Vondel niet te doen om den toeschouwer met het vertoonen dier actie zelve in levendige spanning te brengen; alleen hem te

laten beseffen, hoe heel die beschuldiging tegen Palamedes-Oldenbarneveld haar beslag kreeg. —

Zoozeer overheerschen in dit stuk deze gedachte en dit diepere doel, dat er van een onbevangen dramatisch componeeren geen sprake kan zijn.

Toch: het wordt een in dramatischen vorm omscheppen van een wezenlijke, pas gebeurde geschiedenis, door zeer sterk-sprekende figuren gedragen. Vondel voelt zich te veel partij om objectief zijn figuren te kunnen teekenen; hij is ten andere te diep in zijn ziel bewogen om zich te kunnen uiten in rhetoriek.

En hoewel hij dus in dit stuk wel duidelijk nog onder den invloed staat van de Seneca'sche compositie, hij is al bezig zich los te werken uit diens benauwde broei-omgeving. Hij slaat zijn vleugels uit. En vliegt. —

* * *

GIJSBRECHT VAN AEMSTEL

Als hij 12 jaar later aan den *G i j s b r e c h t* gaat beginnen, heeft hij een beteren Latinist: Vergilius, tot levensgeleider. En, met geringe uitzondering, zijn zijn vleugels vrij van Seneca'sche stof. Hij schept weer zelfstandig naar een geschiedenis; zijn drama wordt geboren uit het epos, wordt er de waarlijk onsterfelijke *vertoon*ing van. — In handeling en beschrijving, die elkaar voortreffelijk afwisselen, en die inbesloten staan tusschen stemmingsvolle reizangen.

Dadelijk, na den Seneca'schen monoloog van Gijsbrecht, die echter hier al verheven is tot een stemmingsuiting en het motief der verlossing van Amsterdam inzet, begint de *handeling* met de komst van vader Willebrord, wiens verhaal omtrent de oneenigheid in het vijandelijk leger het verlossingsmotief versterkt, doch tevens psychologisch noodzakelijk is om Gijsbrecht's geest te openen voor het volgend verhaal van den listigen Vossemeer.

Dat opbrengen van dezen door den krijgshaftigen Arend; zijn geslepen dристheid in het belezen van Gijsbrecht, zijn

volkomen dramatisch. Het tooneel sterkt de verlossingszekerheid der belegerden — straks in den Rei uit te jubelen; in den toeschouwer is reeds het zaad van angst gezaaid voor den komenden ommekeer. —

Levendig van handeling en karakteristiek zijn dan de tooneelen waarin de vijanden van Amsterdam aan het werk getoond worden tegen de stad; en daarna, als een aanwuiwend vóórgeluid van naderend onheil in de dankbare verlossingstemming, de reizang der Edelen. —

Nu wordt, door Badelochs droom en haar onrust er óm, prachtig voorbereid de komende val der stad. Er tegen in: Gijsbrechts verzekerdheid. Dan, plotseling, als een *coup de théâtre*, de verschijning van heer Peter, met zijn onheilskreet: *Wapen, Wapen*. — Gijsbrechts ongeloof. Er tegen in: 's Heeren Peters korte schets van het overrompeld en reeds brandend Amsterdam; Gijsbrechts wegijlen ter overtuiging; Badeloch's oproerige uiting om al het leed dat de Heer gedooft over haar echtgenoot en haar te vallen; Gijsbrechts terugkeer, en nu zijn rappe, klikklakkerende krijgsmansschildering van het geziene; de verschijning der bondgenooten; allen snel af, het gevaar tegemoet, Badeloch achterlatend in angstigste beklemming.

Uit de hoogte — immers de Reien stonden nu op de gaanderij rondom het tooneel — dan het gezang der nonnen, schilderend in donkerroode en schrille tonen den Bethlehemschen kindermoord, voorspelling der uitmoording van het overrompeld Amsterdam.

Het duisternis-motief verbreidt zich over de vallende stad. —

* * *

Nu een oogenblik van rust; van vrome aandacht. Dan ook daarin vallend het gerucht van den woedenden krijg bij Gijsbrechts verschijning en zijn worstelen met de doodsbereidheid van Bisschop en nonnen. Uit welke bereidheid straks gaat opstijgen de stemming van berusting.

De actie zelve, op het tooneel althans, legt zich dan. En wat, wezenlijk vertoond, een kinderspel zou wezen,

wordt, verhaald en voor onze verbeelding vertoond, tot een levende schilderij van aangrijpende werking.

Tusschen die verhalen van het overrompeld Amsterdam en geschonden kloosterbewoonsters komt dan als iets innigsiems-ontroerends kortelijk opleven het familie-motief van Gijsbrechts en Badelochs huwelijksgeluk; van haar hartstochtelijke gehechtheid aan hem bovenal, zoo teêr doorvoeld, zoo psychologisch-juist begrepen:

Nu gij behouden zijt, is al mijn leed vergeten,
Mijn trouwe bruidegom, mijn hoofd, mijn troost, mijn schat:
Nu gij behouden zijt, *wat geef ik om de stad,*
Om al des werelds goed. —

Na de laatste schildering, door den Bode, wordt door dezen zelf dan de actie weer aangegeven. En in den snellen gang naar de *finale* volgen dan: de uitval en Arends dood, met die prachtig kort-rake en gevoelige lijkredenen op hem; het als een zwaard tegen zwaard aanslaande tooneel van den Heer van Vooren en Gijsbrecht, waarin de figuur van dezen laatste zoo stevig staat in het krijgsmansharnas; het slottooneel tusschen Gijsbrecht en Badeloch, dat haar weer toont geheel echtgenoot en tegelijk krijgsheldin; en dat door Rafaels verschijning — door de godsdienstige motieven, die het stuk doorspeeld hebben, reeds lang voorbereid en gemotiveerd — de stemming van berustenden weemoed in het scheiden van de lieve ondergegane stad verwekt.

* * *

Als dramatisering van een episch gegeven is de Gijsbrecht in waarheid tot een meesterproeve geworden. —

Hoeveel inzicht Vondel besteed heeft om Vergilius' heidensch verhaal van den ondergang van Troje over te brengen naar het Christelijk-middeleeuwsch-17e-eeuwsch Amsterdam vindt de lezer in mijn uitvoerige Studie over dit spel uiteengezet.*) Eveneens de kenschets van het werk in al zijn onderdeelen.

Hier moet daaruit alleen worden getrokken de aanwijzing hoe in dit stuk de handeling — in Aristotelischen zin —

*) Zie Studies en Lezingen N. B. CXXVI—VII.

geheel de personenteekening overheerscht, en deze slechts in zoover is opgewerkt, als voor die handeling zelf noodzakelijk was.

Tevens valt dan voor ons, in het verband dezer beschouwing, te letten op het dooreenwerken van muzikale stemmingsmotieven, zonderling-gevoelig in schakeering, strijd tusschen licht en duister, gelijk Vondel later ook weer in zijn *A d a m i n B a l l i n g s c h a p* zal gaan gebruiken. Want dit is het treffelijke in zijn dramatiek, dat zij is van zeer verscheiden aard, en wisselend naar den trant der behandelde stof.

Een oogenblik houde ons dan nog bezig de in dit stuk gegeven reizangen. Niet om hun reeds gewaardeerde stemmingsbeteeckenis, maar vanwege de opmerking, er wegens gemaakt,*) dat Vondel, door telkens een anderen *Rei* in te voeren: (van *Amsterdamsche Jofferen*, van *Edelen*, van *Klarissen* en van *Burchtzaten*) getoond heeft het juist begrip van den *Rei* — of het koor — te missen; dat immers bij de *Grieken* was de *vaststaande* volksmenigte.

Want het wil mij voorkomen dat Vondel hier juist bewezen heeft een zeer verhelderd inzicht in de functie van dat koor te hebben verworven, door ervan af te wijken, waar immers in zijn tooneeltoestel die functie zoo gansch anders was.

Het Koor der *Grieken* stond tusschen spelers en toeschouwers in, beneden het tooneel en buiten de „tooneellijst.” Zoo was het uit zijn aard onveranderlijk gedurende een spel.

Maar in den *Gijsbrecht*, in dezen nieuwgebouwden schouwburg, stond de *Rei* in de tooneellijst, boven de spelenden of — mogelijk in het 4e bedrijf — om hen heen. Hij stond dus ook niet *buiten* het spel, maar er *in*, en al kon hij dus zeker wel telkens dezelfde menigte voorstellen, het was gansch in orde dat de *Rei*, die hier alleen een muzikaal-lyrische stemming tot de toeschouwers had over te dragen, met de wisselende omgeving mee zich wijzigde. Ook al omdat de stemmings-uitdrukking dit bleek te vorderen.

Veeleer zou men kunnen betoogen dat Vondel later,

*) Zie Prof. G. Kalff, *Geschiedenis der Nedl. Letterkunde*, deel IV pag. 271.

toen hij poogde van zijn Rei weer te maken de mee-sprekende en mee-in-de-handeling ingrijpende menigte, die het Grieksche Koor geweest was, dit hulpmiddel forceerde, nu hij het niet meer de *plaats* kon geven, die het Grieksche had ingenomen.

* * *

JOSEPH IN DOTHAN.

Dit lenige spel, waarin het statig Vergiliaansche zoo gelukkig was omgezet in eigen Hollandsche weligheid — al de vroeger overgenomen rhetoriek was nu weggespoeld in den vollen stroom van zijn vrije kunstgevoeligheid — had Vondel ook lenig gemaakt voor de taak, die hij nu volbrengen wilde, tot de *Groots Sofompneas*, als slot der trilogie, de twee nog ontbrekende deelen der Jozefsgeschiedenis te schrijven. —

Zóó levendig is de dramatisering geworden van de geschiedenis der bejegening van Jozef in Dothan; met zoo rake felle, realistisch zijn de gebroeders, Levi en Simeon — ruig herdersvolkje — geteekend; tegenover hen de gemoedszuivere en vrome doch niet volhardingssterke Ruben; tusschen dezen in de gevoelige doch zwakke Judas, en zoo zuiver in den glans zijner door de Engelen beschermde onschuld staat de figuur van Jozef; het op en neer in de gebeurtenissen is zoo boeiend, dat het ons waarlijk niet verwondert dit werk der broederlijke oneenigheid, door Vondel zelf met erkende gemoedsontroering en ter symbolische waarschuwing aan de verdeelde Christenheid, geschreven, als een zijner populairste te weten na den *Gijsbrecht*.

Het is in zijn geheel nog zoo trillend van leven, dat het voor Vondels vermogen om voor het tooneel te schrijven te sprekend getuigt, om het hier te gaan ontleden. De drastische kracht van den dialoog en de pathetiek der beroemd geworden monologen wisselen elkaar daarbij op het levendigst af, en onder de bespiegelende reizangen der Engelen zijn er altijd in het geheugen blijven leven, door alle bloemlezingen heen. —

* * *

JOSEPH IN EGYPTÉ.

Heel anders staat het met het tweede stuk: *Joseph in Egypte*.

Het gegeven, zooals Vondel het vond in het 39ste Hoofdstuk van het Boek Moses, was verwant aan wat hij uit Seneca's *Hippolytus* vertaald had. En toch zeer sterk verschillend.

Er was de drift der zinnelijke vrouw; haar wraakzucht om de ontvangen weigering. En de straf, die den onschuldigen weigeraar trof.

Maar „de zwaarigheid en het haperen” vielen in deze bijbelstof „niet tusschen naaste verwanten” (Voorberecht tot *Jeftha*). Jozef was geen stiefzoon van Potifars vrouw, en het was niet zijn vader die hem straffe. Dit maakte de situatie minder pijnlijk, maar ook minder tragisch. Naast de algemeene redenen, die Jozef tot het weigeren van de aanbieding van Potifars gemalin mogen gedreven hebben, stond niet de vrees voor bloedschande. Doch een veel gewetens-teederder reden: hij zou, als bevoorrecht dienaar, het vertrouwen zijns meesters geschonden hebben.

Juist dit evenwel maakte het door den Bijbel gegeven slot wat moeilijk aanneembaar. In de klassieke stof treft den vader de beschuldiging zóó sterk, dat hij zijn zoon ten dood verwijst. Euripides heeft die vaderlijke felheid gemotiveerd door den voorafgaanden dood van Phaedra, die Theseus gansch uit zijn evenwicht wierp. Seneca, die Phaedra in het leven liet, miste die oorzaak en moest dus het effect, naar zijn gewoonte trouwens, forceeren. Doch zou een Egyptische Hoveling zijn vreemden slaaf, door zijn echtgenoot van een ontuchtigen aanslag beschuldigd, niet, in zijn toorn, ter dood verwezen hebben?

Zoo eischte het door den Bijbel voorgeschreven eind, waarvan Vondel, naar Vossius' vermaning en eigen eerbiedsgevoel, immers niet af mocht wijken, een ietwat subtiële motiveering van Potifars houding.

Die we bij Vondel zullen vinden, ten bewijze dat hij ook psychologische fijnheden wist te dramatiseren.

Er waren meer moeilijkheden in het gegeven. De onbedekte mannedrift naar den schoonen jongeling in haar huis, gelijk Potifars vrouw die ten toon stelt, mocht in de 17e eeuw met haar zwakker vrees voor erkenning van den zinetocht zoo zeer niet stooten als zij het ons doet — leefde die zinnedrift niet eerlijk op in haar bloslooze bruiloftszangen? —; stooten moest die toch wel, nu aldus geopenbaard in overspeligheid.

En Vondel neemt er iets van den scherpsten kant af door ons het Egypte, waarin zij leeft, in zijn geheel bezielde te toonen door Bachanalischen geest. — En Jempsar ook in Jozef te doen waardeeren den bekwamen leider van Potifars bezittingen. Haar drift mag in geile koortsen haar lichaam kwellen, er is meer dan aanlokking van Jozefs schoon dat haar beweegt. Zij aanbidt hem, zij bewondert hem en 't is zijn weigering die haar te feller opzwiept::

„Begeerte groeit te meer door 't vurige verlangen.”

Tegenover haar dreigde dan Jozefs kuische weigering — (hoewel men zoo bang voor de braafheid niet was in Vondels tijd, leefde men er wel in vrijmoediger vertrouwelijkheid met het zinnelijke) — wat al te porceleinig-onwezenlijk aan te doen.

Jozef was geen vrouwenhater als Hippolytus. En Vondel geeft hem nu, boven de gewone deugdzaamheid, een eigenschap mee die hem vanzelf boven de verleiding eener schoone vrouw moest verheffen en die Vondel fijn zielkundig ontwikkelde uit Jozefs droom-uitleg-vermogen. Zijn Jozef is een mysticus, in innigste gemeenschap met zijn God. En evenals in het voorafgaande stuk zijn het dan ook Engelen, die hier de Rei „bekleeden” — Het spel der zinnen wordt opgeheven tot een mysterie-spel, hoe aardsch er ook aardsche drift in mag ijlen.

Het Bijbelverhaal van *Moses*, Cap. 39 geeft in de verzen 7—21 de volgende handelings-momenten aan in het geval tusschen Jempsar (laten we haar met Vondel zoo noemen!) en Jozef:

Zij werpt haar oogen op hem en eischt van hem, haar ter wille te zijn. Hij weigert, omdat dit zondig ware.

Zij spreekt hem iederen dag aan, en krijgt weigering op weigering.

Dan — op een dag als hij in huis komt en niemand van de lieden was daar — grijpt zij zijn kleed en hij vlucht, het achterlatend.

Zij dan roept haar lieden; beschuldigt hem van den aanslag op haar; brengt zijn kleed als bewijs. —

Daarna, als Potifar thuiskomt, doet zij hem hetzelfde verhaal en Potifar verwijst Jozef — of hij hem eerst hoorde blijft onvermeld — naar de gevangenis.

Dit zijn *vijf* tooneelen. En hoewel men ook in Vondels tijd, gelijk in heel het klassieke en nà-klassieke drama, de stukken niet lang placht temaken — en van de *Joseph-trilogie* werden soms twee en vaak alle drie de stukken achtereen op één avond vertoond, — met vijf tooneelen alleen waren geen vijf bedrijven te vullen.

Vondel nu heeft allereerst aan de klassieke behandelaars van het verwant gegeven: Euripides en Seneca, de figuur der tusschenspelende voedster ontleend.*)

Hij heeft haar, 't zal straks blijken, zéer wel benut, om de figuur van Jempsar en haar lijden in relief te brengen, en om de handeling voort te helpen. —

Maar bovendien heeft hij een gelukkigen vond gehad met het invoeren der Staatsjofferen — Jempsars hofstoet, — welke meisjes alle evenzeer op den schoonen Jongeling verliefd zijn en wier liefde straks te stâ zal komen voor de reeds vermelde motiveering van het eind. —

* * *

*) Zij komt ook voor in het door Prof. Jan te Winkel opgediepte *Jozefspel* van een zekeren rijmelaar Tonniss, wiens werk Vondel wellicht gekend heeft.

Het is de Rei van Engelen, die de „voorrede” doet, Jozefs geschiedenis kortelings in herinnering brengt, en zijn deugd viert in het weerstaan der verzoeking, hem door Jempsar bereid.

Wij zijn dus bij den aanvang midden in den strijd en zien dezen tegen een moreel-godsdienstigen achtergrond verder spelen. Jempsar heeft reeds Jozef van haar hartstocht doen blijken. Hij zelf herdenkt het in de lyrische ontboezeming waarmee hij de zon begroet, als redding uit een drukkenden droom van onheil. Hij zou zelf haar tot beter inzicht willen brengen, gelijk hij hoopt eindelijk te zullen mogen terugkeeren tot zijn vader en Benjamin, na een gevangenschap van 12 jaren. Wat ook gebeuren mag: hij blijft den eenigen aartsvaderlijken God getrouw en weigert de goden der Egyptenaren te eeren.

De Staatsjuffers kloppen aan de deur van Jempsars vertrek, om haar op het sierlijkst te kleên. Doch de Voedster, die aan de deur van het vertrek verschijnt, zegt dat Jempsar zich nog door koorts geteisterd voelt. — Beter dat de juffers zichzelf opsieren en naar den tocht van het lijk van Apis gaan zien en hun jeugd genieten.

Straks, in het tweede bedrijf, zullen wij vernemen, dat deze juffers Jozef hebben uitgenoodigd haar naar het feest te vergezellen — en dat hij geweigerd heeft. Wat hem een vriendelijke berisping van Potifar om zijn sterke afkeerigheid van feesten en jeugdgenieting op den hals haalt, en hem straks, — na Jempsars beschuldiging van den aanslag — zwak doet staan als een schijnbaar huichelaar.

Eerst in dat tweede bedrijf zien we Jempsar; op haar koets in koortsige sluimering, droomend van Jozef. En hier een zeer fijn psycho-physiologisch trekje: De voedster, om haar in haar onrust te kalmeeren, kust haar op den mond. Als Jempsar dat voelt, waant zij aanstonds dat Jozef dien kus haar gaf. En zij noemt zijn naam en in angst om Potifar, ijlt zij ten bedde uit —

De voedster poogt haar van haar gevaarlijken hartstocht voor een slaaf af te brengen. Doch Jozefs schoonheid en

voortreffelijkheden zijn Jempsar te sterk, en de vermaning werkt niet uit.

De komst van Potifar dwingt de voedster positie te nemen in het echtbreukdrama, waarin het tot de breuk niet komt. Jempsars ongesteldheid en afwijzing van zijn tegenwoordigheid hebben hem achterdochtig gemaakt. Haar weigering om mee te trekken naar het feest is hem ook onwelgevallig. De voedster moet met zeer drastische beloften hem tevreden stellen. En dan heeft zij een listig bedenkfel: zij vraagt hem om, als heel het gezin naar het feest mocht gaan, Jozef te gelasten mevrouw in alles ter wille te zijn.

Na Jozefs weigering achter de schermen aan de staatsjuffers — door de voedster met voldoening aan Jempsar bericht — volgt dan het reeds vermeld gesprek tusschen Potifar en Jozef. Het ontwikkelt zich haast tot een theologisch dispuut, waarbij Potifar de schittering der Egyptische godsdienstige feesten, Jozef de voortreffelijkheid van den Godsdienst der Hebreëen en hun hechten aan kuisheid verheerlijkt. In dramatisch opzicht heeft het gesprek echter toch drieërlei beteekenis: het toont de vertrouwelijke houding tusschen meester en slaaf; geeft de twee levenssferen aan, wier botsing het drama beoogt te schilderen: het weelderige heidendom en d' ingetogen Hebreëuwsche ééngodendienst; en bereidt ook het slotbedrijf voor. De handeling, als zoodanig, krijgt een verschen stuw in het slotbevel, door Potifar aan Jozef gegeven: zijn vrouw ter wille te zijn, indien zij iets verzoekt.—

Het derde bedrijf vangt dan aan met het, reeds uit Seneca gekende gesprek, waarin de voedster Jozef nog eens benadert, op *Jempsars verzoek*. Hierin gaat Vondel dus veel verder dan zijn voorgangers, doch in het Bijbelsch verhaal, dat hem tot uitgangspunt dient, heeft immers Potifars vrouw al even weinig zelfbedwang en schaamtegevoel als een jonkvrouw uit de middeleeuwsche ridderromans. *) Des voedsters

*) Zooals in den roman van den tot ridder geslagen boerenzoon *Fergunt*, van wien immers als teeken van zijn gemis aan ridderlijke beschaving aangehaald wordt, dat hij de *zelfaanbieding* eener jonkvrouw, die hem in zijn kamer op komt zoeken, van de hand wijst! —

beroep op zijn jeugd, die hij genieten moet; op Jempsars lijden, dat hij alleen genezen kan; op de waarschijnlijkheid dat zij een eind aan haar leven zou maken, schampen af op zijn nuchtere kuischheid. — Het mislukken van haar zending doet haar vreezen, Jempsar onder d'oogen te komen. Dies brengt zij — wier listigheid zich handhaaft — als uitkomst over, dat Jozef niet ganschelijk onwillig bleek, doch zijn neiging tot Jempsar bedwong om zijn ontzag voor haar gemaal. De vage belofte, in deze mededeelingen begrepen, is der liefdesbegeerige echter niet genoeg, en zij wil door adders den klassieken Egyptischen zelfmoord gaan plegen. De voedster, doodelijk ontzet, spreekt nu van een laatste laag, die zij Jozef leggen wil. Waaruit die bestaan zal, vernemen wij nog niet. Maar het opperen ervan helpt de handeling heen over het moeilijke doode punt, waartoe zij na de weigering van Jozef gedaald lijkt.

Het plan blijkt — in het 4e bedr. — hierin te bestaan, dat de voedster, zich beroepend op Potifars lastgeving, zijn vrouw ter wille te zijn, Jozef tot haar roept. Het drama zwiept nu op tot het hoogtepunt der voornaamste, doch zeker moeilijkste scène — de *scène à faire*, zouden moderne Fransche critici zeggen. Hoe moeilijk het tooneel is tusschen deze hartstochtelijk hem begeerende vrouw en den onwilligen Jozef behoeft niet te worden uiteengezet. Vondel redt het door van zijn Jempsar een prachtig onstuimige, alles vertredende heidin, en aldus opnieuw dezen sexe-krijg tot een moment te maken in de worsteling van twee culturen en levensbeschouwingen. Voor haar geldt: „mijn wellust is mijn wet.” Haar echtgenoot zelf zal haar 'stellig evenmin trouw zijn, en mocht hij haar doden, dan gaat zij naar haar Hemel, waar de liefde vrij is; de wetten, door de mannen den vrouwen opgelegd, niet heerschen, en de Goden en Godinnen immers zelf hun hartstocht geen dwang opleggen. Doch de logika van deze mythologische genotsleer, versterkt door de opmerking dat Potifar immers van huis is en van niets behoeft te weten, vermag op Jozefs deïstische gewetens-plichtenleer weinig indruk te maken. En als hij haar voorhoudt

dat zijn God alles ziet, ontlokt hij — met een scherpe vernuftswending, waarmee de objectiveerende Vondel zoo dikwijls in zijn werken zijn eigen inzichten laat neerslaan — haar den triomfantelijken uitroep:

„Die zal ons niet verraden!” — *)

Het eind van het tooneel kennen wij. Buiten staat hem te overwinnen, slaat zij, als Phaedra en overeenkomstig het Bijbelverhaal, òm, en den mantel, dien hij in haar hand liet, grijpend, roept zij dat hij een aanslag op haar heeft willen plegen.

* * *

Het laatste bedrijf — het is den lezer al aangeduid — toont ons dan Vondel zeer merkwaardig gelukkig in psychologisch-dramatische samenstellingskunst.

Hij wijkt af van den Bijbel. Niet Jempsar zelf roept haar lieden en ontdekt haar gemaal den vermeenden aanslag: De schok moet gebroken.

't Is de voedster, die het verhaal doet aan de terugkeerende Jofferen. De eerste indruk van deze is: wat is die Jozef een huichelaar! Zoo braaf tegenover ons, om te beter zijn aanslag te doen gelukken op mevrouw. Maar als dan Potifar nadert en zij voorzien dat hij in zijn toorn Jozef dooden zal, slaat haar de schrik om het hart voor dit einde van den schoonen jongeling. En zij vereenigen zich om hem bij Potifar voor te staan en te beschermen.

Ook de voedster tempert den schok. Zij valt Potifar niet te lijf met een directe beschuldiging tegen Jozef. Maar doet een zinnebeeldig verhaal — uitnemende proeve van Vondels vernuft en verskunst — van een trouwen hond, die zondigde jegens zijn heer, om aldus Potifar voor te bereiden op de beschuldiging die volgen moet; die ook Jempsar uitbrengt met zekere moeite en waarvan de kern nog door hem aan de voedster moet worden afgedwongen — als trouwens

*) Op dezelfde wijs uit zich trouwens ook *Simeon* in den *Joseph in Dothan* vs. 1265.

door Theseus in Seneca's *Hippolytus*. Zoó wordt, heel langzaam, Potifar voorbereid. Tot het zien van Jozefs mantel hem echter in hevige woede ontsteekt, en, zonder het tegenhouden der jofferen en het ontbreken van zijn dolk, hij Jozef zou gedood hebben — den ondankbare, dien Jempsar immer heeft voorgesproken. Zoo wordt die ten kerker verwezen.

En Jozef?

Met zijn zwijgen staat of valt, in zekeren zin, de uitkomst der handeling. Men herinnert zich hoe Euripides, door het hem listig afvergen der belofte van stilzwijgen, zijn Hippolyt den mond snoerde. Seneca heeft er het middel op gevonden hem, op het aanroepen van Neptuun door Theseus, te doen verongelukken vóór de zoon zijn vader kon spreken. Vondel laat Jozef zich niet verweren dan met dien éenen welsprekenden regel:

Wat leit men mij te last hetgeen ik nimmer docht! —

en maakt aldus zijn zwijgen tot een sterk dramatisch moment, waaronder de schuldige Jempsar straks heenstompelt en Potifar zelf, als Jozef weggevoerd is, in een omslag van gevoelens klaagt dat hij straffen moest, dien hij niet kan nalaten te beminnen. Een omkeer die verklaren moet dat hij niet straks Jozef in den kerker zal doen dooden, doch hem er laten in mogelijkheid van wederopkomst.

De slotrei der Engelen geeft het eindaccoord van berusting aan:

De nare kerker, ijzren keten,
En lasteringe op 't allerboost,
Verwacht te hoof de Deugd, wiens troost
Bestaat in God en 't goed geweten.
z'Omhelst haar lijden met geduld
Terwijl ze boet eens anders schuld!

* * *

Aldus dit merkwaardige drama, waarin Bijbelsche en Helleensche geschiedenis zijn versmolten door een Hollandsch drastisch dramatisch talent, en een vrij grof sexueel gegeven is opgevoerd tot een plan van den strijd van twee zedelijke

levenssferen: het eigen driften-volgen en het eigen lust-en-belang verzaken. —

Vondel zal nog meer dan eens, o.a. in zijn *Salomon* en *Noah* (zelfs in zijn *Adam*) den louter zinnelijken tocht teekenen in zijn gevaar voor den zedelijken mensch. Dit drama van *Joseph in Egypte* zal hij door samenstelling en psychologisch inzicht moeilijk overtreffen, al wordt zijn *Sidonia*-figuur (*Salomon*) van fijner samengesteldheid dan *Jempsar*. Zonder de crûheden en trivialiteiten, waaraan een 17e eeuwse en dan een Nederlander (!) moeilijk ontkomen had, zou het werk, bij zijn leven zoo populair, het zeker gebleven zijn. Maar als bewijsmiddel voor zijn vermogen als dramaticus blijft het even onverzwakt. En bij vergelijking tot *De Groots* dramatische machteloosheid treft het te sterker.

* * *

GEBROEDERS.

Het is door de toegewijde, speurende aandacht, waarmee wij Vondels werken in hun ontstaan en wording volgen, dat ons allengs het geheim van zijn tooneelschrijfkunst geopenbaard wordt. Heel vaak wil het ons dan wel gebeuren, dat wij, wat we eerst met zekere hooghartigheid van betweterij als ongenietbaar verwierpen, in zijn geleding en schakeering, in zijn kracht en dracht gaan doorzien. Het is vooral sinds hij de werken der Grieken zelf kent, dat zijn eigen gevoeligheid voor de fijnere schakeering aangeslepen wordt*), en wij moeten nu met dubbele aandacht gaan lezen om ons niets te doen ontgaan.

Op het verband tusschen zijn *Gebroeders* en het Grieksche treurspel is reeds vroeger gewezen; **) en wie zijn vertaling van de *Electra* van Sophocles (met Toewijding aan *De Groot* uitgegeven) las, gaat begrijpen, waarom hij

*) In zijn voorbericht tot de *Gebroeders* van 1640 gaat het tegen te nauwe keurmeesters van zijn kunst, die niet wel begrijpen, hoe die *te leer en te edel zij*.

**) Zie pag. 46.

juist hier het geval van Sauls zeven zonen, die „bij die van Gabaon” opgehangen werden, als „het volmaaktste argument van een tragedie, dat men uit de H. Boeken zouden mogen nemen en uitkiezen” aanhaalde. Het „argument” is hetzelfde als van de *Electra*: de bloedwraak als het bewijs, „dat Gods uitgestelde straf toch eindelijk schelmen en booswichten rechtvaardiglijk achterhaalt.” — Maar nog meer eigenlijk is hem de tragiek van Davids geval, en diens zwaren innerlijken strijd, waarop hier te voren reeds gewezen is.

Bij het schrijven van dit drama is Vondel geheel vervuld van het voorbeeld van schilderkunst en muziek. Over hun schakeering spreekt hij in zijn Inleiding zoowel als over een figuratief tafereel van Rubens dat hij zich voorstelt, door dezen aan het onderwerp gewijd, gelijk hij kort te voren door een schilderij van Pinas: „men toont aan Jacob Josefs bloedigen rok” tot het schrijven van zijn *Joseph in Dothan* gebracht is, en later zijn *Batavische Gebroeders* het ontstaan aan een schilderij zou danken.

In de *Gebroeders* is dan ook eigener hand door hem een omgang van de Priesters met de Bondskist, zoowel als een Vertooning van het hangen der Gebroeders aangegeven, zooals mede een zeer uitvoerige beschrijving van de costumeering der personen en de mise-en-scène, daaronder: een rots of berg aan de zijde van het tooneel (tegen de galerij aan) —

Hieraan is nu dadelijk het schouwspel van de inleidende tooneelen verknocht, die als expositie zeer gelukkig zijn. De „voorreden” is weg; Vondel voelt dat het verleden moet geopenbaard worden in het wordende heden, en al treft ons daarbij wat onhandigheid, het is een teekenende expositie geworden; waarin ook het schilderende stemmingsmoment niet ontbreekt.

Vondels stukken beginnen bijkans alle even vóór den dag. Ook dit. Het oogenblik is gekozen, om den wettig-gegunden tijd voor het spel (tusschen één zons-op- en ondergang) zoolang mogelijk te kunnen nemen. Maar hij, de schilderende dichter, laat niet licht na het dag-moment

even te gebruiken als stemmingsmotief. Het opgaan der zon is hem als een blij-bemoedigend hoopvol oogenblik, waarmee hij zijn handeling dus kan inzetten in *majeur*, om tegen het later volgend *mineur* een contrast te winnen (zie o. a. ook zijn twee Joseph-drama's; Jephtha en Adam in Ballingschap).

Doch in de Gebroeders wordt de zonsopgang niet begroet als een vreugdig teeken. Aartspriester Abjathar, boven op den berg staand, vreest een nieuwen bangen dag van hette en droogte. Zoo zijn wij midden in de voornaamste drijfveer van de handeling: de drie-jarige droogte die het land van Kanaän teistert en waarover koning David met den Aartspriester raad komt plegen. De Aartspriester en zijn volgelingen dalen ten berg af, om den naderenden koning tegemoet te gaan; diens Levieten beschrijven den luisterrijken staatsietocht.

Als de ontmoeting van Vorst en Priester gebeurd is, volgt Abjathars beschrijving van al de volksellende onder de droogte. 't Gebeurt — de gekende moeilijkheid — om de toeschouwers; David zelf weet er natuurlijk alles van. En wel toont het ons de vriendelijke naïeveteit van de 17e eeuw, dat Vondel hem dit ook zèggen laat:

Wat klaagt ge mij in 't lang der stammen nood en smarte?

Ik weet dit al te well

't Is trouwens echt Vondeliaansch in zijn eerlijke oprechtheid. Zoo sterk is die in onzer dichter, dat hij nooit kan nalaten in zijn stukken het „hoor en wederhoor” tot het aller-uiteerste toe te passen, ook al brengt hem dit zelf, met zijn sympathie-figuur of zijn grondgedachte, in de knel. In zijn bijbelsche stukken zal hij nooit zijn eigen volle belezenheid en kennis der bijbelsche stukken onthouden aan de tegenpartij zijner Godshelden. Dezen hebben bij hem niet de minste kans om te ontkomen aan hun geboekstaafde zonden: Vondel zal ze hun door de tegenpartij op het scherpst in herinnering doen brengen. En met hun theologisch of moreel standpunt gaat het niet anders; de tegenwerping, die vernuft en scherpzinnigheid bedenken kan, wordt nooit verzwegen. Het is wel eens verbijsterend in het prachtig-raak

geriketteer; het wordt wel eens wat lang in het niet-eindigend argumenteeren (Vondel wist zooveel!) en we zouden den waarheidlievenden, onverschrokken objectiveerder wel eens meer ingehouden willen vinden door den bedachtzamen dramatist. Maar we erkennen dat de fout de overdrijving is van een zeer sympathieke deugd. —

* * *

Het overleg tusschen Vorst en Priester leidt tot de overeenstemming: samen zullen zij Gods orakel gaan raadplegen.

En omdragend de Bondkist en kandelaar, zingen de priesters — door speellieden begeleid — den Reizang, waarop ik bijzonder de aandacht wil vestigen omdat daarin, in de vergelijking tusschen Saul, die de heks van Endor ging raadplegen, en David, die het Gods eigen orakel komt doen, tevens al dadelijk, nog eer we iets weten, het vóorgeluid vernomen wordt van wat Sauls geslacht bedreigt.

Immers aldus sprak Samuels geest, door de heks gewekt:

Wat steurt ge mijn gerusten slaap,
En roept mij uit het nare graf
O Vorst! van God geslagen?
Gij spaarde koe, en ram, en schaap,
En Agags hoofd, gedoemd ter straf,
En zult er straf om dragen.
Ik zie den purpren rok gescheurd,
En David op den troon gesteld.
Gijzelf met uwe zonen
Geveld, gestroopt, beschimpt, gesleurd,
Daar 't heer bedekt het rookend veld,
Zult morgen bij ons wonen.
Zoo sprak de geest en nam de wijk.
De Vorst was 's andren daags een lijk.

Saul en zijn zonen geldt de sombere profetie. De slotregel (wat is die prachtig van schrillen klank en korte zeggings! zooals trouwens heel dit „couplet!” —) vermeldt, dat h i j z e l f den anderen dag een lijk was. *Z i j n z ò n e n w a c h t d u s* — in deze voorstelling — *h u n n o o d l o t n o g*.

Daarin is het tragisch motief, dat het stuk ontwikkelen gaat, aangegeven.

* * *

Een zeer sterk spanningsmoment bereikt de dichter aan het slot van het 2e bedrijf.

Het orakel heeft gesproken: 't zijn de nog ongestrafte moord en de woordbreuk, door Saul met zijn zonen jegens de Gabaonners gepleegd, die God op heel Israel wreekt in de droogteplaa.

Levendig is de beschrijving geweest der Levieten van den indruk door dit woord op koning David gemaakt. Hij heeft al aanstonds een voorgevoel dat het zal gaan om het leven van Sauls zonen.

En voelt zich bang om hen, en zijn naderenden plicht hen te straffen!

Nu worden de mannen van Gabaon geroepen. En 't behoef ons waarlijk niet te verwonderen, dat hun woordvoerder door een der eerste spelers gespeeld is. Prachtiger typus van ruige, onverbiddelijke volkswraakzucht dan Vondel hierin gegeven heeft, viel niet te teekenen. 't Zijn wel echt-Amsterdamsche „Jordaners.” —

David verklaart hun den toestand. Zij mogen hun eisch stellen. Maar hij smeekt ze barmhartig te zijn (Vondel en Shakespeare — K o o p m a n v a n V e n e t i ë — ontmoeten elkaar!) — Ze kunnen zooveel geld krijgen, als zij willen. Laten zij zich beraden.

En terwijl David zich in een bespiegeling verdiept over hetgeen een vorst, met moord en valsheid, zich zelf en zijn volk op den hals haalt:

„Al wat de vorst verbeurt, betaalt de goê gemeente” —

staan grimmig de Gabaonners met hun harde koppen zich te beraden. Een tooneel van groote dramatiek.

En dan volgt, in een aangrijpende contrastteering van hùn felle wraakdrift met Davids smekend woord om barmhartigheid, het slot van dit tafereel (vs. 381—422), waarin Vondels karakteriseerende zeggings tot in den klank en het rythmus der verzen op het sterkst uitschittert. —

Het slotgesprek tusschen David, den Aartspriester en het hoofd van het leger Benajas, in goed karakteriseerende

leenspreukigheid en raakheid, verscherpt Davids dilemma. Priester en krijgsman veroordeelen alle toegeeflijkheid en het luisteren naar zijn gevoel. God heeft gesproken en als hoofd van het aardsch gerecht heeft David te buigen, ook om zijn troon niet wankel te maken. Een tooneel, waarin het argumenteeren wilsdrijving, en dus kenschetsende handeling is. —

* * *

Met Davids toegeven aan dezen drang is dan feitelijk die handeling op het doode punt. Het vonnis staat gevelde. Het is alleen te voltrekken.

Doch deze opvatting houdt alleen rekening met het uiterlijk gebeuren. En Vondels spelen zijn niet uiterlijk, maar innerlijk. Het naar buiten brengen van dat innerlijk is het, waarom hij schrijft: het uitwerken van gevoels- en gedachte-motieven.

Wij hebben het vonnis gehoord, maar nog niet de veroordeelden. Het derde bedrijf brengt ons onder hen.

Niet echter bij de veroordeelden zelf, de Gebroeders. Maar bij hun moeder en grootmoeder Rispe, hun pleegmoeder: Michol. En Michol is Sauls dochter en Davids, hoewel thans ten achter gestelde, vrouw, die in zijn moeilijke jaren veel voor hem geofferd heeft. Aan Sauls oudsten zoon Jonathan, Davids trouwen vriend, zwoer te zijner tijd, David eeuwige trouw voor hem en zijn geslacht. Abjathar, de Aartspriester, heeft zijn vaders dood op Saul te wreken en is dus partij! — Het dooden van Sauls nakomelingen moet Davids troon bevestigen; er kan dus dubbele verdenking van eigenbaat op dit gevelde vonnis gelegd worden. Dit, en meer nog, is het arsenaal, waaruit de getroffen vrouwen wapens zullen kunnen halen om het vonnis nog te bestrijden: de stof is rijk aan tegen-motieven. En Davids positie wordt er wankel door in zijn moreele en menschelijke gevoeligheid. Zijn aarzelingen worden de spil, waarom het verder gebeuren draait: Een zielestrijd.

In de tooneelen die met dit op-en-neer het derde en vierde

bedrijf vullen, is wat gezaag en herhalen dus onvermijdelijk. Maar de groote figuur van de tragische Almoeder Risper, en daartegenover de onverbiddelijke Gabaonners blijven vast en stevig uitgehouwen; David — schoon zijn zich losmaken van de beide jammerende vrouwen wat onhandig valt — is in zijn aarzeling te menschelijk om hem zwak te heeten; de Gebroeders, in hun uitdagendheid en doodsverachting, zijn weer als uit marmer gestoken; Aartspriester en Legeraanvoerder blijven gemarkeerde typen. De handeling mag wat slapen, de figuren zijn treffelijk. En om deze is het in een dramatiek, die voor ons leven zal, toch meer te doen dan om het loutere gebeuren!

Sterk vooral blijft in onze heugenis het oogenblik waarin Risper's geest, door te zware smart gebogen, breekt, en uitbreekt in een vlaag van waanzin. Ook in de *Peter en Paulus* — De Klerk wees er al op — is Nero's waanzinsvlaag het werk van een, die den waanzin doorvoeld had als kunstenaar. Niet anders Risper's kortdurende verbijstering.

En dan zichzelf gelijk in hun volkssarcasme, de Gabaonners, zóó wanneer zij op een opmerking van de Gebroeders, dat hun vaders huis eerlijk (eervol) was, antwoorden:

„Zoo zult gij eerlijk hangen!”

In dit spel blijven bijna alle verhoudingen groot tot op het wat matte slot, bestemd om de verbijsterdheid onzer zinnen wat te leggen en de hevigheid der gewekte aandoeningen te temperen. Zijn dramatiek is, ook door de onwrikbaarheid van het „Hemelsch streng gerecht” meer nog dan eenig stuk van Vondel, verwant aan die van Aischylos, doch verinnerlijkt en met meer schakeering naar de pathetiek van Euripides. Zoo zal men haar, hoewel zij meer de menschen en de idee dan de handeling zoekt te doen opleven, nog het naast vergelijken aan die van Sophocles, mits men daarbij niet aan uiterlijke, doch aan innerlijke waarden denkt. —

LUCIFER.

Als een spel van Oppermenschen; van Halfgoden, in wie menschenlijke driften gaan stormen, staat de *Lucifer* hoog boven onzen wereldkijk. Toch, juist wjl het doordringen dier menschenlijke driften: Naijver, Hoogheidswaan, Staatszucht in de Engelenwereld, het treurspel gaande maakt, een onderwerp dat ons niet te bovenmenschenlijk ver staat. —

In volle vrijheid kan Vondel hier scheppen. Er is geen bijbeltekst om hem vast te houden. Uit niets heeft hij zijn Hemelworsteling op te bouwen, met louter verbeeldingskracht. En hij vindt zijn sterkst dramatischen vorm.

Wat de Engelenwereld beroeren komt is de schepping van het eerste menschenpaar in het aardsche paradijs, door Gods gunst zoo bevoorrecht, dat de Engelen hùn hooge positie bedreigd gaan voelen.

Zoo brengt het spel ons dadelijk in den Hemelsfeer, als we Apollion, uitgezonden om berecht te brengen omtrent het eerste menschenpaar, naar boven zien zweven (in Belials beschrijving) en hij den wachtenden Belzebub en Belial relaas komt doen van de heerlijkheden op aarde aanschouwd; van het eerste menschenpaar, dat uit eigen leden een wereld vermag aan te telen en in zijn onderlinge liefde der sexen mede bevoordeeld is boven de vereenzaamde, sexelooze Engelen. En nauwelijks is door dit relaas een eerste onrust onder d'Engelen gewekt of de verschijning van Gabriel komt die versterken met de verkondiging van Gods bevel tot hen, den menschen tot wacht te staan, en met de openbaring hoe, te zijner tijd, God zelf uit die menschen een zoon zal telen, dien Hij naast zich zal plaatsen op Zijn troon. —

Ziehier nu een voortreffelijke greep. Door deze aankondiging van Gabriel wordt immers tweeërlei, en op het juiste oogenblik, bereikt: Vondel geeft zijn hemelspel van afvallige Engelen den theologisch-Christelijken horizon, wijd-uit de menschengeschiedenis-in, verbindend aanstonds ook deze worsteling aan wat hem het religieus hoogte-punt dier

menschgeschiedenis is; en hij voert, in zijn handeling, de brandstof aan, die straks *haar* zal voortjagen.

Niet onmiddellijk echter.

En dat laten doorwerken, dat zwijgen van de Engelen op Gabriels woord, is eveneens heel zuiver en dramatisch gevoeld. (Stilzwijgen kan angstige verwachting en spanning wekken!) Vooral nu er wel op volgt die beroemde Godslofzang, waarin de nog niet ontruste Engelenrei de volkomenste onderwerping aanprijst:

Laat ons God in Adam eeren;
Al wat God behaagt, is wel.

* * *

Dan, in het tweede bedrijf, gaat het verzet in gang, in die prachtig-trotsche en tegelijk ironisch deemoedige toespraak van Lucifer, waarin de zelfbewustheid van den Stedehouder Gods, door Belzebub gestijfd, opvlamt met een dramatische energie, die we haar ontembaarheid aanhooren:

Dat zal ik keeren, is het anders in mijn macht!
.....
.....Noch ramp, noch tegenspoed
Noch vloeken zullen ons vervaren noch betoemen:
Wij zullen sneven, of dien hoek te boven komen —

Toch, voorzichtig, gaat hij te werk. Gabriël, als ontvouwer van Gods wil, wordt nader naar des Hoogsten bedoelingen ondervraagd, en predikt onderwerping en berusting; beveelt Lucifer, als eerste handhaver van de goddelijke wetten, voor te gaan in onderwerping. Schijnbaar duikt Lucifer; om dan, aanstonds daarna, t' ontbarsten in hoogste zelfverheerlijking en hoogheidswaan en den strijd in te zetten om het allerhoogst gezag, gesteund door den eveneens oproerigen Belzebub, door wien Apollion ter hulp gedaagd wordt.

Niet openlijk evenwel kan beleden worden dat de inzet gaat om de opperste wereldmacht. De Grieksche of Germaansche mythologieën mogen een strijd gekend hebben tegen den Oppergod, Vondel moest hier verbloemen. Het knotten van Gabriels macht wordt het doel, herstel van der

Engelen grieven het te bereiken oogmerk genoemd. Apollion, te hulp geroepen, wijst op het gevaarlijke van het ondernemen, doch matigt noch Lucifer noch Belzebub. Hem wordt aanbevolen listig de Engelenwereld op te ruïnen en deze aldus op Lucifers hand te brengen.

Als deze hen verlaten heeft, weten en Belzebub en Apollion dat hij hen als zijn werktuig gebruiken wil en zij een gevaarlijke kans loopen. Maar zij staan te zeer op zijn zijde. En samen overleggen zij omtrent de wijze, waarop de aanslag zal voor te bereiden zijn. Het tooneel tusschen beiden is gegroeid tot een symboliseering van *het* staatkundig verzet in zijn kern: „de leus is het al;” en die leus geeft Belial: „handhaving van onze rechten, keus van een eigen, betrouwbaar hoofd” — korter nog: „de Hemel voor de Engelen.” En tegelijk overlegt het paar hoe men listig te werk zal gaan; Lucifer beginne met een poos zijn rol te ontveinzen, late zich verbidden hoofd van den opstand te worden.

Zoo is, in dit tweede bedrijf, het verzet voorbereid en in groei getoond. En de Rei, die straks de Gehoorzaamheid bezong, doet nu, *in mineur toon*, op onrustig maatgeluid, ons aanvoelen hoe de Nijd, den Hemel ingetogen, den zuiveren glans der bovenwereld begint te verdooven:

Hoe zien de hoffelijke gevels
Zoo rood? Hoe straalt het heilig licht
Zoo rood op ons gezicht
Door wolken en bedroefde nevels? —

Als Godsgetrouwen zullen deze Engelen zich nu gaan mengen onder de opstandige scharen; pogen ze weer neer te zetten en tot onderwerping te brengen.

* * *

Apollions influisteringen hebben, bij den aanvang van het derde bedrijf, echter reeds doorgewerkt.

De oproerigheid om de begunstiging der menschen, de geest van verzet tegen eigen verlaging als gevolg daarvan, zijn nu gewekt in een heele groep Engelen, die door den Rei der Getrouwen tevergeefs tot deemoedig onderwerpen aan

Gods geopenbaarden wil worden vermaand. Hun telkens terugkeerend klaag-motief:

Helaas, helaas, helaas, waar is ons heil gevaren!

is van sterk suggestieve, muzikaal-dramatische werking.

Listiglijk komen nu Belial en Apollion hun taak voortzetten. Belial, die de oproerigen prikkelt door evenzeer onderwerping te preeken, doch op zulk een wijze, dat hij tegelijk tegenover den Rei iets van het goed recht der oproerigen laat hooren; Apollion die ze opjaagt door ronduitaan hun zij te gaan staan. 't Is als dramatische muziek: dat geleidelijk terugtrekken en opjagen van Belial en de opstijgende onrust en oproerigheid der Luciferisten, waartegen in nu, als met een overmachtige bazuin, komt opklinken Michael met zijn strak bevel tot het eindigen van het verzet. Maar dit stijgt aan, woelt uit tegens dit bevel in, en zoo, bij het heengaan van Michael onder beangstigend dreigement, vindt nu Belzebub plaats voor de nog verzwegen aanwijzing, een beroep te doen op den naderenden Lucifer, om zich aan hun hoofd te stellen — 't Tooneel der aanbieding van dat leiderschap met Lucifers weigering en verwijzing naar het wachtend gevaar, tót het verzet zoo hoog opwoelt, hij dan zwenkt, en de Opstandigheid unisono uitlaait in zijn bekroning, den eed van trouw, de bewierooking en dat daverende oproerlied:

Op, trekt op, o gij Luciferisten!
Volgt dees vaan!

is van een spankracht en energie, een aanzwelling onder doorkrinkelende, opjagende tegenheid, die zijn prachtig tegenbeeld uit Shakespeare's Julius Caesar: (Antonius' ophitsing van de volksmenigte bij Caesars lijk) voor mij in samenstelling en volkpsychologie evenaart en in stijgkracht overtreft, dank zij de oplossing van de stemming in dien raakslaanden marschzang, waarna de ontruste Rei der getrouwe Engelen, in haar dissoneerenden vraagzang, den staat van gemoedsdeining, die dit hoogtepunt der handeling wekte, in ons aansterkt.

In het vierde bedrijf volgt nu de strijdtoerusting der twee groepen, elk op haar beurt. Het conflict raakt toegespitst tot op het uiterst. En dan heeft Vondel weer een prachtige vond, niet alleen om dit bedrijf zijn behoorlijke lengte te geven, maar bovenal om een verinnerlijking en verteederling te brengen in de, tot dan, meest aan den buitenkant gebleven dramatische worsteling. In den bloedrood van strijd ontstoken hemel verschijnt de blanke Rafael met zijn vredetak; en zijn smeekebe en waarschuwing aan den zich in het verderf stortenden Lucifer, zoo ontroerend-trouw toegesproken:

Mijn blijchap, mijn verlangen!

voeren ons op eenmaal terug in den sfeer van hemelweelde en blij verrukking, dien de strijd ons ganschelijk had doen vergeten. 't Is of de opwellende deining van het schetterende koper, uitgeslagen in dien laatsten eed der Luciferisten:

Wij zweren tegelijk bij God en Lucifer!

plotseling is gaan zwijgen in het ontroerd orkest, en we de zoete fluit hooren fleemen, in tweegesprek met den donkeren hoorn van Lucifers wankelende stem. Diens gewekte ontzetting en tweestrijd gaan nu doorbeven in zijn korte alleenspraak, die het breukpunt belooft te worden van het verzet. Tot, op eenmaal, de trompet het strijdmotief weer inzet:

De hoop is uit. Wat raad? — Daar hoor ik Gods trompet! en Apollion komt aanjagen:

Heer Stedehouder, opl het is geen tijd te marren —

Nog even werkt Lucifers aarzeling door. En dan barst het strijdmotief ten volle uit; bazuin en krijgstrompet vereenigd:

Een ieder in 't gelid! een ieder ken zijn vaan;

Nu rustig de bazuin en krijgstrompet gesteken! —

't Is Rafaels ontroerde stem, die met het aandoenlijke gebed om Gods genade voor de afvalligen, dit bedrijf met den Rei besluit in een voortzetting in de aangeslagen verinnerlijking.

Hoe moeilijk het vallen mocht, een met zulke spankracht tot haar hoogte opgevoerde compositie op die hoogte te houden tot het eind, Vondel heeft ook dit bestaan. —

De Hemelstrijd wordt ons geschilderd met een dramatischen gang en bewogenheid, kleur en schakeering, waar tusschen Rafaels meeleven met Lucifer telkens weer even doorklinkt met toon van innigheid en ontzetting, en het verhaal van Uriel, in Rafaels aandoening, een weerklank van gevoelsmeeleven krijgt; mèt de innerlijke bewogenheid tot vol dramatisch leven groeit, ultgroeïend ten slot tot dien triomfantelijken opmarsch der engelen ter eere van Michael:

Gezegend zij de Held,
Die 't goddeloos geweld,
En zijn macht, en zijn kracht, en zijn standerd
Ter neder heeft gevelde! —

En dan, na Michaels als klaroen opklinkende overwinningsstem, plotseling Gabriels driewerf *Helaas!* om Adams val. —

Dit hier zoo onverwacht en hevig invoeren van dat nieuwe motief geeft niet alleen den dichter gelegenheid de *finale* van zijn treurspel met een versch, dramatisch, heen en weer, met kleurrijke, levendige schildering der Paradijshistorie, met een versterkte aanzwelling van Michaels krijgsstem en eind-afrekening met het verzet te verrijken, het helpt hem ook aan de geestelijke afsluiting van zijn werk. Met een vóór-aankondiging van den Christus is het stuk in het eerste bedrijf ingezet; die vóór-aankondiging heeft het verzet der Engelen gekweekt: door het verleiden, in hun eigen val, van Adam en Eva tot den Zondeval, maken de Opstandelingen zelf de komst van den Verlosser in Vondels theologisch begrip noodzakelijk. Zoo vindt hij dan nu het slot van zijn mysterie-spel in de voorzegging van die komst, nu door de tot rust gekomen Engelenschaar zelven als een verlangenszucht geuit, en kan hij zijn spel laten eindigen in het hijgend en plechtig religieus *allegro majestoso* van de Re i:

Verlosser! die de slang het hoofd verpletten zult,
't Vervallen menschedom eens van Adams errefschuld
Verlossen, t' zijner tijd, en weer, voor Eva's spruiten
Een schooner Paradijs hierboven opensluiten;

Wij tellen d'eeuwen, en het jaar, ja dag en uur,
 Dat uw genâ verschijn'; de kwijnende natuur
 Herstel', verheerlijke, in lichamen en zielen;
 Stoffeerende den troon, daar d'Engelen uit vielen.

* * *

De *L u c i f e r* is, ten allen tijde, erkend als een van Vondels meest verheven, in kleuren rijkste dichtwerken.

In de hoofdfiguren, in die van Belzebub, Apollion, Rafael en de Luciferisten, gesteld tegenover Michael, Gabriel en de Godsgetrouwe Engelen, heeft de dichter gestalten geschapen van Michael-Angelo'sche grootheid; en de Lucifer zelf is tot een wezenlijk tragische Titanen-figuur geworden.

In de uitwerking der geestelijke motieven: de strijd tusschen Deemoedige Onderworpenheid en Haat, Naijver, Hoogmoed en Staatszucht; in de doorwerking van het Verlossingsmotief, vinden we Vondel's theologisch-wijsgeerig dóordenkvermogen op het gelukkigst beproefd.

Maar bovendien is dit spel als muzikaal-dramatische compositie van een schakeering, stijging, volheid van dracht en vastheid van bouw, die het niet alleen in Vondels *oeuvre* een eerste plaats doen geven, doch het ook in de dramatische wereldliteratuur tot een volkomen eerste-rangswerk verheffen. Het is de volrijping van het mysteriespel der Middeleeuwen onder invloed van de klassieke wêlschikkingskunst, die Vondel, toen hij op 67-jarigen leeftijd dit buitengewone werk schiep, geheel in zich had opgenomen; het is de versmelting van de Christelijke en de klassieke kunst door een 17e eeuw, in wien de volheid der kunstherleving in zijn tijd, van muziek- en schilderkunst met de dichtkunst, op het heerlijkst was ontbloeid.

* * *

ADAM IN BALLINGSCHAP.

Het vervolg van den *L u c i f e r*, de *A d a m-i-n-B a l l i n g-s c h a p*, is nog eens weer tot een muzikaal-dramatische compositie van belangrijken geestelijken inhoud en schoone schakeering, hoewel dan in anderen toonaard dan het eerste,

geworden; in hoofdzaak *lyrisch*-dramatisch: een spel van stemmingen.

't Was, voor een 17e-eeuwsch dichter, die nu eenmaal een stuk in 5 bedrijven maken moest (korter mócht het niet) een uiterst moeilijke stof, om er iets van een dramatischen gang in te krijgen: Eva wordt door de slang verleid om van den boom der kennis te plukken; zij verleidt op haar beurt Adam. Zij ontdekken hun naaktheid. Gods Engel verdrijft hen uit het Paradijs.

Dat zijn vier *tooneelen*, die de tekst uit het Boek Genesis aan de hand doet. Maar vier *tooneelen* helpen geen 5 bedrijven vullen.

Er is intusschen voor den kunstenaar meer gegeven. Want die geheele val der eerste menschen vindt zijn tegenhanger in het voorafgegene geluk, het geluk van het Paradijs. Dat te schilderen, den toeschouwer en hoorder in de stemming dáárvan te brengen is dichters werk; was vooral een taak voor Vondel!

Want dat Paradijs-geluk van het eerste menschenpaar had voor hem nog een andere beduidenis dan het onderlinge van twee menschenzielen.

Het Bijbelverhaal toont den eersten mensch in zeer enge betrekking tot zijn God, die hem schiep naar Zijn evenbeeld. Het verbod om de vrucht van den Boom der Kennisse te plukken, was een beproeving van 's menschen onderworpenheid aan Gods wil. De overtreding de eerste ongehoorzaamheid.

Zoo krijgt de Paradijs-geschiedenis haar sterk mystiek-religieusen ondergrond; een motief, door Vondel allermint te verzaken. We hebben 't ook in zijn *Lucifer* al gehoord: „Gehoorzaamheid en onderwerping” zijn hem eerste geboden voor den godsdienstig-gestemden mensch. De menschen-in-verzet, de zelfwiller, komt altijd in botsing met de godsdienstige stemming.

Maar die ongehoorzaamheid van het eerste menschenpaar, hoe kon die voortkomen uit de natuur van den naar Gods evenbeeld geschapen mensch?

Het Bijbelverhaal zelf gaf er antwoord op: ze was ingeblazen door de listige slang.

Wat was de bedoeling van dat verhaal? Van waar dat optreden van die slang, als vertegenwoordigster van het kwaad?

Ik ga me niet begeven in theologische bespiegelingen. Herinner nu alleen het antwoord op die vraag in de *Lucifer* gegeven: de Zondeval was het werk van Lucifer en zijn mede-gevallen Engelen, hun wraak over hun nederlaag, na hun verzet, dat, zelf, als we zagen, door de bevoorrechte positie van den mensch gekweekt was.

Hier was dus, om zoo te zeggen, het dramatisch tegenmotief gegeven: de duisternis, die tegen het geluk strijdt: Jago, die het geluk van Othello en Desdemona bedreigt.

Maar Lucifer's wraak gold, over den mensch heen, zijn God, die hem had neergestooten.

Zou nu de overwinning op Adam en Eva niet ook God kleineeren? Een uitkomst, in een religieus werk uitteraard niet te aanvaarden.

In *Adam in Ballingschap* kon de vraag nog minder dan in de *Lucifer* worden voorbijgegaan. En Vondels antwoord wordt hier: Gods hoogheid wordt niet aangetast door de ongehoorzaamheid der menschen, in wie een dubbelnatuur gelegd is, van lijf en geest, dier en engel; en die een wilsbeschikking meekregen over hun eigen lot. Was het goede, de gehoorzaamheid, niet sterk genoeg om het kwade: zijn ijdel streven naar meer weten dan den mensch gegeven is („het bekende is ons, den mensch; de verborgenheden zijn Godes" is een Hebreeuwsche spreuk), zijn hoogmoed, begeerlijkheid, nieuwsgierigheid te overwinnen; welnu, hij leere door lijden den weg naar de Gehoorzaamheid hervinden.

Dat is de Levensleer, waarop ook de *Adam* gegrond is. Het uitzicht, al in *Lucifer* geopend, is de verlossing door de menschwording Gods.

Zoo heeft de ontwikkeling van het gegeven al heel wat materiaal bijeengebracht, dat de dichter straks zal kunnen aanwenden.

Er is nog een, betrekkelijke, kleinigheid, maar die voor wie deze stof op een tooneel wilde brengen in een tijd waarin de naaktheid daarop niet meer geduld wierd,*) toch van niet gering belang te achten viel:

Adam en Eva's bekleeding, terwijl ze toch naakt dienden te gaan.

Vondel heeft hier een katholiek-theologisch antwoord weten te vinden: *De Erfrechtvaardigheid*, waarmee het eerste menschenpaar „bekleed” heette, de zuiverheid van hun wezen zelf, wordt tot een symbolisch hulsel gemaakt, dat zij verliezen na den val; en dan naakt staan, en bedekking ervoor zoeken.

Vondels *Adam en Eva* gaan aldus gekleed in het zij der *Erfrechtvaardigheid*. Heel vernuftig gevonden, inderdaad! En een vernuft dat we hem (nu er eenmaal om zijn stuk speelbaar te maken, iets op gevonden moest worden!) niet als *Beets***) ten kwade zullen duiden. Allerminst, nu het hem zulke fraaie beeldende regels ingaf:

Gekleed in witte zijde,
Van erfrechtvaardigheid, geslingerd om hun leen,
En ook zoo fijn van draad, dat door de zijde heen
De schoonheid van het lijf uitschijnen kan en gloeien;
Gelijk we door den dauw het rijzend licht zien groeien.

* * *

Zien wij nu hoe Vondel zijn stof behandelt:

Het eerst ontwikkeld wordt het motief der Duisternis — ontwikkeld in het duister, nog vóór de dageraad opgaat over den huwelijksdag van Adam en Eva, dien de Engelen Gods komen medevieren en heiligen.

Het treurspel zal worden de opgang, hoogte, daling van dien dag; van het paradijsgeluk.

*) In de Middeleeuwen was men daarvoor niet bevreesd. Men lag er trouwens — (zie de *Beatrijs*-legende) — ook naakt te bedde.

**) *Beets* — Verscheidenheden. Ned. Bibliotheek II.

De verschijning van Lucifer onderstelt de situatie ietwat anders dan in het voorafgaande treurspel was aangegeven. Daár komt eerst het bericht van Adams val in den Hemel, en daarna wordt Lucifer, ten straf, gebannen naar de helsche zwavelpoel, door Maceda, op bevel van Michael, in brand t' ontsteken tot Lucifers pijniging. Die volgorde had Vondel daár aan te nemen, omdat de tijd voor zijn treurspel ten einde liep; Adams val moest dus snel gebeuren, als een plotselinge wraakdaad van den overwonnen Lucifer. Doch hier staan we aan het begin van een nieuw stuk, dat gevuld moet worden; dat tijd heeft. Zoo zien we Lucifer uit de Hel opkomen om Adams verderf te bewerken. En ons herinnerend hoe, in 't eerste treurspel, *Lucifer de lichte n d e* Aartsengel was, nu gebannen in de duisternis van de Hel; gedrochtelijk en wanschapen in den val (de 7 hoofdzonden in zijn verschijning verzinnelijkt), begrijpen we nu zijn eerste woorden:

„Ik, eerst geheilgd om de kroon van 't licht te spannen
En nu van 't eeuwig licht in duisternis gebannen.”

* * *

Hij, die eerst zoo fier de drager van het licht was, is dezelfde trotsche gebleven, maar nu fier op zijn heerschappij over de duisternis:

„Dat past den grootvorst van de wereld en zijn luister,
Afkeerig van den dag en krachtiger bij duister.”

En nog even begeerig is hij om den strijd aan te binden met de Godheid, die hem daarin zijn kans geeft, dat ze hem niet ganschelijk vernietigen kan. Hij wil dus met zijn trawanten trachten Adam te verderven, uit wraak op de Godheid, die dezen zoo hoog verhief. Echter Adam wordt door Wacht-engelen bewaakt (in *Lucifer* te bedrijf hoorden we Gabriel den Engelen gelasten den mensch te dienen); alleen door list kunnen Lucifer en de zijnen iets bereiken.

Zooals in een muzikale compositie een nieuw motief te voren even optreedt, zich hooren laat tusschen 't eerste door, eer het zijn eigen, volle ontwikkeling bereikt, zoo hebben we,

tusschen die donkere ontboezeming van den vorst der duisternis, al lichtschemering vernomen van den naderenden dageraad; al vóórglanzingen van de Paradijsweelde, die straks voor ons op zal gaan.

Eerst: vers 15/18

....„Men hoort den schellen nachtegaal,
„Den voorboð van de zonne en heldere morgenstraal.
„'k Hoor Levenwekker met een morgenkoeltje opkomen,
„En lieflijk klatren door klatergoud en boomen.”

Vijf en zestig regels later:

„De zon, in 't rijzen, zal den luthof verf en leven *)
Bijzetten; Adam met zijn gade, hand aan hand,
Doorwandelen den hof, die, heerlijk geplant,
Hen luttel min ziet dan Aartsenglen begunadigd.”

En nu weer 18 regels verder, sterker:

„Maar laat ons schuilen — —

tot dien wonderbaar fraaien regel waarin zinnebeeld en bedoelde werkelijkheid van het dagaanlichten zoo heerlijk samengaan:

„Gelijk we door den dauw het rijzend licht zien groeien.”

En dan, als Adam en Eva naadren, gaat het licht-motief geheel overheerschen, verspreidt zich althans de wijde aangloring der heerlijkheid van het Paradijs:

115 „Hij zwaait een mirt; zij riekt een roos, versch afgeplukt” enz.

En dan hooren we den tweezang in blijde godsdienstigheid, in vrome zaligheid, van 't eerste menschenpaar. Een der zuiverste idyllen, waarin onze taal haar zoetste zangerigheid genieten laat. En die ontroerend is van zeer zuiver doorvoelde innigheid, dóórbevend tusschen de levensverwondering van dit menschkinderpaar, dat nog — in volle ónbewustheid van leed of smart, van hartstocht of begeerte, — van de opdagende werkelijkheid in de eenheid met zijn Schepper geniet; ook al uiten beiden enkele gedachten van wijsgeerig-theologischen aard, die Vondel voor hen moet gedacht hebben. We moeten trouwens, willen we niet eischen

*) Verf: kleur.

dat deze eerste menshekinderen niets dan de kinderlijkste dingen zouden zeggen, den dichter veroorloven hen te zien als bizonder-in-het-geestelijke begaafde wezens, die in hun één-gevoelen met God ook eenig deel hebben aan het diepere levensinzicht. De wondere werking van dezen Tweezang dankt hij aan 's dichters vermogen om het alles te houden in een heel lichten, blanken, naïeven toon, die vooral doorklinkt in de twee slotcoupletten, waar zij hun beider behagen in elkander uiten met een nog niet-weten wat hun tweeheid beduiden mag; alleen gevoelend dat het iets heel teers, warms en wonderbaars is, en dat het lief is elkander in teederheid te benaderen, en bijeen te zijn.

Is dat niet wonderbaarlijk jong van ziel voor een dichter van 77 jaar?

Het eerste bedrijf besluit met een zang van de wacht-engelen, waarin de Schepping der Wereld naar het Bijbel-verhaal geschilderd wordt. Vergeleken met de zeer breek-sprakerige behandeling van het Scheppingsverhaal in *De Groot's* treurspel, treft die van Vondel door haar kernigheid. Maar wat ik in dezen Reizang bewonder is meer techniek dan kunst. Er ademt geen stemming uit; hij is enkel denk-werk.

* * *

In een treurspel van vijf bedrijven naar antieke voorbeelden gaat een stijging van geluk tot aan het eind van het derde bedrijf. Dan volgt, in het vierde, de weerslag of ommekeer. In het slotbedrijf het rampzalig eind.

Vondel kon dus eerst in het vierde de slang doen optreden. Moest daarvóór, om den weerslag of ommekeer te heviger te maken, het geluk van Adam en Eva ten top doen stijgen.

Nu lag voor hem de beteekenis der handeling in haar *geestelijke* waardij: in de vervreemding van het menschenpaar van 's Hemels gebod en wet.

En zoo was de natuurlijke *stijging* voor hem te vinden in het n a d e r b r e n g e n van den mensch tot den Hemel. Hoe sterker Adam en Eva dit voelden, Adam vooral, des

te dieper werd zijn val. Hoe meer gunsten des Hemels zij ontvangen hadden, des te zondiger hun luisteren naar de verzoeking.

Zoo laat Vondel — in *het tweede bedrijf* — zijn drie in de Lucifer opgetreden Aartsengelen uit de hoogste hemelsferen neerdalen, om Adam en Eva namens God te zegenen en te bekronen; hém te huldigen als heer van al het geschapene op d'aarde; haár als de „Groote Moeder van zooveel levenden;” hun huwelijk mede te vieren. En tevens laat hij, in den reizang der Wachtengelen, waarmee dit korte tweede bedrijf besluit, uitspreken wát den mensch in zijn Paradijs-staat bijzonderlijk eigen is. Het huwelijk van Adam en Eva krijgt een symbolischen ondergrond door de vereeniging, in den mensch, als *wezen*, van twee elementen: lijf en ziel; de ziel, verwante van het Engelenrijk; het lijf, verwant aan het dierenrijk, en daarmee aan de Hel. Worden beide door de vanwege den Heer als bijzondere gunst verleende *Erfrechtvaardigheid* in evenwicht gehouden, dan zal de menschheid de eeuwigheid kunnen beërven. Doch overwint de „dierschheid,” de lijfsbegeerte, dan scheurt het ijle kleed der Erfrechtvaardigheid meteen, en de mensch komt ten val. In deze zinrijke, symbolische grondgedachte van het werk is, zonder dat dit nadrukkelijk uitgesproken wordt, tegelijk te proeven een verwijzing naar de tweeheid van het menschenpaar, waarin Adam, de eerstgeborene, de Godgelijke, de verwantschap met het Engelenrijk; Eva, de uit zijn vleesch geborene, de verwantschap met het aardsche, met de weelde, aanduidt, als gevolg waarvan dan ook de verlokking der Helsche Geesten op Adam eerst zal kunnen werken door háár. Uit deze wereld-, uit deze levensbeschouwing gevoelen we het verhaal van den zondeval zijn psychologische noodzakelijkheid verkrijgen, en zoo begrijpen we ook, waarom in dit bedrijf Gods Engelen zich voornamelijk tot *Adam* richten, zooals in het gecontrasteerde *vierde* bedrijf de Helsche afgezant zijn eerste voeling zoekt door het aanspreken van *haar*.

Dit tweede bedrijf is dus vooral van *geestelijke* beduidenis

voor het werk. Het optreden der drie Aartsengelen is als het optreden van een hemelsch motief, waardoor de aardsche Paradijsstemming verhoogd en vergeestelijkt wordt. Enkele détails van al te sterke aardschheid, bruiloftsmotieven, werken even storend. Het geheel staat op een hoog plan.

* * *

Het *derde bedrijf* geeft nu allereerst ruimte aan een breede ontwikkeling van het duisternis-motief. Lucifer, in het eerste bedrijf op wraak zinnend aan God en mensch, overlegt uitvoerig met Asmodé en deze straks met Belial, hoe het menschenpaar best ten verderve te verlokken; of in vermomming, en in welke. Door wat list, en met wie van beide aan te vangen, wordt uitvoerig, wat al te uitvoerig, besproken, in verzen die ons hier en daar, juist van Vondel, wat slap vallen — al ligt de onderscheiden aard der drie geesten er wel in. En wisten we niet allen te goed wat de afloop van hun listenlaag zijn zal, er zou hier wel een spanning ontstaan om het bedreigd Paradijsgeluk, dat nu zijn hoogste stijging tegemoet gaat. Eerst in den dansrei, die het derde bedrijf besluit; daarna in den aanvang van het vierde, aangehouden en gesteigerd.

Die bruiloftsengelendans heeft vooral in de 19e eeuw velen niet willen behagen. Hij leek te profaan; wekte te veel herinneringen aan gewonen bruiloftsdans op. Men vergat dat Vondel, bijbelvaster en tegelijk naïef, frisscher, natuurlijker dan wij, die ons — althans tot vóór Isidore Duncan en Dalcroze ons beter leerden — dansen niet meer konden voorstellen buiten balzaal of ballet, de rythmische beweging nog zag en voelde als de natuurlijke openbaring van zieleblijheid. Ik haal hier iets uitvoeriger dan het in mijn aantekeningen bij onze uitgaaf kon, een passage aan uit zijn *Bespiegelingen van God en Godsdienst*: 853—869*). Hier

*) „Het lust me hier den dans van vaste en losse starren,
Die nimmer onderling verdwalen, noch verwarren,

855 t' Aanschouwen, in de vreugd van 't hemelsch bruiloftsfeest.
Hoe blinkt die schoone riem des bruijgoms, daar mijn geest

856: Des bruidegoms = de Zon; 869: de bruid = de maan.

zijn het de starren die dansen om den bruigom: — de zon, en de bruid: — de maan; dan heel, dan half, dan niet beschenen. En we bemerken nu, hoe Vondel, de voorstellingen van dit hemelsch bruiloftsfeest uitwerkend en toepassend op dit eerste aardsche, dit niet verlaagde — door te denken of te herinneren aan *alledaagsche* bruiloftsviering, — maar het verhoogde, door aan den sterrehemel ontleende gelijkenis, waarbij hij ongemeen gelukkig de afhankelijkheid der vrouw van de afglansing van den man — gelijk hij die voelde —, in beeld wist te brengen, door Eva, de bruid, gelijk de maan, haar geluksafhankelijkheid van Adam, de zon, te doen uitspreken:

„'k laat den voordans aan mij leenen,
 volg me na.
 Worde ik heel of half beschenen,
 Of is al de glans verdwenen
 Van mijn gā:.....
 'k Zal me troosten in het dwalen
 Voor een wijl,
 Totdat uit uw rijke stralen
 Ik weer licht bij u mag halen,
 Naar dien stijl.
 Komt uw aanschijn mij belonken
 Half of gansch,
 'k Zal van zuivere liefde ontvonken,
 Om den luister mij geschonken,
 Schoon van glans.”

* * *

De twalef teekens merkt, waardoor de Zon de ronden
 Voltrekt om ieder jaar. Het schijnt, hij wordt bewonden
 Van drie paar lichten die, met eenen schoonen zwei
 860 *Ten dans rondom hem gaan; terwijl de bruiloftsrei*
 Van zooveel duizenden, met hand aan hand te gader
 Den rondedans besluit, en aller glansen vader
 Van verre tegenjuicht en dankt voor 't rijke licht,
 Dat in elks oogen schijnt en straalt uit zijn gezicht,
 865 En zonder 't welk de lucht en aarde en hemel duister
 Vergingen, zonder glans en levendigen luister.
 Wat zet de hemel hier al schildwachts uit bij nacht!
 De duisternis verleent den starren gloed en kracht.
Hoe wordt de bruid dan heel, dan half, dan niet beschenen!

De aanvang van het *Vierde Bedrijf* is, als opzet, zeker ongemeen gelukkig: Het huwelijk is, onder zegen der Aartsengelen, voltrokken; Adam en Eva zijn alleen. En nu laat Vondel eerst het Hemelsch motief uit het tweede bedrijf aansterken; Eva in geestverrukking onder den invloed van de Aartsengelen geraken; Adam met haar zich verliezen in een bespiegeling van Hemelsche gelukzaligheid, beschrijving van het Hemelsch Paradijs, dat zij zelven eenmaal hopen te beërven; een stemming die heel ongezocht overgaat in die der onderlinge overgaaf, waarbij het doel: de aarde te bevolken met hun kroost dat getuigen zal van hun trouw, den lust adelt. *) Het is het hoogste oogenblik van het eerste bruiloftsfeest, waarna de nu komende val van Eva psychologisch te juister wordt: zij heeft den lust geproefd; haar zinnelijkheid is gewekt. Adam zoekt dan de zijne te overwinnen door zich te verwijderen, zich over te geven aan God; door zijn *geestelijk* zelf te versterken. De alleen-gelaten Eva is te toegankelijker geworden voor de vleitaal, de bekoring van Belial, die haar in half duister, half mensch, half dier, benadert, toespreekt, tot den appel noodt; haar bezwaar dat God dien verbod te plukken, zoekt te overwinnen door haar én de zinnelijke heerlijkheid ervan, én de geestelijke, weelderig voor te schilderen. Want dien appel te smaken is deel te krijgen aan Goddelijke wetenschap; het verbod alleen gegeven om haar en Adam op lager stand te houden. Zoo worden begeerte en nijd geprikkeld — al werkt op Eva de eerste prikkel meer. Belials rede neemt de verschrikking van het verbod weg, en de lust lokt. Dan moet toetasten volgen. Vondel's Eva is kinderlijk. Haar weten, doorzien, raakt de diepten niet van het levensprobleem. En zoo voelen we het weer als een gelukkige ingeving van Vondel, dat hij

*) In de vertooning door *Het Tooneel*, daad op zichzelf van groote beteekenis, en waarin juist de voorafgaande Rei zoo gelukkig geënceneerd was, kwam die onderlinge overgaaf, die ik zulk een gewichtig moment in het drama acht, niet voldoende uit. Men wilde te hemelsch blijven, tegen Vondels eigen aanduiding in, die van „kus en weerkus” gewaagt. — En liet daardoor het volgend heengaan van Adam geheel ongemotiveerd.

dit tweegesprek met de slang heeft gegoten in een lyrischen vorm, en niet in de zware dracht zijner alexandrijnen gesmeed. Die vorm helpt Belials vleitaal aan de zangerige bekering; houdt Eva's gevoelen zwevend aan den buitenkant, laat het in zijn zuivere kindvrouwelijkheid.

En dan daarop, nog eenmaal, en voor het laatste, de stijging van het hemelsch motief in Adams zielsverrukking over Gods genade, te milddadig over hem uitgestort (vs. 1212—1219).

* * *

Door die aanzetting van dit motief, op dit oogenblik, heeft Vondel evenwel zijn nu volgende taak ontzaglijk verzwaaard:

Hij moet den aldus weer in zijn Godsgemeenschap versterkten Adam doen winnen voor Eva's overtreding van het hoog gebod der gehoorzaamheid. Dat kan niet anders, dan door Eva zeer sterk te maken in haar verleikracht. Maar waarom zou zij hem aldus willen meesleepen? Wat zou haar daartoe kunnen drijven? Zijn verbod om weer toe te geven aan den lust naar het verbodene, dat haar zoo welgesmaakt heeft; dat niet één kwaad gevolg nog veroorzaakt heeft? De zucht om te volharden in het eens volbrachte; de afkeer van schuldbelijden? Daarom moet Adam meezondigen. Hij moet meedalen tot het plan, waarop zij gekomen is, *gevallen*, al wil zij het zichzelf niet bekennen. En zij jukt hem voor, dat een Engel deze vrucht haar in de hand lei; verbijst zich om zijn halsstarrigheid; houdt hem vóór zijn belofte van gemeenschappelijk leven; dringt er op aan dat hij zich zelf zij, zijn eigen wil volge — dat is de hare; — predikt hem de zelfheerlijkheid der menschheid aan, die op aarde heerschen, om de Godheid onbekommerd; stelt hem eindelijk, voortgedreven door haar ontstemming, en onder de inblazing van Belial voor de keus: of haar wil te doen, of voor altijd van haar te scheiden.

Laten we eerlijk erkennen, dat de ontwikkeling van dezen strijd door Vondel niet geheel gehouden is op het hooge plan van het overige werk. Dat in deze pruilende, aandringende,

niet rustende Eva iets komt van kleine wrangheid. Maar laten we ook erkennen dat we hier staan voor een fout, gevolg van voorafgaande hoge kwaliteiten. Vondel moest Adam door Eva laten belezen. Hij had geen keus. Hij kon dit tooneel, het voornaamste *handelingsmoment* van de stof, ook niet buiten zijn drama houden. Het tegenstreven van Adam, het drijven van Eva en haar eindoverwinning, moesten *getoond* worden. En hoe meer Adam nu naar den hemel zich gekeerd had, des te aardscher moest hij Eva teekenen. Zoo werd ze wat al te aardsch. En ietwat klein. Er spreekt iets te veel van Hollandschen nuchteren redeneerlust uit haar, waartegen Adams machteloosheid ook niet gelukkig doet.

Vondel wordt echter de *zekere* weer, zoodra de daad gebeurd is, en het eerst gevolg zich bemerken laat. De bruiloftszangen der Engelen verstommen, gaan over in een jammerklacht. En aanstonds verandert de straks wat drenzende Eva in de geheel offervaardige vrouw, die alle schuld wil op zich nemen:

1353 „Mijn lief, hoe ziet ge dus bestorven om uw hoofd?

Schep moed, mijn lief: gij hoeft te schrikken noch te schromen.

Ik hebbe alleen dien last op mijne ziel genomen.”

* * *

De jubel van den Engelenrei is nu inderdaad verstomd. Hij beklagt, bejammert de ongehoorzaamheid van het eerste menschenpaar, dat door kenniszucht gedreven, ten val kwam.

Deze omschrijving past niet geheel bij wat we hoorden. Het eten van den Boom der Kennisse is in 't voorafgaande noch bij Eva, veel minder bij Adam, uit zucht naar kennis gebeurd. Belial heeft wel, als een der motieven om Eva over te halen, het argument gebruikt dat het genieten van de vrucht die hoogere wijsheid brengen zou, doch in Eva's aandringen bij Adam klinkt dit niet zeer sterk dòor. We gevoelen geenszins dat die kennislust in háar werkelijk gewekt is.

Hoe komt Vondel er dan toe, juist deze overweging door den Rei te doen ontwikkelen; meer dan die der algemeene ongehoorzaamheid?

Omdat hij niet kan nalaten ook hier uit te doen spreken wat een der grondslagen zijner katholieke levensinzichten geworden was: dat kenniszoeken op verkeerde wijs: zelfstandig, buiten de leiding der door God gestelde macht (de kerk), de bron is van 's menschen onheil. Kenniszoeken is geen kwaad; wèl het doen op eigen manier in ongehoorzaamheid.

Als dichters gaan theologiseeren verteert de theologie hun dichtkunst. Zelfs bij Vondel, hoe nauw zijn theologie en zijn kunst ook verwant waren. Deze Reizang aan het slot van het vierde bedrijf mist de gevoelskracht, die we er in gewenscht hadden.

* * *

Het *laatste bedrijf* vangt aan met de triumpf van het duister-nis-motief: Lucifer en Asmodé jubileeren over den val van Adam, en zijn wanhoop, waarvan Asmodé verhaalt; en Vondel hervindt in het uittartend pralen van Lucifer den fellen toon van zijn vroeger spel (vs. 1460—1476): — Het goede is overwonnen door den lust tot het kwade; God berouwt het, dat hij ooit menschen schiep.

Wat dan volgt kan niet meer wezen dan een uitbreiding van het Bijbelsch verhaal: — de wanhoop van Adam; zijn verwijten aan zich zelf en tot Eva. Hij wil den dood zoeken. Zij hem volgen. En zoo, in hun ellende, vinden zij elkander terug — tot de Godheid hen daagt; hen tot verantwoording en schuldbekentenis dwingt (waarbij V. den Bijbel te volgen had in het beurtelings schuldwerpen op den ander, het ò zoo gewoon menschelijke!), hun den levensvloek aankondigt en het Paradijs ontzegt. Vondel, die zijn Lucifer verzoenend besloten had met de aankondiging van de menschenwording Gods, laat hier de ellende van de verdrevenen geheel dòòrwerken, en weet daarvoor aangrijpende regels te vinden vol dissonanten en ontroerende verbeelding, waarbij vooral de slotregels in ons blijven nàhuiveren (1688-Slot).

Vergelijkend Adam in Ballingschap met de Lucifer aarzel ik niet één oogenblik het laatste het

machtigste werk van de twee te keuren. Het staat vaster en strakker; heeft zwaarder, sterker verbeeldings-spanning, en daardoor zuiverder poëzie. Maar ze zijn, juist, niet te vergelijken, omdat beide zoo geheel verschillende stof te behandelen en stemming te verwezenlijken hebben. *Lucifer* is een oorlogsdrama, waarin het volle orkest zich gelden doet, met koper en trom overheerschend; de *Adam* een idylle, waarin in hoofdzaak het strijkkwartet zich laat hooren en eerst tegen het eind het duisternismotief scherp en hevig losbreekt en de idylle tot zwijgen brengt. We kunnen ze niet vergelijken dan alleen om ze als iets, in bedoelen en wezen, ganschelijk verschillends te aanvaarden.

* * *

JEFTHA.

De twee treurspelen, die ik me voorgenomen heb mede nog voor mijn lezers te ontleiden als proeven van Vondels gaven als dramaturg: de *Jeftha* en de *Adonias*, staan op gansch ander plan weer dan *Lucifer* en *Adam*. Zullen ons vooral hebben bezig te houden om hun *psychologische* compositie-waarde.

Zijn *Jeftha* stelde onze dichter bloot aan den gevaarlijksten toets, toen hij, de bescheidene, op zijn hoogen leeftijd het den jongeren dramaturgen kwam voorhouden als een proeve van het volmaakt — immers met de nauwstgezette inachtneming der *tooneelwetten* — samengestelde treurspel.

Het gevaar is duidelijk en dubbel. — „Wat zich als stichtelijk aan komt melden, sticht ons maar zelden.” — Wat ons als volmaakt wordt aangeprezen, lokt ons uit tot foutontdekken. En den kunstenaar zelf wordt dit willen volgen van door anderen uitgedachte wetten tot een dwang in zijn scheppingsdaad. Hij zal offers moeten brengen van het in hem levende aan het hem opgelegd formeele.

Door Vondel, intusschen, is het volgen dier tooneelwetten van de klassieke theorie zijner dagen geenszins gevoeld als iets hem opgelegd: Eenheid van *tijd* (het tooneel begrijpt

den handel van een zonnescijjn); van *handeling* (echter geschakeerd „met een staatsverwisseling en herkenenis, met uitbreidsels, echter niet tegens de natuur ingedrongen, noch te verre gehaald"); van *plaats* („het tooneel staat doorgaans onwrikbaar"); keuze der stof, zóó dat „de zwarigheid en het haperen tusschen naaste bloedverwanten valle"; en deze stof wèlgeschikt, als door de Italiaansche schilders, in hun historieschilderijen, „met behoorlijke hoe-grootheid van leden, met de maten van evenredigheid gemeten"; „de hoofdpersoon noch geheel vroom nòchte ònvroom"; elk personage verder geteekend „naar ouderdom en staat, met manhafte uitspraak, zeden en spreuken" — dit alles was voor hem na te streven schoonheid, geen hinderende dwang. Zooals hij in zijn nieuw geloof den vrede vond òm de onderwerping, die het hem oplegde, en deze onderworpenheid hem als een na te streven en aan te kweeken zieledeugd en levensheerlijkheid gold voor het zoo opstandig menschelijk gemoed; zooals, juist in zijn *Jeftha* immers, de strijd tusschen zelfoordeel en vrijwillig onderwerpen aan kerkelijk-hierarchisch gezag, hèt onderwerp was, zoo gold hem het volgen dier tooneelwetten als een bewijs, dat zijn kunstarbeid aan de hoogste eischen voldoen ging. Zoo wij het anders gevoelen, wij zullen juist hier te vruchtbaarder kunnen nagaan wat daarvan was, doch ons oordeel over Vondels schepping niet laten bepalen door ons nieuwere inzicht omtrent die wetten zelf.

* * *

Het algemeen geldende oordeel over de compositie van dit werk is dat die zwak is geworden, doordat Vondel, om zijn tijdseenheid te kunnen handhaven, het sterkst-dramatische moment in de *Jeftha*-geschiedenis opgeofferd heeft: de ontmoeting van *Jeftha* en zijn dochter, wanneer hij, nà het doen zijner belofte, uit den strijd tegen *Ammon* terugkeert, en dan zij hem tegemoet treedt. —

Door het gemis van dit tooneel, behoorlijk voorbereid een der sterkst-werkende in de dramatische literatuur,

kon Vondels J e f t h a niet meer die levendigheid bereiken, welke bijv. Samuel de Koningh's behandeling van het gegeven ontegenzeggelijk won (1615).

Doch wie dit vaststelt, stelt mede vast, dat „levendigheid der handeling” te bereiken levenswet is voor het tooneel.

Hoe nu, als Vondel zelf die ten achterstelde bij die andere eischen, welke hem meer golden?

Natuurlijk was de pathetische waarde van dit tooneel hem geenszins ontgaan; hij kende immers *De Koninghs* vrijere bewerking van de stof, had er zelf een sonnet op geschreven. Maar er was niet aan te doen. Dat geheele bijbelverhaal met zijn volgorde van: strijd van Jeftha tegen Ammon, strijd van Jeftha tegen Efraim, zat hem jarenlang dwars. En niet eer, vertelt hij, dan toen hij bij geloofwaardige godgeleerden de stelling verdedigd vond, dat die laatste strijd viel nà het eind der twee maanden door Jeftha aan zijn dochter toegestaan, zoodat de terugkeer van Jeftha en die van diens dochter als gelijktijdig mochten genomen worden, zag hij kans de stof te behandelen — „volgens de tooneelwetten, dus naar de eischen van zijn kunst.” —

Hoe legde hij dit aan, om tevens een wèlschikking der stof te bereiken? —

* * *

Over heel die stof en haar theologische beteekenis, die haar geestelijk dramatisch zwaartepunt doet leggen in het redeneeringstooneel van 't derde bedrijf, waarin Wetgeleerde en Hofpriester pogen Jeftha te bewegen niet zijn eigen geweten, doch het gezag des Hoogepriesters te volgen — moge de lezer mijn uitvoerige, onlangs herdrukte studie lezen.*) Haar uitkomsten, tot heden, voor zoover mij bekend is, onbetwist, stellen ons in staat den bouw van Vondels stuk beter te doorzien —; hebben ons geleerd hoe inderdaad door den dichter de stijging der spanning wordt voortgezet tot het klassieke hoogtepunt: het einde van het 3e bedrijf. Van het reeds genoemde ontmoetingstooneel zal Vondel —

*) *Studies en lezingen*, Nederl. Bibliotheek.

naar we mogen vermoeden — gebruik hebben gemaakt in een „stomme vertooning,” gelijk er een geweest is in de *Gebroeders* (het hangen der zevenen); gelijk in zijn tijd nog veelvuldig en gaarne gegeven werd; gelijk, bij de toenemende mise-en-scène omstreeks 1660, met grooter glans gebeuren kon; en gelijk, met zeer treffende werking, ten tooneele gebracht is bij de feest-uitvoering der *Jeftha* in het Duitsch, in zijn geboortestad Keulen, ter gelegenheid der herdenking van zijn geboorte, drie eeuwen terug (1887).

Aldus opnieuw ingewijd in de hem welbekende stof, hoorde dan de 17e eeuwse luisteraar — als een der „uitbreidsels” — *Jeftha's* gemalin, in uitbundigheid van vreugde en verlangen, om *Jeftha's* overwinningen en zijn en *Ifis'* (haar dochter) vooruitgezien terugkeer, deze matigen door den Hofmeester, met het naderend offer welbekend. Het verhaal van den Bode omtrent *Jeftha's* nieuwe overwinning steigert echter haar blijheid, voor wier omslag, in ander uiterste, als zij van haar dochters lot vernemen zal, de Hofmeester ons doet vreezen. Deze eerste twee tooneelen brengen ons aldus aanstonds in de ontroering van het geval; tevens in de religieuze stemming, daar *Jeftha* als Godsheld en redder des Vaderlands wordt geteekend. En we gevoelen dat Vondel een gelukkige greep deed, door — buiten het Bijbelverhaal, doch op voorgaan van klassieke voorbeelden, die het gelijksoortig geval van *Ifigenia's* offerande behandelden, zoowel als van *Buchanan* in zijn 16e eeuwse latijnsch schooldrama — de moeder der te offeren dochter in zijn stuk te brengen.

Dat hij haar, eenmaal opgebracht, er nu ook had moeten laten en aldus een strijdtoneel tusschen haar en *Jeftha* had moeten schrijven, is wel beweerd, doch kon alleen betoogd worden door wie wel letten op het uiterlijke, maar niet op het innerlijke drama, in verband met de beteekenis der stof *): *Filopae* moest verwijderd worden tot na *Ifis'* dood, en zoo

*) Zie mijn Studie a. b.

gebeurt dit door een list, die haar oproept om zich bij Jeftha te vervoegeu; een list die voor ons gevoel wat grof is.

Van prachtig lyrisch-dramatische vinding is dan evenwel, na het bezorgd nazien der moeder door den ontroerden Hofmeester:

Hoe luttel weet ze, o Heer!

Wat voor een lot haar heden schijnt beschoren!

het doen optreden van Ifis met haar Rei in de extatische stemming der offervaardigheid voor volk en godsdienst:

De roos van Jericho gaat open,
In 't opgaan van den morgenstond!
Zij heeft den koelen dauw gezopen*)
Het manne viel haar in den mond.
En Ifis' hart *luikt op van weelde*
En blijfchap nu zij dezen dag
Het offer, dat ze zich verbeeldde **)
Naar vaders eisch volbrengen mag,
Den vaderlande en 't volk ten zegen,
Ten prijs van God, den eigenaar
Van al, die door verborgen wegen
Zijn heiligen, zoo wonderbaar
En boven hun begriip, kan leien! —
Treên we in, op bommen en schalmeien!

Door aldus het offer van haar jeugdig leven met blijmoedigheid te willen brengen, ontnemt Ifis aan de toekomstige daad haars vaders bij voorbaat allen schijn van wreedheid; aan haar sterven zelf elke zweem van ziekelijke pathetiek.

* * *

In de fijne schakeeringskunst van Vondels verinnerlijkte dramatiek past nu echter volkomen, tegenover die hooggesteigerde offervaardigheid der dochter, ook haar menscheelijke teederheid des harten te toonen.

En aanknoopend aan het vertrek der moeder hooren we haar nu tegenover den Hofmeester weigeren het offer te brengen, eer haar vergund is afscheid te nemen van haar moeder. Hij kan alleen pogen haar neer te zetten, haar te

*) *ingeslurpt*:

**) dat zij zich voorstelde te brengen.

bewegen te wachten, tot Jeftha zelf teruggekeerd zal zijn; wat hem met moeite gelukt.

Het opkomen van Jeftha lijdt even onder de realistische gewetensnauwgezetheid van Vondel. Jeftha gevoelt, reken-schap te moeten geven van het verloop zijner list, om een ontmoeting met Filopaie te ontgaan, en we hooren eerst een, zij het kort, (in zes regels) hinderlijk-kinderlijk relaas daarvan. De verzinking in de stemming gebeurt dan onder invloed van de door Filopaie geboden hofversiering om de behaalde overwinning, die in haar tegenstelling tot het te brengen offer Jeftha op het hevigst treft. Hier is, zoo ooit, een alleen-spraak: verzinking in herinnering aan Ifis' geboorte-weelde en het nu schriklijk, wachtende offer, veroorloofd. Spreekt Jeftha dáar, als straks, te „dichterlijk-mooi?*)” Ik ben met den J e f t h a, door oude studie en door herhaaldelijk instudeeren der hoofdtooneelen met anderen, zoo vertrouwd als met den G i j s b r e c h t, en ik heb voor die hevigste barning van tochten en leed de uitdrukking nooit *boven* de gevoelsfeer, integendeel, bij eindeloos herhaald lezen, altijd even ontroerend *er in* gevonden. En geen sterker in de ziel grijpende regels ken ik dan die, waarin vader en dochter tot elkander komen en zij hem in de armen glijdt:

JEFTHA: Mij dunkt, ik hoor mijn dochter wederom;

*Zij heet me nog met bommen welleskom**)*

(in zijn armen)

IFIS: Ter goeder ure omhelze ik vader weder,

En schrei van vreugd!

(zich herstellend) Een Maagdenhart is teeder,

Zoowel in rouw als blijdschap weer te staan!...

Tot tweemaal heeft de wisselbare maan

Haar horens in een ronden kring gebogen

Na mijn vertrek ten berge, uit vaders oogen....

Nu is er niets dat mij vervaren kan....!

Indien ik nog de kroon in 't harte span,

Gelijk voorheen, laat mij mijn liefde blusschen!

Heer Vader! gun me uw mond nog ééns te kussen.

* * *

*) Jonckbloet.

**) Immers, ondanks mijn wachtend offer.

Heeft Vondel niet, opofferend die *eerste* ontmoeting van vader en dochter, door de *tweede* in zijn treurspel te brengen, het verlies der eerste ruimschoots vergoed?

Van de eerste berust de werking op de ontzetting, in *Jeftha* alléén. Immers zijn dochter kent de belofte dan nog niet; zij kan alleen door zijn ontzetting getroffen worden.

Doch bij dit tweede weerzien weten *beiden*, dat dit hun laatste ontmoeting wordt. Hij moet haar onder d'oogen zien als toekomstig dochterslachter; zij kent eigen lot en het zijne, waarvan de verschrikking haar geenszins ontgaat: zij kent immers óók zijn groote liefde. En zoo is er in dit tooneel een weerszijdige, schokkende ontroering, waarvan de pathetiek, uiterlijk zwakker, innerlijk te heviger en sterker is; die zoo geheel past in Vondels *verinnerlijkte tragiek* en waarin wel als héél gevoelig aandoet, dat de dochter, in haar offerreêheid, den vader in diens ellende bemoedigt.

De drang, straks op den Hofmeester geöfend, eerst haar moeder te willen spreken, wordt, aan het eind van dit tooneel tusschen vader en dochter, door Ifis niet meer herhaald. Alleen rept zij vagelijk van een bede, dien zij Jeftha wil voorleggen. Het is een nieuw bewijs van Vondels verfijnd gevoel voor de schakeering der zielestaten. Ifis kon straks, zelf onder den indruk der pijnlijke teleurstelling om moeders afwezigheid, op dien haar onverschilligen hofmeester sterken drang oefenen; zelfs dreigen met heengaan als zij haar moeder niet eerst mocht zien. Doch nu zij haar vader zoò overmand vindt door zijn smart, onder den invloed daarvan haar eigen sterven als offer geringschat, zich zelfs opdrijft tot een mystiek verlangen naar den Hemel:

Ai vader, treur niet meer;
Uw dochter schijnt geschapen tot deze eer,
Die weinigen ter wereld mag gebeuren.
Ik sta bereid. De tijd is uit van treuren.
De hemel biedt van verre mij de hand
En zijne trouw. Ik kus dat diere pand....

nu kan zij het hoogstens brengen tot „een minnelijke bede,” door den diplomatieken ouden „Hofmeester” (Hofmaar-

schalk) die alle verhoudingen zoekt te verzachten, voorzigtiglijk tot later verschoven; naar het eind van het derde bedrijf.

De Rei, die de wisselvalligheid van het menschelijk lot onder Gods bestier, gedenkt, laat ook nog een bede om hemelsche tusschenkomst door Jozef, stamvader van Jeftha, hooren. Verlevendigt aldus even een flauwe hoop op uitkomst.

* * *

In het derde bedrijf hooren wij nu Jeftha den hofmeester vragen naar Filopaie; hemzelf weer geheel verzinken in de herinnering aan die eerste thuiskomst na zijn belofte — den Hofmeester wél bekend, doch hier toch zeer menschelijk in de herhaling van dat zoo hevig schokkend gebeuren, om te eindigen in een klacht over de hopeloosheid van zijn toestand, die raad noch steun biedt. Zoo geeft Jeftha den voorzichtigen Hofmeester vat tot het wagen eener laatste poging, om hem tot inzicht te brengen en hem te bewegen zich door Wetgeleerde en Priester, ook om het gewicht van het geval voor zijn stamhuis en den waren godsdienst, te doen raden. Jeftha laat er zich toe vinden, ook al weet hij te voren, dat het niets zal baten. Zijn gelofte heeft hem jegens God verplicht; menschelijke uitspraak kan hem niet ontslaan, alleen goddelijke tusschenkomst als Isaak van onder Abrahams zwaard redde; en het gezag der Priesters, des Hoogepriesters, als „Gods mond en de levendige stem der Wet” is hem niét inderdaad, wat het nu voor Vondel is: De Vondel van vóór de bekeering (louter conscientie-Christen die zèlf zijn levensweg moest zoeken) en de bekeerde, katholieke Vondel, die rust vond onder Rome's priestergezag, strijden hier een strijd, waarvan de indruk alleen, in dramatisch opzicht, zwakker is dan hij wezen kon door de noodzakelijkheid om Jeftha „verblind” te houden tot het bitter eind. Eén oogenblik van verbreking zijner bezetenheid, als Lucifer overvalt onder Rafaels woorden, viel hier niet toe te staan. Want wat Lucifer straks weer opzweept: de opgewondenheid der scharen die hem wachten, 't te ver-gegaan-zijn in den

strijd, een dergelijk zielkundig-dramatisch energie-motief was tegenover Jeftha niet in het spel te brengen. Zijn ommekeer en inkeer kunnen eerst na Ifis' offerande vallen, of die daad zou niet volbracht zijn. —

Het slot van dit derde bedrijf: de overleggingen tusschen Hofpriester en Hofmeester, daarna het herhaald verzoek nu van wege Ifis, door haar Rei, aan den Hofmeester, om uitstel tot moeders terugkeer, lijdt onmiskenbaar ietwat door de noodzaak voor den dichter om het stuk zijn behoorlijke lengte te geven, en hier vinden we dus ook den terugslag van het weglaten der eerste ontmoeting, waardoor het gegeven Bijbel-materiaal weer bekort was. — De invoering van een herinnering aan een schouwburg, door den Hofmeester, zal daarbij minder vreemd klinken aan wie zich zelf herinnert hoe voor Vondel heel de bijbelsche historiën „Schouwtooneelen” leken; de beschrijving van Ifis als offermaagd wordt in den stemmingssfeer en handeling van het stuk getrokken met de opmerking des Hofmeesters, dat de aanblik dier aldus getooide dochter Jeftha schier ondragelijk zal moeten zijn en dus de Hofpriester hem, in zijn hevig leed, niet moge afvallen. Zijn verwijzing aan den Rei, dat Filopae's tegenwoordigheid het offer onmogelijk zou maken en uitstel dus roekeloos, is ter snede. Zóó zal dat offer dan moeten vallen: de hoop op uitkomst, waar de Rei in zijn zang — een der treffelijkste door Vondel geschreven! — nog even op zinspeelt, is te flauw. —

* * *

Over de motieven die Jeftha dwingen tot het zielverscheurend eind te gaan, hebben wij in het derde bedrijf alles vernomen: het vierde zal nu alleen de stemming van beiden, vader en dochter, kunnen teekenen.

't Is niet alleen de pathetiek die treft in een tooneel, dat alleen een gewijzigd herhalen van het eerste kon zijn. Er is ook het doorschouwen in te waardeeren van de zielegesteldheid, onder Vondels levensziening opgenomen: Ifis, in haar mystisch-extatische offerrêheid, staat vast in haar

stemming van doodsbereidheid; de op zichzelf en eigen inzicht betrouwende Jeftha wankelt van wanhoop tot uitbarstende zelfaanklacht.

Heel die uitbundigheid van zijn opgezweept gevoelsleven contrasteert dramatisch met Ifis ontroefender vastberadenheid; ze is ook noodig om ons Jeftha's daad aannemelijk te maken: Alleen een gansch onevenwichtige, toch in zijn waan halsstarrige, geestelijk verblinde, kon haar volbrengen. En dat Vondel den vader dus hevig jammeren doet, doch de dochter niet, heeft mij altijd toegeschenen als een bewijs van zijn wel tot zeer sterke zuiverheid gedegen gevoel, van alle overgevoeligheid nu wars:

IFIS:

Nu kust me nog voor 't lest: ai feestgenooten!
 Ai, schreit niet meer, al nats genoeg vergoten;
 Genoeg geschreid, twee maanden achtereen!
 'k Verlaat u en dees wereld, ga, daar geen
 Ontsteltenis, geen staatsveranderingen
 Opwellen; nooit de starren ondergingen! —
 En nu, God lof! aanvaarde ik mijne reis.
 Vaar eeuwig wel, o vaderlijk paleis,
 Daar ik geteeld en opgevoed in weelde,
 Mij zooveel staats en ijdelheid verbeeldde.
 Aartsvaders! neemt als een dankofferpand,
 Ontvangt mijn ziel, tot heil van 't vaderland.
 Zij raakt geen aarde, en zweeft u vroolijk tegen.

HOFPRIESTER:

Nu kniel; ontvang nu Gods en Arons zegen!
 Gods aanschijn straal' genadig van omhoog
 U toe, en schijn', door dezen regenboog
 Van tranen, uit den hemel op u neder!
 Gij kwaamt van God; Hij wellekooft u weder.

Hier is geheel de stemming van den dichter, die Vossius troostte om het afsterven van zijn zoon, nu beland in 's Hemels veilige haven. —

En de Rei die de gehoorzaamheid, 't zich onderwerpen aan een hooger wil als een zelfverkregeen macht bezingt, stelt, zonder nadruk echter, nog eenmaal Ifis' onderworpenheid tegenover Jeftha's vasthouden aan eigen inzicht.

Het laatste bedrijf toont ons duidelijk, hoe Vondel's dramatisch inzicht verlevendigd was.

Denkend o. a. aan zijn *Maria Stuart*, weten we dààr het laatste bedrijf louter een relaas van Maria's terdoodbrenging. Op het tooneel heeft hij, ondanks de belustheid des publieks op bloederige effecten, zulk een terdoodbrenging nooit willen toonen. Als kunstenaar was Vondel daartoe veel te aristocratisch-zuiver-voelend. Maar zelfs geen pathetiek heeft hij willen halen uit de verdere beschrijving van Ifis' dood. Het laatste bedrijf is bestemd voor den omslag in *Jefta*, onder hevigst nàberouw (de „herkentenis”); voor de geweldige uitbarsting van smart en felheid der moeder, uit haar blijde verwachting van dochters terugkeer neergeslagen tot het bejammeren van haar offerdood (de „staatswisseling”); voor een moralisatie van den Hofpriester en verkondiging van *Jefta's* heiligverklaring, voor welke beide te verwijzen is naar mijn reeds te vaak aangehaalde studie.

Als „barning van hartstochten” zijn beide tooneelen sterk dramatisch, en *Filopaie's* ontboezeming is van een snerpende explosieve kracht, getuigend in een 72-jarig dichter, dat er waarlijk onverzwakt vuur nog in hem leefde, die zoo de ironie der gemoedsverbittering kon doen striemen. 't Is of hijzelf *Oldenbarnevelds* rechters hekelt:

Nu denk dit na: de vader, volksbehoeder,
Vernielt zijn kind; met recht. Waarom? de moeder
Had deel noch recht aan 't kind: 't behoorde hem.
De moeder was haar vreemd en had geen stem
In dit gerecht. De vader is 's lands rechter;
Bestraf hem niet; dit is de vrome vechter,
Die 't volk beschut, zijn eigen hof vernielt — —!

In haar uiting van smart, bij Ifis' lijkbus, — blijkbaar geïnspireerd door de herinnering aan *Electra's* klacht bij de asch van *Orestes* — voelen we dat de dichter zijn oude innigheid van gevoelsuiting niet teruggevonden heeft; ze is wat „te mooi;” 't is of hij wat vermoeid is van het vele, dat de stof gevraagd heeft. Ook enkele andere uitingen in dit slottooneel hebben niet de zuivere geur van Vondels echtheid. Herzien we echter het geheel, dan treft het ons als

een proeve van een godsdienstig verinnerlijkt familietreurspel, waarin sterke levenskracht, „barning van hartstochten,” teer gevoel en fijne schakeeringskunst samen zijn gegaan om een aangrijpend drama op te bouwen. En we betreuren te meer dat het zulk een inleven in al de theologische vragen, aan de stof vastliggend, vergt, om het ook in dezen tijd geheel te kunnen doen waardeeren in veel van zijn wendingen en in het knooppunt van zijn samenstel.

* * *

ADONIAS.

Zooals Shakespeare voor zijn koningsdrama's de stof putte uit den worstelstrijd van naijverige koningsfamilies in de Engelsche Middeleeuwsche histories verhaald, zoo Vondel uit de boeken Samuels en Koningen, o. m. toen hij zijn *Adonias* schreef.

Het geval is van een van Davids zonen, Adonia, die 's vaders opvolger wil worden. Doch Salomon's moeder Bathseba, door den Profeet Nathan gesteund, weet den jongeren Salomo van Davidswegen te doen kronen. Adonia, door Joab en Abjathar gesteund, geraakt in angsten, verkrijgt Salomon's vergiffenis onder belofte van trouw. Dan, als Koning David, na Salomon te hebben gelast Joab en Abjathar te straffen, ter ziele is, komt Adonia bij Salomons moeder de hand vragen van Abisag, de jonge schoone die David in zijn ouderdom verwarmde doch niet zijn vrouw werd. Bathseba brengt Salomon het verzoek over; die, begrijpend dat Adonia door dit huwelijk eerezuchtige plannen bevredigen wil, niet alleen het verzoek afwijst, doch tegelijk, korte metten makend, gebiedt Adonia, met Joab, zijn medestander, te dooden, en Abjathar te verbannen.

Aldus het bijbelsch gegeven.

Als Vondel dit behandelen gaat, is hij zoozeer bekomen van de Seneca'sche zucht om lange inleidingen te schrijven, dat hij, beginnend bij het geval uit *Koningen*, de voor-historie uit het boek *Samuel* bij ons veronderstelt; voor een niet bijbelvast lezer van tegenwoordig intusschen grooter

bezwaar dan voor Vondels tijdgenooten. Gaan wijzelf met een opgefrischt geheugen ten aanzien van die voorgeschiedenis het stuk lezen, we zullen een levendig en tot aan het eind van het 4e bedrijf stijgend, boeiend drama vinden, vol fijnpsychologische wendingen en met geslaagde personenteekening.

Het openingstooneel is tusschen Adonias en de schoone Abisag. Hij vraagt haar hem te willen huwen. Zij wil haar gevoel niet verraden, doch wijst hem ook niet af. 's Konings wil moge over zijn aanzoek beslissen.

Adonias wendt zich dus nu tot Salomons moeder Bersaba, (als in den Bijbel verhaald), legt haar zijn liefde voor Abisag vóór en vraagt haar tusschenkomst. Aanvankelijk wil Bersaba daar niet van hooren; en zij wijst hem op het gevaar, dat Salomon's troon uit deze verbintenis zou kunnen bedreigen. Wij, die nog van niets weten, dat achter dit aanzoek zou liggen, beginnen er meer achter te zoeken door Adonias' verbleeken. Doch hij herstelt zich en tracht o. m. Bersaba te doen gevoelen, hoezeer integendeel dit huwelijk met Abisag zijn eerezucht een toom zou aanleggen. Zoo laat Salomon's moeder er zich voor vinden, het huwelijk bij haar zoon te bepleiten.

Het tweede bedrijf voert ons nu allereerst bij de samen-zweerders: Abjathar, Joab en Adonias, die de kansen van hun ijveren tegen Salomon in verband met Adonias' beraamd huwelijk bespreken. Adonias voelt het gevaar van den opzet, doch wordt door de anderen aangemoedigd en opgestijfd. —

Koning Salomon, door zijn rijks grooten omringd, verklaart vooral de wijsheid begeerd te hebben. Als hij zijn moeder ziet naderen stuurt hij hen heen; begroet haar met heilwensen, vraagt haar een beê te doen dien hij bij voorbaat bezweert te zullen toestaan, doch ontstelt als hij dien beê verneemt: Adonias met Abisag te doen huwen. Hij doorziet het spel van zijn naijverigen broeder en bedreigt hem met den dood.

In het Bijbelverhaal volgt deze dan onmiddellijk en is daarmee de historie ten einde.

Doch Vondel wil menschen teekenen en ontwikkelt de historie verder.

Salomon, hoewel hij niet bijzonderlijk op Adonias gesteld is, schrikt toch af van broedermoord. Hij roept Nathan en Zadok te raad, die beiden eveneens aanstonds het spel doorzien en een oproer ruiken. Hun raad aan Salomon is tot spoedig toetasten. Velen in Israel hangen nog aan Joab en Abjathar. Te laat ingrijpen kan stroomen bloeds kosten.

Salomon voelt zich echter nog niet gerechtigd dit te doen. Evenals David in de *G e b r o e d e r s* maakt Vondel ook hem hier gewetensnauwgezetter dan in den Bijbel:

Men mag op schijnbaar teeken
Geen vonnis vellen.

Hij wil niet dat men wraakzucht zou kunnen zien in zijn optreden tegen zijn broeder en gedenkt ook de droeve historie van Absolon's opstand. Met het besluit zich in zijn twijfel met God te beraden, eindigt hij dit levendig bedrijf.

* * *

Het derde zal het echter overtreffen:

Abisag heeft reeds hooren verluiden dat de huwelijksplannen tusschen haar en Adonias in verband worden gebracht met een samenzwering tegen koning Salomon. Daartegen wil zij zich verdedigen, tegelijk Adonias van 's Konings straf redden.

Wendt zij zich daartoe tot Bersaba, dan stoot zij bij deze op haar — zeer juist begrepen — toorn om de bij haar zoon opgedane ervaring met Adonias' huwelijksverzoek. Zij is „er in geloopen” en als Abisag haar dus vraagt hoe het komt dat zij, die zooveel deed voor Koning David, zich nu plots gewantrouwd ziet, hoort zij zich toevoegen:

„Gij waart mij, simple duive, in 't veinzen veel te kloek.”

Nooit zou Adonias gewaagd hebben van zijn plannen met haar te spreken, zonder Abisag's toestemming. Verklaart deze, hem tot wachten te hebben aangemaand, Bersaba

legt dit uit als een poging om hem aan te vuren. En als Abisag haar en zijn goeden trouw wil staven, door een beroep op het feit, dat hij immers steunde op twee van koning Davids oudste raadslieden, dan wordt die verdediging geheel tegen haar gekeerd, daar immers juist die beide raadslieden, Abjathar en Joab, als verdacht van samenzwering te boek staan. Gansch ontdaan stamelt Abisag:

„De hemel straf me, viel dit ooit in mijn gedachten!”

waarop prompt Bersaba's dreigend antwoord valt:

De straf is voor de hand —

Zoo slaagt Abisag er ook niet in de vertoornde moeder van Salomon tot een nieuwe tusschenkomst bij haar zoon te winnen. Na wat pas gebeurd is, is Bersaba trouwens machteloos. Abisag zelf moet, wil zij Adonias redden, voor hem bij Salomon spreken. Kan deze zijn broeder helpen, hij zal, verzekert zijn moeder, het doen. Doch eischt het belang van het rijk dat Adonias valle, Salomon zal, zoo min als zijn voorgangers, die hun eigen geslacht daaraan offerden, het zijne sparen.

Aldus groeit Abisag's ontzetting voor het lot van Adonias. Of zij dieper van hem houdt, laat de dichter nog altijd onzeker. Maar zij wordt er niet minder sympathiek om in haar besluit, te blijven trachten hem te redden; bij Salomon genade voor hem te smeeken.

Daarmee doet zij, de zelf in verdenking geraakte, zich zelf noch hem goed.

't Is een der treffelijkste dramatische tooneelen, dat tusschen haar en Koning Salomon, beiden zuiver en sterk geteekend en de situatie met fijn inzicht ontwikkeld, met Salomon's bittere ontgoocheling in haar. Dat zou koning David zeker niet in haar vermoed hebben, dat zij in haar wuftheid en eerzucht zou *meedoen*, niet alleen, in een samenzwering tegen zijn wettigen opvolger. Is zij niet wellicht zelf aanstichtster daarvan? — Haar onschuldsbetuiging schijnt te worden aanvaard. Dan echter wekt haar pleit voor Adonias nieuwe verdenking. Maar dit mag haar niet

beletten voor hem te spreken en genade voor hem af te smeeken, al moest het haar eigen veiligheid kosten. Salomon belooft niets overijds te zullen doen. En houdt woord ook als Benajas, hoofd der Hofbenden, bij hem komt aandringen op toetasten. Hij vraagt bewijzen van de samenzwering, doch veroorlooft inmiddels de veiligheid der stad te verzekeren.

De Rei zingt, na dit kort en krachtig laatste tooneel, van de onrust der Hoven! — Hoeveel gelukkiger zou Davids stam zijn geweest, ware hij nooit tot het Koningschap geroepen. Doch aldus heeft God het gewild.

* * *

Het vierde bedrijf, met afwijking van de „eenheid van plaats” openend vóór Abisags woning, stelt ons even voor een schijnbaar psychologische vraag, die in Vondel's dramatiek wel meer opkomt:

Wat Vondel mag verstaan hebben onder „een held?” —

Het kan niet altijd geweest zijn wat wij ermee aanduiden. Immers Adonias, dien Abisag aldus noemt, als hij bij haar een toevlucht is komen zoeken, gedraagt zich in onzen geest weinig „heldhaftig.” En Vondel had zooveel krijgshelden en dapperen in zijn verzen geëerd, dat hij over de gewone beteekenis van het woord zeker niet twijfelde.

Het antwoord wijst ons weer op het gevaar, waarin het afwijkend en onzeker taalgebruik der 17e eeuw ons plaatst, als we er niet telkens op verdacht zijn. Hij gebruikt het woord „Held” zeker in onzen zin *); maar ook in den ruimeren zin van: persoon van aanzien tegen wien de spreker in het algemeen opziet, om zijn positie of ouderdom **). En 't is in dien laatsten zin, dat Abisag het dan blijkbaar op Adonias, als vorstenzoon, toepast.

Adonias' partij is verloren. Hij zoekt een toevlucht bij

*) Zie Gijssbr. vs. 1625: „Mijns meesters harte trekt naar alle brave helden.”

**) Zie Joseph-in-Dothan, vs. 587, waar Joseph aldus zijn broeders toespreekt: „Wat mag de helden deren?”

Abisag en vindt zich een hollen boom als schuilplaats aangewezen, doch niet zonder het verwijt te hooren dat hij haar zelf in uiterst gevaar brengt. — Als hij heen is, beklaagt zij zijn nu blijkbaar verloren schoonheid.

In Salomons hof komen dan achtereenvolgens diens getrouwen met bericht, raad en aandrang om toe te tasten. En onder dit alles staat Koning Salomon — veel vaster persoonlijkheid als hoofdfiguur dan Adonias! — in een gevoelige en levendige gewetensnauwgezetheid, die echter geen oogenblik zwak wordt.

Een laatste poging van Abisag voor Adonias komt te laat. Het vonnis tegen de samenzweerdere is geveld. —

Bij wat nu volgt: het voorleiden, achtereenvolgens, van Abjathar en Joab; het bericht van Adonias' dood, straks Abisags' wanhoop, en het voorvoeren van nog een geheel nieuwe figuur (uit het voortgezet bijbelverhaal), den koningslasteraar Semei, gaat het stuk onvermijdelijk zakken. Het is het in beeld brengen van het bijbelverhaal, het afwikkelen der dramatische handeling: de samenzwering tegen koning Salomon; het volbrengen van Davids laatsten wil. Toch, als *koningsdrama*, als levendige voorstelling van het wroeten en wrijven van naijverige vorstenbroeders en staatzuchtige hoofdmannen; van de onbestendigheid des levens; de bezwaarlijkheid van vorstenplichten; den trouw van een jonge vrouw en haar gevaar in een dubbelzinnige positie, is heel dit stuk, met zijn wèl-uitgehouwen figuren, waaronder vooral Salomon, Abisag en Bersaba naar voren treden, een geheel dat ons van 's dichters dramatisch vermogen, ook door de pittigheid der taal, een eigen bewijs blijft; al is het jammer dat de samenzwering zelf niet meer in haar werking getoond is.

* * *

Van die bewijzen zouden nog onbezwaarlijk velerlei proeven zijn aan te halen uit andere stukken van Vondel. Doch al te uitvoerig is het overzicht van de gekozen werken reeds geworden en den lezer mag liefst wat zelf te ontdekken

overgelaten blijven. Heeft hij de gegeven ontledingen gevolgd, het zal hem duidelijk geworden zijn, dat hij in Vondels dramatische kunst er eene heeft, nièt van bij voorkeur sterk aangezette effecten, doch veeleer van fijne schakeeringen: psychologisch, muzikaal, en teekenend, waarbij levendigheid echter allerminst uitgesloten is, en waarbij de aard van het gegeven de compositie en den aard van het werk beheerscht. Want hoe schijnbaar eenvormig in hun bouw Vondels spelen ook lijken, in waarheid blijken zij scherp verscheiden, zoodra men onder den schijnvorm heeft leeren dóórzien tot hun wezenlijke gesteldheid. Al vrijer is Vondel zich zelf gaan gevoelen onder het schema van het klassiek formalisme; en wie oogen heeft gekregen om te zien, bemerkt hoe hij dit is gaan beheerschen in volkomen vrijmachtigheid, bij al zijn eerbied voor bijbelstof en tooneelwetten.

VI VONDELS TAAL EN DIALOOG — SLOT

Schoon de uitgroei dezer beschouwingen een verdere beperking noodzakelijk oplegt, kan over 's dichters taal en verwoordingskunst niet ganschelijk gezwegen worden. Wie deze niet aanvoelt, zal nooit zijn werk kunnen genieten, en ze staan te vèr van ons, om zonder waarschuwing door een zoe eeuwer te wòrden aangevoeld, zoo hem alle inzicht in den groei onzer taal ontbreekt. —

Reeds in het eerste stuk dezer Inleiding is herinnerd aan Vondels aandeel in dien groei der geschreven taal en haar bevestiging. Een vrij scherpe scheidingslijn valt te trekken in die groei-historie van het geschreven en, vooral voor verzen gebruikt, Nederlandsch tusschen het eerste deel der 16e eeuw en het latere. De verbastering onder het Bourgondisch bewind, de overvulling der taal met fransche termen, hadden tegen 1550 wel hun hoogste peil bereikt, en het pogen om een gezuiverde kunsttaal van de plattere volkstaal af te schuimen liep vroeg en laat uit op het wringen in een kunstkeurs, omdat men steeds bleef werken naar uitheemsch voorbeeld. Hoeveel mannen als Spieghel en Hooft mogen hebben bijgedragen tot de verrijking en verfijning onzer taal, die bij Brederoo niet minder dan bij Huygens en Cats sappig en volkslenig was, Vondel vooral heeft, door voor zijn taaleigen het „nieuwelijk en al te latijnachtig Duitsch” te verwerpen en door zijn meest dichterlijke èn abstracte taal te ontwikkelen uit de *volkstaal*, haar hoog weten te heffen zonder haar ziele-wezen te schaden. Zij blijft gevoelig en wortelend in den grond van het volksleven, ook al ontdekken

we bij hem, naarmate hij ouder wordt en tot fijner schifting in zijn woordenkeus kan komen, een zekere neiging tot het hoogdravende en meer vormelijke, een neiging die onder den invloed van het hofleven van *Frederik Hendrik* omstreeks 1650 in heel onze cultuur zich voelbaar maakte, en die we immers ook terugvinden in onze schilderkunst: *Terborch* tegenover *Rembrandt*.

* * *

Maar in heel de eerste helft der 17e eeuw is er van verfijning zoomin sprake in ons land als daarbuiten, en wie o. a. in de *Mémoires* van de *Saint-Simon* de staaltjes van onkieschheden en grofste boert, om van immoraliteiten niet te spreken, aan het hof zelfs van den meest hoofschen franschen koning (Lodewijk XIV) gelezen heeft, denkt er trouwens niet aan, in de 17e eeuw iets anders te verwachten, dan dat men er „de dingen bij hun naam noemde” en de natuurlijke levensvervullingen aanvaardde, als . . . „natuurlijk.” — Is niet de kracht van onze Staten-Bijbelvertaling deze: dat zij niets verheelt; en de kernachtigheid en raakheid harer uitdrukkingswijze, of zij vorst, Profeet of dienaar sprekende te vertolken heeft of van hun daden verhaalt, zichzelf gelijk blijven? David slaat den moordenaar van Saul „op zijn kop,” en krijgsgevangenen, van hun kleeren beroofd, toonen er „hun billen.” —

Wil men eenigszins de maat leeren kennen van het 17e eeuwsch taal-onderscheidingsvermogen, Vondels eigen vertaling van *Vergilius' Aeneas* — waarvan vóór onze *Gijssbrecht*-uitgaaf een Zang werd aangehaald — is geen slechte toets. Men zal er tal van uitdrukkingen in vinden, die in onzen tijd absoluut zijn uitgesloten van de gemeenschap der hooggestemde muze. — Aeneas verklaart te hebben gehandeld „zonder overleg en kennis en *belul*,” Cassandra heet er een „*dolle* bruid.” — „Mijn arme man, wat *dolheid* drijft u?” vraagt de koningin Priam: — „Binnen in 't Hof ging 't *huilen* en *gekrijt*” — „De Grieken slaan en *smijten*” — Helena heet bij Aeneas: „*dat vervloekte wijf*” —

Priam kan zich niet onthouden van *uit te yaren*. En als de Godin Venus haren zoon Aeneas aanspreekt, zegt zij hem gemoedelijk, vooral te doen: „wat *moeder* hem gebiedt.” —

* * *

Wie meenen mocht, dat Vondel met Vondel te willen verontschuldigen al te gemakkelijk is, behoeft slechts het Woordenboek te raadplegen om zich deze redeneering te voelen ontglippen. Ook Hooft schrijft in zijn gedichten: „Vrees ik zonder *belul* uw grove lichaamskracht,” en Brederoo: „Bedenkt dat met *belul*, gij roemwaardige mannen,” waarbij het verband van zelf alle denkbeeld van een minderwaardig woord uitsluit. *Dolle* bruid mag ons aan het *Dolhuis* doen denken, het staat hier zelfs voor een hooger en vorm van krankzinnigheid: Cassandra's geest is door haar voorzeggingsvisioenen ontsteld. *Huilen*, *krijten*, *jammeren*, „*janken*” zelfs (denk aan Gijsbrechts uitval tot Badeloch vs. 1795: „Men recht met jammeren noch janken hier niet uit”) zijn voor Vondel en zijn tijdgenooten synoniemen van *schreien*, die er graden van uitdrukken, maar geen van alle onedel. — Hooren we in de *Gebroeders* een opperpriester als „*Gods tulband*” aanduiden, we moeten er evenzeer bij op onze hoede zijn als wanneer we in de *Zungchin* lezen, dat de vorst van China zich aan „*zijn kouseband*” heeft opgehangen „aan een *pruimeboom*.” Het Engelsche hoogste ridderschap „*van den kouseband*” waarschuwt ons, niet met onze geringschattingen van uitdrukkingen en dingen de waarde der vroegere te meten. Woorden, begrippen en gebruiken stijgen en dalen zoo goed als menschen, geslachten en rijken. Het Gothische woord *kwino*, dat daar alleen: *vrouw* beduidt, wordt in ons middel-nederlandsch *kwene* tot de aanduiding voor een „*tandelooze del*,” en in het Engelsch tot de aanwijzing van . . de hoogste vrouw in het land: *Quene* (koningin); zooals *knecht*, bij ons, en *Knight* (ridder) in het Engelsch, mede toonen, hoe uit „*eenzelfden stam en hoog en laag voortkwam*.” De taal der 17e eeuw heeft deze volstrekte overeenkomst met de maatschappij

dier dagen, dat de levensplannen en rangen er nog makkelijk ineensloopen, en de beteekenissen harer woorden nog zeer weinig vastliggen tusschen hoog en laag. —

't Is die vermenging van hoog met laag, die zoovele 18e en 19e eeuwse Hollanders in Vondels dramatische poëzie gestuit heeft, waaraan toch juist die poëzie een goed deel van haar eigen blijvende waarde ontleent. Ze is de uiting van Hollandsche trouwhartigheid en eerlijkheid, die in Vondel zóo uitblonken. Hij heeft, 't is te voren al opgemerkt, nooit nagelaten het inzicht van hen, die tegenover hem stonden in levensbeschouwing, bij zijn dramatische objectivering het grootste recht te doen wedervaren — lees o. a. ook eens in zijn *Salomon*, een stuk dat ik ook gaarne geanalyseerd had, in het 1e bedrijf, het gesprek tusschen den Heidenschen Priester Ithobal en den Hebreeuwschen Wetgeleerde, en proef er de onbevangenheid uit, waarmee de Astarte-dienst er door den eerste in wordt uiteengezet! — Evenzoo ging het hem, waar een rake zet, een woordspeling voor een zijner personen hem in het hoofd kwam: hij zal ze naïeflijk altijd geven, in volle eerlijkheid en zonder vrees triviaal te schijnen, al trekken wij dan ook wel eens bedenkelijk de wenkbrouwen bij elkaar. Hier, uit de *Jozef in Egypte*:

JEMPSAR: Helaas waar zijn mijn zinnen?!

VOEDSTER: Die zijn van huis, mevrouw!

JEMPSAR: Och, haal ze weder binnen!

en Gebroeders:

RISPE: Beloften maken 't volk tot àlle dingen graag.

DAVID: Aan graagheid schort het minst hun hongerige maag —

Hij kan de „aardigheid” niet onder zich houden. En wordt echt *Hollandsch* grappig midden onder een tooneel van strakke spanning.

Maar had *hij* zulk een inval of zulke thans voor platgeldende uitdrukkingen storend gevonden in den stijl van zijn spel, hij zou ze zeker niet toegepast hebben.

En leef nu eens in zijn *spelen* in hun geheel, en zie eens hoe klein in aantal zulke afwijkingen zijn, tegenover het vele typeerende, sterke, meesleepende, ontroerende van zijn dramatische en lyrische zeggings.

Er is, onmiskenbaar, veel „geredeneer” in menig een van zijn stukken; louter vernuftsopenbaringen, ook al zijn ze dan raak te pas gezet in verband met den toestand en het karakter. Doch „treffelijke spreuken” zijn eigenlijk ten allen tijde als te waardeeren eigenschappen in een dramatisch werk gerekend; en zelfs vandaag nog zullen kalendersamenstelsters en „bloemlezers,” die Shakespeare, Schiller, Goethe, Ibsen tot hun mijn maken, meer de „ge vleugelde woorden van wijsheid en rechtvaardigheid en aandoenlijkheid” dan de wezenlijke „schoonheden” bijeenrapen. Seneca was er groot in, en toen Vondel zijn vertaling van Sophocles’ *Electra* aan Maria Tesselschade Roemers opdroeg, verzuimde hij niet deze hoedanigheden van dit werk onder haar aandacht te brengen: „men hoort hier klare vertellingen, gewichtige beraadslagingen, *gezonde, gezouten leeringen en gouden spreuken.*” — In die 17e Eeuw staat, naast de theologische kwesties, vooral de rechtsverhouding tusschen machthebbers en onderdanen op den voorgrond; rechtszekerheid begint in ons land te heerschen, doch Vondel is het vonnis over Oldenbarneveld niet vergeten en ook Hollands opstand tegen Spaansche dwingelandij niet. Zoo zat zijn hart in discussies als deze, tusschen den Romeinschen Machthebber, en den (gepersonifieerden) Krijgsraad over de Gebroeders Civilis (Julius en Burgerhout) in zijn *Batavische Gebroeders*:

Men recht op geen vermoën, maar klaarheid en bewijzen!

Men mag uit Staatsbelang ook rechten op vermoen.

En als vermoeden dwaalt, hoe raakt men aan den zoen?

Geen stedehouder staat aan stijl van recht gebonden.

Gij woudt dan vonnissen op ongewisse gronden?

Wanneer de staat, in last, beraad noch uitstel lijdt. —

Wie vijanden verwekt, bezaait het land met plagen.

Wat schaadt 's volks vijandschap, wanneer de schrik het treft?

Zie toe, gij tergt een volk, in venen en in moeren

Als vorschen tot den hals gedoken, en gewoon

Te huppelen op 't land en over groene zoën.

Het gaat dan onder, en dan boven water henen.

De Grooten worden ook gebeten van de kleenen.

De veldmuis tergt den leeuw, van wraakzucht razend dol.

Zij bijt hem fel in 't been, en sluipt weer in haar hol.

Laat geen pluimstrijker uw voorzichtig oog verblinden.

Gij zoekt den voetstap, maar zult haast den leeuwsklauw vinden."

* * *

Samenspraken waarin versregel op versregel slaat, als in het hierboven aangehaalde, ontbreken zelden in een van Vondels spelen; meestal zal men ze treffen als uitloopsters van een dialoogvorm van langeren adem. Dat wil zeggen: de personen beginnen vrij uitvoerig elk hun eigen gezichtspunt aan te wijzen; rustig stelling te nemen, geleidelijk te pareeren. Tot èen hunner uitschiet en de degens, klaar en rap, tegen elkander raken, met felle stooten en flitsen van hartstocht of vernuft. Doch hoe leenspreukerig ze dan worden mogen, ze blijven altijd ieder in hun rol, en hoe uitgesponnen de dialogen ons nogal eens mogen toelijken, het redeneeren is meest wilsuïting en karakter-openbaring, beoogend den tegenstander te overtuigen en tot iets te bewegen of van iets af te houden. En dus verdramatiseerd.

Hoe sterk Vondel dan is als taalhanteerder zal de lezer zijner spelen nu zelf moeten leeren voelen. Hoe rijk en grandioos zijn verbeeldingskracht in haar momenten van spanning is, zullen stukken als *Lucifer* en *Faeton* vooral hem kunnen leeren, waarin zijn fantaisie haar eigen matelooze wereldruimten te scheppen had. Hoe gevoelig en innig zijn uitdrukking, hoe zuiver zijn ontroeringen, zal telkens en telkens weer den aandachtigen en tot verstaan opgevoeden lezer treffen. En tevens hoe woord en gedachte teekenend passen bij de persoonlijkheid die ze uit.

Wie met *Het Pascha* begint, en dat gaat lezen zooals hij het *Gezelle*, den Vlaamschen natuurdichter, heeft leeren

doen: ooren, geest en ziel gansch open voor elk echt en naïef verklanken, zal daarin al aanstonds heelen wordenden Vondel kunnen ontdekken. Den kinderlijk-oprechte, die Pharao laat verhalen hoe hij — in den droom — door den wagen zakte, *de beenen in de locht*; en hem huiselijk laat spreken van „*t heele moes te proeven*.” Den vernuftigen ironicus, die Pharao tegenover Mozes' bedreiging met des Heeren straf laat uitdagen:

„Is hij een rustig haan, hij kraai nog eens ter degen!”

en den levendige-beeld-schepper, die de ervaringen des dagelijkschen levens sprekend en ter sneê te gebruiken weet:

Zie ik hen achterhaald en onverziens bedrogen,
Gelijk den vogel 't net wordt over 't hoofd getogen”.

Den taalvoeler, die met een enkele tegenstelling zoo veel weet uit te drukken; als in Aarons woord tot des konings wichelaars:

Gij toóvert, ik hêrschep —;

die al woorden en beelden maakt van teekenendste kracht:

Zijn wedersnijdig staal
Zal den Egyptenaar beschermen t'eenemaal
En al hun vijanden verstrekken eenen prikkel,
Maar Jacobs vruchtbaarheid afmaaien als een sikkel;

die al breed-uitgolvende regels schrijft van glanzende couleur en praal:

Hij zal ons met zijn gunst en vleugelen bespreien.

Zoo treedt den koning voor: op, trommel en trompet!
De wapenroovers noodt tot 't bloedige banket.

Den gevoelige, die beroofde ouders weet te doen spreken als in de regels, te voren aangehaald. *) En den lyrischen vrijheidszanger, die voor zijn Rei al dezen vorm vindt:

O zoete vrijheid! wat een kroning
Dunkt u dengenen, die verrukt
Nu zoo vele eeuwen heeft gedrukt

*) pag. 85/86.

't Slaafsch jok van een tirannig koning!
 Ofschoon 't wild vogelken met lust
 In 't korfken tiereliert en fluitert
 En in de tralie, t'wijl het tjuitert,
 Verdient 't gekochte zaad gerust,
 't Zou liever in de takskens schieten,
 En klieven met zijn vlerkskens locht
 Den blauwen hemel, zoo het mocht
 Slechts mager zijnen kost genieten.

Dat hij nog, op brabantische Rederijkerwijs, af en toe zijn bijv. naamwoorden *achter* de zelfstandige plaatst en „Goden prachtig” op „scepter krachtig” laat rijmen, is beginnelings-onhandigheid, wel snel overwonnen. Eveneens het misbruik van Goden- en Godinnen-namen, al mengt hij ze dan toch wel aanstonds met een nieuw geluid en eigen teeken-woord:

Zephyrus voert niet meer op zijne zachte vlogels
 Den blijden *E c h o* van de zorgelooze vogels;
 Noch 't zoet getureluur van Pans *veelgaatsche* pijp
 In lange niet gehoord is in dit rond begriip.

En zoo vinden we al meer en meer hoe deze door hemzelf later versmade eersteling, als de door den bouwmeester verworpen steen, de hoeksteen is geworden van het gebouw van zijn tooneeldichterschap. En zullen we wel doen met ons daarmee geheel vertrouwd te maken. 't Is de stemvork, die den toon aangeeft van Vondels latere taal- en woordmuziek.

SLOT.

Een inleidende Toegang te bouwen tot de studieuze bewondering van Vondels Spelen, is iets anders dan een Gebouw zelf te stichten, in welks veelzijdige belichting geen onderdeel van 's Dichters kunst aan gezette toelichting ontkomt. Onwillekeurig is in het voorafgaande vooral gelet op het aanwijzen en bevestigen van wat vroeger al te zeer miskend en ontkend is, en wie meenen mochten dat er meer is in zijn werk dan hier is uiteengedaan, zullen door den Samensteller dezer Inleiding niet worden weerlegd. Bizonderlijk over Vondels verskunst, over de epiek en lyriek in zijn *Spelen*,

valt nog veel op te merken, en ook een samenvattende karakteristiek van zijn voornaamste personen — die in het voorafgaande verspreid ligt — zou nog veel belangrijks kunnen aan den dag brengen. Echter is juist over dit aanzien van zijn kunst bij anderen — van Beets via Kok, Te Winkel, tot Verwey, om slechts enkelen te noemen — veel te vinden en het herhalen van het bekende is ganschelijk overbodig.

Alleen deze bespiegeling ten slot wil niet onderdrukt blijven: —

* * *

Zoo wij heden ten dage de waarde van kunstwerken niet meer afmeten naar hetgeen zij ons als levenssteun kunnen zijn, we kunnen toch, in ons erkennen van de groote beteekenis van 's kunstenaars levenshouding voor het uitwerken van zijn dramatische gegevens, niet voorbij zien hoeveel Vondels *Spelen* aan merg, pit en standkracht danken aan zijn eigen onverschrokkenheid in het worstelen en weer boven komen. Geloovigen of ongeloovigen, allen hebben wij ons deel te dragen van de rampen dezer wereld, en allen te leeren dit te doen met vast gemoed en opveêrende levenskracht. Te leeren eerlijk getuigen voor onze inzichten en de gevolgen van dit getuigen met blijmoedigheid te dragen, is ieder onzer nut. De teedre ontroeringen te kennen van anderer lijden, en dat meelijden te leeren temmen door het inzicht van de betrekkelijkheid van al onze smarten, is zelfverrijking en zelfversterking. En een kunst, die met haar Schoonheid van verbeeldingen, haar inzicht in de menschelijke zielewendingen, haar kracht, glans en zoete weligheid van tale ons dit alles medebrengt voor de levensreis, is ons daarom een in gansch haar omvang onschatbaar bezit; ruimschoots waard onze eerbiedige aandacht, waardoor alleen wij kunnen leeren ons in haar verzinken, als de honingpurende bij in de geurige bloemkelk. —

NASCHRIFT

BRONNEN.

Ziehier een paar aanwijzingen, buiten de reeds genoemde, van geraadpleegde werken.

Prof. THOROLD ROGERS, hoogleeraar in de Geschiedenis te Oxford, schreef in *Fisher Unwin's Story of the Nations*-serie de geschiedenis van Holland.

Over Vondels familie heeft de heer J. F. M. STERCK licht ontstoken in een bijdrage tot het Jaarverslag van het Vondel-Museum (1912). In datzelfde verslag verscheen ook PROF. JAN TE WINKELS artikel over een voorganger, *Tonnis*, die vóór Vondel de Geschiedenis van Joseph behandelde.

Over de Aristotelische kwesties is de literatuur zoo uitgebreid, dat ik moet volstaan met een paar bijzondere werken te noemen; LESSINGS *Hamburgische Dramaturgie* kent iedereen. Van de aanhangers der meer orthodoxe opvattingen omtrent de „louteringsleer” is vooral DR. ADOLF STAHR te noemen, die de *Poetiek* vertaalde en toelichtte (1860). Aanhangers der „Ontladingsleer,” door WEIL (1848) en BERNAYS (1857) op den voorgrond gesteld, trof ik in IGRAM BYWATER, een Oxford-man, die in 1909 de *Poetiek* vertaalde en uitvoerig toelichtte, en in THEODOR GOMPERZ; achter wiens vertaling (1897) de onlangs overleden leider van den Weenschen Hofschouwburg, FREIHERR VON BERGER een heel interessante verhandeling gaf, waarin hij de *Katharsis* (*Louterings*)-theorie, in Bernay'schen zin, in verband toont met de nieuwere theorieën van Dr. (thans Prof.) SIGM. FREUD over de „ingeklemde ziele-effecten” en de Hysterie.

Curieus voor de verwarring, die in de hoofden van bespiegelaars over die louteringstheorie bestond, en waarbij weer GERVINUS en FR. TH. VISCHER elk een eigen stokpaardje bereden, is o. a. een in 1871 voor de Dorpat'sche Universiteit gehouden voordracht van dr. WOLDEMAR MASING over *Die tragische Schuld*, waarin de loutering gezocht wordt in den tragischen held zelf! „Het verzoenende en verheffende van het treurspel bestaat intusschen in de zedelijke loutering van den Held, door lijden en boetedoening en tegelijk in het herstel van de door zijn schuld verstoorde harmonie der zedelijke wereldorde”(1) —

Mijn vertalingen van Aristoteles zijn een samenvatting van de hierboven genoemde Deutsche en Engelsche.

P. VAN LIMBURG BROUWER's redevoering „behelzende eene Beschouwing van de voornaamste denkbeelden in het Grieksche treurspèl heerschende, met betrekking tot deszelfs doelmatige werking op het menschelijk hart," is in 1818 uitgesproken in de Rotterd. afd. der Mij. v. Fraaie Kunsten en Wetenschappen, en in 1836 bij W. v. Boekeren, in den bundel „Verhandelingen en Losse Geschriften" uitgegeven.

* * *

Een woord nog over de beteekenis, die ik, op pag. 108, heb toegekend aan den tweeden zang van den ren Rei van de Gebroeders. Deze is in zoover in strijd met het Bijbelverhaal dat, inderdaad, drie zoons van Saul dien dag met hem gesneuveld zijn. Doch Vondel zwijgt hierover in zijn stuk, en ik mag dus aannemen, dat hij de toespeling bedoelde op het lot dat Sauls overgebleven zonen, en kleinzoons, in dat stuk wacht.

INHOUD

	Pag.
I INGANG	7
II RONDOM VONDELS LEVEN	10
Jeugd — Lijn van welstand — Huiselijk Leven — Zelfontwikkeling — Opkomst van Holland — Burgerlijkheid — Moralisatiezucht — Beoefening der Klassieken — Staatszucht.	
III VONDEL DE MENSCH	23
Zwaarmoedigheid — Strijd en Zelfstrijd — Zelfinkeer en Rustbehoefte — Tweespalt, Dramatische Natuur.	
IV VONDEL EN HET TREURSPEL	32
Aristoteles en zijn „Poetiek” — Het Grieksche treurspel — Aristoteles tegen Plato — Beperktheid van 't Aristotelische begrip van het tragische. Misverstand — Vondels verhouding tot Aristoteles — Handeling en karakterteekening — Verhevenheid en verinnerlijking — De martelaar als tragische held — Het tragische in Vondels spelen — Jozefffiguur — De Opstandigen — De zondaar als „Held” — Het lijden om anderen.	
V VONDEL ALS DRAMATURG	55
A) Voorgangers — Voorbeelden — Voorschriften. Het Tooneel vòor Vondel — De Amsterdamsche Kamers — Invloeden van buiten — Seneca — De Amsterdamsche Hecuba — Euripides' Hippolytus — Het Koor — Seneca's Hippolytus — Sofompaneas — De Eenheden — Het Woord. — Welschik- kingskunst — Menschteekening — Verinnerlijking.	
B) Vondels kunst van samenstellen.....	
	81
Het Pascha — Hierusalem Verwoest — Palamedes — Gijs- brecht van Aemstel — Joseph in Dothan — Joseph in Egypte — Gebroeders — Lucifer — Adam in Ballingschap — Jeftha — Adonias.	
VI VONDELS TAAL EN DIALOOG — SLOT	150
NASCHRIFT.....	159
<i>Illustratie</i> GRIEKSCH TOONEEL	68/69
„ AMSTERD. „	84; 84/85
„ HET TOONEEL BIJ SHAKESPEARE.....	83

GEBROEDERS

**INGELEID EN TOEGELICHT
DOOR C. R. DE KLERK**

FUIMUS TROËS

[„Wij, Trojanen, zijn er geweest”]

VERGILIUS AENEÏS II 325

VOORWOORD

In „een pakken” zendt Vondel den 4den van Herfstmaand 1639 aan Hugo de Groot te Parijs zijn vertaalde *Elektra* — Sophocles’ noodlotsspel van de bloedwrekende dochter — met *Maagden* — zijn eigen legendespel van de jonkvrouwelijke Martelaressen — en brieft er bij: een nieuw Bijbelstuk onder handen te hebben en wel een met het „volmaaktste” tragedie-onderwerp, dat naar zijn oordeel in de H. Boeken te vinden is.

„Volmaakt” beteekent op Vondels Grieksch-klassieke standpunt van toen: echt-antiek en zuiver-Sophocleaansch. Nog hetzelfde jaar komt het drama af, dat 27 jaar na zijn eerste Bijbelstuk eene reeks van 12 oudtestamentische spelen opent met een typisch oude-Wetsche en vóór-Evangelische bloedwraakgeschiedenis. De Groot leest het spel: ja, echt Sophocleaansch, sterft hij in; — Vossius leest het: „*Scribis aeternitati*: gij schrijft voor de eeuwigheid,” profeteert hij; — het „trok alle oogen en ooren der kunstverstandigen tot zich,” verhaalt Brandt; het sloeg in bij het schouwburgpubliek: na de eerste opvoering den 8sten April 1641, ging het — zeldzaam veel voor dien tijd — in dezelfde maand nog 8 keer.

Wat dat publiek vóór had was ten eerste de opvoering gezien te hebben van Vondels *Elektra*, gewend te zijn dus aan Sophocleaanschen stijl in Vondeliaansche taal, maar bovendien hadden de tijdgenooten méé hun rechtzinnige vastheid in en vrome vertrouwdheid met den Bijbel, om zich aan de stof als zoodanig niet te stooten. Maar stel, de dichter zou

IV

zonder het antiek-tragisch karakter van het Bijbelsch gegeven te schaden, dat gegeven gewijzigd hebben in minder onbarmhartigen zin dan het nu verloopt trouw naar het Schriftuurverhaal, — hoe zouden ze zich dan geërgerd hebben! Nù was er tòch al een theoloog, gelijk Vondel zelf aanteekeent in zijn opdracht, die bezwaar maakte tegen de rol van David, als te menschlievend en teergevoelig in zijn optreden: „David was al te bereid Gods bevelen te gehoorzamen, noch maakte zoo veel werks van den verworpen Saul en zijne kinderen niet, om die straf zoo lang te vertrekken [uitstellen].”

Later heeft men anders geoordeeld dan deze godgeleerde, omgekeerd ongeveer, maar even averechts en, artistiek, ernàást.

De bladzijden in de studie van den Heer Simons¹⁾ aan de „Gebroeders” gewijd, en waarbij dit voorwoord niet meer kan zijn dan een naschrift, brengen de waardebepaling van dit treurspel, naar ik meen, voor het eerst op een kunstcritisch plan, waar de tragedische kwaliteiten van het stuk vast komen te staan, zonder mee te schommelen met de bijbelvastheid, -wankelheid of -losheid van den toevalligen lezer.

Vergelijk daar eens mede de „theologiseerende” beschouwingen, die Van Lennep's „Kritisch Overzicht van de *Gebroeders*” inleidden — beschouwingen, die nù in veler ooren mogen klinken zoo ouderwetsch als de Oude Wet zelve, maar die in andere bewoordingen en in meer wereldschen stijl nog worden nagezegd en daardoor het hare hebben bijgedragen tot de impopulariteit, of liever onbekendheid van dit meesterstuk.

¹⁾ Vondels Dramatiek, blzn. 46 en 47; 105 vlgg.

Van Lennep dan kan het stuk „als treurspel” niet op eene lijn stellen met *Lucifer*, *Gijsbrecht*, *Adam in Ballingschap* of *Joseph in Dothan*. „De schuld hiervan ligt echter minder aan den dichter dan aan het onderwerp, dat hij gekozen heeft. Sedert het Evangelie van Jezus Kristus God als een lankmoedigen, liefderijken en vergevenden Vader heeft leeren kennen, eeren en liefhebben, kunnen wij er ons niet dan moeilijk toe laten vinden, in Hem uitsluitend den Jehova van het oude Israël te zien, den „sterken en ijverzuchtigen God, die de misdaden der vaderen aan de kinderen bezoekt.” En mogen wij ook in de schrikkelijke verdelging van zoo vele volkstammen, in de uitroeiing van Sauls geslacht, daden van vergelding en van noodzakelijkheid zien, en moeten wij met het Schriftverhaal aannemen, dat zij op Gods uitdrukkelijken last zijn gepleegd, toch willen wij liever, wanneer zij ter sprake gebracht worden, eerbiedig zwijgen, en God danken, dat wij niet leven onder de Wet, maar onder het Evangelie, dan lang bij zulke onderwerpen stilstaan, veel min ons in de aanschouwelijke voorstelling daarvan verlustigen. En hoezeer Vondels denkbeelden en die van zijnen tijd omtrent dat punt anders mogen geweest zijn, toch laten de „Gebroeders” op den aandachtigen lezer den indruk na, als hadde in Vondels gemoed de overtuiging van de hardheid van het geslagen vonnis kamp gevoerd tegen zijn eerbied voor Gods geöpenbaarden wil. Vergeefs ziet hij in het voltrokken doodvonnis een billijke daad der Goddelijke rechtvaardigheid; vergeefs in Davids gehoorzaamheid een grootheid van karakter, alleen geëvenaard door die van Abraham in het offer zijns zoons; Vondels zedelijk gevoel komt telkens op tegen die beschouwingswijze, en onwillekeurig kiest hij zelf en dwingt den lezer met hem partij te kiezen voor

VI

de ter dood verwezen Vorsten en de beklagenswaardige vrouwen, tegen den uitvoerder van het Godsbesluit."

De litteratuurhistorische waarheid is, dat Vondel even diep en evenwichtig den „menschelijken" en den „noodlottigen" inhoud van het Schriftuurgegeven heeft doorvoeld, en dat hij de uit dat gevoel bewust gecreëerde verhoudingen en spontaan gerezen motieven, tegenover en door elkander verwerkt heeft tot een harmonieus geheel van waarlijk tragische ontroering en krachtige pracht.

Elektra en *Maagden*, twee kultuurhistorische uitersten, in één „paxken," en binnen eenige maanden daarna een oorspronkelijk „Sophocleaansch" Bijbelstuk, zooals de *Gijsbrecht* een oorspronkelijk „Vergiliaansch" Stedestuk geweest was, — welke Nederlandsche groote heeft zich meester gemaakt van het moeilijkste en groote geestelijke ruimten met wilssterke gratie beheerscht als Vondel!

C. R. de K.

OPDRACHT

DEN WELWIJZEN EN HOOGGELEERDEN HEERE
GEERAERD VOSSIUS,
PROFESSOR DER HISTORIËN,
IN DE DOORLUCHTIGE SCHOLE DER WIJD VERMAARDE KOOPSTEDE
AMSTERDAM.

DOORLUCHTIGE MAN,

Dit jammerlijke treurspel van Sauls nakomelingen bliksemt en dondert nog in de oogen en ooren der Grooten, als met eene gedurige stemme van den verwaten en ter helle gedoemden Phlegias¹⁾, brandstichter in Apollo's kerk, te Delphis,

Discite justitiam moniti, et non temnere Divos.

Leert rechtvaardigheid betrachten,
En geen Godheid te verachten.

Hoeveel waarheids aan deze Heidensche fabel zij, of niet, immers in de heilige bladen des profeten Samuëls blijkt het zoo helder, als waar het met zonnestralen beschreven, hoe Koning Saul en de zijnen, door ongehoorzaamheid, hoogmoed, wrevelmoedigheid, kerkschennis, meenedigheid en wreedheid van de koninklijke heirbane der godvruchtigheid en rechtvaardigheid afdwalende, eeuwig van kroon en scepter beroofd, rampzaliglijk omgekomen, en van den hemel gestraft zijn, zonder dat het verloop

¹⁾ *Phlegias*: de zoon van Mars, die er niet in berusten kon, dat Apollo zijn dochter had verleid, en uit wraak Apollo's tempel te Delphi in brand stak, — vergriep tegen een Godheid, dat hij moest boeten met den dood door Apollo's pijlen en met eeuwige folteringen in de onderwereld.

der jaren de misdaad verschoonde, of uitwischte.¹⁾ Het tegendeel²⁾ openbaart zich in den godvruchtigen nazaat en dapperen krijgsheld David, die, gelijk een zon, onder de verlichte koningen, geblonken heeft, wiens gedachtenis nog heden, over den ganschen aardbodem, ja in den hemel blinkt, en altijd blinken zal, en wiens zonderlinge deugden en daden niemand zonder den geest, waarmede zijn hoofd van boven gebalsemd en overgoten was, niemand zonder zijne goddelijke harp en snaren kan volprijzen. Zeker, al waar ons van dien Held niet meer als deze treurstof overgebleven, men hadde stofs genoeg, om uit dit staal alleen zijne overige groothartigheid en volmaaktheid te oordeelen: want wordt de aartsvader Abraham, om het offeren zijns eenigen zoons, zoo hoog gezet, wat plaats van eere verdient hier de Profeet en Koning David? Abrahams strijd viel eerst zonder twijfel schrikkelijk, overmits de natuurlijke band van vader en zoon zooveel sterker bindt, als die van David en zijn aangehuwd maagschap: en in dat deel laat het den eersten vrij winnen, indien men hier alleen op blijft staroogen: maar let men, hoe verdacht dit stuk David en zijn kroon kon maken bij zijne doodvijanden en lasteraars, recht of hij zelf in dit werk zocht, 't geen God, bij die gelegendheid van Gabaon, zocht, en ook beloofd hadde, namelijk: te verdelgen Sauls geslacht, dat Davids rijk kon beroeren, en Juda door Davids stoel te bevestigen, zoo dunkt mij, dat deze de ander zwarigheid, in de weegschaal van een doorzichtig oordeel, ophaalt, of ten minste betaald zet: en ik word geperst uit te roepen:

*Ulcunque ferent ea fata minores,
Vincet amor Patriae.*

't Zij dat nakomeling dit laken zal of loven,
De liefde tot het volk en vaderland sta boven.

¹⁾ Denk aan Jehova, „die de misdaden der vaderen aan de kinderen bezoekt.”

²⁾ Een equivalent van Jehova's vloek is die van Zijn zegen, duidelijk blijkend in Davids glorie, het tegendeel van het roemloos einde van Saul's huis. David verdiende — oordeelt de dichter — Jehova's verstrekkende bevoorrechting.

Hoe kort en beknopt de onfeilbare pen in 't beschrijven van dit treurstuk zij, nog drukt ze klaarlijk genoeg uit, 't geen Jesses zoon ontschuldigt¹⁾, te weten: de uiterste nood der driejarige droogte en dierte, hem pressende God raad te vragen; Gods naakte antwoord zelf, tot last van Saul en zijnen huize; Sauls meenedigheid en schijnheiligheid in 't ombrengen der bondgenooten en vreemdelingen; en de bloeddorstigheid zijner zonen in dit stuk of in andere stukken betoond; Davids bekommerringe en arbeid, om dit te ontgaan, aangeteekend in twee vragen, om de Gabaonners op andere wijze te paaien: het begenadigen van Mephiboseth en zijn zoontje Micha, om Jonathan den eed ongekwetst te houden; en ten leste 's Konings goede genegenheid, in de uitvaart van Saul, en zijn zonen en neven. Behalve dit alles zegt de moederlijke en ongelooflijke zucht van Risper, in 't bewaken der dooden, al stilzwijgende, hoedanig eenen storm zij den Koning geleverd hebbe, om hare lieve vruchten te verbidden; want men rekent, dat ze van den aanvang der Lente tot Herfstmaand, immers ongetwijfeld eenen langen tijd, dieren en vogels van de lichamen afkeerde. Overleg met eenen, hoe Michol, over hare zuster Merobs kinders als moeder staande, zich kwijten moest: ja overleg liever eens alle omstandigheden teffens: Gods antwoord; de eisch der Gabaonneren; de dierte en nood der gemeente; de maagschap van schoonvader en voorzaats bedgenoot, dochter, kinderen, kindskinderen, en nog een lid verder; de verlegenheid der Gebroederen, elk met zichzelf en om anderen; broeder om broeder; ooms om neven, en neven om oomen; vader om kind, het kind om den vader; moeders en moeien om kinders en neven, en kinders om moeders en moeien; de genoten weldaden, en gezworen eeden; Davids goedaardige gemalin, de getrouwe Michol; de gedachtenis des allergetrouwsten Jonathans, en de onnoozelheid van den ongevalligen Mephiboseth, en zijn nog onnoozeler zoontje Micha; de vervloekte wijze van sterven; het langwijlig vertrekken der uitvaart; Rispes ellendig zitten nacht en dag bij 't gerecht; de plaats des gerechts, op den berg langs de heirbaan, op de grens van Ben-

¹⁾ *ontschuldigt*: verontschuldigt; Davids doen heeft den *schijn* tegen zich en het menschelijk gevoel.

jamin en Ephraim, in Sauls vaderland, in 't gezicht van zijn hof en geboortestad, een priesterlijke en koninklijke stad, in 't aan-schijn der bondkiste, en Cherubinnen;

Sunt lacrymae rerum, et mentem mortalita tangunt.

Hier beschreit men 's werelds zaken,

Die den mensch aan 't harte raken.

Hier word ik belust, om door Rubens¹⁾ de glorie der penseelen onzer eeuwe, een heerlijk en koninklijk tafereel, als een treur-tooneel te stoffeeren. Hij valt aan 't teekenen, ordineeren, en schilderen, nocht zijn wakkere geest rust eer het werkstuk voltooid zij. David zit er zwaarmoedig op den hoogen troon. Men ziet er, door een poort in 't verschiet, de droge dorre en dorstige landouw kwijnen. Boven in 't gewelf van 't prachtige marmeren en cederen hof zwieren sommige Engelkens, die, naar de gewone zinrijkheid des allervernuftigsten schilders, elk om strijd bezig zijn, om net uit te beelden, 't geen ter zake dient. 't Een schijnt het vonnis der Gebroederen uit een half ingerold blad te vellen. Een ander geeft met een gesloten waterspuit te kennen, dat de hemel gesloten zij. Een ander beduidt met een dompige fakkel, een ander, met eenen waaier in 't aanzicht waaiende, hitte en benauwdheid. Twee andere schijnen twee stammen uit te beelden, te weten: het een, dat vroolijk van opzicht met kroon en scepter in top vliegt, Juda; het ander, dat, verbaasd en treurig van gelaat, en met den hoofde neerwaart vallende, naar de vallende kroon grijpt, Benjamin. Andere maken een ijzeren keten klaar, om der misdadigen halzen te sluiten. Een ander drukt met weegschaal en zwaard de rechtvaardigheid der straffe uit. Sauls verwezen nakomelingen staan voor den rechterstoel, en zien zeer deerlijk, overmits Benajas den lammen Mephiboseth en het kleentje Micha, op het wenken van 's Konings oogen, en wijzen des uitgestrekten scepters uit den hoop trekt; terwijl de Gabaonniers met wraakgierige en gloeiende aangezichten, aan de eene zijde op hun

¹⁾ De bewuste boventoon in Vondels Renaissance-persoonlijkheid sternde wonderlijk met dien van Rubens' kunst, en Vondel zelf zou verbaasd hebben gestaan, zoo een moderne zeventiende-eeuw-ziener hem veel Rembrandt-tieks had aangewezen in de kleur van vele zijner verzen, in de diepere tonen van zijn onder-bewustzijn.

recht dringen, en aan de andere zijde hem benauwen het misbaar en de tranen der allerbedruktste Michol; waarnevens de stok-oude weduwe, al bevende met de rechte hand op haar stoksken, en met de slinke op de rechte schouder van haar kamenier leunende, met een lachende aanschijn meldt, dat ze, van rouwe aan 't mijmeren geslagen, niet weet wat ze zegt.

*Sed nullis ille movetur
Fletibus, aut voces ullas tractabilis audit.
Fata obstant, placidasque viri Deus obstruit aureis.
Ac veluti annosam valido cum robore quercum
Alpini Boreae nunc hinc, nunc flatibus illinc
Eruere inter se certant: il stridor, et alte
Consternunt terram concusso stipite frondes.
Ipsa heret scopulis, et quantum vertice ad auras
Ætherias, tantum radice in Tartara tendit.
Haud secus, assiduis hinc atque hinc vocibus, heros
Tunditur, et magno persentit pectore curas.
Mens immota manet: lacrymae volvuntur inanes.*

Maar hij al even stijf weet nu van geen erbarmen,
Noch keert zich 't allerminste aan tranen, noch aan karmen.
't Orakel schiet er voor. God zelf verstopst althans
Het oor des anderszins gezeggelijken mans:
En eveneens gelijk op Liban 't winterweder
Bestormt den dikken stam van een bejaarden ceder
Van overal, zoodat er berg en bosch af kraakt,
En 't gieren van den boom een bed van bladen maakt:
Die al te hecht gegroeid in de aarde, schiet te wonder
Zijn takken juist zoo hoog als taaie wortels onder; —
Zoo wordt de held al staag door 't roepen hier en daar
Gesold, en hoe behard een fellen strijd gewaar;
Maar 't opzet even vast niet eens verzet door schreien.¹⁾

Een zeker Godgeleerde²⁾ laat zich dunken, dat wij, David te lang doende deizen, en hier meedoogend uitbeeldende, tegen de voegelijkheid misdoen. David, zegt hij, was al te bereid Gods bevelen te gehoorzamen, noch maakte zooveel werks van den verworpen Saul en zijne kinderen niet, om die straf zoo lang te

¹⁾ Alweer VERGILIUS: het punt van vergelijking is: de menschelijkste mensch tegenover het godsoordeel en het godsgericht.

²⁾ Voor een deel van Vondels tijdgenooten — de Calvinisten! — moest de dichter te menschelijk schijnen tegenover Jehova's onberedeneerbaar gericht.

vertrekken. Maar voor ons spreken verscheiden dichters, die Abraham, voor het opofferen van Izaäk, aldus afmalen. Voor ons spreken Davids eigen lijkkachten en tranen, over Saul en zijn zonen; de wraak over hun vervolgers; ook zijn eigen mond: „Is er nog iemand van Sauls huis overgebleven, aan wien ik barmhartigheid doe om Jonathans wil:” voor ons spreekt het begiftigen en begenadigen van Mephiboseth met al zijn vaders have, en 't onthaal aan 's Konings tafel; ook die klare woorden: „Doch de Koning spaarde Mephiboseth etc.. om des eeds wil;” ja dat meer en onwedersprekelijk is, voor ons spreekt het gebed zelf des allervolmaaktsten en gehoorzaamsten Davids, Jezus Christus, op den Olijfberg gestort: „Vader, is het niet mogelijk, dat dees kelk van Mij ga, tenzij Ik dien drinke, zoo geschiede Uw wil.” Het sterft eer met de voegelijkheid, David met barmhartigheid te bekleeden, als van alle menschelijke genegenheid te ontblooten; behoudens dat de gehoorzaamheid, ten leste de overhand behoudende, het Orakel getrouwelijk uitvoere.

Ik moet bij deze gelegenheid ter loop aanroeren¹⁾, dat luiden, van geen geringe geleerdheid en wetenschap, zich luttel met poëzye bemoeiende, bijwijlen al te nauwe en strenge keurmeesters zijn over deze kunst en niet wel begrijpen, hoe die te teer en te edel zij, om zulk een harde proef uit te staan, zonder een groot deel van hare aartigheid en luister te verliezen. Men moet haar inwilligen een voegelijk misbruik, of liever een noodige vrijheid; gelijk die in meer kunsten, zonderling in Schilderije en Muzyke vereischt wordt. De schilder, hoewel hij niet anders als een nabootser van de natuur zij, verziert nochtans dikwijls eenige bijvallende schaduw, daar ze natuur weigert, om 't ander werk beter te doen voorkomen: of maalt naakten en andere sieraden, die de historie eenen welstand bijzetten. Zoo leit het penseel ook zijn oordeel te werk in 't leggen en wel schikken der verwen, die zich best onderling verdragen. Muzikanten huwen heele aan halve tonen, en zoete aan wrange geluiden, om het gehoor met meer zoetigheids en bevalligheids te kittelen. Het gelijken der dingen tegens malkanderen is van groot vermogen,

1) Als *artiest* behandelt de geloovige Vondel het bijbelsche noodlot-geval.

en geeft de zaak, die in zichzelf dezelfde blijft, terstond een ander aanzicht. Evenwel is ons niet onbewust, dat in 't herhalen en vertoonen van geschiedenissen, beschreven met die zuivere en sneeuw witte duiveveder [getrokken als uit den vleugel der hemelsche Duive, die, aan den oever der Jordane, op dat van heilighheid stralende en gedoopte hoofd des Onbesmetten nederdaalde] een zonderlinge matigheid en saagachtige eerbiedigheid dient onderhouden; terwijl men in wereldlijke historiën, nog meer in heidensche verzieringen ruimschoots mag zeilen. Wij achten hier mede op gelet te hebben: gelijk ons zulks ook eertijds van eenen grooten Apollo, als van een Delphisch orakel, werd in de ooren gebeten.

Toen wij, belust op bijbelstof te werken, de gewijde bladen doorsnuffelden, behaagde ons, boven alle andere¹⁾, deze Historie, stof leverende (gelijk wij alreê ten deele hebben aangeroerd) tot een allervolmaaktste slag van Treurspelen, en waarin wij dorven roemen betoond te hebben, hoe het ons niet aan goeden wille, maar aan macht ontbrak, om alles naar den eisch toe te stellen en te voltooien. Wij volgden de gouden regels, die de Heer Professor in onze gedachten drukte, te weten: „*t Geen Gods boek zegt noodzakelijk, 't geen het niet zegt spaarzaam, 't geen hier tegens strijdt geenszins te zeggen*”. Evenwel nadien dolen menschelijk, leeren oneindelijk zij, verstoutten wij ons dit te onderwerpen het doorluchtig oordeel desgenen, die, op den top der geleerdheid gesteigerd, van boven met arends oogen al wat van redelijk brein begrepen kan worden nauw doorkeken heeft, en wiens Herculische en onnavolgelijke arbeid het verlangen aller leergierige geesten pijnigt, en trekt en tokkelt met de vierige hope naar die diamanten keten aller Historiën, wiens begin aan den eersten, en wiens einde aan onzen tijd vast is, en waaraan elke eeuw een kunstige schakel verstrekt. Uwe rijke schatkamer van boeken en papieren heeft, neffens andere gunstige vernuften, dezen werke geen voedsel geweigerd, maar heuschelijk bijgezet het eerste gezicht uwer kostelijke aloud-

¹⁾ Primitiever en minder klassiek was in zijn *Pascha*-berecht (blz. XXVI onzer INLEIDING) zijn *eerst* herinneren aan „een hoovaardigen, woedenden Saul, al razende en troosteloos in zijn eigen zweerd” vallend.

heden en bedenkingen op tooneelspelen en andere poëzy; gelijk wij dan in meer dingen, voorhenen bij ons uitgegeven, het gemoed niet luttel verbonden houden aan uwe beleefde geleerdheid, en geleerde zonen; en schatten deze schatrijke en vermaarde Koopstad gelukkig, overmits zij hare doorluchtige Schole op uwe en Baerles wijsheid en geleerdheid als op twee pilaren stichtende, een gewenscht huwelijk van Letter- en Koophandel of Pallas en Mercurus maakte, tot eere, nut en vermaak dezer loffelijke burgerije, en hare jeugd. Maar, Doorluchtige Man, ik hebbe, om zelf iet te scheppen en te leeren, water in zee gedragen, en geschenen den Professor te willen leeren. Vergeef toch deze vermetelheid, en dat uwe opgetogenheid zoolang beneden verlet wordt, van mij, die het zich tot geen geringe eer rekenen zal, altijd te mogen bereid staan voor

uwen E. alderverplichtsten leerling
en dienaar,

JOOST VAN DEN VONDEL.

Te Amsterdam, den 29 van
Slachtmaand 1639.

INHOUD.

Koning David, na een driejarige dierte, geboren uit gebrek van regen, God raad vragende, door de aartspriesterlijke geheimenis, Urim en Thumim; en verstaande, dat de moord van Saul en zijne afkomst, eertijds begaan onder schijn van ijver en godsdienstigheid, aan de Gabaonners, oorzaak der landplage zij; — zoekt hunne nakomelingen (een overschot der Amoreëen ten tijde van Jozua met eede in zijne beschuttinge aangenomen) te verzoenen, opdat het land wederom gezegend werde van hunlieden, die¹⁾, om Sauls gedachtenis, tot weerwraak van 't ongelijk, geheel te verdelgen, noch goud, noch zilver, noch iemand anders eischen, maar zeven mannen van zijnen bloede, om hen voor Gabaä, Sauls geboortestad, voor de Bondkist, op te hangen. De Koning, Mephiboseth, Jonathans zoon, en Micha, Mephiboseths zoontje, verschoonende, om den eed, dien hij den Vader gezworen hadde, levert den Amoreën Armori en Mephiboseth, bij Rispe, Sauls beddegenoot, geteeld, ook Michols vijf zonen, of, die zij, zoo men gelooft, voor zonen aannam, en Adriël, Barsillai's zoon, bij Merob, hare oudere zuster, won. De Gabaonners dan hingen deze zeven, of twee en vijf gebroeders, op den berg, in 't begin des garstenoeegsts. Rispe, Ajas' dochter, spreidde op de steenrots bij het gerecht, eenen zak om hier zelve 's daags de vogels, 's nachts de dieren van de doode lichamen te keeren, totdat de regen zoude vallen. De Koning, dit hoorende, besloot, dat hij, zoodra het, tot een teeken dat God verzoend was, regende, het gebeente van Saul en zijne zonen, te Jabes in Galaäd rustende, en van Bethsan eertijds ter sluik daar gebrocht, te laten halen, en te gelijk met de lichamen der gehangenen te Zela, onder Benjamins stamme, in 't graf des

1) Versta: die *echter en zijns* (Davids) *ondanks*.

oudgrootvaders Kis, te begraven. Dit is getrokken uit Samuels tweede ²⁾, en Josephus' zevende boek der Joodsche alouheden.

Het tooneel is te Gabaä. De Rei bestaat uit Priesteren. Het Treurspel begint effen voor en eindigt met den dag.

2) Vondel heeft een andere schrijfwijze der eigennamen dan de Staten-bijbel, omdat zijn bijbel een andere was.

PERSONAGIEN.

ABJATHAR, Aartspriester.

REI VAN PRIESTEREN.

DAVID, de Koning.

LEVIETEN.

GABAONNERS.

BENAJAS, Overste der hofbenden.

RISPE, Sauls en Abners weduwe.

MICHOL, de Koningin.

DE GEBROEDERS.

MEPHIBOSETH, Jonathans zoon.

HET EERSTE BEDRIJF

ABJATHAR. REI VAN PRIESTEREN.

ABJATHAR:

- De wakkre haan heeft lang den huisman opgekraaid.
De starren aan de lucht zijn bleek en dun gezaaid,
En voor de morgenstarre en hare komst geweken.
Het licht genaakt allengs, en werkt door te breken.
5 Een ongezonde damp benevelt als het plagh,
Het Oosten, 't welk ons dreigt met eenen bangen dag,
Die 't landschap roosten kooft met gloeiende gareelen.
Ik heb gerucht gehoord van muilen en karreelen,
En mannen, onder aan den berg, in 't naaste dal.
10 Dat's mij een wisse bo, de Koning is er al,
Die gisten schreef, dat hij, voor zon en haar geboorte,
Hier zelf te Gabaä zou wezen aan de poorte.
't Is tijd en meer dan tijd, dat wij hem tegens gaan,
Om in den dieren tijd iet noodigs voor te slaan.
15 De heirbaan valt te lang. Dit voetpad loopt veel nader.

REI VAN PRIESTEREN:

De Aartspriester stijgt' beneên. Wij volgen allegader.

DAVID. LEVIETEN.

DAVID:

- Daar rijst de zon, gevlokt met bloed in 't aangezicht,
En komt met hatelijk en ongezegend licht
Den jammerlijken staat der omgelegene plekken
20 En haar gelegenheid al wederom ontdekken.
Wij zullen voort te voet gaan klimmen met de zon.
Levieten, die mij volgt van Sion, Gabaon,

7 *gareelen*: n. l. waarin de paarden gespannen zijn van den Zonnegod, van den Dag; vgl. „bevende assen” in V.'s KRUISBERG.

20 *gelegenheid*: synoniem van „staat” in vs. 19.

- En Nobe, en andre steên; koomt, geeft u aan mijn zijen.
 Zoo moet ons deze reis, een Godsreis, wel gedijen.
 25 Zoo geeft de Almachtige ons eene uitkomst in der nood.
 Zoo open God alweêr Zijn vaderlijken schoot,
 Gelijk Hij is gewoon, voor zijn verlegen knechten;
 Opdat ze Hem een kroon van dankbre galmen vlechten.
 Mij leit een zwarigheid, mij leit wat op de leên.
 30 Mijn hoop ziet licht te moet, maar door een nevel heen.
 Hij, die den hemel veegt, en 't onweêr doet bedaren,
 Wil in mijn mistig brein het weder op doen klaren.

LEVIETEN:

- Wie daalt er van den berg, gelijk een nieuwe star,
 Die ondergaat? Dit schijnt de Aartspriester Abjathar,
 35 En Arons dubbele rij met witte linnen rokken.
 Hij koomt, gelijk een god, alleen vooraan getrokken,
 Op 't allerstatelijkste, en schittert met den gloed
 Van borstgesteente en riem en tulband ons te moet.
 Mij dunkt, ik hoor alree, terwijl hij aankoomt pralen,
 40 Den galm van zijn gewaad, gezoomd als met cymbalen,
 En zie, hoe 't voorhoofd straalt van schrift, waaruit ik raam
 En spel Gods majesteit en aangebeden naam.

DAVID:

- Hij koom' met zegen aan, in dees vervloekte tijden,
 En jaag roô wangen aan die Sions heil benijden.
 45 Getrouwe God, gij weet, ik koom in dit gewest
 Alleen ten dienst uws volks en om 't gemeene best;
 Verleen me, dat dit strekke uw majesteit ter eere,
 En ik niet ongetroost van dezen heuvel keere.
 De blinden zoeken heul aan ijdele wichlerij,
 50 Uit starren, vogelvlucht of andre razernij
 Van spook, of ingewand, en vezelen van dieren,
 En al wat ongeloof met logens kan versieren.
 Wij zoeken troost aan u, die 't al zijn voedsel geeft,

27 *verlegen*: in verlegenheid zittende.

32 *Wil*: wille.

34 *ondergaat*: wijst op het afstijgen van den berg.

39—40 Vgl. ALBERT VERWEIJ's *Inleiding*, blz. 138.

En op de vleugelen der Cherubinnen zweeft;
55 Dies laat dit opzet u gevallen en behagen,
En begunadig ons, nu wij u komen vragen.

ABJATHAR. REI VAN PRIESTEREN. DAVID.

ABJATHAR:

De stam van Juda bloeie in David zonder end.

REI:

De stam van Jesse groeie in David ongeschend.

ABJATHAR:

Dat hem noch donderslag, noch hagelbuie treffe.

REI:

60 Dat hij zijn kruin en kroon tot aan den hemel heffe.

DAVID:

Gij, priesterlijke schaar, die van Gods ijver blaakt,
En hier voor 't heiligdom, de gouden Bondkist, waakt,
De hemel zegene u voor dezen morgenzegen.

God zegen' dees landouw met eenen verschen regen,

65 En spreie een vruchtbren dauw op dorpen en op steên.

Hoe koomt ge zoo bedrukt gestegen naar beneên?

En waarom biggelen de tranen langs uw wangen?

Wel Arons zonen, hoe? hoe laat ge 't hoofd dus hangen,

Verzwarende den last, dien gij alleen niet draagt?

70 Of drukt u weêr wat nieuws? Laat hooren wat gij klaagt.

ABJATHAR:

De nood, gezalfde Vorst, beschermmer der gemeente,

De dierte en hongersnood in 't rammelend gebeente

Van 't magere, uitgeteerde en kwijnende Israël,

Een schim, een geest gelijk, en enkel been en vel.

75 Dit jammer heeft geduurd drie jaren na malkanderen.

De droogte duurt, de lucht weet nog van geen veranderen.

De huisman ploegt vergeefs, al de akkers leggen woest.

De zaaitijd, onbeloond van een ondankbren oegst,

Schreit deerlijk, jaar op jaar, den hemel aan; dien 't manen

63 *morgenzegen*: morgengroet met zegenwensch.

70 *wat nieuws*: een nieuwe last.

- 80 Van menschen en van vee, en 't zuchten, en de tranen
Van den gespleten grond, en dorstig loof en gras
Gelekt, niet meer vermurwt, alsof hij koper was.
De rups en sprinkhaan eet het bloeisel met de knoppen,
En plondert al 't gewas. Van de allersteilste toppen
85 Der bergen tot het diepst der dellingen, al 't land
Leit van den Zuidenwind of gloende zon verbrand.
De korenmaaiers zien verroesten hunne zeissen.
De burger, als hij kooft den landman garven eischen,
Of olie, of olijf, of vijg, of druif, of wijn,
90 Of dadel, of granaat, — verneemt in welk een schijn
De onvruchtbre wijnberg staat: hoe de akker hem bejegt,
En aanziet zoo bedrukt. Dan keert hij ongezegend
Met leege handen thuis, en krypt, verkrypt van rouw,
Zijn hartewee, uit zorg voor zijn bekreten vrouw
95 En arme kinderen: de een ouder, de ander jonger,
Hem schreeuwende te moet, geperst van bittren honger,
Als jonge zwaluwen, die schier verstikt, helaas!
Aanhijgen 't moede paar, dat thuis komt zonder aas.
De nood staat op den top en 't uiterste gesteigerd.
100 Wij storten te gelijk zoo gij handreiking weigert,
En niet in Kanaän een tweede Joseph strekt.
Gij hebt met uwen schild zoo menigmaal bedekt
De Vaders, die om troost voor 't heiligdom verschijnen.
Gij hebt het Rijk beschut voor wreede Philistijnen,
105 En Gods geslacht verlost; 't welk God hierover roemt,
En David, onder Hem, der stammen heiland noemt:
Maar al uw dapperheid en eere gaat verloren,
't En zij gij 't leven stut met water en met koren;
Want 't is vergeefs beschermd zijn volk en onderdaan,
110 Indien men hen van dorst en honger laat vergaan,
En ruimt Gods vijanden, rechtvaardig uitgedreven,
Dees Rijken in, die God zijn erven had gegeven.

80 Van: door.

90 *schijn*: uiterlijk, gedaante; *in welk een schijn . . . staat* = hoe . . . er uitziet.

101 *een tweede Joseph strekt*: David moet strekken t o t een tweeden Joseph.

DAVID:

- Aartspriester, ijveraar voor de eer van Abrams God,
 Die u verheerlijkt heeft met zoo een heerlijk lot;
- 115 Wat klaagt ge mij in 't lang der stammen nood en smarte?
 Ik weet dit al te wel. Ik trek dit meest ter harte.
 Dees zwaarigheid raakt mij en mijnen scepter meest.
 'k Heb Moab, Amelek noch Ammons zwaard gevreesd,
 Maar wel dit scherpe zwaard des hongers: Wie kan 't
 (vluchten?)
- 120 Wie God ontvliên? Ik breng de dagen door met zuchten,
 De nachten zonder slaap, uit zorg voor 't algemeen,
 En zocht met offerande en vasten en gebeên
 En tranen menigmaal het heil der dorre landen:
 Maar de Allerhoogste slaat beloften, offeranden
- 125 En gaven in den wind. Gij zelfs kunt tuigen, hoe
 Ik ijverde voor 't volk, en wenschte, dat Gods roe
 Den herder strafte, in steê van deze onnoozle schapen.
 Nu 't anders niet mag zijn, is 't best, dat elk zich wapen
 Met nederig geduld, gelijk de Aartsvaders deên,
- 130 Die elk, geperst als wij, met dezen vijand streên.
 Ik ben een sterflijk mensch, geen God, die 't gras laat
 (groeien,
 En 't aardrijk op zijn tijd met regen kan besproeien.
 Die 't stomme vee voeragie en raven aas bestelt
 In 't weezenest, heeft weêr en wind in zijn geweld.
- 135 Die Vader mag somwijl zijn kinderen beproeven,
 En weigeren een poos, 't geen zij tot nooddruft hoeven,
 Hem is 't bewust waarom: doch eer het wordt te spâ,
 Daalt Hij van boven neêr met hemelsche genâ,
 Opdat die met meer smaaks in 't uiterst werd genoten.
- 140 Zoo snoeit de hovenier zijne al te dartle loten,
 Opdat de wijngaard zelf met eene milder rank
 Hem in de druivensneê voor zijnen arbeid dank'.

121 't algemeen: synoniem van *gemeente* (vs. 71) en *gemeene best* (vs. 46).

134 In 't weezenest: nl. van jonge raven.

136 hoeven: behoeven.

142 in de druivensnee: bij het snijden der druiven.

't Geen nadeel schijnt in 't oog van een beneveld oordeel,
 Gedijt tot vruchtbaarheid, en wenschelijker voordeel;
 145 Dies laat ons, onder 't juk van luttel tegenspoed,
 Niet morren, om de hoop op een veel grooter goed.

ABJATHAR:

De ervaren arts beklagt alleen niet 't kranke bedde,
 Maar zoekt de bron van 't kwaad, opdat hij 't heele en redde.
 Wat hindert ons, dat wij met God te rade gaan?

DAVID:

150 Dit 's de oorzaak van mijn komst. Men ving nooit beter aan.
 Ik volg u zij aan zij, daar gij mij heen zult leien.

ABJATHAR:

Gij, priesters, volgt ons spoor met stichtelijke reien.

REI VAN PRIESTEREN:

ZANG.

Toen 't ongehoorzaam zaad van Kis,
 Begaan, om de uitkomst van den slag
 155 Nu voor de hand te weten,
 Door droom noch borstgeheimenis
 In Gods geheimenissen zag,
 Noch licht kreeg bij Profeten, —
 Zocht hij zijn troost aan tooverspel,
 160 En vraagde te Endor aan den geest
 Wat hem zijn hoop beroofde.
 In 't end verrees er Samuël,
 Die hem, nu deizende en bedeesd,
 Een dageraad beloofde.
 165 't Was Samuël, of 't werd geloofd,
 Om 't zijden kleed en 't grijze hoofd.

153 *Kis*: de vader van Saul.

154 *Begaan*: bezorgd, er op uit.

155 *voor de hand*: vooruit.

156 *borstgeheimenis*: „de Aartspriesterlijke geheimenis Urim en Thumim” van den eersten zin v. d. „Inhoud,” nl. de borstlap van den Hoogepriester.

163 *hem*: Saul.

TEGENZANG.

- „Wat steurt ge mijn gerusten slaap,
 En roept mij uit het nare graf,
 O Vorst, van God geslagen?
 170 Gij spaarde koe, en ram, en schaap,
 En Agags hoofd, gedoemd ter straf,
 En zult er straf om dragen.
 Ik zie den purpren rok gescheurd,
 En David op den troon gesteld.
 175 Gij zelf met uwe zonen
 Geveld, gestroopt, beschimpt, gesleurd,
 Daar 't heir bedekt het rookend veld,
 Zult morgen bij ons wonen.”
 Zoo sprak de geest, en nam de wijk.
 180 De Vorst was 's andren daags een lijk.

TOEZANG.

- Doch Jesse's uitgelezen spruit,
 Begaan om de uitkomst van zijn lot,
 Na drie verlegen jaren,
 Ziet naar gespook noch wichlaar uit.
 185 Maar zoekt godvruchtig raad bij God,
 Die de oorzaak kan verklaren,
 Waarom dees dierte Jakob praamt.
 Wie God betrouwt, zit niet beschaamd.

173 Versta: ik zie u als koning verworpen.

181 *Jesse's uitgelezen spruit*: David.

153—188 Let op de *vondst* van dezen rei, die Davids en Sauls raadvragen zóó ongezocht en treffend vergelijkt op het oogenblik, dat Jehova's uitspraak Saul's nakomelingen ten dood gaat eischen van David.

HET TWEEDE BEDRIJF

REI VAN PRIESTEREN. GABAONNERS.

REI:

Gij, Gabaonniers! kwaamt nooit zoo van pas als nu,
190 Op 't Koninklijk ontbod. De Koning wacht naar u.

GABAONNERS:

Wat antwoord heeft de Vorst op zijn verzoek gekregen?

REI:

't Waar kunst dit juist te raân, deze antwoord wordt ver-

GABAONNERS: (zwegen.

Is 't een geheimenis, die niemand rieken mag?

REI:

Het zij dan wat het wil, 't is anders als het plagh.

GABAONNERS:

195 De omstandigheid heeft dik 't verborgen aangewezen.

REI:

Der heeren boeken zijn te donker om te lezen.

GABAONNERS:

Zoo vragen wij vergeefs naar uitkomst en bescheed?

REI:

Met recht vergeefs. Waarom? Gij vraagt meer als men weet.

GABAONNERS:

Zoo kan men uit uw mond geen wisse tijding krijgen?

REI:

200 Al wat verborgen is, dat moet men wel verzwijgen.

GABAONNERS:

Zoo meldt ons nu alleen hetgeen u zij bekend.

REI:

Zoo 't spreken veilig zij?

195 Versta: men heeft soms duiding genoeg aan teekenen en omstandigheden, waarmee iets geheims gepaard gaat.

GABAONNERS: Hier is geen mensch ontrent.

REI:

- De Aartspriester met den Vorst trad met versaagde zinnen,
Daar in 't Levietsch gewelf ons gouden Cherubinnen
205 Met heldre vleugelen de Bondskist met haar schat,
Als steenen tafelen, het manne in 't gulden vat,
Aärons mandelstaf en Mozes' wetboek dekten,
Of den genadetroon, waarover zij zich strekten.
De Aartspriester stond en bad. De Koning volgde hem.
210 De wedergalm verried des bidders schelle stem:
„Onzichtbre zon, die straalt van aller heemlen hemelen
In de aardsche duisternis, waarin de aardwormen wemelen
En kruipen in het stof, waarvan zij zijn gemaakt
Zoo bros, dat alles smelt wat al te stout genaakt
215 Uw onbegrijpelijk, onendig, eeuwig wezen
En Godheid, waarvoor zelfs de zeven Englen vreezen
En tsidderen, daar zij, gebogen en bereid,
Gehoorzamen den last der oppermajesteit:
Uw huisvriend Mozes dorst zich nauwelijks vertrouwen
220 Uw Godheid met een blik van achter eens te aanschouwen;
En wij, vermetelen, zoo menigmaal besmet
Door 't overtreên van 't perk der donderende wet,
Bestaan uw voetschabel en zetel nog te naderen,
Daar gij u zetten woudt, tot troost en heil der Vaderen,
225 En strekken hun in nood een vaste toeverlaat:
Wij, radeloozen, gaan, o God, bij u om raad,
En smeeken, nu bijkans uit onzen aâm gekreten,
Door 't smarten uwer roede, op Israels rug gesleten:
Erbarm u over 't volk. Gedenk aan 't oud verbond,
230 Beëdigd hoog en dier met onvervalschten mond,
En lei ons tot die wel, waaruit dees droogten vloeien;

205 *Bondskist*: de Ark des Verbonds.

207 *Aarons mandelstaf*: denk aan NUMERI XVII, 8: „... en zie, Aärons staf, voor het huis van Levi, bloeide; want hij bracht bloeisel voort, en bloesemde bloesem en droeg amandelen.”

215 *onendig* = zonder einde; *eeuwig* = zonder begin en zonder einde.

222 *donderende wet*: een herinnering aan Jehova's wetgeving op Sinai aan Mozes en de geschiedenis der steenen tafelen.

Opdat men de aders stoppe, en de akkers weer aan 't bloeien,
 Wij u, al zingende, gaan offren de eerste vrucht,
 En met een dankbren reuk berooken al de lucht."

GABAOINNERS:

235 Zoo worstelt men met God. Dat bidden doet mij hopen.
 De kopren hemel dreunt. Zijn sloten springen open.

REI:

'k Verzek'er 't u. Mij docht, ik hoorde een groot gedruisch,
 Gelijk een storremwind, waarvan het gansche huis
 En de aarde en wat er was beweegde en loeide en brulde.
 240 Na 't onweer daalde een wolk, die al het huiskoor vulde,
 En zwanger van een gloed in 't ende aan 't baren kwam.
 Dat zette zich, gelijk drie kringen, ééne vlam,
 Op beï de vleugelen der Cherubinnen neder,
 Die kaatsten vast dien glans en weerglans heen en weder.
 245 De Aartspriester, tsidderende, ontving in 't aangezicht
 En schittrend borstjuweel het weerlicht van Gods licht.
 Hij zag er 't schoon gesteente en zijne letters zwellen
 Van helderheid, en kon hier uit 't Orakel spellen.
 Dit's al wat hij ons meldde, in 't uitgaan van het koor,
 250 Maar hiel Gods raad bij zich. De Koning ging vast voor.
 Wij letten op 't gebaar, om iet hier uit te ramen.

GABAOINNERS:

Hoe droegen zich die beide', als zij te voorschijn kwamen?

REI:

De Vorst der Priestren scheen nu ruim zoo welgemoed,
 De Koning heel verbaasd. Het zij dan dat het doet
 255 Gods antwoord, of 't ontzag der Godheid, daar verschenen;
 Hoe 't zij of niet, men heeft hem deerlijk hooren stenen.
 Zij gingen beiden, schuw van ons, aan de eene zij
 Bewandlen, heen en weer, de lange galerij,
 En hielden somtijds stand, in 't midden van hun rede,
 260 Een ieder om het drokst. Mij docht: de Aartspriester dede
 Zijn uiterste, om den Vorst te ontvouwen 's hemels zin,

250 bij zich: voor zich.

254 verbaasd: ontsteld.

En stampte 't hem al vast met duim en vingren in.
 De Koning schudde 't hoofd, als oneens met malkanderen.
 Hoe dikwijls wenschte ik wel in marmer te veranderen,
 265 Of stom, als een pilaar, bij dit gesprek te staan:
 Want hoe het zij, daar is wat wichtigs omgegaan.
 De Aartspriester wenkte in 't end. De Koning scheen te
 (schromen.
 „Gaaf,” sprak hij, „ziet eens of ons Gabaonniers komen.”
 Daar is de Koning zelf. Daar kooft hij. Ik ga heen.
 270 Hij ziet naar u. Ik ga. Nu spreekt hem zelf alleen.

DAVID. GABAONNERS.

DAVID:

Gods gramschap houdt tot nog den hemel dicht gesloten,
 Om Sauls moordgeslacht en 't bloed van hem vergoten
 Te Gabaon. Zoo luidt 't Orakel in Gods spraak.
 Dat lang vergoten bloed klaagt nog en schreit om wraak.
 275 Nu wenschte ik, dat we die, waar 't mogelijk, verzoetten,
 En vraag u, wat gij eischt, om 't gruwelstuk te boeten,
 't Welk Saul heeft begaan aan 't Gabaonsch geslacht;
 Wat eischt ge tot een zoen, opdat, uw hart verzacht,
 Gij 's hemels erfdeel gunt een ongeveinsden zegen,
 280 En God al 't land verkwikk' met een gewenschten regen?

GABAONNERS:

O Rechter van de goën, die niemands recht verkort,
 Maar recht spreekt daar omhoog, als 't hier geweigerd
 (wordt;
 Die niet verblind door haat, noch omgekocht door giften,
 Als aardsche rechters hier, eenzijdig gaat in 't schiften;
 285 Noch, na vier eeuwen tijds, het schenden van den eed
 En 't schendig ongelijk des vreemdelings vergeet;
 Wij danken u, o God! gij geeft ons stof te zingen.
 Dat gij de vierschaar spant, tot troost der vreemdelingen.

278 uw hart verzacht = een absolute naamval: „uw hart verzacht zijnde,
 = wanneer uw hart verzacht is.”

279 's hemels erfdeel: het Israelietische volk.

284 eenzijdig = partijdig.

DAVID:

Laat hooren wat gij eischt, tot boete van die schuld.

GABAONNERS

290 De Koning hoore ons klacht, en neem zoo lang geduld.

DAVID:

Ik zal u, klaagt vrijuit, niet weigeren te hooren.

GABAONNERS:

Zoo ras te Gabaon onze' oudren kwam ter ooren,
Hoe Jozua Gods heir voerde over ons Jordaen,
Die als een glazen muur bleef voor de Bondkist staan;

295 Hoe 't fiere Jericho, met zijne onwinbre wallen,
Verschrikt van 't veldgeschrei, zoo plotseling gevallen,
De stad van Ai in de asch, de koning met de koord
Geworgd, in 't gloeiend puin der omgeplofte poort
Gestopt lag, en al 't land en de aangegrensde heeren

300 Zich wapenden om strijd, om dit geweld te keeren; —
Toen vonden in der ijl onze ouders dezen vond,
Tot noodweer voor den slag, die hun te vreezen stond:
Zij laadden ezelen met halfgescheurde pakken,
Verschimmeld meel, en wijn in oude leeren zakken;

305 De boden achter hen, met teenen door den schoen,
En kleedren dicht gelapt, om argwaan te verhoên,
Ontmoetten zoo Gods held, en zochten hem te zoenen,
Daar hij te Gilgal lag, met al zijn paveljoenen.

„Doorluchtste,” spraken zij, „die Mozes' ambt bewaart,
310 Wij vallen u te voet, wij kussen 't grimmig zwaard,
Van de allersterkste hand u in de vuist gegeven,
Tot schrik der koningen, die voor uw aantocht beven.
Wij weten van den Nijl, en van het roode meer,
En Sihon, lang gestort in 't zegenrijk geweer,

315 En komen u van verre ontmoeten, als uw slaven.
Wij bidden u, versma toch niet dees slechte gaven,

301 Toen vonden dezen vond: een zeer gelukkige herhaling, waarmee de Gabaonners nog snoeven op de vindingrijkheid hunner voorvaderen.

307 zoenen: verzoenen.

308 paveljoenen: tenten.

314 Versta: en van het in uw gezegende macht gevallen Sihon.

- Verzuurden drank, en kost, beschimmeld, en gesleurd.
 De langkheid van de reis heeft zak en pak gescheurd.
 Aanvaard ons in 't verbond, en wil ons niet verstooten."
- 320 Men zwoer hierop. Men nam hen aan voor bondgenooten.
 En of dit stuk terstond wel klaar kwam aan den dag,
 Nog dorst Gods held dien eed niet breken, uit ontzag
 En vreeze, dat dit leed en ongeval mocht baren;
 Maar doemde hen alleen ten dienst van Gods autaren.
- 325 't Gerucht nog nauwelijks geloopt en verspreid,
 Ons koningsstad, van vijf gekroonden hard beleid,
 Zocht hulp bij Jozua, die hun op 't lijf gekomen
 Verjoeg, en ving dees vijf, en hing ze aan zooveel
 (boomen,
 Na eenen zwaren slag, toen God dien hagel zond,
- 330 En 't licht van zon en maan een dagreis stille stond.
 Zij poogden sedert zich gewilliglijk te kwijten,
 Gehoorzaam volk en Vorst, gediensig den Levyten,
 En droegen water aan en kloofden offerhout;
 Totdat de scepter werd, ter kwader uur, vertrouwd
- 335 Den dollen zoon van Kis, die godloos en verwaten
 Hen overgaf ten buit zijn woedenden soldaten,
 En Doëg, wiens geweer nog rookte van dien moord
 Der priestren en van Nobe, erbarmelijk verstoord,
 Alleen om luttel spijs, en 't reuzenzwaard, gegeven
- 340 Zijn eigen dochters troost, tot redding van zijn leven.
 Dit had nog schijn, maar laas! wat lei men ons te last?
 De Gabaonners zijn aan Levi's kindren vast.
 Zoo heer, zoo knecht. Eén aard. Alle eenerlei gezellen,
 Die 's Konings vijand spijs en wapenen bestellen.
- 345 Wie draagt het overschot der Heidenen ontzag?
 O dag, dien Gabaon met recht vervloeken mag!
 Als 't moordgetij verjaart, zoo menig jaar verstreken,
 Dan zoudt ge, o Vorst, ons hart van hartewee zien breken:
 Hoe elk zijn kleeders scheurt en God ter vierschaar daagt

325 Absolute constructie; versta: Toen . . . geloopt had en verspreid was.

326 *hard beleid*: sterk belegerd.

349 *God ter vierschaar daagt*: Gods wraakgericht afbidt.

- 350 Op der vooroudren graf; zoodat al 't landschap waagt,
 En alle vier ons steên, en heuvels, klippen, kuilen
 Met naren wedergalm nabauwen op dit huilen
 En kermen en misbaar, dat ziel en lichaam krenkt.
 Geloofd zij 't hemelsch Recht, 'twelk 'tonrecht dus gedenkt.
 355 Och, och, dit hartewee zal 't hart nog overstulpen.

DAVIDt

Mijn kinders, zijt ge dan met 's lands bederf behulpen,
 Dat gij den hemel dus met bittere tranen tergt,
 En haalt dit slechte volk, dat noodig dient gebergd,
 Meer plagen op den hals, en spant Gods boog nog stijver.

GABAEONNERS:

- 360 Dat schelmstuk dorst hij nog verbloemen met Gods ijver,
 Voor Juda, Israël, en wat men wijders zoekt.
 Het waren Amoreên, in Mozes' wet vervloekt.
 Zij hadden Jozua met schalkheid onderkropen.
 Men mocht niet slechts, men most dien band des eeds
 ontknoopen,
 365 Of houwen door en door met Gods gerechte kling.
 Het was een zaak, daar Gods en 's vorsten kroon aan hing.
 Zoo stortte men ons bloed. Zoo viel men in ons have.
 Zoo trappelden ze op 't hart den onderdrukten slave.
 Kariathiarim, Kaphira, Beëroth,

- 370 En Gabaon, schept moed: uw moordklacht klimt voor God.

DAVID:

Waardeert het ongelijk en uw geleden schade,
 Doch zulks, dat gij die straf nog mengelt met genade.
 Bespreekt u onderling. Gaat ginder aan een zij.
 Och Saul, Saul, hoe veel kwaads berokkent gij!

- 375 Hoe heeft dit bloed zoo lang op uwen kop gedropen!
 Al kooft de wraak ter sluik en sluipende aangekropen,
 Zij kooft in 't end gewis, om hoofdsom en verloop
 Al teffens. Wat tiran had ooit aan moordkost koop?

350 *waagt*: gewaagt.

358 *slechte*: arme.

371 *Waardeert*: Eischt vergelding voor; *ongelijk*: onrecht.

377 *verloop*: interest.

Hoe wrokt dit op uw graf, na 't rotten van 't gebeente!
380 Al wat de vorst verbeurt, betaalt de goê gemeente.

GABAONNERS:

Wij hebben ons beraan.

DAVID: Wat eischt ge tot een zoen?

GABAONNERS:

't En is, o Vorst, om goud noch zilver niet te doen.

Dit's bloed- en halskrakeel. Sta vast, het kost hier koppen.

Dees bloedwel is met goud, noch zilver niet te stoppen.

DAVID.

385 Ik zal van mijnen troon afstijgen tot gebeên

Voor 't uitgemergeld volk. Wat heeft dit niet geleên

Drie jaren achtereen? Wat hebt gij 't niet zien knagen?

Wat onspijs heeft het niet al rauw in 't lijf geslagen?

De kaken vallen in. 't Geraamte steekt door 't vel.

390 Erbarmt u over 't flauwe en kwijnende Israël,

Noch tapt, ai tapt niet af van hun, die nauwlijks leven,

Dit luttel bloed, dat nog in de adren is gebleven.

GABAONNERS:

Het volk beklaag' zich niet; 't was met dien moord verkuist,

En loegh om ons bederf en schennis in zijn vuist;

395 Nog willen wij dees straf besnoeien en besnijden.

Geen mensch in Israël zal om dees bloedschuld lijden,

Maar Sauls godloos huis en zijn vervloekt geslacht.

DAVID:

Ik hoopte of u zijn val een weinig had verzacht,

Die zulks is, dat ze wel dees strafheid hoort te minderen.

400 Verhaalt ge 's vaders schuld aan kindren en kindskinderen?

GABAONNERS:

Aan kinderen en kroost, den vader heel gelijk,

Handhavers van dit stuk, aan pesten in uw Rijk.

DAVID:

Hoe wasch ik dan best af dees schandelijke smette?

GABAONNERS:

Wij willen 't hoofd, 't welk ons vermorzelde en verplette

393 't was met dien moord verkuist: 't was er mooi, blij mee.

- 405 Al te onrechtvaardiglijk, zoo kneuzen, dat er niet
 Van dezen boom, ja, tak noch wortel overschiet,
 En 't Rijk van Saul vraag (indien ze nog gelooven,
 Dat hij er eertijds was): waar Saul zij gestoven.
 Wij willen Sauls asch gaan ziften, 't fijn en 't grof,
 410 En lachen, als de wind nog guichelt met zijn stof.
 De Koning levere ons nu daadlijk zeven gasten,
 Zijn zonen, dat we hen, geworgd, aan zoo veel basten,
 In Sauls vaderland, voor Gabaä, eer 't licht
 Nog daal, voor 't heiligdom, en in Gods aangezicht,
 415 De Bondkist, in de lucht, ten toon voor ieder hangen.
 Zoo paait men God en ons. Zoo gaat het Recht zijn gangen.

DAVID:

- Vertrekt een poos en denkt uw eisch een luttel na,
 Terwijl ik mij hierop met Abjathar berä.
 Hij koomt van pas. Ziet toe. Weest niet te straf in 't wreken,
 420 Noch wet geen mes, waarmeê gij namaals wordt doorsteken.
 De lust van wraak is kort, al is die, zoo ze zou;
 En heete wraak gaat staag verzeld met naberouw.

ABJATHAR, DAVID, BENAJAS.

ABJATHAR:

Mijn Vorst, hoe luidt den eisch?

DAVID:

Aleens gelijk gij 't spelde.

ABJATHAR:

- Ik wist wel, dat dit bloed hun bij den krop opwelde,
 425 En zij een open wonde in hunnen boezem voên.
 Gij moet al 't overschot van Sauls huis verdoen.

DAVID:

Die stam is lang verdord, nu kwijnen luttel telgen.

ABJATHAR:

Die moet ge met één slag voort knotten en verdelgen.

407 *En 't Rijk van Saul:* Israël zelf.

410 *guichelt:* speelt.

412 *bast:* strop, vervaardigd nl. van boombast.

417 *Vertrekt:* trekt u terug.

420 *doorsteken* = verleden deelwoord.

421 *zoo ze zou:* naar wensch.

DAVID:

Verdelgen met één slag? Dat vonnis luidt te straf.

430 O edel bloed, hoe wasch ik hier mijn handen af?

ABJATHAR:

De uitvoerder van het recht mag 't recht niet wederspreken,
Maar voer het vonnis uit, zoo vlak als 't leit gestreken.

DAVID:

Zoo blindeling, of hij dit vatten kan of niet?

ABJATHAR:

Ja blindeling, daar God zelf oordeelt en gebiedt.

DAVID:

435 God heeft dit niet geboôn, noch zulk een eisch geprezen.

ABJATHAR:

God zelf heeft u de bron der landplage aangewezen,
Om 't eeuwig klagend bloed te paaïen met dit bloed.
Zij eischen redelijk. 't Is Saul, die 't ons doet.

DAVID:

Toen ik eens Saul zelf, mijn vijand, die, in klippen,

440 Woestijne en wildernis mij najoeg, bij de slippen
Hadde in een hol gevat, en werd geperst zoo stijf; —
Begon mij 't hart van schrik te kloppen in mijn lijf.
Ik deisde een poos, en sprak in 't end, tot 's mans ver-
schooning:

„'t Zij verre, dat ik mij aan Gods gezalften Koning

445 Vergrijpe, uit bittre wrake, en zoo mijn handen schenn'.”
Ik stiet mijn volk terug, en brocht hem tot beken.
Ook in den wagenburg, van 's vijands leven zeker,
Verschoonde ik hem, vernoegd met 's Konings spiets en beker.
'k Beweende zelf zijn dood, gelijk mijn eigen ziel,

450 Toen hij op Gilboa, op zijn drie zonen, viel.
Ik ijverde van wraak, na Sauls nederlagen,
Versloeg hem, die de hand hadde aan den vorst geslagen,
En strafte twee verraars, tot wraak van Isboseth.
Zoo luttel heeft mijn hand zich door dit bloed besmet.

441 en werd geperst zoo stijf: door zelfstrijd namelijk.

446 beken: bekentenis.

447 wagenburg: zie I SAM. XXVI, 5.

455 Zal ik nu 't overschot met koelen bloede smoren?

BENAJAS:

't Is beter zes of acht dan duizenden verloren.

DAVID:

Rampzalig huis, wat leedt gij niet al ongevals?

BENAJAS:

Zie toe, zie toe, eer gij 't volk krijgt aan den hals.

DAVID:

Het volk is niet zoo dom, of 't zal naar reden hooren.

BENAJAS:

460 Wanneer 't van honger raast? De buik en heeft geen ooren.

DAVID:

Dit stuk luidt hatelijk en maakt mijn kroon verdacht.

BENAJAS:

Om een verworpen huis?

DAVID:

Een koninklijk geslacht.

ABJATHAR:

Weerspannig tegens God?

DAVID:

Die macht heeft zelf te straffen.

ABJATHAR:

God vordert dit van u. God heeft met u te schaffen.

DAVID:

465 Zal ik bestaan een stuk, daar Benjamin om treur'?

ABJATHAR:

Heel Israël om juiche, en Juda 't hoofd opbeur'.

DAVID:

O Benjamin, hoe noô zou ik uw stam verneêren.

ABJATHAR:

De staf komt Juda toe, die zal en moet regeeren.

DAVID:

Regeeren op een troon, gesticht op 's anders graf?

ABJATHAR:

470 God zet den eenen op, en rukt den andren af.

DAVID:

Die opkooft denk', hoe licht hij met het rad kan dalen.

ABJATHAR:

Geen tijd kan Juda's rijk en heerschappij bepalen.

DAVID:

Genade en zedigheid bevestig' 't nieuwe rijk.

BENAJAS:

Een onderdrukte stam vergeet geen ongelijk.

DAVID:

475 Wie zich vergrijpt, zal dan met recht zijn misdaad boeten.

BENAJAS:

Dat altijd wrokkend huis zal heimlijk leggen wroeten.

DAVID:

Zoo heimlijk niet, het berst of hier of ginder uit.

BENAJAS:

Een ingeborsten zee wordt nimmermeer gestuit.

DAVID:

Men heeft dat bloed gestuit, toen 't machtig aan kwam

ABJATHAR: (bruisen.

480 Na zooveel jaren krijgs, gevoerd met bei dees huizen.

DAVID:

Dat huis leit nu te vlak om weder op te staan.

Zij zien, hoe Absolon het muiten is vergaan,

Met al die van mijn heir ter zijden uit durf spatten.

BENAJAS:

Nog vreesde Seba niet het oproer te hervatten,

485 Niet steelswijs, noch met list, maar stekende trompet.

Hadt gij op Simeï, als 't billijk was, gelet,

't En waar met Seba nooit op oproer uitgekomen.

Die Benjaminner voelde uw slapheid in 't betoomen

Van wederspanningheid. Hij daalde van dien stam,

490 Waaruit dit koninklijk geslacht zijn oorsprong nam.

Hij zag hoe veel gemoën vast bitterheden broedden,

Om tegens Davids hof en Juda's stam te woeden;

Wat vonken onder de asch nog smeulden meer en meer,

Uit zucht, die 't vollek droeg tot zijnen eersten heer.

495 's Mans stouthheid kwam er bij, die zoo met stijve kaken

In doove kolen blies, dat straks, uit alle daken

De lichte vlamme sloeg van de eene in de andre stad:

478 *ingeborsten*, nl. in het land.

495 *stijve kaken*: bol-gespannen wangen.

Een brand, waaraan uw kroon genoeg te lesschen had.
DAVID:

Ik hoorde 't wreevlig hoofd van Abels muren ploffen.

BENAJAS:

500 Zoo wacht uw hoofd en kroon. Gij moogt er niet op sloffen.
De Hemel kaatst u toe: dies neem dien slag nu waar.
God geeft gelegenheid, men grijp' haar voort bij 't haar.
God, om een vasten stoel te stichten voor uwe erven,
Zwoer zelf den val van 't hof, hetwelk hen mocht bederven.

505 Hij voert zijn opzet nu door Gabaonnens uit,
En wreekt zich door hun wraak: en schut gij Gods besluit?
God kent den aard des volks, dees wispelture zielen,
Die, als een eb en vloed, van 't een op 't ander vielen.
God roept: men dreigt u op te komen onverhoeds.

510 Men bluscht een grooten brand met eenen emmer bloeds.

DAVID:

Ik trek met wil geen eere uit schoonvaêrs smaad en schande.

BENAJAS:

Der goddeloozen straf verstrekt een offerande
Voor God. Of deze' u schoon door huwelijk bestaan,
Maak van de nood een deugd. Men ziet geen maagschap aan,
515 Daar 't koninkrijken kost. God zelf heeft u verheven
Tot een verdadiger van veler menschen leven.

DAVID:

De band van maagschap breekt met schrikkelijke pijn.

ABJATHAR.

Zult gij meedoogender dan de eigen vader zijn,
Die Jonathan, de braafste uit zijnen struik geboren,
520 Om 's vaders zotten eed, lichtvaardiglijk gezworen,
Hem onbewust, en om wat honigs opgeslikt,
Toen hij met schildknaaps hulpe een heir hadde opgeschikt,
En na dien dappren slag, zoo triomfant geslagen,
Veroordeelde ter dood? Wat recht heeft hij te klagen,
525 Die zelf zijn lieven zoon, dien held, om 't leven bracht,

500 *er op sloffen*: „laisser aller.”

504 *mocht*: zou kunnen.

511 *Versta*: ik wijs alle eer af.

't En waar hem 't krijgsvolk dien ontweldigde met kracht?

DAVID:

O God, 't en werde ons niet tot bloedschuld aangeschreven,
Zoo wij, op uw gebod, hen mosten overgeven. —

Ga henen, Benajas, nu langer niet gewacht,

530 Verzekeer mij terstond al 't koninklijk geslacht.

REI VAN PRIESTEREN:

ZANG.

Jordaan, die door een dubbele ader
Vloeit uit den voet van Liban, vader
Van bronnen, beken, vijvers, zeën
En stroomen; wat maakt u zoo kleen?
535 Die de oevers lieflijk placht te lekken,
Voor Palestijne een graft te strekken,
Te weigeren den overtocht
Gods heir, dat nergens over mocht,
Als door de Bondkist der verkoornen; —
540 Hoe duikt ge met gekrompen hoornen
In uw verzande en dunne kil?
Hoe vloeit uw vloed zoo traag en stil?
Hoe hoort gij onmeedoogend 't morren
Van kruid en bloemen, aan 't verdorren
545 Op bei de zoomen, eertijds jong
En blozende, van uwe tong
En altijd evenversche lippen
Gekust, gekoesterd, om de tippen
Van wortelen en struik en steel?
550 Hoe hijgt ge met een schorre keel?
Hoe is uw koelte, om 't land te plagen,
Tot zulk een brand en koorts geslagen?

TEGENZANG.

„Helaas! mijn kristallijnen vat
Telt zelf bij druppelen het nat,
555 't Welk lui van Liban komt gekropen.
Mijn emmer, eerst aan 't overloopen,

- Verschonk met blank en bruisend schuim
Het klare water weêr zoo ruim,
Als 't van den berg hem werd geschonken,
560 Ja maakte de akkerlanden dronken.
En smee ik Liban met geklag:
Hij antwoordt: „'k geef wat ik vermag.”
De hemel weigert mij zijn zegen:
Drie winters sneeuw, drie zomers regen.
565 Ik kan mijn burgers nauwlijks voên.
De wildzang, die in 't welig groen
Der rechte en hemelhooge cederen
Kwam kwinkeleeren op zijn vederen,
Verlaat, als 't wild, het dorre woud.
570 Het vee zich in geen beemd vertrouwt.
Al vlucht het, bij gebrek van weide
En water. Ik verzucht, en beide,
En zie met smart om regen uit,
En schreeuw, dat God den hemel sluit.”

TOEZANG.

- 575 O levende oorsprong aller gaven,
Die 't al kunt koesteren en laven,
En in woestijnen droog en naar
Ons nooddruft schafte veertig jaar:
Hier water uit de hardste steenen,
580 Daar Manne, om hut en tenten henen
In 't kriecken van den dageraad
Gespreid als korianderzaad;
Als dauw en rijp, verzaamd in kruiken,
Tot troost der hongerige buiken:
585 O grondelooze Waterwel,
Ontsluit uw wateraders snel.
Verkwik ons met een zee van boven,
Opdat u vee en menschen loven.

572 beide: wacht af.

553—574 De Jordaen spreekt.

HET DERDE BEDRIJF

RISPE. MICHOL. BENAJAS.

RISPE:

- 590 Nu, dochters, koomt, leidt Rispe voort.
Koomt, leidt haar buiten deze poort.
Verstrekt een stut voor 't zwakke lijf,
En stuurt dit traag, dit lastig wijf
(Weleertijds Sauls bedgenoot,
Nu ieders spot) nog voor haar dood.
- 595 Hoe buigt mijn stok; hoe heeft mijn hand!
Ik trede als tot den hals in 't zand.
Hoe lastig valt mij tred voor tred.
Wat droom heeft mij in 't koude bed
Zoo hard, zoo onzacht opgewekt.
- 600 O droom, die mij een voerspook strekt
Van 't leed, dat ik voorhanden zie;
Wie zal ik 't klagen; ai, zegt, wie?
Een valk vervolgde een doffersvlucht,
Een zevental, dat uit de lucht
- 605 Kwam plotsling storten, om, uit nood,
Het lijf te bergen in mijn schoot.
Ik deê mijn best, toen ik 't vernam.
Maar al vergeefs. De ervvijand kwam
En pikte mij mijn handen door,
- 610 En roofde vast, den eenen voor,
Den andren na, met bek en klauw,
Verbeet ze, en zoog hun bloed al lauw.
De veeren vlogen om mijn hoofd.
Daar koomt de valk, die ons berooft

- 615 Van onze doffers: dat is hij,
Die zoet is op dees lekkernij,
En toeleit op een verschen moord.
Nu, Michol, 't past u; doe het woord,
O koninklijke vrouw en spruit.
620 Ik zal u volgen. Stap vooruit.

MICHOL:

- De hemel schijnt belust zich tegens ons te kanten.
Och, Benajas, gij hoofd van 's Konings lijftrawanten,
Wat wankt er wederom; wie geeft u dit verlof,
Dat gij ons erfpaleis en Vaders oude hof
625 Met wacht bezetten durft, en dus in alle hoeken
De Prinsen vangt en spant, en overal loopt zoeken?
Gij jaagt ons kinders na, zoo bitter, zoo verwoed,
Gelijk de jager 't wild en schuwe harten doet,
Die haag, noch hol, noch struik, noch bosch te afgrijslijk
(vinden,
630 Om 't snufflen, en gebit van brak en hazewinden
Te ontglippen, en 't gevaar des jachtspriets, dik bemorst
Van 't al te onnoozel bloed der ademlooze borst.
Mag dan een vreedzaam hart, 't welk niemand zoekt te
(steuren,
Noch kwetsen, nimmermeer een weinig rust gebeuren?
635 En dompelt men al weêr, tot de ooren toe, in rouw
Mijn vaders grijze weeuw en mij, verschoven vrouw?
Dat werde God geklaagd! Maar och! Hij heeft geene ooren,
Noch hart tot Michol. Och! ik ben tot ramp geboren.

BENAJAS:

- Mevrouwen, gij hebt reên te klagen van verdriet,
640 En ik te volgen 't geen de Koning mij gebiedt;
Hoewel dit lastig valt. 'k Had liever 't hoofd te kneuzen
Van Moabs felsten leeuw, of 't brein van Memphis' reuzen,
Dan uit te voeren iet, 't geen tegens de eere strijdt
Van wijlen onzen Vorst, van wien gij weeskind zijt,
645 En zij verlaten weeuw, en dees gevangens zonen,

En neven: allen waard te dragen koningskronen,
En scepters van een rijk, niet min vermaard als dit;
Maar God, een eigenaar van 't wereldlijk bezit,
Begeeft de staten slechts te leen en zet elk palen.

650 De zon weet op haar tijd te rijzen en te dalen,
En kooft en gaat bij beurt; zoo doet ook de aardsche
(macht,

Die 't altemet eens lust te wisslen van geslacht,
Om reden, voor den mensch en zijn vernuft verholten;
Dies buigt u onder hem, dien 't heerschen is bevolen.

RISPE:

655 Wat 's de oorzaak, dat men dus ons zonen vangt en spant?
Is 't oproer? of verraad? Of hebben zij de hand
Geslagen aan den Vorst, of iemand van de zijnen,
Of willen slaan? Of is 't om de akkers, die nu kwijnen
Aan zulk een heete koorts, te koelen met hun bloed?

660 Dit mompelt men in stad. En zoekt gij zoo den voet
Te zetten op den nek van Sauls overbleven,
Bij dees gelegenheid, om 't stuk een glimp te geven?

BENAJAS:

Het nijpen van de smart, het tegenwoordig leed
Veroorzaakt, dat ge mij dus scheldt met onbescheed,

665 Uit moederlijke zucht tot henlien, dien ge baarde;
Maar 'k wenschte, dat gij niet zoo reukeloos bezwaarde
De banden van uw zoons en hun gevangenis
Door ongeduld, en 't geen ter zake ondienstig is.

Vertrouwt mijn heer dit stuk. Hij zal met vonnisstrieken

670 Geen schoonvaars weeuw, veel min zijn bed, verongelijken.
Vertrouwt vrij, dat hij 't minst hier in niet handlen dar,
Tenzij met rijpen raad van God, en Abjathar.

MICHOL:

Ja, Abjathar. Helaas! hoe smoor ik mijn gedachten?

Wat goed stond Sauls huis van Abjathar te wachten,

661 overbleven: overgeblevenen, nakomelingen.

663 tegenwoordig: het oogenblikkelijk gevoelde.

666 reukeloos: roekeloos.

671 dar: durft.

- 675 Van dat Abimelech, zijn vader, hem den troon
Van Arons priesterdom had ingeruimd? De zoon
Kreeg toen het zwaard, om zich en zijn geslacht te wreken
Aan Satil, die hen had met Edoms zwaard doorsteken.
Och Vader, toen gij u aan priestren had misgaan,
680 Aan dien gewijden rok, kon 't rijk niet langer staan.
Een dolle vaders bui kan, op een sprong, verbeuren,
Hetgeen, daar, jaren lang, zijn kinders omme treuren.

BENAJAS:

Wie Gods gezalfden raakt, raakt Gods oogappel aan.

MICHOL:

Zoo Abjathar dit stemt, zoo is 't met ons gedaan.

RISPE:

- 685 't En past niet iemands wraak in Godes zaak te mengen.

BENAJAS:

Als David dit gehengt, zal God dit eerst gehengen.

MICHOL:

Ja, wat gehengt God niet? Wat was Hem vader waard,
Nadat hij 't vee voor God, en Agag had gespaard,
Uit mededoogendheid? Kan deugd de kroon berooven?

BENAJAS:

- 690 Een deugd, gehoorzaamheid, gaat offer veer te boven.
't Vernuft buig zijnen hals gewillig voor Gods last.

RISPE:

Zoo hebt ge op Gods bevel dees Broeders aangetast?

BENAJAS:

Die zijn uit 's Konings last verzekerd.

MICHOL:

Zeg: gevangen.

BENAJAS:

- De Koning heeft dien last van Abjathar ontvangen,
695 En Abjathar van God, of 't goddelijk besluit.

675 *Van dat*: van het oogenblik dat, sinds.

678 *Edoms zwaard*: het zwaard van den Edomieter Doëg (Zie I Sam. XXII : 6—23).

691 *'t Vernuft*: 't Verstand.

693 *verzekerd*: in verzekerde bewaring genomen.

MICHOL:

Of 't goddelijk besluit, of zoo 't de gunst beduidt.

BENAJAS:

Dit staat ons hier niet vrij te straffen, of bedillen.

Dit duidt men naar Gods wil.

RISPE: Zoo 't onze haters willen.

MICHOL:

En zoo 't de wraakzucht lust.

BENAJAS: Ik bidde u, o Vorstin,

700 Ik bidde u, toom uw moed en gramschap toch wat in.

Men oordeelt allerbest na uitspraak van de zaken.

Die hen verzekerd houdt, vermag hen weêr te slaken.

RISPE:

Men vangt geen Prinsen om weêr los te laten gaan.

Aan 't vangen van dit bloed is reê te veel misdaan.

BENAJAS:

705 Indien men reukeloos hen aantast zonder reden.

MICHOL:

Men kan een kwade zaak met schijn van recht bekleeden.

BENAJAS:

Men maakte een kwade zaak met schijn van recht nooit goed.

RISPE:

Dat acht men niet, wanneer 't ons haters voordeel doet.

BENAJAS:

Rechtvaardigheid trok nooit uit anders schade voordeel.

MICHOL:

710 Nooit daar rechtvaardigheid ten troon ging, en ten oordeel.

BENAJAS:

Zij gaat er nu, indien ooit recht op aarde was.

RISPE:

Opdat zij ons verdrukk'?

BENAJAS: Wie maakt het elk te pas?

MICHOL:

Die, ieder even na, niet krom gaat, noch eenzijdig.

696 of zoo 't de gunst beduidt: of zoo partijdigheid het wil uitleggen.

700 moed: gemoed, hartstochtelijkheid.

711 Zij gaat er nu: rechtvaardigheid gaat nu ten oordeel.

BENAJAS:

Prinses, ik zei nog straks: gij oordeelt veel te ontijdig.

RISPE:

715 De zon ziet niemand aan: zij schijnt voor iegelijk.

BENAJAS:

Een zon versmelt het was, verhardt de klei en 't slijk.

MICHOL:

Een zon verblijdt elks hart, alle oogen gaan haar tegen.

BENAJAS:

Behalve nu ter tijd, nu ieder roept om regen.

RISPE:

Behalve wij alleen. Het regent ons genoeg.

BENAJAS:

720 Gij, Koninginnen, schreit, maar zeker wat te vroeg.

MICHOL:

Gij noemt ons met dien naam. Wij zijn geen Koninginnen.

BENAJAS:

Hoe, zijt ge Sauls, noch ook Davids gemalinnen?

RISPE:

Geweest, maar nu een weeuw, en een verlaten vrouw.

BENAJAS:

Zeg niet: verlaten, maar verknocht aan Davids trouw.

MICHOL:

725 O averrechtsche trouw, waar is die trouw gebleven?

BENAJAS:

De naam van Michol staat in 's Konings hart geschreven.

MICHOL:

Dat Merob, in haar kroost, een vangenis bereidt?

RISPE:

Dees Merob, Jesses kroost beloofd, en weêr ontzeid?

BENAJAS:

Gij werdt hem nooit ontzeid, zult gij 't dan meê betalen?

RISPE:

730 Zoo gij op Sauls weeuw wilt Sauls schuld verhalen.

BENAJAS:

Wat Saul heeft misdaan, dat heeft hij zelf geboet.

MICHOL:

Waaromme schendt gij dan uw handen aan zijn bloed?

BENAJAS:

Versteur u niet te vroeg. De zaak leit nog te duister.

RISPE:

Benijdt ge nog mijn zoons den overigen luister?

BENAJAS:

735 Die luister doet het niet. Wat kan een ijdele naam?

MICHOL:

De naam maakt zonder daad den lompeste wel bekwaam.

BENAJAS:

De heerschappij vereischt geen kinderen, maar mannen.

RISPE:

Zij draagt de wijze, en zotte, en vromen, en tirannen.

BENAJAS:

Maar de eerste wel het langst, de leste een korten tijd.

MICHOL:

740 Zij schold het zaad van Kis met luttel jaren kwijt.

BENAJAS:

Zoo gaat het, die 't gebod des Oppersten verachten.

RISPE:

Och, kan men 't steenen hart met tranen niet verzachten!

BENAJAS:

Daar koomt de Koning zelf. Treedt toe en spreek hem aan.

MICHOL:

Koom, Rispe, ik hoop, hij zal ons klachten niet versmaân.

DAVID. RISPE. MICHOL.

DAVID:

745 Daar koomt mijn gemalin, en Rispe, met de tranen

In de oogen, om mij 't hoofd te breken met vermanen.

Een uitgelaten rouw van moedren houdt geen spoor.

Wat doe ik best; wat raad? Best geef ik haar gehoor.

Best niet: maar neen, dat zou al te onbarmhartig luien.

750 Best sta ik haar te woorde, en laat deze eerste buien

Des druks wat overgaan, en zet haar dan wat neêr.

Het vrouwelijk geslacht is bijster week en teer,

En de allerstoutste man moet zwichten, als zij schreien.
't Zal kunst zijn, kan ik haar met goede woorden payen.

RISPE:

755 Lang leef zijn Majesteit!

MICHOL: Lang leef zijn Majesteit!

DAVID:

En die hem 't leven gunt.

RISPE: Dat in der eeuwigheid
Zijn heerschappije dure, en elk zijn kroon bedanke!

MICHOL:

Dat in der eeuwigheid zijn zetel zijg, noch wanke,
En niemand onder hem met reden klagen mag.

DAVID:

760 God weet, dat waar mij lief, ja liever dan de dag.

RISPE:

Zou 't ook geoorloofd zijn ons klachten uit te storten?

DAVID:

Wie meer, als u? zou 't niet? Ik zou mijn kroon verkorten,
Indien ik 't u ontzei. Stort vrij uw klachten uit.

RISPE:

Genadigste, men denk, of ons het harte sluit

765 Om 't vangen van ons bloed en overbleven zonen,
Altzamen hoog en dier verbonden aan uw kronen,
Op hoop, dat zij voortaan, in onderdanigheid
Volhardende, onder uw voorzichtigste beleid,
Deelachtig mochten zijn aan de eer, voortaan bevochten

770 Tot Gods en 's Konings eere, op zegenrijke tochten,
In aanslag of beleg, en allerlei gevaar.
Maar dat heeft ons gemist. Helaas, wat valt dit zwaar!
Die hoop bezwijkt, nu wij, van 's Konings gunst verlaten,
Zien hof en kinderen bezetten met soldaten;

775 Alsof er oproer school, of ietwat diergelijks,
Gebrouwen tot bederf en ondergang des Rijks.
Wij vragen vast vergeefs. Men zeit ons slechts in 't honderd,
Dat Gods Orakel zelf op Sauls afkomst dondert,
En zulk een offer eischt. Wat hier nu schuile, of niet,

764 sluit: toegeslagen is.

- 780 Dat weet de Vorst, en hij, wien dit ten dienst geschiedt:
 Derhalve bidden wij, gebogen voor uw voeten,
 Ontdek ons wat er schuile, of wat er sta te boeten.
 Verhoor, gelijk ge plaght, ons vriendelijke beê.
 't Geen Rispe hier verzoekt, verzoekt uw Michol meê.

DAVID:

- 785 De schennis en 't geweld, begaan in Ammons kamer,
 Aan de allerkuischte ziel, mijn eigen dochter, Thamer,
 En Ammons bloedig einde, en dat van Absolon,
 Een jongeling, zoo schoon gelijk de morgenzon,
 Bedroefden mij nooit meer, dan dat ik last moet geven
 790 Tot het verzekeren van zwageren en neven,
 En al wat manlijk zij van 't koninklijk geslacht.
 Wij zijn niet reukeloos tot zulk een stuk gebracht.
 De hemel wijt de plaag van deze diere tijden,
 (Waarbij al 't land en vee en menschen kommer lijden),
 795 Het leed, dat Gabaon weleer geleden heeft.
 De wraak, die eeuwig klaagt, en nergens omme geeft,
 Eïscht uit verbittering tot boete 't puik der mannen,
 Om Sauls zaad, als kaf, uit Israël te wannen.
 'k Heb vast beleefdelyk gearbeid om den zoen;
 800 En zoo het hun om goud of zilver waar te doen,
 Ik zou er al mijn schat, ja schier mijn kroon aan hangen,
 Veel liever dan mijn staf bezoedelen met vangen
 Van schoonvaars overschot, tot onrust van zijn graf:
 Dan 't Gabaonsch geslacht, niet zonder reden straf,
 805 Om dat meineedig stuk, laat met geen schat zich sussen,
 Maar dringt op 's hemels eisch; en ik sta ondertusschen
 Vast tusschen twee, geperst van hunliên, en de zucht
 Die ik uw kindren draag, doch meest voor God beducht.
 Weet gij bij God en hen verzoening te verwerven,
 810 Gaat heen. 'k Verzeker u, gij zult mijn gunst niet derven.

795 *Het leed* = is 3e naamval: aan het leed.

799 *Versta*: ik heb reeds met heuschen aandrang verzoening gepleit.

804 *Dan*: doch.

807 *zucht*: genegenheid.

808 *draag*: toedraag.

MICHOL:

- Mijn uitverkoren heer, ofschoon Bathseba nu
 Onze echte plaats verwarmt, en meer vermag bij u
 Dan Michol; laat nochtans u niet zoo veer verrukken,
 Dat heillooze Amoreên, door uw gezag, verdrukken
 815 Dit bloed waarover ik zelf moei, ja moeder sta,
 In zuster Merobs plaats; dit gaat me veel te na.
 'k Heb Zuster, toen de dood haar bed begon te dreigen,
 Gezworen, deze vijf te koestren als mijn eigen,
 En hou ze ook voor de mijne, indien dit baten kan;
 820 En zoo ik moeder ben, weest gij er vader van.
 Gedenk wat Michol heeft om uwent wil geleden;
 Gedragen vaders toorne, u menigmaal verbeden,
 Geborgen in haar schoot, met eigen lijfsgevaar:
 Haar lief in ballingschap gemist zoo menig jaar
 825 In 't bloeiendst van haar jeugd. Wat smaad most zij niet
 (dragen,
 Zij, die nooit kinders droeg? — geperst werd te behagen
 Een andren man, dien zij op uw bevel verstiet,
 En smelten zag van rouw, om dat ze hem verliet?
 'k Heb Vaders val beleefd en 't sneuvlen van mijn broeders;
 830 Ook tusschen man en broêrs (wie hoorde ooit iet verwoe-
 ders?)
 Dien krieglen krijg bezuurd: en had nu al mijn troost
 Gesteld in dees vijf zoons, mijn ouder zusters kroost,
 Twee broêrs, en éénen neef; en hier gerust gezeten,
 Docht al 't verleden leed en hartzeer te vergeten;
 835 Totdat mijn tijd vol ramp verdwenen, als een rook,
 Nog een van al, voor 't lest, mijn duistere oogen look.
 Nu krabt men vinnig dus al de oude wonden open,
 En neemt me al 't overschot van 't geen mij stond te hopen.
 Mag David dit van 't hart? Vergeldt hij zoo mijn trouw?
 840 Doch of zijn trek, als blijkt, tot de eene of de andre vrouw
 Veel meer bij hem vermocht, dan al het goed, genoten

812 *echte plaats*: plaats als echtgenoot.

826 *geperst werd*: zij, die geprest werd.

836 *Nog een van al*: Nog één van hen allen.

- Door Michols ommegang, en 't hart waar toegesloten
Voor bed- en halsvriendin; nog zou ten minste dan
De liefde van mijn Broer, zijn halsvriend, Jonathan,
845 Wiens liefde (mag men zelf zijn eigen woord gelooven)
Alle andre vrouweliefde en vriendschap ging te boven,
Hem roeren, en die eed, en 't heilige verbond,
Tot driemaal toe, zoo dier bezegeld met zijn mond.
Ik rep niet van mij zelve, een ander leit u nader.
- 850 Heeft Jonathan u niet, veel meer als zijnen Vader,
Ja, als zich zelf bemind en met zijn hart omarmd,
Hoe dikwijls u in nood gewaarschuwd en bescharmde,
En Vaders haat geschut, ook met gevaar van 't leven,
Ontwijkende dien schicht, hem fel naar 't lijf gedreven?
- 855 Is zijn gedachtenis met zijn gebeent verrot?
Zoo klagen wij vergeefs ons lijden u en God:
En past men op verbond, noch diergezworene eeden,
Zoo klagen wij met recht, en met die zelve reden
Daar dit gebroed om klaagt; en gij, die slaven paait,
- 860 Wordt in meenedigheid gewikkeld en bedraaid;
Ja zult gehouden zijn, tot weerwraak dezer zielen,
't Moorddadig zaad van Cham te trapplen met ons hielen.
Het is geen heelzaam arts, noch die zijn kunst verstaat,
Die eene wonde heelt, en zeven andre slaat.

DAVID:

- 865 Die u dees wonden slaat, moet bloed en wonden stelpen.
Klaagt God, klaagt Gabaon. Men kan u hier niet helpen.

RISPE:

De Gabaonners staan alleen tot uw gebod.

DAVID:

Zij staan wel onder ons, maar wij staan onder God.

MICHOL:

Men stel dit vonnis uit. De tijd zal de onrust smoren.

845 *zijn eigen woord*: nl. in Davids Lijkklacht op Saul.

859 *slaven*: de Gabaonners.

860 *bedraaid*: verstrikt.

863 *heelzaam*: healing-brengend.

DAVID:

870 Terwijl gaet het Rijk met mijn gemeent verloren.

RISPE:

Het weêr kan lichtelijk verandren, zoo God wil.

DAVID:

God stemt hun toe, en eischt een slot van 't moordgeschil.

MICHOL:

Verdrukt God Izaks zaad, om schuim van vreemdelingen?

DAVID:

Die ons voorvaders zelfs in hun verbond ontvingen.

RISPE:

875 Als slaven, om het juk te dragen bij gebrek.

DAVID:

God wil niet, dat men vreemde een voet zet op den nek.

MICHOL:

Is Cham dan waardiger als 's hemels bondgenooten?

DAVID:

Van 't zelve klay gemaakt, van éénen struik gesproten.

RISPE:

Wat voordeel hebben dan de stammen in het recht?

DAVID:

880 Geen voordeel boven hen. Gods recht kent heer, noch

MICHOL:

(knecht.

Spreek zoo, en leer hen zoo de stammen zelfs verbassen.

DAVID:

Zij moeten op hun dienst en Levi's diensten passen.

RISPE:

Wat marren ze dan hier? Men laat hen liever gaan.

DAVID:

Zij staan gereed, zoo ras hun zaak zij afgedaan.

MICHOL:

885 Het is des Konings zaak, hij kan dit voort beschikken.

DAVID:

Hij kan met zijn gebeên onze akkers niet verkwikken.

881 Versta: Zóó moet gij maar spreken, dan zullen ze met uw eigen woorden kunnen verdedigen een vervolging van de verkoren stammen zelf.

RISPE:

Zoo wachten de akkers dan alleen naar hun gebeên?

DAVID:

Was God en zij gepaaïd, de regen viel beneên.

MICHOL:

Zoo is aan hun gebed al Israels heil gelegen?

DAVID:

890 De Hemel wacht alleen op der versteurden zegen.

RISPE:

Zoo hangt 's lands zegen nu aan Sauls vloek en smaad?

DAVID:

Aan 't stoppen van die bron, en oorsprong van dit kwaad.

MICHOL:

Heeft dit rampzalig huis niet straf genoeg gedragen?

DAVID:

Genoeg voor u en mij, die 't liever anders zagen.

RISPE:

895 Die 't liever anders zag, gaat andre wegen in.

DAVID:

Indien hij volgen mag zijn eigen wil en zin.

MICHOL:

Die 't wil en wenscht, kan 't werk naar zijnen wil beleien.

DAVID:

Hoe paai ik God? Hoe 't volk, dat reê begint te schreien?

RISPE:

Beloften maken 't volk tot alle dingen graag.

DAVID:

900 Aan graagheid schort het minst hun hongerige maag.

MICHOL:

Men breng het voorbeeld bij van andre dorre tijden.

DAVID:

Dit dekt geen disch. Men kan van dit gerecht niet snijden.

RISPE:

Zoo bergt men 't leven dan in der Gebroedren dood?

DAVID:

Uit goddelijk bevel, uit dierte, uit hongers nood.

MICHOL:

905 Het wilde woud verslond, noch at nooit zijns gelijken.

DAVID:

Wanneer de hemel spreekt, moet alle reden wijken.

RISPE:

Men zende om graan bij d'een of d'andren nagebuur.

DAVID:

Die heeft geen overschot, noch opent nu geen schuur.

MICHOL:

De Aartsvader heeft zijn zoons wel naar den Nijl gezonden.

DAVID:

910 Voor één geslacht alleen, en daar ze Joseph vonden.

RISPE:

Ontzeit ons iemand graan, men verg het hem met kracht.

DAVID:

Wat raad, zoo op dien tocht het volk van dorst versmacht?

RISPE:

O mijn gevangen zoons, o neven, o Gebroeders!

DAVID:

'k Beken wel, dit valt hard voor moeien, en voor moeders.

MICHOL:

915 Omhelst ge Jonathan met dees barmhartigheid?

DAVID:

Mijn hart is nog als 't plagh. Ik draag geen onderscheid.

MICHOL:

Ik vind hier heul noch troost, en klaag mijn rouw mijne

DAVID: (oogen.

Gij waart gered, stond dit alleen in mijn vermogen.

RISPE:

Een ander hebt ge wel op haar verzoek gered.

DAVID:

920 Ik zie geen middelen, zoo God dit niet belet.

MICHOL:

God geve, dat ik u vermurwe met een spiegel

Van lijfsgenade en gunst bewezen uwe Abigel.

Die rijke Karmeliet, haar man, hadde uwen knecht,

923 *Karmeliet*: Nabai, die zijne schapen schoor te Karmel (1 Sam. XXV).

- Op zijn beleefd verzoek, ondankbaar afgerecht;
 925 Gij Nabal en zijn huis hierop den dood gezworen;
 En trokt gewapend heen, en brullende van tooren.
 Die schrandre vrouw, die reê dat onweêr zag te moet,
 Bejegende u bijtijds voorzichtig, aan den voet
 Van Karmel, daar de berg, het nauwste om op te rijden,
 930 Beschaduwd wordt met ruigte en bosch van wederzijden.
 Zij stuurt haar ezelen met vijgekorven voor,
 Rozijnen, meel en wijn; en krijgende gehoor,
 Verzacht zoo 't grimmig hart, door bidden en door smeeken,
 Dat gij alleen niet straks uw eed bestaat te breken,
 935 Maar legert haar in 't hart, en kust ze in Michols steê.
 Ik eisch het tegendeel, en poog door mijne beê
 Niet dat gij schendt, maar houdt geheel en ongeschonden
 Dien halsvriend Jonathan uwe eeden en verbonden;
 Gelijk een Vorst betaamt, dat meer is, Gods Profeet:
 940 Dat gij, met boeten van dien overtreden eed,
 Vierhonderd jaren oud, niet schendt uw hooge woorden,
 Een sterker band om 't hart, dan diamanten koorden.
 Zijn anderen door 't bloed der slaven meê besmet;
 Wat raakt dit Jonathans geslacht, Mephiboseth:
 945 Een wees, een teeder kind, in 's voesters arm gedragen,
 En door de vlucht verleemd, toen Grootvaâr lag verslagen,
 En de eigen Vader mee? Van zijn 'onmondig kind,
 Van Micha rep ik niet. Hoe oordeelt men zoo blind
 Van Gods orakel? Neen, dit eischt meer licht en klaarheid,
 950 Of laat de logentaa! meer gelden dan de waarheid.

RISPE:

- Gij zwoert dien hoogen eed alleen niet Sauls zoon,
 Maar ook den vader zelf, voor 't vallen van zijn kroon,
 Ja zwoert voor God zijn zaad, na hem, niet uit te rooien.
 Verdelf nu dit, en breng die eeden in haar plooiën.
 955 Heeft Davids eed min kracht als de eed van Jozua?

940 *dien overtreden eed*: den door Jozua gezworen, door Saul geschonden,
 eed ten opzichte der Gabaonnens.

946 *verleemd*: verlamd.

950 *Of laat*: of dit laat.

Neen zeker, dat gerucht waar Davids kroon te na.

DAVID:

Van Saul zal mijn kroon wel blijven onbesproken;
Hij zelf heeft dit verbond lichtvaardig eerst gebroken,
En, staande naar mijn hals, mij als voorheen beloond;
960 En nog heeft deze hand zijn leven staag verschoond.

MICHOL:

De Grootvaâr van mijn zoons, Barsillai, die stokoude,
Bezorgde u op de vlucht, toen gij den dolk mistrouwde
Des stouten Absolons, die naar uw scepter stond.
Barsillai brocht van zelf u voorraad in den mond,
965 En spijsde vorst en volk, gemat van moeilijk trekken
Door woeste wildernis en onbewoonde plekken.
Hij schonk, na de overhand, den Koning zelf 't gelei,
Aan dees zij der Jordaan. Zal dees nu 't moordgeschrei
Der vijf Gebroederen, uit Adriël geboren,
970 Vernemen, daar hij zit en nauwelijks kan hooren,
Noch zien van ouderdom? Zal dees, met storm misbaar,
Dien grijzen kalen kop van 't overige haar
Berooven, zonder traan te laten of te weenen?
Zoo dit uw hart niet raakt, het raakt de hardste steenen.

RISPE:

975 Gij stopte uwe ooren nooit voor vreemde wees of weeuw,
Veel min voor uw geslacht. Kunt gij nu dit geschreeuw
Van uwe gemalinne, een weeuw, doch onbestorven;
Van Rispe, die tweemaal ellendig zat bedorven,
En tweemaal stak in rouw, versmaden zonder pijn?
980 En deze kinderen, die alle weezen zijn,
Of moêr- of vaderloos? Waar word ik heengedreven?
Mijn Abner werd vermoord. Mijn Saul is gebleven,
Ontharnast, en onthoofd, mijn schoone strijdbre man.
De romp, tot een triomf, gehangen te Bethsan,
985 't Geweer voor Astaroth: om welk een buit te deelen,
De Philistijn eerst most in alle steên krakeelen:
En of 't rampzalig graf 't beschimpte lijk bedekt,

956 *gerucht*: die reputatie, die slechte naam.

962 *Bezorgde*: wijdde zijn zorgen.

- Nog schijnt het, dat deze asch ons ramp op ramp verwekt,
En, na zijn droeve dood, ons lot volhardt in 't wrokken,
990 En niet verzaad kan zijn, dan met de leste brokken,
Ja de allerjongste kruim. O endeloos verdriet!
Maar denk om Abner toch, verdient het Saul niet.
Mijn Abner viel u toe, en maakte een end van strijen;
Toen Sauls heer met hem in Davids schoot kwam glijen,
995 En lei de wapens vlak voor deze voeten neêr.
Zooveel vermocht mijn gunst bij mijnen tweeden heer,
Van wien uw Joab mij zoo goddeloos beroofde,
Toen onze oprechtheid dien schelm te licht geloofde.
Berooft ge mij nu bei mijn zonen, al mijn steun,
1000 Twee krukken, daar ik, oud en koud en loom, op leun,
Zoo stort ik voort ter neêr. Ja stort, stokoude vrouwe,
Op uwe mans, en zoons. 't Is uit met liefde en trouwe.

DAVID:

- Hoe zal ik mij 't gekarm der vrouwen best ontslaan?
Zij zullen zonder hoop, noch troost niet willen gaan.
1005 Beloofst men haar, hetgeen onmogelijk zij te houden,
Dat 's nog een erger schuld, die minst wordt kwijtgeschou-
(den.

- Hier waar verstand van doen. Wie geeft me wijzen raad?
Hoe kies ik best van twee het allerminste kwaad?
Zal ik mij onbeschaamd, met zuchten en met tranen,
1010 Om veel genoten deugd, om eeden laten manen?
Of stellen met gevaar van 't Rijk dees halsstraf uit,
Tot wederwil van Gods orakel en besluit?
Hoe redde ik mij hier door? Gij, Moeders, staakt dit smeeken,
Totdat wij op dit stuk malkandren nader spreken.
1015 Dit hof staat altijd op voor uw verzoek en klacht.
De tijd verloopt. Wij gaan, daar Abjathar ons wacht.

MICHOL:

'k Onsla u niet, 't en zij gij Michol stelt te vrede.

RISPE:

Noch ik benauwde weeuw, 't en zij gij hoort mijn bede.

MICHOL:

Verhoor de Zuster toch van uwen Jonathan.

RISPE:

1020 Verhoor dees dubble weeuw, nu tweemaal zonder man.

DAVID:

Laat los, laat los. Hoe dus? Gij houdt ons bij de kleeren.

MICHOL:

Om Jonathan, uw vriend, uw eed, om zijn begeeren.

RISPE:

Om Abner, die om u onschuldig 't leven liet.

DAVID:

Mijn geest is nu ter dood bedroefd om uw verdriet.

1025 Gij ziet de tranen vast langs bei mijn wangen leken,
'k Beloof u, dat's mijn hand, ik zal mijn eed niet breken.

ABJATHAR. DAVID. BENAJAS.

ABJATHAR:

Hoe maakte zich de Vorst 't gehuil der vrouwen kwijt?

DAVID:

Met haspelings genoeg, met geen en kleinen strijd.

BENAJAS:

't Zal noodig zijn, eer zij u telkens 't hart bezwaren,

1030 Met dees gevangenen zoo daadlijk voort te varen.

De Gabaonners staan en vlammen op dien buit.

Men lever hun 't getal. Men zie niet langer uit.

DAVID:

'k Beloofde haar mijn eed te houden ongeschonden.

Ik sta aan Jonathan, mijn halsvriend, nog verbonden.

1035 Mijn halsvriend Jonathan bedroeft mij boven al.

ABJATHAR:

Met recht; maar 't overschot begrijpt een negental,

En de eisch een zevental: zoo kunt ge, met te sparen

Mephiboseth, den lamme, en 't zoontje, uw eed bewaren.

Dan 's God en Gabaon en Jonathan voldaan.

DAVID:

1040 Och stond het vrij, om mij wat rijper te beraân.

BENAJAS:

Zie toe, zie toe, het volk begint alree te krijten.

De Gabaonners staan in 't hart van ons Levijten,

- Dat priesterlijk geslacht. Gij weet wat dit vermag.
 Dees hebben over volk en Vaders groot gezag,
 1045 En meer dan zestig steên, verspreid door alle uw landen.
 Dees diere tijd besnoeit hun tienden, offeranden,
 En eerstelingen meest; en schâ baart ongeduld.
 Koom Levi niet te na, ten minste bij uw schuld;
 Dat bloed houdt maat, noch streek, en kent noch vriend
 (noch mage,
 1050 Als 't op een woeden gaat. Waar trof ooit feller plage?
 De hemel vecht met hem. Zijn ijver brandt, gelijk
 Een loopend vier, en vliegt terstond door 't gansche Rijk,
 Van Dan tot Berseba. Gij hoeft geen wijder kennis
 Van Levi's aard, indien ge 't oog slaat op de schennis
 1055 En wraak der lichte vrouwe, om wie men, slag op slag,
 Zoo menig duizend man in 't harnas sterven zag,
 En Benjamin zijn stam beschreide op al de dooden;
 Toen deze stad in de asch, zoo luttel 't zwaard ontvloden.
 Dit zij den Vorst een les. Hij trek niet aan die koord.
 1060 De Gabaonner roept, God roept: vaar voort, vaar voort.

DAVID:

O God, 't en werde ons niet tot bloedschuld aangeschreven,
 Nu wij op uw bevel hen moeten overgeven.
 Ga henen, Benajas, als 't immers wezen zal,
 Ga, lever Gabaon terstond dit zevental.

REI VAN PRIESTEREN:

ZANG.

- 1065 Hier staan wij op die zelve gronden,
 Daar de uitgedreven Vorsten stonden,
 Eer 't zwaard Gods Veldheer werd vertrouwd:
 En och! wat maakt ons trotsch en stout,
 Om tegens 's Hemels zuivre wetten,
 1070 Zoo eigenzinnig te besmetten

1051 *met hem:* met Levi, met de Levieten.

1053—1058 doelt op het wraakverhaal in RICHTEREN XIX & XX.

1061 *'t en werde niet:* het worde niet.

1065 *Hier:* te Gabaä nl.; *zelve:* zelfde.

- Door tegenstreven ons gemoed,
 Eer 't nieuwe Rijk een vasten voet
 Genomen, en wel dicht gesloten,
 Zijn wortels hebb' zoo diep geschoten,
 1075 Gelijk een cederboom, die, vast
 Aan Liban, op geen winters past: —
 Nog komen cedren te bezwijken;
 Nog eer dan cedren groote Rijken:
 En spieglen zich de Grooten niet
 1080 Aan 't geen men meer dan daaglijks ziet?
 O blinde en dulle reukeloosheid!
 O al te ondankbre en trotsche boosheid!
 Wat is 't, dat u den breidel slaakt,
 Zoo ras als niet tot iet geraakt?

TEGENZANG.

- 1085 Verwaandheid, weelde en ledige uren
 Verweldigen de steilste muren.
 De hoogmoed en de lekkre tand
 In 't lachende beloofde land
 Terstond het eerste hof bedorven.
 1090 De rozegeur der honigkorven,
 De versche room der dertle geit,
 Die in de beste kruiden weidt,
 De muskadel, die de ouders zagen
 Twee mans op eenen handboom dragen,
 1095 De hartverkwikkende granaat,
 De boom, die puik van dadels laadt,
 De vijg, als vuisten uitgedegen,
 De vette olijf, al 't veld vol zegen,
 Verzeld met dat gezegend zwaard,
 1100 Zijn oorzaak, dat de spruit veraardt

1076 *op geen winters past*: om geen winters geeft.

1083 *den breidel slaakt*: teugelloos maakt.

1093 *de ouders*: de voorouders, eerste betreders van het Beloofde Land.

1100 *veraardt*: ontaardt.

Van God, haar stam, te mild in 't geven.
 Men valt aan 't woën, van 't wederstreven.
 Men houdt met alle macht den staf,
 Dien de eigenaar met recht vergaf.

TOEZANG.

- 1105 Een schip op zand verstrekt een baken.
 De voorzaat leert den nazaat waken,
 Die let op roer, en star, en peil,
 En houdt gestadig oog in 't zeil
 Om recht de haven in te varen:
- 1110 Terwijl de alziende oogappels staren
 Op 't hoofd, gekroond met diamant,
 't Welk in Gods hart de krone spant,
 En, in 't paleis van louter marmer
 En cedren, klaagt dat zijn beschermer,
- 1115 De Bondkist, met onzekren voet
 Zich aan een hut vernoegen moet:
 Doch God belooft zijn oir te wekken;
 Dat zal de Cherubinnen dekken
 Met bogen, hemelhoog gebouwd,
- 1120 En overkleed met klinkklaar goud.
 Daar zal hem Aron wierook branden,
 En zien de heilige offeranden,
 (Zijn aanzicht naar de zon gekeerd)
 Van hemelsch vier tot asch verteerd.

1102 Versta: van innerlijk verzet komt men tot uiterlijk, tot woeden.

1117 oir: kind; dat kind Salomo zal een tempel bouwen.

1121 Aron: voor Aaron's hoogepriesterlijk geslacht.

HET VIERDE BEDRIJF

REI VAN PRIESTEREN. RISPE. MICHOL.

REI:

- 1125 Mevrouwen, die, voor 't hof, met jammerlijk misbaar,
Gescheurde kleederen, en uitgetrokken haar
Gezeten, kermt, om 't lot uw zoons te beurt gevallen;
Ik wenschte, kon 't geschiên, dat iemand van ons allen,
Naar tijds gelegenheid, dees bittere ontsteltenis,
1130 En rouw, die zekerlijk niet onnatuurlijk is,
Zoo matigde, dat hier de ellende stand mocht houden,
En wijder ongeval het Rijk werd kwijtgeschouden.
Doch troosten valt hem licht, die liever raadt dan geldt,
Noch levend voelt, hoe 't hart der moedren zij gesteld,
1135 Hetwelk geen scherper vlim van weedom kan doorsnijden,
Dan 't geen zij in haar vrucht en bloed en afkomst lijden.
Dit lijden wordt getergd, indien men 't plotsling stuit,
En schreien stilt de pijn; dies schrei uw krop vrij uit,
Indien gij schreien kunt. Laat vrij de tranen zijpen,
1140 Eer 't hart verdrenk. Maakt los dees banden, die u nijpen,
En geeft den lijkrouw nu den vrijen toom. Ach, ach!
Wij klagen neffens u, zoo klagen helpen mag.

RISPE:

Is dit dan al de troost, dien wij van u verwerven?

REI:

Wij wenschten, mocht het zijn, voor uwe zoons te sterven.

RISPE:

- 1145 Zoo spreekt gij, en drijft zelfs met macht het wraakrecht
(voort.

1132 *Kwijtgeschouden*: kwijtgescholden, gespaard.

1133 *liever raadt dan geldt*: liever raadgeeft dan partij is.

1139 *zijpen*: druipen.

REI:

Wat eischt ge?

RISPE: Straft den Vorst en maant hem om zijn woord.

REI:

De Vorst heeft nooit zijn woord, veelmin zijn eed gebroken.

MICHOL:

Wat heeft nog straks zijn mond dan tegens ons gesproken,
En op een nieuw beloofd van zijn gezworen eed?

1150 O Vader! o mijn Broêrs! Ik klaag uw graf mijn leed.

Och was er rust voor ons, gelijk voor u, geschapen.

REI:

Wek Vaders geest niet op. Laat vrij uw Broeders slapen.

Uw goedertieren heer heeft zijn gena betoond,

Van twee Mephiboseths den jongste 't lijf verschoond,

1155 Ook Micha zijnen zoon; en in hun beider leven

Dien hoogen eed gebergd. Getroost u de andre zeven.

MICHOL:

Wee mij, verstooten vrouw! Is dat zijn rechte hand,

Die hij mij nog terstond gaf tot een zeker pand

Van 't koninklijke woord? O reukeloos betrouwen!

RISPE:

1160 Och! deist de zon nog niet; hoe kan ze dit aanschouwen?

MICHOL:

Och! heb ik mij gehoed voor dezen harden slag?

REI:

Die koomt van God. De Vorst houdt al wat hij vermag,

En ziet geen andren raad om Gabaon te stillen.

RISPE:

Och, zal men zoo verwoed die bloem der mannen spillen?

REI:

1165 Niet spillen, maar besteên ten oorbaar van het Rijk,

Tot slechting van 't geschil en 't wrokkende ongelijk.

MICHOL:

De neefs om grootvaârs schuld mishandlen ongenadig?

1146 *Straft*: Versta natuurlijk: met woorden.

1156 *gebergd*: beveiligd, niet geschonden.

1158 *terstond*: zooveen.

REI:

- De neefs aan 't zelve stuk mee schuldig en handdadig.
De vader gaf den last. De zonen voerden 't uit.
- 1170 Getroost u toch in Gods rechtvaardigste besluit.
Gedenkt, hoe heerlijk 't zij, dat zij den ganschen lande
Verstrekken tot een zoen en heilige offerande,
En zoo veel duizenden, op de oevers van de dood,
Beschutten met hun hals voor 't zwaard van hongers nood.
- 1175 Zij mosten toch vergaan in 't algemeen bederven.
Nu zullen ze, tot heil des volks, als helden sterven,
En 't hongrig Kanaän gedijen tot een spijs.
Wij sterven altemaal; het scheelt slechts in de wijs.
Wie heen sterft, naar 't beloop, wordt zonder naam begraven.
- 1180 Men drijft, behouden of met schipbreuk, in dees haven,
Daar 't al te zamen vloeit. De tijd loopt snel en kort.
De bloem moet af, 't zij die gemaaid werde, of verdort
Na eene poos van zelf. 't Gaat al der oudren gangen.
Indien 't niet schortte aan brein, men zou naar 't end
(verlangen,
- 1185 Om liefst bijtijds te ontgaan al 's werelds moeilijkheên.
Geen steenrots wordt in zee van baren meer bestreên,
Als lijf, en ziel, aaneen voor luttel tijds verbonden.
Wie hier op staten bouwt, die bouwt op weeke gronden
En zakkende, eer 't gevaart ten halve raakt omhoog.
- 1190 Hoe hooger opgehaald, hoe meer in 't nijdig oog,
Hoe min van windvang vrij. Wie 't jaarboek van het leven
Des Konings op wil slaan, dat zal hem reden geven
En 't zekerste bescheid. De Vorst kwam tot zijn wit
(Gods werk) met moeite, en houdt zich nauwlijks in 't bezit.
- 1195 Wat in- en uitheemsch lei niet toe, om hem te hinderen?
Wat rampen most hij niet beleven aan zijn kinderen,
Stoffeerende een tooneel? En wat beleeft hij nu?
Of waant ge wel, dat hem dit lichter valt dan u?

1182 *werde: worde.*

1184 *Indien 't niet schortte aan brein: ontbrak het ons niet aan verstand.*

1197 *stoffeerende een tooneel: om er een tooneel mee te stoffeeren, te „bekleeden.“*

Neen zekerlijk, dat blijkt nog niet aan 't minste teeken.

1200 Nog meer, het tegendeel is klaar genoeg gebleken.

'k Heb zijn verbaasdheid en verlegenheid gespoord,

De tranen zelfs gezien, de droeve stem gehoord.

Dees storrem waait te sterk. Hem helpt geen tegenstreven.

Zijns ondanks wordt hij dus aan lager wal gedreven:

1205 Dies bidden wij, omhelst dit lijden met geduld,

En geeft dien vromen heer, 't godvruchtig hoofd, geen
(schuld.

Wiens deugd veel zwaarder weegt dan 't goud van 's werelds

RISPE: (kronen.

Een deugd, barmhartigheid, versiert der vorsten tronen

En scepters meer dan goud, ja maakt het hoofd van
't Rijk

1210 Terwijl het sterflijk is, een Godheid zelf gelijk.

Een Vorst mag met zijn kroon vol diamanten pralen

En glinstren in de zon; maar alle zichtbre stralen

Verdooven bij den glans der koninklijke deugd.

Barmhartigheid, die 't al gelijk de zon verheugt.

1215 Indien gij moed hadt dit den Koning in te scherpen,

Hij zou zooveel gebeên, noch klachten niet verwerpen.

Maar werken op de stof, die nu voorhanden is,

En, reed en rijp, slechts wacht, om een gelijkenis,

Die naar iet Hemelsch' zweemt, van hooger hand te ont-
(vangen.

1220 Hij zalft dees slaven wel met dooden, en met vangen,

Maar kwetst zijn bedgenoot, en edelste vriendin.

Al 't aangehuwde bloed, ja 't gansche Benjamin,

Terwijl hij Juda streelt. Het volk, dat hij verdadigt

Voor dierte, zoo men 't noemt, zal, nauwelijks verzadigd,

1225 Met andere oogen 't stuk van achter eens bezien;

En zoo 't op hollen raakt, al lag hij op de kniën,

En bad al scepterloos en met gevouwen handen.

Dat zou zijn nieuw gebied niet bergen voor het stranden.

1201 *verbaasdheid*: ontsteltenis; *gespoord*: bespeurd.

1217 Versta: hij zou de gelegenheid van dit oogenblik aangrijpen.

1220 Versta: hij paaît de Gabaonniers wel met dit vangen en dooden.

- In 't onweer der gemeente, ontsteld om 't gruwlijk stuk,
 1230 Dat dus een heidensch schuim het wettig zaad verdrukk',
 Ja aller stammen recht, in 't sterven onzer zonen.
 Wat reden kan dit stuk verbloemen of verschoonen,
 Zoo 't volk dit koomt te zien door eenen andren bril?
 Gaat, paait het dan hier mee: 't was Amors wraak, Gods
 1235 Dies let, eer gij verzeilt in zorgelijker baren, (wil:
 Waarmee men minst misdoet: met dooden, of met sparen.

REI:

- Een matelooze druk zeer avrechts redeneert;
 En met haar onklaar oog geen zaken recht waardeert.
 De spinnekop zuigt gift, de bie heur honigraten
 1240 Uit eene zelve bloem. Betoon u toch gelaten,
 Nu menschelijk vernuft Gods vonnis, reê geveld,
 Niet krachtloos maken kan. Al deê men hun geweld,
 Dat verre zij, nog waar 't voorzichtigheid te wijken,
 En leeren 't zeil bij tijds voor zulk een onweer strijken.

RISPE:

- 1245 Helaas! zij pleit vergeefs, die voor een doove pleit.
 Zoo bidde ik nog, om uwe en 's Helds godvruchtigheid,
 En mijnen ouderdom, gaat heen uit mededoogen,
 Nadien de priesters veel bij koningen vermogen,
 Gaat, perst hem, zoo gij kunt, nog te onzen voordeele af:
 1250 Genade of uitstel, of vermindering van straf.
 Zoo moet uw wierookvat veel aangenamer branden.
 Zoo zegen God het land door uw geheven handen.
 Zoo strekke uw over ons meedoogende gemoed
 Een betere offerande als koe of kalverbloed.

REI:

- 1255 Wij gaan zoo dadelijk verwerven, wat we kunnen.

MICHOL:

Hij zal — zij gaan vergeefs, — hun geen gehoor vergunnen.
 Helaas, wat gaat ons aan? Wat hoor ik voor dees poort?
 Och, storten we een gebed. Zij varen er mee voort.

1229 gemeente: volk.

1234 Amors: der Amoreeën (Gabaonnens).

- 1260 O Bron der hemelsche genade,
 Sla uw genadige oogen neer
 Op weeuwen, zonder hoofd en heer,
 Bedompeld in den rouwgewade;
 Om zeven kinderen begaan,
 Die al om 's vaders misdaad lijden,
 1265 In deze onvruchtbre en dorre tijden.
 Och, help! verwoede wolven slaan
 De klauwen aan de onnoozle schapen,
 En dreigen hen met muil en tand.
 De herder biedt geen wederstand.
 1270 Dees grimmige Hevieten gapen
 En snikken naar onschuldig bloed:
 En wij, ter dood bedrukte moeders,
 Ontbloot van helpers en behoeders,
 U vallen met gebeên te voet.
 1275 Verlos het land van hongers plagen.
 Verlos hen, die, in droeven schijn,
 Alreê ter dood verwezen zijn;
 Of sterk ons, om dit kruis te dragen.
 Verlicht dit al te lastig pak.
 1280 Dit valt te zwaar, of wij te zwak.

RISPE:

- Zij komen; dochters, koomt, en vat mij onder de
 (armen.
 Koomt, recht dit oude wijf, gemat van vruchtloos karmen,
 Een luttel overend. Ik hoor van veer 't gerucht.
 Ik hijg naar mijnen aâm en schep een bange lucht,
 1285 Het veurspook van hun dood. Och! dochters, och! zij
 (komen.

MICHOL:

- Waar laat ik mijn verdriet; hoe kan ik mij betoomen?
 Hen ziende tam en mak in zulker voglen klem.
 Ik hoor het rammelen der keten, en hun stem.

1271 *snikken*: snakken.

1276 *schijn*: toestand.

1282 *gemat*: afgemat.

GABAONNERS. GEBROEDERS. MICHOL. RISPE.

GABAONNERS:

Voort, voort. Dit vonnis leidt geen sammelen noch marren.

- 1290 De dood bijt fel genoeg, men hoeft ze niet te sarren
 Met uitstel, uur op uur. Voort, voort. Wij gaan u voor.
 Wel, wat gebalk kooft hier? Men geef haar geen gehoor.

GEBROEDERS:

Gij, Amoreên, daar is nog tijd om u te wreken.

Wij willen voor het lest nog eens ons moeders spreken.

GABAONNERS:

- 1295 Voort, voort. De tijd verloopt. Dit willen kooft te spa.
 Al kwam de Koning zelf, hier is geen lijfsgena.

GEBROEDERS:

Wij achten ons te vroom van slaven 't lijf te ontvangen.

Wij zijn er te eerlijk toe.

GABAONNERS:

Zoo zult gij eerlijk hangen.

GEBROEDERS:

Ja, eerlijk voor ons, maar schandelijk voor u.

GABAONNERS:

- 1300 Wat zeft dit basterdbloed? Hoe zal 't hier lukken? nu,
 Gaat voort. Wij keeren ons aan geen gejang van wijven.
 Wij weten raad, om u die traagheid uit te drijven.
 Zoo, mannen, touwt er op, die moedwil moet er uit.
 De bolpees maak' hen vlug. Men touw' hun vrij de huid.

MICHOL:

- 1305 Is 't moederlijk, dat wij hen nog niet aan en randen?

GABAONNERS:

Gij, moeders van dit aas, ziet toe, dat gij geen handen

Aan 't heilige gerecht en Gods bedienaars schendt,

Noch 't vonnis meer verzwaart door eenig dreigement.

Wat dreigt ge met de vuist? Wat ziet gij om naar steenen?

- 1310 Dit dreigen schut geen straf.

1289 *sammelen noch marren*: dralen noch talmen.

1297 *'t lijf*: het leven.

1298 *te eerlijk toe*: te hoog voor (vol eer); *eerlijk hangen*: eervol hangen.

1301 *keeren ons*: storen ons.

1303 *moedwil*: overmoed.

RISPE: Och, laat ons slechts beweenen
Der kindren ongeval. Hoe steekt ge zoo vol nijds?
Och gunt, och gunt den rouw der moedren zoo veel tijds.
Verzacht met zoo veel troost heur smart, geleên in 't baren.
Om deze rimpelen, om deze grijze haren,

1315 Dit mergeloos gebeente, en al wat helpen kan.
Hoe brult ge zoo verwoed?

GABAONNERS: Hoe brulde die tiran,
Dien, lauw en vuil van 't bloed der omgebrochte slaven,
Gij in uw schoot ontvingt? Hij heeft dien kuil gegraven,
Waarin zijn eigen zoons nu storten over 't hoofd.

MICHOL:

1320 Och! heeft de tijd nog niet dat smeulend vier gedoofd.
Gedoogt, dat wij dien brand met onze hartaar blusschen.
De moeder lij voor 't kind, wij zullen 't wraakrecht kussen.

GABAONNERS:

Geen moeder lijdt voor 't kind. Waar is men zulks gewoon?

RISPE:

En lijdt om Grootvaârs wil nakomeling en zoon?

GABAONNERS:

1325 Zij lijden min om hem als hunne schelmerijen.

MICHOL:

Een ander wette 't mes.

GABAONNERS: Zij proefden hoe 't kon snijen.

RISPE:

't Was reukeloosheid eer dan boosheid in hun jeugd.

GABAONNERS:

Verbloem het, zoo gij wilt, het was een booze deugd.

MICHOL:

't Was vaders dolligheid, waarvan hij was bezeten.

GABAONNERS:

1330 Zoo temt men best zijn zoons bijtijds met deze keten.

RISPE:

Hij viel door dolligheid in zijn bebloede zwaard.

GABAONNERS:

Waarom heeft 't naaste bloed den dulle niet bewaard?

1326 *proefden*: beproefden, probeerden.

MICHOL:

Indien een stier u stiet, wie zou die smart betalen?

GABAONNERS:

Men zou het op den stier en eigenaar verhalen.

RISPE:

1335 Wat eischt ge, opdat die scha geboet werd zevenvoud?

GABAONNERS:

Men weegt, neen neen, men weegt geen bloed op tegensgoud.

MICHOL:

De wraak blies 't leven nooit in dooden lang begraven.

GABAONNERS:

De wraak betoomt den stoute, en leert hem zachter draven.

RISPE:

't Gebeent der ouderen is menig jaar vergaan.

GABAONNERS:

1340 Vergaan? Mij dunkt, ik zie hun geesten om ons staan.

MICHOL:

Wie nog voor dooden schrikt, moet levendigen sparen.

GABAONNERS:

Geen levenden, om wien de geesten blijven waren.

RISPE:

't Is ijdele en enkle wraak, die zulke droomen dicht.

GABAONNERS:

't Mag wezen wat het wil, wanneer 't ons hart verlicht.

MICHOL:

1345 Verlicht men het gemoed met helden te vernielen?

GABAONNERS:

Zeg schelmen, dik verdaagd van onzer oudren zielen.

RISPE:

De rekening van wraak staat nimmermeer gelijk.

GABAONNERS:

Ze is effen, als dees pest gevaagd zij uit het Rijk.

1335 *werd*: worde.

1346 *dik verdaagd van*: dikwijls gedagvaard door.

1348 *effen*: gelijk, vereffend.

MICHOL:

Bereidt ge slechts geen plaats voor tienmaal slimmer plagen!

GABAONNERS:

1350 Het ga zoo 't kan, zoo 't moet. Wij zullen 't u niet klagen!

RISPE:

Men schelde om Benjamin hun deze halsstraf kwijt.

GABAONNERS:

Om alle stammen niet. Dees straf kooft op haar tijd.

MICHOL:

Wat bitterheden heeft die stam niet moeten smaken?

GABAONNERS:

Kon dan die bitterheid hen niet wat zoeter maken?

RISPE:

1355 't Is menschelijk, indien men sneuvelt dus of zoo.

GABAONNERS:

't Is Godlijk, zoo men 't boet, al boet men 't bijster noô.

MICHOL:

Wat kan uw kindren zelfs misschien nog overkomen?

GABAONNERS:

Zoo moet men hen bijtijds met zulk een voorbeeld toomen.

RISPE:

Dat werkt wel averechts. Het straffen tergt het kwaad.

GABAONNERS:

1360 't Leert omzien, niets bestaan, 't en zij met rijpen raad.

MICHOL:

Neemt de overtreders weg, het zal aan menschen schorten.

GABAONNERS:

Neemt weg de straf, het land zal met zijn muren storten.

RISPE:

Hebt mededoogen met een troosteloze weeuw.

GABAONNERS:

Van dien tiran, die loech om 't Gabaonsch geschreeuw?

MICHOL:

1365 Erbarm u over dees van elk versmade vrouwe.

1349 *Bereidt ge slechts geen plaats voor:* Als ge maar niet oproept.

1361 *bestaan:* wagen, zich vermeten.

GABAONNERS:

Een dochter des tirans, vermaakt met onzen rouwe?

RISPE:

Verschoont de kinders toch hun moedren te geval.

GABAONNERS:

Onze eigen moeders eerst, dit raakt ons boven al.

GEBROEDERS:

Nu, Moeders, luistert toch naar onze leste rede.

RISPE:

1370 O beï mijn zoons!

MICHOL: Mijn vijf!

GEBROEDERS: Wij bidden ééne bede.

Is 't mogelijk, ontzegt dees jongste bede niet,

En gunt ons nog dien troost.

RISPE: Ja, bidt niet, maar gebiedt,

Indien uw eisch bestaat in 't moederlijk vermogen.

GEBROEDERS:

Bedaart dan eene poos, bedaat en wischt uw oogen.

1375 De Moeders zien, waartoe het nu gekomen is

Met de afkomst van 't weleer verheven huis van Kis,

Hetwelk des morgens rees met zulke schoone stralen,

Als 't voor zijn middag weêr kwam schandelijk te dalen.

't Ging Grootvaâr eerst voorwind. Hij meesterde 't geluk.

1380 't Ontzet van Jabes was zijn eerste heldenstuk,

En intreê van het Rijk, zijn vroomheid opgedragen

Te Gilgal van al 't volk, na Nahas nederlagen.

Hij trad de koningen van Zobal op den nek,

Ook Edom, Ammons macht, het heer van Amalek,

1385 En Moab, en 't geweld der trotsche Philistijnen.

De zon kwam, dag op dag, in Vaders zege schijnen;

Totdat ze, voor zijn troon, ter aarde leggen zag

Al wat op Isrel roem en roof te halen plagh.

Zoo ras als Samuël den Herder had gegoten

1390 Den balsam over 't hoofd, dat voor zich vond ontsloten

1366 *vermaakt met*: die vermaak schepte in.

1373 *Versta*: Indien uw eisch ligt in de macht van uw moeder.

1379 *meesterde*: was meester over.

1389—1390 Zoodra Samuel David had gezalfd.

- De poorten van ons hof, vervloei'de Sauls eer
 En vorige geluk allengskens, min noch meer
 Gelijk een beek, die van een lagen heuvel steigert,
 Verdroogt, zoo ras de lucht het aardrijk regen weigert.
- 1395 Een damp hielp 's Konings brein aan 't woën, en uit zijn stel,
 Zoo dat men 't smeeken most met 's herders snarenspeel.
 Indien de wapens iet, dat loflijk klonk, bedreven,
 't Werd al de dapperheid des herders toegeschreven.
 Al 't volk begon terstond naar David om te zien.
- 1400 't Was: „Saul sloeg er een, maar David sloeg er tien.”
 Gij zelf ontzaagt u niet dien ouden heer te tergen
 Met 's ballings leven, tot ons harteleed, te bergen.
 De stapel van zijn ramp werd met zijn hand voltooid,
 Toen hij 't gebergt met doën en wapens zag bestrooid.
- 1405 De schoonzoon werd daarop voor koning uitgeroepen
 Van Juda; Isboseth van Abner en zijn troepen:
 Dees zwaai'de te vergeefs den zegenloozen staf,
 Want Davids macht nam toe, en Sauls afkomst af.
 Wij vonden ons alom geslagen, of verraden.
- 1410 Wat wil men, uwen druk opwroetende, u beladen?
 Wij raakten van den stoel. De herder steeg er op.
 Een ieder bad hem aan, en gaf ons huis de schop.
 Wij, iegelijk ten spot, dus uit den troon gebeten,
 Die schier een halve eeuw van de onzen werd bezeten,
- 1415 Verlaten vroolijk 't licht; om langer niet versmaad
 Te duiken, onder hem, wiens starre boven staat;
 En die ons nimmer deel aan Vaders erf zou gunnen,
 Om niet door 's anders eer zijn eere te verdunnen.
 Ook staat een edel hart, gedreven uit het spoor
- 1420 Van 's werelds heerschappij, de dood veel schooner voor
 Dan 't leven, zonder hoop van immer te regeeren,
 En eenen schildknaap dus zijn huis te zien braveeren.
 Dies bidden wij, mag 't zijn, en is uw gunst zoo groot,
 Verbiddt uw zonen niet, noch kwelt u in hun dood.

1393 *steigert*: van peil wisselt; hier: daalt.

1396 *smeeken*: verzachten, streelen.

1402 's *ballings leven*: het leven van den verbannen David.

1419 *een edel hart* = aan een edel hart.

MICHOL:

- 1425 Och, waart ge in 't harrenas als helden omgekomen,
 Daar Grootvaâr 't leven liet en sneuvelde op uwe oomen,
 't Waar eerelijk en met een lijkklacht doorgestaan.
 Mijn druk, aan 't sluimeren geraakt, vangt weder aan
 En schiet als uit den droom, ontstelder dan te voren,
 1430 Om dees vervloekte dood en straf, uw hoofd beschoren.

RISPE:

- Mijn kinders, heb ik u tot zulk een smaad gebaard,
 En zoo zorgvuldiglijk gekoesterd en bewaard
 Tot de allerhardste straf, die iemands hoofd kan treffen?
 Ik stort, ik stort. Oud wijf, wie zal u weder heffen?
 1435 Wie stutten met zijn hand? Ik zwijm, ik sterf van rouw.
 Ik ben een levend lijk. Waar leeft bedrukter vrouw?

GABAONNERS:

Zij tergen ons geduld met al dit ijdel treuren.

MICHOL:

- Gij zult een moeder eer van hare kindren scheuren
 Dan scheiden. 't Veil omhelst den ollem niet zoo hecht,
 1440 Als zij zich om hun hals en armen windt en vlecht.

RISPE:

Mijn zonen, 'k laat mij niet van uwen boezem rukken,
 Zoo zal ik mond aan mond, en borst aan boezem drukken.

GABAONNERS:

- Gij worstelt te vergeefs, o wereloos geslacht!
 Wijkt af, uw hof heeft uit. Hier kooft een sterker macht:
 1445 Dies duikt voor haar van zelf, eer zij u straks leer duiken.

GEBROEDERS:

Gij moogt de ontvangen macht gebruiken, niet misbruiken,
 En tegens vrouwen minst, nog minder tegens haar,
 Die u weleer geboën.

GABAONNERS: Wat vordert dit misbaar?

MICHOL:

Och zuster Merob! zie, hoe handelt men uw kinderen.

1427 *doorgestaan*: het had zijn beslag gekregen.

1439 *veil*: klimop.

RISPE:

1450 Och koning Saul! help mij dit geweld verhinderen.

GEBROEDERS:

Nu, moeders! weest getroost, en zet uw hart wat neêr.

Nu, kust ons nog voor 't lest, nog eens, en dan niet meer.

Verreukeloost u niet vergeefs. Laat Cham betijen,

En gunt de wraak haar wil. Hier baat geen tegenstrijen.

1455 Dit onweer sleept ons weg, dies staakt uw droef geklag.

Geen anker hecht zoo vast dat tegenhouden mag.

MICHOL:

O mijn verwezen zonen,

Zijn dit de gouden kronen

En scepters, aan uw hoofd

1460 En rechte hand beloofd?

Zijn dit de ivoeren trappen

Om op den troon te stappen,

En, wijd en zijd ontzien,

De stammen te gebiën?

1465 Heeft mij mijn hoop bedrogen,

En zijt gij opgetogen

In mijnen zachten schoot

Tot zulk een harde dood?

En moet, och, moet ik lijden,

1470 Dat slaven zich verblijden

In hunner heeren leed?

Hoe valt u 't lot zoo wreed!

RISPE:

Och, och! dit 's balsem in mijn wonden.

Ik heb mijn Saul weergevonden

1475 En Abner. 'k Zie met vreugd althans

Hier voor mij staan mijn beide mans.

Daar staan die helden voor mijn oogen.

Ik heb, ik hou hen, 'k hou hen vast.

Nu vrees ik langer leed, noch last,

1480 Noch zwaarden, noch gespannen bogen.

1453 *Laat Cham betijen:* Laat Cham's nazaat begaan.

- Mijn eerste en leste bruidegom,
 Ik kus, ik heet u wellevom.
 Waar waart ge toch zoo lang gebleven?
 Hoe liet ge mij zoo lang alleen?
 1485 Ik zat en treurde op dezen steen,
 En schiep niet langer lust in 't leven.
 Och, blijft mij nu getrouwer bij
 In deze dikke duisternissen.
 Ik mag de zon, maar u niet missen....
 1490 Of is dit spook, of razernij?

GABAONNERS:

Ja, wel is 't razernij. Men lei haar straks naar binnen.
 Zij raast van rouw, gij ziet, het gaat haar aan de zinnen.
 Voort, voort, de dag verloopt! Al lang genoeg geschreid.

GEBROEDERS:

Nu, moeders, weest getroost tot in der eeuwigheid.

REI VAN PRIESTEREN:

ZANG.

- 1495 Wat was dat een vervloekte dag,
 Toen, midden onder vier en tachtig,
 Ahimelech doorsteken lag.
 Die dag is Levi nog indachtig,
 Toen dit aartspriesterlijke licht,
 1500 Met zesmaal veertien bleeke stralen
 Gedoodverfd om zijn aangezicht,
 In eene zee van bloed ging dalen,
 Van bloed, 't welk uit hun boezems liep,
 En, vèrwende het sneeuw wit linnen,
 1505 Vast wraak, als 't bloed van Abel, riep
 Tot God, en alle Seraphinnen.
 O bloed, wat hebt ge God geklaagd?
 „'k Heb wetende niet kwaads bedreven,

1491 *straks*: dadelijk.

1497 *doorsteken* = verleden deelwoord.

1500 *zesmaal veertien*: Vlg. vs. 1496. (Zie I Sam. XXII, 18).

- Alleen 't orakel raad gevraagd,
 1510 Den held geweer en spijs gegeven.
 'k Heb Sauls scepter nooit misdaan;
 En ziet God koel dien gruwel aan?"

TEGENZANG.

- 't En bleef niet bij dit bloedig bad:
 Die dolle kon zich niet verzaden,
 1515 Hij most in Nobe, Aärons stad,
 Tot de enklen toe in bloed gaan waden.
 Daar werd noch arm, noch rijk gespaard,
 Noch man, noch vrouw, noch zuigelingen,
 Noch maagden; toen dat dronken zwaard,
 1520 Gevolgd van zooveel bloote klingen,
 Het al vernielde, ook 't stomme vee;
 Ja, zelf de stad, die de eere stutte
 Des hemels, als een kind van vreê,
 Haar school, ook de Ephod, en Gods hutte,
 1525 Wat heilig en onheilig was
 Most voort, in 't algemeen verdelgen.
 De moord sloeg voort, door dezen plas,
 En trof (zij mosten 't mee verzwelgen)
 Ons Gabaonners op den kop:
 1530 Dees dronken mee van 't zelve sop.

TOEZANG.

- Eerwaardste Vader, Abjathar,
 Ter goeder uur zijt gij 't ontdoken,
 Gelijk een ondergaande star,
 Om rijzende, eens te zien gewroken
 1535 Rechtvaardig, buiten uwe schuld,
 Uw Vaders onrecht en uw magen.
 Toen waren 't tijden van geduld;
 Maar sedert druppelden Gods plagen
 Op 't moordhof van dien schelmschen Vorst,

1535 *buiten uwe schuld*: zonder uw toedoen.

1540 En alle zijn nakomelingen,
 Van 't priesterlijke bloed bemorst.
 Aldus verkeert de beurt der dingen.
 Gods tulband lijdt noch schimp, noch hoon.
 Wie God ontwijdt, ontwijdt zijn kroon.

1543 *Gods tulband:* de opperpriester.

HET VIJFDE BEDRIJF

LEVIETEN. DAVID.

LEVIETEN:

1545 Zoo moet het allen gaan, die Davids scepter haten.

DAVID:

In welk een schijn hebt gij de ellendigen gelaten?

Hoe koelde Gabaon zijn wreeklust met dit bloed?

LEVIETEN:

Zij stapten onversaagd de wisse dood te moet,

Ter poorte uit, door een straat van menschen dichtgedron-

1550 Een mengsel van Hebreên en allerhande tongen, (gen,

En, al den weg in 't lang, bewonden met een ring

En drommel volks, 't welk voor, ter zijde, en achter ging.

De Gabaonners, die, van heilige wraak bezeten,

De zeven halzen, hecht gesloten aan een keten,

1555 Vast sleepten, toonden hun het wraakautaar van veer,

Uit woeste dartelheid, en woedden min noch meer

Als 't boschzwijn, tegens moede en afgejaagde honden,

Wanneer 't schuimbekkende, om het smarten van zijn
(wonden,

Ten einde van geduld, krankzinnig gilt en balkt,

1560 Een muil vol kiezen en twee blikken openspalkt,

En zijn vervolgers vat; die, uit den aâm geloopen,

Hun heete zwijnenjacht nu met den hals bekoopen.

„Wij hebben nu,” riep d' een, „gelicht het wolvennest,

Het leger rood van moord, en deze lamrenpest,

1565 Die toelei met den tand op bijten, rijten, stroopen;

1546 *schijn*: toestand.

1560 *blikken*: oogen.

- 't Gebroed van 't welk niet goeds voor herders stond te
(hopen,
Zoo vet een buit, als ooit een jager opdoen kon.
Hoe willen ze te pronk, gebraden in de zon,
De luiperds noôn te gast, en arenden, en kraaien,
1570 En hen met spieren, merg, en brein, en oogen paaien?"
Een ander riep: „Hoe past die keten om den hals
Van 't koninklijk geslacht? Maar dit metaal is valsch,
Of slechter als het goud, dat Saul plagh te kronen.
Hoe wordt de vader nu verheerlijkt in zijn zonen!"
1575 Een ander: „Vaart niet voort. Ziet toe, en wacht u, dat
Gij met doorluchtig bloed uw handen niet bekladt,
En u Mephiboseth flus opkoom al verbolgen,
Die naar zijn ezel toeft, om 't onrecht te vervolgen."
Een ander: „Neen, 't is best dit kostlijk bloed gespaard.
1580 Men make een zak van 't lijf, en knoop het toe, zoo vaart
De damp der staatzucht niet in 't brein, gelijk voorhenen.
Hoe welig treên ze nu op huppelende beenen!"
Dus endlijk af- en opgestegen met veel spots,
Geschopt, gesleurd, vervloekt, genaken ze de rots,
1585 Waarop de ziel, door storm vervallen, dreigt te stranden.
Het hangen van 't gebergt met allerlei standen
Van menschen, zoowel oud als jong, en arm en rijk,
Behangen en gepropt, een schouwburg was gelijk,
Recht over Gabaä, daar de eerste der drie bergen
1590 (Wier platte kruinen elk de lucht en hoogte tergen)
Allengskens afloopt aan de grens van Ephraim,
Die van den stroom naar zee zoo slangwijs kruipt en slim,
En hier dees heirbaan kruist, die, als een lijn geschoren,
Schiet van Jeruzalem recht toe op Sichems toren.

1566 *niet*: niets.

1578 *Die naar zijn ezel toeft*: die op zijn ezel wacht (spot op den gebrekkigen Mephiboseth!).

1585 *vervallen*: overvallen.

1586 *Het hangen*: de helling.

1590 *de lucht en hoogte* = de hooge lucht.

1592 *slim*: schuins.

1593 *geschoren*: gespannen.

- 1595 Hier valt de reis en tocht van overal voorbij.
 De staken stonden reed, en zeven op een rij.
 Gods wraak glom Gabaon en Levi uit zijne oogen.
 De Benjaminner hiel zich stil en ingetogen,
 Ontveinzende met kracht den rouw, die 't hart beving,
 1600 Vermits zijn Zevenstar zoo drukkig onderging
 Voor de aangebeden Zon van Juda, hoog aan 't rijzen.
 Het was er drok te doen met roepen, wenken, wijzen.
 De Broeders stelden zich met 't aanzicht herwaart aan.
 Armoni zag men daar getroost in 't midden staan,
 1605 En wenken met der hand om tegens 't volk te spreken.
 De hoofden werden straks met stilte als overstreken,
 De monden zwegen kort. 't Gerucht had uitgeraasd:
 Gelijk, wanneer de wind met stijve kaken blaast
 Bij buien in 't gewas, de wufte korenaren
 1610 Na 't ruischen eene poos geraken te bedaren.

DAVID:

Wat sprak die brave borst? Wat lag hem toch op 't hart?
 Mijn geest bezwijkt. Ik ben beladen met zijn smart.

LEVIETEN:

„Aanschouwers,” sprak hij, „nu dit lot ons schijnt beschoren,

Wij nemen 't willig aan, als sterfelijk geboren.

- 1615 Zoo dit u uit den muil van dieren hongers nood
 Kan rukken; offert ons, en leeft door Sauls dood:
 Maar leert u midlerwijl aan niemands lot vergapen.
 Gij ziet, wien vader eer verlost van de schapen,
 En ophief uit het stof en voetzand, als een zoon,
 1620 Zoo hoog, en die nu trotsch, gezegend met zijn kroon,
 En 't machtige bezit van dertig koninkrijken,
 Schoon 't wettige geslacht de vlag voor hem ging strijken,
 Dien helschen wrok van Cham in slaap wil wiegen, met
 Den voet op 't overschot van vaders kist gezet;
 1625 Al is 't geen nood, dat wij, och wemelende wormen
 Van 't lang verrotte lijk, hem uit den zetel stormen.
 Maar de Opperste, wien alle ons rampen zijn bewust,
 Zij wreker, en vergunn' zijne afkomst vreë noch rust.

- Dat zich de broeder met des broeders bloed verzade,
 1630 En Abjathar vervalte in 's nazaats ongenade.
 Dat Levi en de kracht der stammen het gebit
 Verwerpe, eer 's Herders staf bereik' het derde lid,
 En, onder eenen vorst, den vorst van Juda dage
 Te velde, daar het rookt van moord en nederlage;
 1635 In 't bloedig worstelen van Rijken tegens een,
 Van heirkracht tegens heir, van steden tegens steên,
 Autaren tegens koor, en tempel, en autaren,
 En Aron met den staf in Arons schild gevaren.
 Dat 's Herders eigen kroost, of 't grootste deel hierna,
 1640 Geweldig aangerand, om hals rake, of verga
 En kwijne in vangenis, en vreemde slavernije;
 En Isai afsterf van den staf en heerschappije.
 Dat zich de Aartspriester zette in 's rechters hoogen troon
 Ook zelf met Jesses kroon Aärons tulband kroon',
 1645 Ja blindling wroet naar roest van rijkdommen en gaven,
 Uit holle gierigheid, in 's Herders assche en graven.
 Zoo dit ons warende asch en geest nog niet vernoeg', —
 Dat Juda scepterloos en Levi, wien dit wroeg',
 Voortvluchtig, zonder kerk en outer ommezwerve,
 1650 En, onder 't Heidendom, verstrooid en heilloos sterve;
 Opdat, al d' aardboôm deur, geen zoo verschoven hoek
 Te vinden zij, die niet getuig van Sauls vloek."

DAVID:

- 'k Verdroeg dien last des vloeks van Simeï geduldig,
 'k Verdraag dit ook van hun. God oordeelt mij onschuldig,
 1655 Die Zijn gerecht voldoe. Des volks behoudenis
 Waarmee, 't en zij men 't berg', het omgekomen is,
 Beweegt me meer dan 't leed van zulke lieve magen;
 God geefl wat opspraak ook mijn faam hierom zal dragen
 Bij den nakomeling. Mijn glorie valle in 't slijk,
 1660 Ik schel hun 't schelden kwijt, ten dienst van God, en 't Rijk.
 Wat zegen heeft me 't volk voor zulk een vloek gegeven?

1632 Wegwerpe, eer Davids koningshuis het derde geslacht hale.

1656 Waarmede, tenzij men het redde, het gedaan is.

1658 *God geefl* heeft misschien de kracht van *God weet!*

LEVIETEN:

Het volk stak driemaal op: „God spaar den Koning't leven.
God demp' de ervvijanden, die naar zijn scepter staan.”

Toen grepen hen terstond onze outerknechten aan,

- 1665 En, wringende om den hals de taaie en gladde koorden,
Verboën de keel de lucht, den mond die lasterwoorden.

Zij stortten op het gras, als zeven pijlers, neêr,
Als hun de grond ontzakt. Men trok de lijken weêr
Met touwen op, en hing ze aan staken, elk bijzonder,

- 1670 De handen boven vast, en bei de voeten onder.
Niet een van al, dien 't hoofd niet slap voorover hing
Op 't hart, gelijk of hun de zachte slaap beving.

Dat raakte menig hart met avrechtsch medelijden:
Terwijl een rouwkaros door al den drang kwam rijden

- 1675 Den berreg op. Elk week met groote eerbiedigheid.
Men twijfelde eerst wie 't was, en twistte om klaar bescheid,
Totdat, voor 't nieuw gerecht, de paarden staande bleven,
En Rispe, hallef dood, en van dit lot gedreven,
Met handen in het haar uit heuren wagen zeeg,

- 1680 En, onder de oksels voortgeleid, de staken kreeg,
En vatte 't heilloos hout, waaraan de zoons gebonden,
Hun stomme moeder vast met sprakelooze monden
Nog antwoordden, zij zelve een marmerbeeld geleek,
Behalven als ze zweem, zoo dikwijls 't hart bezweek;

- 1685 En, zonder dat we een traan langs 't aanschijn rollen zagen,
Van 't zuchten aan 't gesteen, van stenen kwam aan 't

DAVID: klagen.

De jammerklacht verlicht den moederlijken druk,
Gevat door 't naar gezicht van 't deerlijk ongeluk
Der zonen, op wier hoofd zij al haar hope bouwde.

- 1690 Hoe klaagde de arme weeuw, toen zij 't gerecht aan-

LEVIETEN: schouwde?

„Helaas! wat zie ik hier met droge wangen aan?

Kan dit een moeder zien, en op haar beenen staan?

1662 *stak op*: hief aan.

1669 *byzonder*: afzonderlijk.

1680 *kreeg*: bereikte.

- Och, kinders! kust ge mij met neergeslagen tronie?
 Zijt gij 't, Mephiboseth? Zijt gij 't, mijn troost, Armoni?
 1695 Wien van dit lieve paar omhelze ik allereerst?
 Zijt gij dat edel kroost, waardoor uw vader heerscht,
 Gelijk zijn mond beloofde, als hij mij kustte en streeelde;
 En, smeltende in mijn schoot, genoot volop van weelde,
 Daar ik dit eertijds schoone en welgeschapen lijf
 1700 (Doch nu een grijns, een best, een oud verschoven wijf)
 Hem opdroeg met de roos, die opging voor zijn stralen,
 Gewoon den morgendauw uit hare jeugd te halen?
 Heb ik u, waarde zoons, tot zulk een end gebaard
 Opdat gij een grijphoen, een tiger, wreed van aard,
 1705 Zoudt vallen in den bek en gruwelijke kaken?
 Maar neen, ik wil om u mijn leger slaan, en waken,
 En, nacht en dag, geen weer ontziende, op schildwacht
 staan,
 Noch rusten, eer men u ter aarde hebb' gedaan."
 Zoo klagend, raakt ze in 't eind van klagen aan het schreien,
 1710 En doet haar jofferen een zak op de aarde spreien.
 Daar zet ze zich, en huilt, en balkt, en houdt geen maat.
 Het licht valt haar te sterk, hoewel het ondergaat. —
 Nu zal u Sauls asch noch wroetende afkomst hinderen.
 Hij heeft geprofeteerd, maar niet van zijne kinderen.

DAVID:

- 1715 Och, Aja's dochter! hoe betoont ge metterdaad,
 Dat geene moeder 't kind in 't uiterste verlaat,
 Ook niet, wanneer de ziel van 't lichaam zij gescheien. —
 Daar komt Mephiboseth: mij dunkt, ik zie hem schreien
 Van blijdschap; overmits de geesten [door de smart
 1720 Van dees gedreigde straf getrokken eerst in 't hart
 En daar besloten, en beklemd van alle zijden]
 Uit hun gevangenis geslaakt van 't nakend lijden,
 Opvliegen naar het brein, en drijven naar beneên

1693 *ironic*: gelaat (heeft geen ongunstige beteekenis).

1704 *grijphoen*: griffoen (?).

1719 *de geesten*: tegenwoordig zou de volksmond hier spreken van: de zenuwen

1722 *van* = door.

- Door de oogen de verdunde en zilte vochtigheên.
 1725 O heftige ommezwaai van heftige gedachten,
 In wederlevenden, die straks de dood verwachtten!

MEPHIBOSETH. DAVID.

MEPHIBOSETH:

- Gezalfde Koning, ik val met mijn zoontje neêr,
 Voor uwe kniën, en kan uw weldaân nimmermeer
 Verdienen, nademaal gij mij, nu nieuws herboren,
 1730 Verloste van het lot, dit kind en mij beschoren,
 Gelijk mijn ooms, en neefs, en al mijn grootvaârs huis,
 Vermorzeld voor uw troon tot pulver en tot gruis.
 Ik zit aan 's Konings disch, als andre dischgenooten.
 Gij hebt me met genade en zegen overgoten,
 1735 Uit liefde, die gij draagt mijn vader Jonathan.
 Eên weldaad schort er nog, indien 't geschieden kan,
 En wij, vergeef het ons, u wijder vergen dorven.
 Dit schuldig zevental, vervloekter dood gestorven,
 Blijft hangen, schoon de zon alreê in 't water duikt.
 1740 Het klaagt dat Mozes' wet uit afgunst wordt misbruikt,
 't Gezegend land besmet, en bidt om eene gave,
 Mag 't wezen, dat men hen, eer de avond vall', begrave
 Naar 't oud gebruik. Gij preest weleer de burgerij,
 En jeugd van Jabes door gezanten; omdat zij
 1745 Mijn grootvaârs dooden romp, waarmee de poorten praalden
 En vesten van Bethsan, bij nacht, gewapend haalden,
 Met staatsie brandden, en met vasten en gesteen
 Den vader en drie zoons in 't woud ter aarde deên.
 Gij staat, vertrouwen wij, niet min als toen, in reden.
 1750 Dees hebben strafs genoeg, hoewel met recht, geleden.
 Zij hangen op de grens, heel Benjamin te spijt,
 In 't oog van al, wat langs 't gebergte reist en rijdt;
 In 't oog van Sauls hof en stad, op zijn geboorte
 Eer trotsch, en rieken al ten neus in van dees poorte,

1735 draagt: toedraagt.

1749 Gij staat.... in reden: Gij verstaat reden.

- 1755 Waardoor de bestevaâr al triomfeerend toog,
 Tot roem zijns vaderlands. Zij hangen in het oog
 Der Cherubinnen zelfs, die hier de Bondkist dekken,
 En draaien 't aanschijn, schuw van zulke doodsche vlekken.
 Gij hoort wel aan 't misbaar, hoe Risper smeekt en bidt,
 1760 Gelijk een stokbeeld zit, en mijmert, daar ze zit,
 En somtijds opschiet, op geruisch van klauw en vlogel;
 Opdat ze 't wild bij daag, te nacht den naren vogel
 Van 't stinkende aas verjaag. Dat zitten valt te bang,
 In zulk een eenzaamheid; de aanstaande nacht te lang
 1765 Een oud en koud geraamt, alreede heesch van krijten.
 Dat vasten, dat gekerm, dat waken moet haar slijten,
 't En zij men 't hart verkwikk'. Beweegt u 's moeders trouw
 Tot hare vruchten niet; zoo laat u 's Konings vrouw,
 Een uitgeleefde weeuw, het haar om 't hoofd, bewegen,
 1770 En 't lichaam, in wiens arm uw voorzaat heeft gelegen.
 Bezwalk toch niet in haar den glans der majesteit,
 Die nog in de oogen speelt, waarin de aanminnegheid
 Des Konings, eer haar vel nog was geploegd vol voren,
 Zich spiegelde, nooit zat van kussen en bekoren.
 1775 Zoo zegen de Oppervorst van boven uwen staf.
 Zoo ruste uw afgeheerscht gebeente in 't eerlijk graf.
 Zoo roeme uw nazaat staag op uw gedachtenisse,
 Als 't nimmer Davids kroon aan wettige afkomst misse.

DAVID:

- Sta op, mijn neef, sta op: al haast genoeg gezeid.
 1780 't Is meer dan billijk, dat, na 's rechts gestrengigheid
 Genâ heur beurt bewaar. Nu droog en wisch uwe oogen.
 Wij gunnen u al 't geen God stelde in ons vermogen.
 Het waar nu tijd de zein te slaan in 't garstenveld,
 Maar 't ziet er veel te dor en mager toe gesteld.
 1785 Zoo ras de wolken 't land bevochtigen met regen,
 Tot teeken van Gods zoen, door 't zevental verkregen,
 Zal ik dees lijken straks doen slaken van het hout,
 En hen in 't graf van Kis, te Sela trotsch herbouwd,

1769 *het haar om 't hoofd*: nl. verward.

1778 *misse*: gebreekt.

Met uw grootvaderlijk en vaderlijk gebeente,
1790 Van Jabes hier gevoerd met staatsie van gemeente
En Grooten, koninklijk begraven, naar hun staat.
Nu volg mij na in 't hof. Ik blijf uw toeverlaat.

1790 *gemeente*: volk.

JOSEPH IN DOTHAN
INGELEID EN TOEGELICHT
DOOR C. R. DE KLERK

Infidos agiians discordia fratres

„De Tweedracht, de ontrouwe broeders ophitsend.“
(*Vergilius: Georgica II 496*)

VOORWOORD

„Josephs onwraakgierige verzoenelijkheid stelt hem eer onder den Christelijken doop als onder de Wet der besnijdenisse” zegt Vondel in de voorrede tot zijn *Sophompaneas*¹⁾ in 1635, vier jaar vóór de *Gebroeders*.

Om dit karakter alleen al staat Josephs figuur en geschiedenis, schoon niet minder oud, ouder eigenlijk dan de lotgevallen van Saul's huis, nieuweren tijden nader dan de echt oude-Wetsche bloedwraak-tragedie, die Jehova gehengt en bestemt in Vondels Bijbelstuk van '39.

Dit inzicht van den dichter zelf is natuurlijk geen rechtvaardiging, veeleer een veroordeeling van de negentiende-eeuwsche critiek, die dáárin aanleiding vond het treurspel van Saul's nakomelingen, als kunst, minderwaardig te achten. Onder het dramatiseren van dit vóór-Evangelisch *decretum horribile*, — voor den geloovigen dichter geen fataal mensenbedenksel, — heeft Vondel den lezer even opgetogen gewenscht als hij zich den beschouwer voorstelde van het in de opdracht gefantazeerde Rubens-tafereel, en voor een Renaissance-verstaander klinkt er dan ook niets schrils in de feestelijke toostrijmen op den Amsterdamschen magistraat na het bijwonen der opvoering van „Gebroeders:”

¹⁾ *Sophompaneas of Joseph in 't Hof*, treurspel, vertaald uit het Latijn des Heeren Huygh de Groot, 1635.

IV

De Schouwburg, galmende op zijn vaerzen,
En trotscher tredende in de laerzen
Heeft nu al 't Koninklijk geslacht
Met beetren zwier ten val gebracht.

Voeg hier nog bij dat Vondel, mèt die al vroeger uitgesproken voorkeur voor het Christen-karakter van Jacobs zoon, er in slaagde èn der Gebroeders èn Josephs historie als in éénen adem — immers hoe kort na elkander! — tot dramatisch leven te bezielen en ge hebt recht gedaan aan zijn geniaal objectiveer-vermogen.

Maar dàn ook hebt gij volle vrijheid uw voorkeur te geven aan 's dichters eigen voorkeur en onvergelykelyk liever dan zijn *Gebroeders*, zijn *Joseph in Dothan* te hebben. Lijkt deze Hebreuwsche knaap een jonge Christen-martelaar, Joseph's Jehova lijkt een ander dan Saul's, het is de Al-beminnelykste, met Wien de dichter in 1631 andere verbijsterde moeders troostte tegen een ànder verwerpingsgeloof:

„Jehova, die uw zaad al meer bemint als gij.”

Hoe bewùst moet Vondel het contrast geweest zijn tusschen de Bijbelstukken van '39 en '40! Al in het proza der opdrachten, wat een verschil van toon:

„Indien dit treurspel, onder 't spelen of lezen, iemands gemoed raakt; wij willen gaarne bekenen, dat deze bewegelyke historie zelf den tooneeldichter geholpen en menigmaal aan 't harte geraakt heeft. Want wat valt machtiger om iemands gemoed, al waar' het een steenrots, te vermurwen en te verzetten, als het ongelijk, dat 't eene bloed het andere doet; en de misverstand en huisgebreken, gevoed door naijver van kinderen en gebroederen aan d'eene, en de onvoorzichtigheid en eenzijdigheid der ouderen aan d'andere zijde; waar uit dikwijls groote ongelukken geboren worden.

Wij zien hier ook, als in een klaren spiegel, hoe Gods voorzienigheid zich hiervan wel weet te dienen, tot uitvoeringe van zijn verborgen besluit, ten beste van 't menschelijk, inzonderheid van Abrahams geslacht; 't welk Hij beloofd hadde te zegenen en te vermenigvuldigen als de starren aan den hemel, en waaruit de Messias zou geboren worden."

Deze treurspelstof raakt den dichter zelf aan zijn hart en aan zijn huis en familie; zij raakt ook zijn tijd; zie maar hoe de Turken, nieuwe „Ismaëlleren," Christen-Europa teisteren en hoe tegenover hen en elkander zich de volken gedragen, die in de belijdenis van één Evangelie broeders moesten zijn en medestanders! „O helsche razernij van burgerlijke tweedracht, wat al kwaads hebt gij gebrouwen!" roept de pacifist en geestverwant van Hugo de Groot in de opdracht van *Joseph in Dothan* uit, en hij wenscht: „Liet Joseph zich wat luider hooren!"....

Ware Vondels wensch vervuld, er zou in 1912 geen oorlog tegen Turkije in Europa meer mogelijk zijn geweest; zoo is het treurspel op dit oogenblik bijzonder.... actueel.

Voor Nederland is de *Joseph in Dothan* van-alle-tijden, om zijn beminnelijke en grootsche schoonheid. Laat mij u mogen wijzen op éenen tragischen stand van de weerloos-heroïsche hoofdfiguur, een moment van opperste, maar innerlijke en — alleen bij een werelddichter mogelijke — visionaire actie, een hoogtepunt in Vondel bereiken.

Als onbewust voorzieder en onvoorzichtig voorzegger van zijn eigen uitverkorenheid, is de knaap gekomen; slapende — omwaakt door Engelen; opstaande — sprekend van droomen; bij zijn naderen — van verre al verwenscht: „de droomer, de droomer!"

VI

„Wie kan gebeteren dat hij van starren droomt” (vs. 678) — „Misduid mijn droomen niet; daar steekt niet arrege in” (vs. 686), hebben wij Joseph, nog altijd den *naïef*-ongewonen knaap van het begin, hooren zeggen bij de put-scène. Van nu af zien we het binnenwezen van den droomer meer naar buiten lichten; wij vernemen zijn klagen „Mijn God, mijn God. . . .” (vs. 743—762) en het roemen van den derden Rei op de doorklaarde „duisternissen des puts.”

Doch dan is er Josephs gáán en even vóór dat gaan, zijn stáán voor den Arabier, na eerst zijn werktuiglijk voldoen aan de proefischen van den slavenmeester. „Helaas! ik ben verkocht!” snikt hij, een vernietigde. . . . „Loop ginder aan een zij;” automatisch gehoorzaamt hij ook den broeder. Maar dan heft en spant en strekt zich zijn geest: de argelooze droomer blijkt plotseling door desolaat leed gerijpt tot bewust en heroïsch ziener: hij voelt en doorproeft in zijn eigen geval het tragisch-ethisch moment der ontmoeting van de beide verwante en vijandige rassen, en een wonder van innerlijke dramatiek is de stand van den verlichten knaap met die verzen: „Och Ismaëller. . . .” (vs. 1065—1098).

C. R. de K.

OPDRACHT

Den Heere

JOACHIM VAN WICKEVORT,

Ridder, Raad van hare Hoogheid van Hessen.

Plutarchus¹⁾, handelende van de broederlijke vriendschap, zegt, dat ze in zijnen tijd zoo dun gezaaid was, als in den voorleden tijd de haat der gebroederen; welker²⁾ weinige voorbeelden, van oudsher, met een algemeene bestemminge³⁾ der wijzen, als ongeloofwaardige en verzierde⁴⁾ dingen, verzonden werden naar de treurspelen en schouwburgen. Hiervan zijn ons, uit dien geweldigen brand⁵⁾, en beklaglijke neerlage⁶⁾ van der alouden tooneelwijsheid, alleen overgebleven die bloedige en onmenschelijke⁷⁾ stukken van Oedipus' en Pelops'⁸⁾ rampzalige kinderen, Polynices en Eteokles, en Atreus en Thyestes; malkanderen

1) *Plutarchus*: Beroemde Griek, schrijver van omtrent 300 wijsgeerige en geschiedkundige geschriften, gestorven $\pm$ 125 jaar n. Chr. Vondel heeft hier het oog op een hoofdstuk uit zijn *Ethica* over de broederliefde, „broederlijke vriendschap,” gelijk het heet bij Vondel.

2) *welker*: van welke (haat nl.).

3) *bestemminge*: instemming, goedkeuring.

4) *verzierde*: verdichte.

5) *geweldigen brand*: de brand, die bij de belegering van Alexandrië door Julius Caesar een schat van „rollen”, handschriften, vernietigde.

6) *neerlage*: neerlegging, ondergang.

7) *bloedige en onmenschelijke*: wel te verstaan: naar het onderwerp, en niet in afkeurend-critischen zin over de gedichten, als zoodanig.

8) *Oedipus en Pelops*: de eerste vader van Polynices en Eteokles, op welk broederpaar de woorden slaan: „malkanderen met geheele heiren . . . uitdagende;” de ander vader van Atreus en Thyestes, op welk broeder paar de woorden slaan: „Of het gebraden zoontje . . . opdissschende.”

met geheele heiren, en lijf om lijf, om de heerschappije, uitdagende; of het gebraden zoontje, voor lekkernije, den broeder, tot wraak van zijn geschoffeerde¹⁾ gemalinne, opdisschende. Het eerste²⁾ heeft de heer Huig de Groot, zoo gelukkig als kunstig, uit het Grieksch in Latijn overgegoten; Henrik Laurens Spiegel het andere³⁾, van 't Roomsche ontblootende⁴⁾, begonnen in een Nederduitsch kleed testeken, 'twelk, naar dien tijds gelegenheid⁵⁾, bevallig staat. Wij, om in de schaduwe der aloude Tooneel-dichteren van verre te volgen, kozen uit de zwarigheid, gevallen⁶⁾, onder de zonen van den aartsvader Jakob, de gebroeders in Dothan; en wouden liever stof uit Mozes' onfeilbare, als uit wereldsche historie, of eenige Heidensche verzieringe⁷⁾ nemen: overmits de heilige, boven andere geschiedenissen, altijd voor zich brengen⁸⁾ een zekere goddelijke majesteit en aanbiddelijke eerwaardigheid, die nergens zoo zeer dan in treurspelen vereischt worden. Josephs verkooping schoot ons in den zin, door het tafereel van Jan Pinas⁹⁾, hangende, neffens meer kunstige stukken van Peter Lastman¹⁰⁾, ten huize van den hooggeleerden en ervaren Dokter Robbert Verhoeven; daar de bloedige rok den vader ver-toond wordt: gelijk wij in 't sluiten¹⁰⁾ van dit werk, ten naasten bij, met woorden des schilders verwen, teekeningen, en harts-tochten, poogden na te volgen. Indien dit treurspel onder 't spelen of lezen iemands gemoed raakt, — wij willen gaarne

1) *geschoffeerde*: verkrachte.

2) *Het eerste*: van Euripides, door Vondel uit De Groot's Latijnsche bewerking in Nederlandsche verzen uitgegeven onder den titel van „*Feniciaanse (vrouwen) of Gebroeders van Thebe*” in 1668.

3) Seneca's *Thyestes*, dat H. L. Spieghele omstreeks 1588 begonnen was te vertalen in een voor dien tijd goed Nederlandsch, naar V.'s oordeel; wij bezitten van die vertaling slechts één koor onder den titel „Maylied.”

4) *'t Roomsche*: 't Romeinsche, Latijnsche; „k l e e d” nl.

5) *naar dien tijdsgelegenheid*: voor dien tijd.

6) *zwarigheid, gevallen*: rampzalige geschiedenis, voorgevallen.

7) *verzieringe*: verdichtsel.

8) *voor zich brengen*: meebrengen.

9) *Jan Pinas*, Haarlemsch schilder, die met *Peter Lastman* langen tijd in Italië werkte. „De bevrijding van Petrus uit de gevangenis” is een beroemd nieuw-testamentisch werk van hem.

10) *in 't sluiten*: aan het slot van het laatste bedrijf.

bekennen, dat deze bewegelijke ¹⁾ historie zelf den tooneeldichter geholpen, en menigmaal aan 't harte geraakt heeft; want wat valt machtiger, om iemands gemoed, al waar het een steenrots, te vermurwen en te verzetten, als het ongelijk en geweld, dat 't eene bloed het andere doet; en de misverstanden en huisgebreken, gevoed door naijver van kinderen en gebroederen, aan de eene, en de onvoorzichtigheid en eenzijdigheid ²⁾ der ouderen aan de andere zijde; waaruit dikwijls groote ongelukken geboren worden. Wij zien hier ook, als in een klaren spiegel, hoe Gods voorzienigheid zich hiervan wel weet te dienen, tot uitvoeringe van zijn verborgen besluit, ten beste van 't mensche-lijk, inzonderheid van Abrahams geslacht; 't welk Hij beloofd hadde te zegenen en te vermenigvuldigen als de starren aan den hemel, en waaruit de Messias zoude geboren worden.

Josephs historie is t' allen tijden, zoo in 't klein als in 't groot, herspeeld onder allerhande geslachten en volken: gelijk nog hedensdaags onder de Christenen, die, gebroeders en leden eens lichaams zijnde, en zich luttel aan Josephs verdriet keerende ³⁾, den onnoozelen ⁴⁾ dagelijks vangen, verkoopen en leveren aan hunne allerbitterste en gezworen ervvijanden; wanneer ze, de een den anderen verradende ⁵⁾ en vernielende, liever de poorten van Christenrijk voor de Ismaëlleren ⁶⁾ open zetten, dan malkanderen toegeven en ondergáán ⁷⁾. Zoo haast de hemel iemand schijnt te willen verheffen op den troon van eere, en men de genakende heerschappije te gemoet ziet; werkt elk (recht alsof sterfelijke en zwakke menschen het raadslot des Alleroppersten konden breken) met alle macht dien te onderdrukken; 't welk of ⁸⁾ het Josephs broederen het beste verging, ook dikwijls met eigen bederf en schade geboet wordt. Zoo hebben eertijds de Gotten, Alanen, Wandalen,

¹⁾ *bewegelijke*: het gemoed bewegende, ontroerende.

²⁾ *onvoorzichtigheid en eenzijdigheid*: onverstandig en partijdig optreden.

³⁾ *keerende*: bekreunende om.

⁴⁾ *onnoozelen*: onschuldige.

⁵⁾ *verradende*: in het verderf stortend, vlg. Ve Bedrijf, vs. 1443.

⁶⁾ *Ismaëlleren*: afstammelingen van Ismaël; hier: Turken.

⁷⁾ *ondergaan*: trachten te overreden.

⁸⁾ *of*: afschoon.

Hunnen, en andere norsche Noormannen gediend tot roeden en zweepen, om der genaamde Christenen baldadigheid, overdaad, hoogmoed, tweedracht, wrevelmoedigheid en baat- en staat-zucht te straffen. Zoo hebben de eigen schepen der meineedige Christenen Mahomet, uit Aziën en Afrika, in Europe overgevoerd; nadat de Grieken, van hare gebreken overweldigd, niet langer machtig waren overend te staan. Zoo beginnen nu de Hercynische wildernissen, wouden en bosschaadjen¹⁾ het verwoeste Germanje weder boven 't hoofd te wassen; en de wreede Thrax, machtiger door onze onmacht, hoopt met de horens van zijn halve mane te stooten tegens de zon der gerechtigheid, en den standerd van 't kruis: en leggende op zijn luimen, loert als een hongerige tiger, om met den eersten zijn gruwelijke klauwen in dien vetten roof en Gods erfdeel te slaan. O helsche razernij van burgerlijke tweedracht, wat al kwaads hebt gij gebrouwen!

*Tu potes unanimes armare in praelia fratres,*²⁾

Gij kunt het eensgezinde en broederlijke bloed

In 't harnas tegens een ophitsen als verwoed.

Liet Joseph zich wat luider hooren³⁾ in stede dat men onverzoenelijk met stijve kaken de moordtrompetten blaast, wat zoud' er menigmaal al onheils verhoed worden. Hoe haast zouden de broeders, die nu aan alle kanten, te water en te lande, in 't blanke harnas, tegens een gekant staan, dien vervloekten degen afleggen, en malkanderen omhelzende, liever, als Gods eere onze wapens vorderde, dien algemeenen ervvijand zijnen onrechtvaardigen roof doen slaken, dan hem, en hunne⁴⁾ plagen nog verder inroepende, Gods rechtvaardige zaak in 't uiterste

¹⁾ De bergachtige woudstreek tusschen den Rijn en de Karpathen in oud-Europa noemden de oudere schrijvers „Hercynisch Woud.”

²⁾ Zie hetzelfde vers als motto — ontleend aan VERGILIUS' *Aeneïs* VII, 335 — voor Vondels vertaling der *Feniciaansche*, boven genoemd.

³⁾ Versta: Luisterde men meer naar Joseph.

⁴⁾ *hem, en hunne plagen*: Versta: den ervvijand (Turk) tot hun (der volkenbroeders) eigen rampen.

gevaar stellen. Maar deze beternis mag men eer wenschen dan hopen, in een uitgeteerd en uitgemergd lichaam,¹⁾ 't welk, ademloos op zijn verscheiden leggende, alle oogenblikken schijnt den geest te geven; tenzij de Almachtige wonderlijker wijze zijn genadige hand daaraan sla. Ondertusschen zullen wij hier, de oorzaak van het groote jammer in 't kleen ontwerpende, ons gemakkelijk leeren spiegelen aan deze gebroeders en Aartsvaders, welker schande Mozes niet heeft willen bedekken, om ons te ontdekken, wat schelmerijen zoo vroeg onder Gods bondgenooten²⁾ nestelden; en hoe deugd en onnoozelheid van oudsher van haat en nijd verpikt en verbeterd werden; opdat de vrome nakomelingen, zich aan geene schandalen nocht ergernissen keerende, even mannelijk zouden houden de rechte en koninklijke heirbaan, die tot den hemel de godvruchtigheid en de deugd leidt: waartoe ons wijst het uitnemende voorbeeld des onbesproken, eerst verdrukten, en namaals verheerlijkten Aartsvaders, Joseph; naast Mozes mede een van de treffelijkste Heiligen des ouden Verbonds, en derhalve van Koning David gezongen en gespeeld; van den schrijver tot den Hebreëen, onder de geloovige helden, op den triomfwagen des geloofs, als een profeet, omgevoerd.

Wij voeren vrijpostig³⁾ dezen Jongelingk, zoodanig hij is, t'huis uwe beleefdheid, gewoon zijnde te onthalen al wat eerlijk en loflijk geacht wordt; en die de poëzy gaarne plaats gunt onder andere schatten van uitgelezen boeken, brieven, beelden, schilderijen, penningen, printen, teekeningen, en diergelijken zinnelijken⁴⁾ huisraad; waarmede uw huis zoo rijkelijk gestoffeerd is, als het liefvallig open staat voor alle brave zielen. De heer Professor Kasper van Baerle, die uwe E., als een rappier van Philosophie, dagelijks voegelijk⁵⁾ op de zijde hangt, zal helpen oordeelen (zijn wij des waardig) wat hier wel, wat kwalijk

¹⁾ Het beeld van 't door krijgsellenden uitgeput Europa van 1640.

²⁾ *bondgenooten*: hier deelhebbers aan 't Verbond met God (het O. Testament).

³⁾ *vrijpostig*: vrijmoedig.

⁴⁾ *zinnelijken*: „aesthetischen” zou men tegenwoordig zeggen.

⁵⁾ *voegelijk*: op welstaande wijze.

gesteld zij, en de misslagen beterende, oorzaak geven, die in den naasten druk te verbeteren. Ondertusschen wenschen wij, alreede in uwe beleefdheid gehouden¹⁾, te blijven,

Mijn Heer,

Uwe E. ootmoedigste dienaar,

JOOST VANDEN VONDEL.

Te Amsterdam, CIO IC C XL.

den 11 van Wijnmaand.

¹⁾ in gehouden: aan verplicht.

SPREKENDE PERSONAGIEN:

REI VAN ENGELN.
JOSEPH.
SIMEON.
LEVI.
JUDAS.
RUBEN.
VRACHTMEESTER.

ZWIJGENDE PERSONAGIEN:

DE ANDERE ZES BROEDERS.

INHOUD

Joseph, des Aartsvaders Jakobs en Rachels zoon, van zijnen vader gezonden, uit den dale Hebron, naar Sichem, om te zien hoe het al stond met zijne broederen, en het vee; ontmoette op weg, daar hij vast omdwaalde, eenen man, misschien een Engel, die hem terecht help, en wees naar Dothan: van waar de gebroeders, den uitgestuurde ziende genaken, raadsloegen (uit haat en vijandschap om zijn aanbrengen, en naijver over zijn droomen, ook om de groote liefde, die de vader dezen, boven andere zonen, toedroeg) om hem te dooden, en 't lijk in eenen kuil te worpen; waartegens zich Ruben, de oudste broeder, zettende, bij hen aanhield de handen met zijn bloed niet te besmetten, om alzoo den gehate uit doodsgevaar te redden. Joseph, ondertusschen aankomende, werd de(n) veelvervige(n) rok uitgetrokken, en in eenen drogen put gelaten. Dit beschikt zijnde, zagen zij, onder het eten, de Ismaëllers en Madianners ¹⁾, van Galaäd komende, met hunne kameelen, geladen met balsem, myrrhe en kruiden, voorbijtrekken naar Egypte: bij welke gelegenheid Judas ried Josephs leven te verschoonen, en hem aan deze vreemdelingen te verkoopen, gelijk geschiedde. Ruben, hier niet tegenwoordig zijnde, kwam daarna bij den put, en den broeder missende, scheurde van weemoedigheid ²⁾ zijn kleed, en beklagde zich hierover bij de andere broeders; die, om dit stuk te bedekken, eenen bok slachtende en den rok met bloed

¹⁾ *Ismaëllers en Madianners*: afstammelingen van Ismaël en Madian, beide zonen van Abraham, maar geen verkoren zonen gelijk Izaäk; Ismaël was het kind zijner bijvrouw Agar, Madian van Kethura, de vrouw die Abraham huwde na den dood van Izaäk's moeder Sara, (vgl. den 4den Rei).

²⁾ *weemoedigheid*: droefheid.

bestijkende, hunnen ouden vader gingen vroed maken¹⁾ dat een wild gedierte Joseph verslonden had.

Het treurspel begint met den dag, en eindigt na den middag. De Rei van Engelen spreekt de voorrede. Het tooneel is in Dothan, een zeker landschap in Kanaän.

¹⁾ *vroed maken*: wijsmaken.

HET EERSTE BEDRIJF

REI VAN ENGELN. JOSEPH.

REI VAN ENGELN:

- Ziet Joseph, Rachels zoon, en Jakobs staf en stut,
Hier slapen in de hei, bij dien bemosten put;
Waarlangs de heirbaan loopt naar Dothan, en die weien,
Daar hij zijn broeders zoekt: terwijl wij, hemelreien,
5 Door last des Hemelsvoogds, hem naarstig gadeslaan,
Die zich, te nacht heel spa, toen de ondergaande maan
In 't gras viel, hier, vermoeid van reizen, neer ging leggen,
In 't woest en eenzaam veld, begroeid met ruigte en heggen;
Alsof hij d' Engelen en God, die overal
10 Met zoo veel starren waakt, alleen de wacht beval,
En onbekommerd was voor onraad, en voor dieren,
Die, in dees wildernis, van dorst of honger tieren.
O Hemelkind, o zorg der Englen, slaap vrij heen,
En wandel dan gerust: wij tellen alle uw treên.
15 Wij banen u den weg, door steenrots, ruigte en doren,
Naar 's werelds heerschappij en hoogheid, u beschoren
Tot wasdom van 't geslacht, hetwelk zijn oorsprong nam
Uit uw standvastigen oudgrootvaâr Abraham;
Wiens hoop een keten smeedt van endelooze schakelen
20 Der neven, hem beloofd door onverzierde orakelen;
Waarvan gij, eedle spruit, het werktuig strekken moet,

19 *hoop*: toekomstverwachting.

20 *neven*: nakomelingen; *onverzierde orakelen*: onverdichte, waarachtige hemelstemmen.

21 *Versta*: tot vervulling waarvan God uwe medewerking gebruikt.

- En leggen d' eersten steen en grondsteen, aan den voet
 Van 't stamhuis, 't welk, eerst laag van top en nauw besloten,
 Ten leste met zijn hoofd de starren komt te stooten,
 25 En reikende voorbij den op- en ondergangk,
 Het aardrijk en den dood en afgrond houdt in dwangk:
 Dies of u in den slaap iet naars zij voorgekomen
 Van 't nakende ongeval, dat doe uw geest niet schromen.
 Maar ziet eens, hij ontwaakt om vroolijk met het licht
 30 Te heffen in de lucht dat jeugdig aangezicht.
 Hij rijst, de zon met hem. Daar staat hij op zijn voeten.
 Laat hooren, hoe hij God en 't morgenlicht zal groeten.

JOSEPH:

- De zon verlaat de kim veel schooner dan ze plagh.
 Zij wekt mij uit den droom met een gewenschten dag
 35 En schittert in den dauw en bloemen, nat van droppen.
 Daar doet zich 't landschap op, en Dothans steile toppen,
 Met bei zijn heuvelen, van klaver dicht begroeid,
 Beplant met vijg, olijf en wijngaard, en besproeid
 Van bronnen om end' om, waar uit de beken spruiten.
 40 De harders, op vóór zon, gaan kooi en stal ontsluiten,
 En trekken beemdewaart. Mij dunkt, ik hoor alree
 Het loeien en 't geblaat van 't broederlijke vee.
 Hoe strijkt mij dat geloei van 't hart dees zwarigheden,
 Waarvan mijn geest te nacht benard scheen en bestreden.
 45 Wat droomt men somtijds niet, dat luttel nadruk heeft;
 En 't moet een bloohart zijn, die veel om droomen geeft.
 Mij docht, ik werd omringd van negen wreede slangen,

23 *stamhuis*: Juda, uit welke stam de Messias zou geboren worden; *nauw besloten*: gering van omvang.

25 *op- en ondergangk*: der zon nl., de hemelstreken waar de zon op- en ondergaat, het Oosten en het Westen.

26 Christus is de verwinnaar van wereld, dood en hel; Joseph is zijn voorvader en voorafbeelding.

27 *zij voorgekomen*: is verschenen, voor den geest heeft gestaan.

35 *dauw en bloemen*: dauw der bloemen; deze zegswijze is een klassieke stijlfiguur.

42 *broederlijke*: mijner broeders.

45 *nadruk*: zin, beteekenis.

47 Vgl. vs. 431 vlgg.

- Zich stellende in 't gelid en schrap, om mij te vangen.
 Zij geeselden in 't eerst malkandren met den start,
 50 En sarden haren wrok door stramen en door smert.
 De gramschap steeg allengs in 't hoofd, en kwam gevlogen
 En sloeg, gelijk een brand en lichte vlam, ten oogen
 Als door twee vensters, uit in 't ende, en dreef en drong
 De groene gal en 't blauw vergift tot op de tong, —
 55 Geslepen als een pijl, toeleggende om te mikken,
 En drillende in de keel, verhit om bloed te slikken.
 Dat gaf een naar gezicht. De duisternis verdween,
 En werd gekloofd, waar 't vier door de open blikken scheen.
 'k Zag blauw en scheemrend goud den rug vol schubben
 (spikkelen,
 60 En 't lange lijf zich uit en in met krullen wikkelen.
 Ik hoorde 't sissen van haar bekken, geel van zucht;
 Als moeders geest (zoo 't scheen), het hoofd in onze lucht
 Opstekende uit den put, met nagelen en handen
 Heur slordig haar, de borst en 't aanzicht aan kwam randen,
 65 En storen mijnen slaap met heesch en droef misbaar:
 „Op zoon, op, op! vliê weg, uw leven loopt gevaar.”
 'k Vloog op verbaasd. Ik zag verbaasd rondom mij henen,
 Maar zag noch hoorde niet als driemaal deerlijk stenen
 Uit dezen put, toen ik mij weer te ruste lei.
 70 Daarna scheen 't of er een al fluisterende zei:
 „Schep moed, o jongelingk, God zal uw reize zegenen.”
 'k Wil dan, getroost in God, mijn broedren gaan bejegenen,
 En groeten hen van verre, ootmoedig en beleefd,
 Uit vaders naam, die mij tot hen gezonden heeft.
 75 Een heusche groetenis kan onlust en krakeelen
 En huistwist tusschen bloed en broeders somtijds heelen,

50 door stramen en door smert (vgl. noot bij 35): door pijnlijke striemen.

59 spikkelen: bespikkelen; den rug vol schubben: geschubden rug.

61 zucht: hartstocht, haat.

63 nagelen en: nagelen der (vgl. noten bij 35 en 50).

64 slordig: loshangend, gevolg van het „aanranden.”

67 verbaasd: ontsteld.

72 bejegenen: er naar toe gaan.

- En harten strengelen door onderlingen vree
 En vriendschap; en misschien waarin ik hun misdeê
 Door onbedachtzaamheid, waaruit iet kwaads mocht wassen.
 80 Zulk een bejegening wil mij, den jongste, passen.
 Mijn Vader maakte mij weleer dat vredespoor,
 Won zoo zijn broeders hart, en ging zijn zonen voor.
 Doch 'k wil mijn trouwe broêrs niet bij mijn oom gelijken,
 Die, wild van aard, zijn broêr veel jaren dwong te wijken
 85 Naar Laban, onzen oom; wiens vee hij dreef te wed
 En wei, totdat de tijd dien wrok had neergezet.
 Indien 't mijn lippen aan bevalligheid mocht falen, —
 Zoo wil die milde God, wien zoo veel nachtegalen
 Nu met hun nuchtre keel vol orgelen, om strijd
 90 Vast groeten, mijnen mond, Zijne eere toegewijd,
 Met paradijsdauw toch besprengen, om te spreken
 't Geen de' ooren lekker smake, en eendracht op kan
 (kweeken:
 Gods Engel, die weleer mijn Vader heeft geleid,
 Gelei mij eerst naar stad, om 't zekerste bescheid.

REI VAN ENGELEN:

ZANG

- 95 O Bronaar der alziende zorgen,
 Wat leit uw oorsprong diep verborgen
 En duister, niet alleen voor 't oog
 Der menschen, maar ook zelf voor Engelen,
 Eer zij zich onder menschen mengelen
 100 En nederdalen van omhoog;
 Daar de Allerhoogste zit gestegen,

78 en misschien: versta: en misschien heelen, goedmaken dat, waarin enz.

80 wil: zal.

81 Mijn vader: Jacob, die de minste wist te zijn voor Esau.

85 wed: doorwaadbare plaats, drenkplaats van 't vee.

89 wil: wille.

89 nuchtere: morgenstondsche.

90 vast: reeds.

94 stad: Dothan, natuurlijk.

95 alziende zorgen: zorgende Voorzienigheid.

- Om naar zijn wijsheid te overwegen,
 Wat na ter wereld zal geschiên;
 Hetwelk Hij somtijds spelt door droomen,
 105 Opdat zijn wit, in 't licht gekomen,
 Hem tot een grooter glorie dien'.
 Laat haters slinke hand vrij zaaien,
 Gods rechte weet de vrucht te maaïen.
 't Gaat boven menschelijk vermoên,
 110 Dat wij met Joseph herwaart reizen
 Naar Dothan, en van Memphis deizen,
 Om derwaart grooter sprong te doen.

TEGENZANG

- Ja, Vader, laat de menschen ruiken,
 Hoe Gij de kwaden kunt gebruiken
 115 Ten goede van het aardsch geslacht;
 Als Gij violen onder doornen
 Gaat plukken, en uwe uitverkoornen
 Door uw beleid zet in hun kracht.
 De deugden en de huisgebreken,
 120 Dus bij malkanderen geleden,
 Vertoonen klaarder elk heur aard.
 Niet ruwe, maar geslepen steenen
 Een kostelijker glans verleen.

103 *na*: naderhand.

104 *spelt*: voorspelt.

105 *wit*: doelwit.

111 *deizen*: deïnen, terugwijken; *van Memphis*: van de Egyptische stad, waar Joseph groot zal worden.

110—113 Tegenover elkander staan: „naar Dothan” en „van Memphis;” „herwaart” en „derwaart;” „reizen” is gebruikt in eigenlijken zin, „deizen” = deïnen, afwijken, evenals „sprong” in overdrachtelijken zin. Versta dus: Dat wij Joseph's gang naar Dothan meemaken, den gang, die ten opzichte van zijn toekomstige grootheid te Memphis, de verste verwijdering schijnt, waardoor de sprong daarheen des te grooter wordt eenmaal.

113 *rukken*: verstaan.

120 *dus... geleden*: aldus vergeleken.

123 *een kostelijker*: vergrootende voor de overtreffende trap „den kostelijksten.”

- Een puiksteen is wel slijpens waard.
125 De puiksteen heldert op door 't schuren,
En kan de proef en 't oog verduren.
Zoo zal ook Josephs brave jeugd
Dan de allerdomsten op doen merken,
Als zij verstrekke, om op te werken
130 De puik- en proefstof van de deugd.

TOEZANG

- Zoo verre en uitheemsch van zijne ouders,
Verwacht het dienstbre juk dees schouders,
Die, onvolwassen en nog zwak,
Geschapen zijn een rijk te schragen;
135 Een koning zelf te helpen dragen
Dat onverdragelijke pak;
En welige oegsten op te laden,
Om maagre jaren te verzaden.

126 *proef en*: proef van.

128 *op doen merken*: opmerkzaam maken.

129 *op te werken*: te doen glanzen, schitterend te doen uitkomen.

131 *verre en uitheemsch*: ver van den geboortegrond.

132 *dienstbre*: slaven-.

136 *onverdragelijke pak*: ondraaglijke last van 't rijksbestier.

HET TWEEDE BEDRIJF

SIMEON. LEVI. JUDAS.

SIMEON:

Ter goeder ure wij, om 't vee volop te geven

140 Van gras en klaver, dat van Sichem herwaart dreven.

Hier lacht de groene beemd de grage kudde aan,

Die, om den heuvel, tot den buik in klaver gaan.

Maar broeders, 'k bid u, ziet: wie ijlt daar steewaart henen?

'k Zie 't hoofd, nu 't halve lijf, nu kniën, nu bei de beenen.

145 Daar stijgt een op den top des heuvels, langs dien kant.

LEVI:

Zoo doet hij, Simeon, en heeft in de eene hand

Den staf. Wie mag dat zijn?

JUDAS: Hij spoedt met luchte sprongen.

Ai Levi, zie eens toe: wie lijkt dat, man of jongen?

LEVI:

Het hupplen, Judas, past een wuften jongen eer,

150 Als een volwassen man. Hij draait zich heen en weer,

Recht of hij iemand zocht van harders en van hoeders.

JUDAS:

Bedriegt het oog mij niet, 't is een van onze broeders.

LEVI:

Zou 't wel de droomer zijn, die naar ons ommeziet?

SIMEON:

't Gelijkt den droomer wel.

LEVI:

O pest, o huisverdriet!

155 Gewis, de droomer komt. Wat jaagt hem naar dees hoeken?

139 *Ter goeder ure*: Gelukkigerwijze.

143 *steewaart*: naar Dothan.

149 *wuften*: dartelen.

SIMEON:

Ik gis, hij wordt gestuurd om ons en 't vee te zoeken,
Om te doorsnuffelen, hoe 't hier ontrent al sta.

LEVI:

Opdat hij ons verklikk'? Dat hem de hagel sla.
De donder sla dat hoofd, 't welk altijd maalt van droomen.

SIMEON:

160 Versteur u niet te vroeg. Hij is van pas gekomen,
Om loon naar zijn verdienst te ontvangen. Zet u wat,
Of slaat een rond en ringk. Hij neemt den weg naar stad.
Wij hebben tijds genoeg, om van zijn straf te spreken.
Hier valt gelegenheid om al ons leed te wreken.

JUDAS:

165 En als 't gewroken zij, verantwoordt dan die wraak.

SIMEON:

Wie kennis draagt van 't stuk, geef reden van zijn zaak.
Ontkennen is ons 't reedste, en wisser dan 't verweren.

JUDAS:

't Is beter zonder scha dan met zijn scha te leeren,
Wie gelden moet in 't stuk, moet ook ter zake raân.

170 Men stell' de misdaad voor. Wat heeft dat kind misdaan?

SIMEON:

Wat heeft dat kind misdaan? Ai, schaam u zoo te vragen.
Hoe dikwijls heeft hij ons gehegeld, en bedragen,
En listig aangebracht, om plasdank te begaan,
En als een troetelkind in vaders hart te staan.

175 Dan zag men de' ouden man zich over ons versteuren,

En Joseph kreeg een rok van velerhande kleuren,
Als een verdienden loon voor zulk een kinderplicht.
Wij hadden al 't geknor, het grauwen, 't zuur gezicht.
O, onrust van 't geslacht, zoolang gij, als een doren,

166—167 Versta: alleen hij heeft zich te verantwoorden, die van iets af weet; (wij houden ons van den domme, want) „ontkennen enz.”

169 Die voor de gevolgen verantwoordelijk is, moet ook den opzet mee beramen.

172 bedragen: aangeklaagd.

173 begaan: behalen, krijgen.

180 Ons in de teenen steekt, zie ik geen rust geboren.

JUDAS:

De jongen is nog dom en wulpsch, en vader suft.

LEVI:

Neen, domheid is het niet: dat blijkt aan zijn vernuft.

JUDAS:

De jaren zullen hem nog leeren en betoomen.

SIMEON:

Als hij zich meester make, en waar make al dees droomen,
185 Waarmee zijn tong al 't huis, ja zelfs zijne ouders sart?

JUDAS:

Hij raaskalt.

LEVI: Of ontdekt al 't geen hij broedt in 't hart,
Arglistig pogende zijn broeders te verpletten.

JUDAS:

Waar 't zoo, men zou er zich eendrachtig tegen zetten.

LEVI:

Zoo is het meer dan tijd.

JUDAS:

Dat opzet blijkt niet klaar.

SIMEON:

190 Zoo klaar gelijk de dag. Hoe, is 't niet openbaar?

Let op die droomen eens, die(n) hij nog lest vertelde.

Hem docht, wij bonden vast de schooven in den velde:

Zijn schoof rees overend. Was Judas' oor toen doof?

Ons schooven neigden 't hoofd eerbiedig voor zijn schoof.

195 Wij schudden vast het hoofd en de ooren, die 't zich belgden,

En zulk een bittren drank des booswichts noo verzwelgden.

Wij riepen: „Gij alleen zoudt onzer aller hoofd

En koning zijn?”

JUDAS:

Gij zijt te zot, die dat gelooft.

181 *wulpsch*: jong, nog-niet-goed-wijs; *suft*: wordt sufferig.

182 *vernuft*: verstand.

192 *vast*: middelerwijl.

195 *de ooren, die 't zich belgden*: de ooren, die het met verbolgenheid aanhoorden.

196 *noo*: noode, ongaarne.

LEVI:

- En hij loegh in zijn vuist, en terregde ons nog echter,
 200 Zijn ouders en al 't huis, en maakte 't zooveel slechter.
 „Ik droomde,” sprak hij, „k zag te nacht de zon en maan,
 En ellef starren, met gebogen hoofden, staan
 Om mij, en voor mijn glans haar heldre stralen strijken.”
 Wat dunkt u, broeder? zeg, zijn dat nog donkre blijken
 205 Van heerschzucht, die hem drijft? Wij hoorden euvel toe,
 En klaagden 't Vader zelf, die keef kwansuis: „Wel hoe,
 Wat droom is dat? zult gij, gelijk een vorst in 't midden,
 Uw moeder, broêrs, en mij uw hoogheid aan zien bidden?
 Zwijg stil van zulk een kout. Berokken mij geen strijd.
 210 't Is kinderwerk. Gaat heen.” Meer volgde er niet. O spijt!
 O spijt! hij heult met hem, die nog zijn schuld verdadigt.

JUDAS:

- Ik wensch alleen, dat gij uw zinnen wat bezadigt,
 En reden plaatse gunt. Dit is het jongste kind,
 Naast Benjamin. Wanneer steekt jonkheid naar bewind?
 215 Wat broêr verkloekt zijn broêr?

SIMEON:

- Ai, broeder, loop niet verre,
 Dees aardt naar vader, die hem voorlicht, als een sterre.
 De looste en gauwste maakt den domsten tot zijn knecht,
 Gaat met den zegen deur en het geboorterecht;
 En Esau boet te spa dat groot verlies met tranen.

LEVI:

- 220 Ik had dat op mijn tong, en docht u op te manen
 Met vader, uitgeleerd in dees doortrapte kunst;
 Die wist zijn moeders, dees weet nu zijn vaders gunst
 Tot smaad der broederen behendig te misbruiken:
 En schut men 't niet, 't gaat vast, wij zullen moeten duiken

199 *noch echter*: daarna nog.

205 *euvel*: kwaad.

209 *strijd*: ongenoegen, gekrakeel.

211 *verdadigt*: verdedigt.

213 *reden*: rede, redeneering.

215 *verkloekt*: verschalkt.

220 *op te manen met*: vermanend te herinneren aan.

224 *schut*: keert.

- 225 En buigen onder hem. Wie dat niet ziet, is blind.
Wie anders slaaf wil zijn, ik ben zoo niet gezind.
Ik laat mij langer met geen droomen ringelooren.
Wij zijn zoo goed als hij, en van één stam geboren.

SIMEON:

Met reden; trapt hem, eer hij ons op 't harte trap.

- 230 Lacht al die droomen uit: beschimpt zijn wetenschap.

JUDAS:

Dit stuk wil over 't land uit alle torens kraaien.

LEVI:

Hier is geen haan ontrent.

JUDAS:

Hoe zal men vader paaien?

LEVI:

Met logens en bedrog: zijt hiervoor onbevreesd.

Wie niet stoffeeren kan, ontbreekt of brein of geest.

- 235 Men strooi dat eenig wild hem levend heb verslonden.

JUDAS:

En komt dit aan den dag; en wordt dit valsch bevonden?

SIMEON:

Dan wijder raad geleefd. Nu nergens in gedut.

Men breekt hem straks den nek, en offer 't lijf een put,

Veel jaren nooit gebruikt, daar niemand kome of zelden.

- 240 Wie meldt dat stuk, indien wij zelf het slechts niet melden?

Al lang genoeg beraân. Een ieder geef zijn stem.

JUDAS:

Zoo 't Ruben niet bestemt, heeft al dit werk geen klem.

Het moest eenparig gaan, of deze koord zou breken.

Men vraag den oudsten raad. Hij komt. Ik ga hem spreken.

SIMEON:

- 245 Ga heen, maar zie wel toe, noch maak het niet te lang:

Want wie ons tegenstemt, gaat licht den zelve gang.

226 anders: overigens.

232 paaien: tevreden stellen, „zoet houden.”

234 stoffeeren: fantazeeren.

235 strooi: strooie uit.

238 straks: dadelijk.

240 melden: uitbrengen.

JUDAS. RUBEN.

JUDAS:

Gij komt nu recht van pas, om mee uw stem te geven.

RUBEN:

Waar toe toch?

JUDAS: Joseph komt: men raadslaagt om hem 't
(leven

Te nemen, en een poel te dempen met zijn lijf.

RUBEN:

- 250 Mijn haren staan te berge, en al mijn leden stijf.
 O gruwelijke daad! Sta van mij. Tree niet nader.
 Wij broeders, voortgeteeld van éénen zelve vader,
 Wij takken van één stam, de klauwen zoo verwoed
 Aan onzen broeder slaan; te plassen in dat bloed;
 255 Het vaderlijke hart in broeders borst doorstooten;
 Dien ouden kouden man van 't waardste pand ontblooten!
 Mij gruwelt dat ik 't hoor. Om Gods wil, zwijg toch stil.

JUDAS:

En of ik zwijg of spreek, 't is aller broedren wil.
 Het vonnis wordt geveld. Men zal er recht mee doorgaan.

RUBEN:

- 260 Mee doorgaan? Laat eens zien. Ik zal dien jongen voorstaan
 En eerst verdadigen, zoolang ik adem schep;
 Zoolang ik hart in 't lijf en bloed in de aadren heb.
 Vervloekter stuk werd nooit van menschen voorgenomen.

JUDAS:

- Zij roepen vast: „Slaat acht op zijn verwaande droomen.
 265 Hij werkt elk den voet te zetten op den strot.
 Die blinde vader eert, gelijk een aardsehen God,
 Dat troetelkind, 't welk ons zoo eerlijk af kan malen,
 En lust schept, om 't gezin en ieder te behalen.
 Wat Joseph doet, dat's wel: wij hebben 't straks verkerfd.”

264 *vast*: maar, voortdurend.

265 *werkt*: spant zich in, poogt, streeft.

267 *eerlijk*: prachtig, fijn (sarcastisch).

268 *behalen*: berispen, bedillen.

RUBEN:

- 270 Wat schelmstuk recht men aan, dat niet en wordt geverfd
 En met een glimp versierd? Maar of men 't sier met woorden,
 Hoe schoon men dit verguld', — men leit met broeder-
 (moorden
 Geen eer in, alzo lang men ergens menschen vindt,
 Die nog in reden staan. De droomen van een kind
- 275 Bestellen die nu stof, om dus, als woeste dieren,
 Als wolven op een lam, te huilen en te tieren?
 Misgunt men 't grijze hoofd, dat het met Rachels kroost
 Wat spelende, voor 't end zijn ouderdom vertroost
 Met zulk een wintervrucht? Wat hindert dat ons allen?
- 280 't Is vaders zinlijkheid, die is op 't kind gevallen.
 Natuur heeft dezen knaap wat meer dan ons gegund.
 't Gewas valt niet aleens: en acht men dit een punt
 Wel waardig, om zoo zwaar te wegen en te wikken?
 Om 't hart tot woën, de vuist tot moorden aan te prikken?
- 285 Heeft hij den vader iet gulhartig aangebracht,
 Zijn meening was nooit kwaad, of niet, gelijk men 't acht
 En opneemt, om terstond zoo grimmig op te stuiven.
 Dit kind is zonder gal, gelijk de simple duiven.
 Een bloem van zestien jaar, of nauwlijks zeventien,
- 290 Te trappen op het veld, daar 't God en de Englen zien?
 Ai, broeder, hoor naar mij. Laat die gedachten varen.
 Al had hij schuld, verschoon den jongen om zijn jaren,
 Om zijn onnoozelheid, om vaders halven, of
 Om God, die 't leven gaf en adem blies in 't stof.
- 295 En (heb ik iet verdiend) verschoon hem mijnenthalven,
 En help mij, naar uw macht, dien wrok, die wonden zalven.

JUDAS:

Zal ik, om Josephs wil, mij steken in gevaar
 Van 't leven? Neen, dat pak valt mijnen hals te zwaar.
 Lust u een proef te doen tot redding van zijn leven,

275 *bestellen*: leveren.

280 *zinlijkheid*: natuurlijke genegendheid.

282 *valt niet aleens*: valt niet allemaal eerder uit.

299 *proef*: poging.

300 Begin vrij. Ik zal u daarin niet tegenstreven,
Noch 't vonnis hinderen; maar aanzien met geduld
Het algemeen besluit, zoo draag ik scha noch schuld.

RUBEN:

Biedt gij mij niet de hand, die vlak zal op u kleven.

JUDAS:

Laat kleven, eer men mij met Joseph helpe om 't leven.

RUBEN:

305 Zult gij dien broedermoord met droge wangen zien?

JUDAS:

'k Moet zien, al 't geen ik niet kan hindren noch verbiên.

RUBEN:

Gij hebt u zelven niet, gelijk 't betaamt, gekweten.

JUDAS:

Gij weet wel, hoe ze zijn van ouds op hem gebeten.

RUBEN:

Maar niet tot moordens toe. Wat grover onbescheid!

JUDAS:

310 'k Heb al zijn feilen in de beste plooi geleid.

RUBEN:

Kunt gij de harten niet tot mededoogen neigen?

JUDAS:

Zij borsten echter uit met u en mij te dreigen.

RUBEN:

Het koste ook wat het koste, ik zal er tegens woên.

JUDAS:

Gij zult u zelven leed, den knaap geen voordeel doen.

315 Daar komen ze. Zie toe. Bedenk uw onvermogen.

Zij dreigen u den dood, en moorden met hun oogen.

RUBEN. SIMEON. LEVI.

RUBEN:

Wat hoor ik, broeders, hoe? 'k Geloof, 't is schimp en spot.

303 vlak: vlek, smet.

309 grover onbescheid: grof onrecht.

312 echter: daarna, erop.

317 schimp: kortswijl.

SIMEON:

Geen schimp, maar louter ernst.

RUBEN:

Dat keer die goede God.

LEVI:

Het vonnis leit geveld: hier helpt geen tegenstreven.

RUBEN:

320 Ik heb tot dat besluit mijn stem nog niet gegeven.

SIMEON.

Het hangt niet aan uw stem.

RUBEN:

Zoudt gij u zulk een daad

Vermeten buiten mijn, uw oudsten broeders, raad?

LEVI:

Is 't u om de eer te doen, zoo sluit hetgeen wij sluiten.

RUBEN:

De stem is dwangeloos.

SIMEON:

Eén stem kan dit niet stuiten.

325 De meesten dragen 't weg. Wij stemmen 't hoofd voor hoofd.

RUBEN:

Indien ik, in dit recht, zoo veel mag zijn geloofd,

Laat redens schaal zijn schuld met zinnen overwegen.

Nooit rechter rouwde 't raad en overleg te plegen

In halsrecht. Vindt gij dit dan evenwel geraân,

330 Zoo neemt zijn bloed op u: ik wil er niet voor staan.

LEVI:

Vertrouw het vonnis ons: 't is buiten u gestreken.

RUBEN:

Laat ik in vaders naam dan eerst mijn hart uitspreken.

SIMEON:

Wel spreek uw hart vrij uit, en zwijg dan lang genoeg.

RUBEN:

Wat liefde vader staag dien loozen jongen droeg,

335 Tot smaad van ons, die eer en ouder zijn geboren,

Verdroot mij meer dan u. Ook spelde ik lang te voren,

323 *sluiten*: besluiten.

325 *dragen 't weg*: gaan er mee accoord.

326 *Versta*: Indien ik in deze rechtspraak zooveel gezag doen gelden mag.

327 *met zinnen*: kalm.

- Eer 't nog dus verre kwam, dat liefde zonder maat,
 En ongelijke gunst tot zulk een bittren haat
 In 't end gedijen moest, en enkel jammer baren.
- 340 Ik bad hem menigmaal, bij zijne grijze haren:
 Hij zou zich matigen. 'k Vermaande menigwerf
 Hem tot onzijdigheid en vree: het zekerste erf,
 En de allerbeste schat in zoo een huis vol kinderen.
 Ik ried, hij zou 't een kind om 't ander niet verminderen:
- 345 Dat dit genegendheid en liefde bluschte en brak,
 En allen broederen vast tegens 't harte stak;
 Maar 'k ging ten achteren, met vader aan te porren.
 Hij sloeg mij telkens af met grauwen en met knorren;
 En toonende openbaar, waar hart en zin naar trok,
- 350 Bestond, o blindheid, nog met dien schakeerden rok
 Te tergen ons geduld, in plaats van zich te toomen.
 Toen kwam de kleinste nog braveeren met zijn droomen,
 Wel tweemaal achtereen, zijn dik verklikte broêrs,
 Ja zelfs zijn ouderen. Al 't huis was vol rumoers.

SIMEON:

- 355 Zoo Ruben, vaar zoo voort, gelijk gij hebt begonnen.

LEVI:

Dat is hem recht op 't hoofd: nu zie ik 't spel gewonnen.

SIMEON:

Wel, twijfelt Ruben nog te stemmen in zijn dood?

LEVI:

Hij brengt zijn vonnis mee. De nukken leggen bloot.

RUBEN:

'k Zag Vaders misgreep wel: het mocht mijn harte moeien;

- 360 Wat zou ik doen? 'k Kon zijn vrijheid niet besnoeien,

342 *onzijdigheid*: onpartijdigheid.

344 *verminderen*: te kort doen.

347 *'k ging ten achteren*: ik bereikte niets.

352 *kleinste*: jongste.

353 *dik*: dikwijls.

354 *ouderen*: ouders.

358 *nukken*: Josephs streken.

359 *moeien*: zeer doen.

- Waardoor, vast d'een wat meer en d'ander min bezind,
 Hij meer verdiensten zag in 't een dan 't ander kind.
 Ik kon den kleinste, die de grootsten scheen te grieven,
 Niet afraân, dat hij docht zijn vader te believen;
 365 Die ongelijk meer hoops uit hem te scheppen scheen,
 Aan wien natuur besteedde al haar bevalligheên
 En gaven, nut voor een, die 't al gebruikt met oordeel,
 En vordert 's anders nut, gelijk zijn eigen voordeel;
 Dies werd ik ziende blind, en hiel mij stil en stom;
 370 En weet dit Josephs jeugd, en vaders ouderdom.
 D' een schort wat tijds, om van zijn wulpschheid te bedaren,
 En d' ander neemt vast af, door aanwas van de jaren.
 Laat loopen, docht ik: maak het huis geen ongemak.
 De kreuple hoeft een stok: zijn beenen worden zwak.
 375 Wat schaadt ons, dat hij zich wat houde aan Josephs
 (schouders.
 Men vond nooit huis, of 't schortte aan kinders of aan
 SIMEON: (ouders.
 Mij dunkt, gij slacht den kreeft en kruipt al achterwaart.
 LEVI:
 Hij slacht het schorpioen: 't vergift leit in den staart.
 RUBEN:
 Ai, broeders! geeft gehoor, en elk twee lijdzame ooren:
 380 Mijn spraak luidt niet zoo vreemd, of ze is nog waard te
 (hooren.
 'k Sloeg dikwijls de oorzaak ga, waarom der oudren zin
 Meer op den jongsten valt, en op den oudsten min.
 Zou 't wezen, dat de spade en leste vrucht van allen
 Gemeenelijk wat teer en zwakker wil bevallen,
 385 Als spruitende uit een rauw en ongekookter bloed;

361 *vast*: zeker; *bezind*: genegen.

365 *ongelijk meer*: heel veel meer.

368 *vordert*: bevordert, bevoordeelt.

372 *vast*: aldoor.

374 *hoeft*: behoeft.

384 *bevallen*: uitvallen.

385 *rauw en ongekookter*: in tegenstelling met het hartstochtelijker en heeter bloed der eerste huwelijksjaren.

En dat dees teerheid trekt der ouderen gemoed
 Tot d'onvermogenidste en onnoozelste der erven;
 In wien zijlieden, nu op de oevers van hun sterven,
 Verrijzen uit den grave? Of zou 't wel zijn uit vrees,
 390 Dat moeder Lea niet die moederlooze wees,
 Na vaders dood, wat ruw mocht op zijn stiefmoêrsch
 (handelen?)

Of Bilha al te haatsch, of Zilpa hem deê wandelen,
 En Agar, Sara's zoon, eens wees zijn broeders baan?
 Hoe 't zij, eenzijdigheid brocht altijd onlust aan
 395 In huisgezinnen, en het ging er nooit zoo even,
 Of Esau's liefde stond in Isaks hart geschreven,
 En Jakob had de gunst der moeder op zijn hand.
 De weegschaal helt aan d'een of aan den andren kant.

SIMEON:

Indien u 't preeken lust, zoo preek voor deze boomen.

LEVI:

400 Komt mannen, ziet eens uit: de Droomer zal straks komen.

RUBEN:

Floort, broeders, ik beken 't, zijn droomen zien wat
 (veer:

Maar droomen inderdaad zijn droomen en niet meer.
 De droomen grenzen dicht aan ijdelheid en logen.

Wie 's nachts van schatten droomt, vindt 's morgens zich
 (bedrogen.

405 Al wat op zulk een grond gebouwd wordt, zakt terstond.-
 Bedenkt ook, hoe wij staan op een uitheemschen grond,

387 *onvermogenidste*: minst sterke.

390 *niet*: ontkennende vorm met bevestigende beteekenis na een gedachte van vrees, op z'n Latijnsch.

392—393 *Versta*: of uit vrees dat een der slavinnen-bijvrouwen van Jacob, Joseph zou weggagen en — andere Agar! — nu den zoon der *vrije* vrouw hetzelfde woestijnpad op zou sturen van Ismaël, den zoon der slavin.

394 *eenzijdigheid*: partijdigheid.

395 *zoo even*: zoo gelijk.

401 Ruben beschouwt opzettelijk den droom van zuiver natuurlijk, niet van zijn geloofsstandpunt, want dat zou de naijverige broers prikkelen, zich van den profetischen droomer te ontdoen.

Die nauw om Sichems moord verdraagt de vreemdelingen.
 Splitst tweedracht 't huis, 't gaat vast, dit volk zal 't thuis
 (bespringen.

't Vergoten bloed roept wraak, en rookt nog over 't land.

SIMEON:

410 Verwijt gij ons dat stuk? O aller schanden schand!

LEVI:

O bloedschand van 't geslacht, wat bed durft gij beklimmen!

SIMEON:

Die moederschender! Ziet zijn aanzicht nu eens glimmen.

LEVI:

Wijt gij ons, dat wij zien van Hemors bloed beklad.

SIMEON:

Hij zelf heeft van dien buit het beste deel gehad.

LEVI:

415 Wij hebben Dina's smaad en schennis recht gewroken.

RUBEN:

Och, broeders! 'k heb u niet een woord te na gesproken.

SIMEON:

Hij draagt vergif in 't hart, den honing op zijn tong.

LEVI:

Het heugt ons nog, hoe kleen hij lest bij vader zong.

SIMEON:

Wat wroet gij op de wraak van ons verkrachte zuster?

LEVI:

420 Wij leefden na die straf veel vrijer en geruster.

RUBEN:

Dit loopt recht averechts. Toen strafte gij geweld,

Tot voorstand van uw bloed: nu raast gij al te ontsteld

Op dezen armen hals, die uitzielt zoo verlegen

407 *Sichems moord*: het bloedbad, in Sichem aangericht door Simeon en Levi (zie Gen. XXXIV : 25—31).

411 Een verwijt aan Ruben, die Bilha, de bijvrouw van zijn vader, onteerd had.

418 Het heugt ons nog, hoe hij een toontje lager zong en hoe klein hij daar stond tegenover onzen verontwaardigden vader.

422 *ontsteld*: redeloos, uitzinnig.

423 *verlegen*: ongerust.

Naar u en 't vee, en brengt zijn vaders groet en zegen.
SIMEON:

425 Hij hou dien zegen zelf, en schutt' hier mee den vloek.

LEVI:

Wij zullen hem terstond gaan helpen om een hoek.

RUBEN:

Zal dan dit heilig huis vermoorden zijnen broeder?

SIMEON:

Zal dan dit heilig huis onteeren zijne moeder?

RUBEN:

Ai, broeders! waarom toch zoo bitter gekrakeeld,

430 En wonden opgekrabd, die nauwlijks zijn geheeld?

Ik waarschuw u. Ziet toe, 't plagh hier ontrent te schuilen.

Hebt gij dat wreed gedrocht, dat dier, niet hooren huilen?

LEVI:

Loop heen met uw gedrocht.

SIMEON:

Wij weten van geen dier.

RUBEN:

Een schrikkelijk gedrocht: het broedt, niet veer van hier,

435 In 't grondelooze hol een heilloos slag van jongen.

Het knaagt zijn eigen hart, van spijt schier toegewrongen.

Het aangezicht ziet doodsch. Het keert de blikken dwars

Van ieder af, van 't licht, van lach en blijchap wars.

Het blauwe schuim begroeit de scherpe en holle kiezen.

440 De tong hangt zwart van gift. De bek doet niet dan biezen.

De kaken vallen in, begruisd met eene korst

Van schimmel. Groene gal verstopst de rauwe borst.

Het slorrept menschenbloed en plast er in tot de enkelen.

Het lijf schijnt een geraamt, gestut van maagre schenkelen,

445 Gansch dor en mergeloos. Het schept alleen vermaak

In 's anders ongenoegt. Het oog krijgt nimmer vaak.

Een scherreprecht, in zijn ingewand gewikkeld,

Met stalen prikkelen zijn borst en nieren prikkelt.

425 *den vloek*: nl. onze vervloeking van hem.

436 *spijt*: kwaadaardigheid.

440 *biezen*: sijfelen.

441 *begruisd*: overmorst.

- Dan balkt het overluid, tot razens toe verstoord.
450 Een gruwelijk gedrocht: heeft niemand dat gehoord?
SIMEON:
'k Geloof: gij schimpt en waant de broeders in te luien.
LEVI:
Hoe heet dit dier? Zeg op: wat wil dit dier beduien?
RUBEN:
Dat dier heet Haat-en-Nijd, hetwelk niet zonder smart
Vervloekte jongen worpt in 't hol van 's menschen hart.
455 Ai mannen! geeft gehoor. Ai, laat dat dier niet binnen
Ons huis; want waar het komt, daar sloopt het huisgezinnen
En huizen in den grond, en scheidt met schande en stank.
Dat keer die goede God! Gij weet mij luttel dank,
Nu ik de waarheid spreek, die dikwijls wordt verschoven:
460 Maar 'k weet, men zal mijn raad ten hoogste namaals loven,
Het ga, zoo 't wil. Mijn broërs, ziet toe. Waar loopt dit heen?
Verantwoordt eens 't geweld van negen broërs op één.
SIMEON:
Verantwoordt gij 't, die dus den droomer komt beschutten.
LEVI:
Wij zien den val van 't huis, en zoeken 't huis te stutten.
RUBEN:
465 Zoo wrikt niet aan de stut van vaders ouderdom.
Verwrikt gij die, zoo valt de vader met haar om,
En stort op Josephs borst. Zoo storten wij met vader
In 't algemeen bederf. Ziet toe, het dient niet nader.
SIMEON:
Daar kooft hij van de stad naar dezen heuvel toe.
LEVI:
470 Nu, Ruben, hou uw rust. Wij zijn dit tergen moê.
RUBEN:
Verbeeldt u, dat dit kind, hetwelk zijn broërs komt groeten,
Met tranen op de wang voor uwer aller voeten

451 *schimpt*: schertst; *in te luien*: iets wijs te maken.

454 *worpt*: werpt.

456 *huisgezinnen en huizen*: gezinnen en stamhuizen.

459 *verschoven*: verstooten.

- Vergiffenis verzocht; zoudt gij, gelijk ontzind,
De handen durven slaan aan dat onmondig kind?
475 Wie hitste ooit tigers aan, om werelooze zielen,
Een onderbrachte schaar, met klauwen te vernielen?
Zoudt gij bestaan een stuk, dat leeuwen zich ontzien?
Geen leeuw verslindt een man, die neerleit op de kniën,
Noch min de kinderen, die ouder zijn, of jonger
480 Dan dit, tenware uit nood en schrikkelijken honger.
Och, Joseph is geen straf, maar eer erbarmens waard.
Ik wil hem tegengaan, eer iemand verder vaart.

SIMEON:

Hou stand en ga niet voort.

LEVI: Sta vast, of 't geldt u 't leven.

RUBEN:

- Laat los, of 'k zal een kreet op dezen heuvel geven,
485 Daar Syrië van waag en dat het Mambre hoor.
Laat los! Help Judas! help: wat hebt gij met mij voor?

SIMEON:

Zwijg kort, of 't geldt dien hals.

LEVI: Wil ik hem 't hart afsteken?

RUBEN:

Hoort, broeders. Houdt gemak: vergunt mij tijd te spreken.

LEVI:

Nu Judas, laat mij los. Ik zal hem niet misdoen.

RUBEN:

- 490 Nadien 't onmogelijk schijnt, dat ik den knaap verzoen
Met u, zijn broedren, al te onmenschelijk gebeten,
Zoo gunt mij dan één beê.

SIMEON: Dat is maar tijd versleten.

LEVI:

Laat hooren wat gij bidt; nu spreek en rep u, dra.

RUBEN:

Ik bid u, dat de zon nog eerst eens onderga,

475 zielen: wezens, menschen.

476 onderbrachte: ten onder gebrachte.

487 kort: terstond.

495 Eer iemand zich vergrijpe aan dien verwezen jongen.

SIMEON:

Ja, straf hem morgen pas, wanneer hij is ontsprongen.

RUBEN:

'k Beloof u niet een woord te reppen van dien raad.

De harsens zijn te heet, om nu, op heeter daad,

Te straffen, zoo 't betaamt. Gij moet met billijke oogen

500 Dit inzien. Blinde wraak heeft menig man bedrogen,

Die met haar ging te rân. Wat schaadt een luttel tijd?

Uw recht blijft even schoon. Men scheld' hem 't sterven

(kwijt,

Niet meer dan éénen dag, en gaat dan vrij uw gangen.

Daar staat een droge put. Men zett' den knecht gevangen

505 Of hij verga daarin van honger en van dorst,

Eer gij u met zijn bloed zoo lasterlijk bemorst.

't Luidt schandelijk een wees aan 't leven te verkorten;

Nog allerschandelijkst zijn broeders bloed te storten.

Verschoont uw naam en faam, en zet hem in dien poel,

510 Opdat hij stervende zijn straf te langer voel.

SIMEON:

Hadst gij dit eerst geraân, wij waren lang verdragen.

LEVI:

Hij heeft den besten raad van allen voorgeslagen.

SIMEON:

Wie 't sterft, die knikk' mij toe.

LEVI:

De broeders zijn te vreên.

SIMEON:

Daar komt de Droomer aan.

RUBEN:

Wel broeders, ik ga heen.

515 't Zal noodig zijn mijn vee al weder te verweien:

'k Betrouw uw woord.

495 *verwezen*: veroordeelden.

496 *pas*: juist.

497 *raad*: het vermoordingsplan.

498 *op heeter daad*: onverwijld.

506 *lasterlijk*: misdadig.

509 *verschoont*: spaart.

511 *verdragen*: het eens.

LEVI:

Ga voor.

RUBEN:

Wij zullen zoo niet scheien.

REI VAN ENGELN:

ZANG.

- Hij komt, hij komt, die jonge borst,
 Als 't hijgend hart, 't welk zijnen dorst
 Wil lesschen aan de versche sprongen
 520 Der zilverzuivre koele bron;
 Terwijl de jagers, schuw van zon,
 (Op hoop, of zij het wild eens vongen,
 In donkre en nare schaduw vast,
 Daar looze brak noch windhond bast)
 525 Met zwijnspriet en gespannen bogen
 Beloeren het onnoozel bloed;
 't Welk niemand leed noch letsel doet,
 En al te jammerlijk bedrogen,
 Zich vindt op 't onverzienst bezet
 530 Van jager, jachtspriet, hond en net.

TEGENZANG.

- Hij komt, getroost op 's hemels hulp.
 Gelijk de perlen in haar schulp,
 Der perlen moeder, zullen hangen
 De lauwe tranen, zilt van smaak,
 535 Van wederzijden op de kaak,
 Op 't perlemoer der lieve wangen.
 Och! stremden ze op dit perlemoer;
 Dat wij die regen aan een snoer

516 *Wij zullen zoo niet scheien: (terzij, doelend op Joseph):* Ik zal U niet zoo laten omkomen.

519 *sprongen*: wellen.

520 *zilverzuivre*: klaar als zilver.

523 *vast*: alvast, reeds.

524 *looze brak*: slimme jachthond.

529 *bezet*: benard.

532—536 De zin is: De lauwe, zilte tranen zullen hangen op dit wangen-paarlemoer zóó als in de werkelijkheid paarlen liggen in haar schelp, de moeder der perlen, perlen-moeder, geheeten.

540 Van goud om onzen hals te sieren;
Wanneer wij, tot de keel vervuld
Van blijdschap, 's jongelings geduld
En onverbloemde deugden vieren!
Zijn eer wil bloeien op zijn graf.
Het lof der deugd valt nimmer af.

TOEZANG.

545 't Moet schoon zijn, 't geen een schets moet strekken
Van iet volmaakts en zonder vlekken.
Wie of de zon uitdagen dar,
Dat hoofdlicht, bron van alle klaarheid,
Een zichtbre Godheid, 't oog der waarheid?
550 Wie anders, als de morgenstar?

542 *onverbloemde*: echte.

543 *wil*: zal.

544 *lof*: loof.

545 *een schets strekken*: strekken tot een schets; (immers Joseph is als de schets van Jezus).

547—550 Wie *dar* (durft) de zon aankondigen d. w. z. de Zon der Gerechtigheid; wie anders dan de morgenstar; Joseph de patriarch, een voorafbeelding van die Zon, Jezus.

HET DERDE BEDRIJF

JOSEPH. SIMEON. LEVI.

JOSEPH:

- Mijn Broeders, zijt gegroet, van mijn heer Vaders wegen,
Die, hartelijk begaan, mij, onder zijnen zegen,
Naar Sichem henenstuurde, opdat hij weten mocht,
Hoe 't u en 't vee al ging. Wat hoek bleef onbezocht?
- 555 Wat herder ongevraagd, om Sichem, en zijn weide
En landstreek? 'k Hou gewis, mijn Vaders Engel leidde
Mij herwaart aan: want toen ik, moede en afgezucht,
Ging dwalen, hopeloos en jammerlijk beducht,
Wat raadzaamst was van beide: of langer daar te toeven
- 560 Op eenig klaar bescheid; of Vader te bedroeven,
Met evenwijs naar huis, naar Hebron en ons dal,
Van waar ik kwam, te spoên; ontmoette bij geval
(Of liever zoo 't God gaf) mij iemand, die juist vraagde:
„Wien zoekt gij dus met smert?” Toen ik mijn hart uit-
(klaagde,
- 565 En bad om naakt bericht, wees hij mij herwaart aan;
En had uit u gehoord: „Laat ons naar Dothan gaan.”
„Spil,” sprak hij, „hier geen tijd. Zij zijn al voortgetogen.”
Zoo sprekende, geleeke de vriendschap, in zijn oogen
Aan 't flonkeren, een geest, zoodanig als voorheen
- 570 (Na dat men hun beschrijft) onze' oudren wel verscheen.
Zijn oogen stemden met de aanminnigheid der lippen,

552 *begaan*: bezorgd.

562 *geval*: toeval.

565 *naakt*: duidelijk.

569 *een geest*: als van een geest.

570 *oudren*: voorouders, voorvaderen.

- Geverfd, als met een geur van rozen, op de tippen.
 In 't scheiden dankte ik hem, en rook een frisscher lucht,
 Een lange streek langs 't pad, en schepte mijn genucht
 575 Veel reizen stil te staan, en telkens om te kijken;
 Verbaasd om zijnen gangk, en hoe hij heen ging strijken,
 Niet als een sterflijk mensch, maar een van 't hemelsch koor,
 Ons tot een licht gestierd op 't onbekende spoor.
 Het zij wie 't wil, God lof, hij heeft mij recht gewezen.
 580 Ik vinde u hier gezond. Nu is mijn hart genezen
 Van die kwetsuur. O, hoe verkwikt uw aangezicht,
 Zoo welgedaan mij meer, dan 't alverkwikkend licht!
 Mijn Broeders, och, ik weet, de Vader zal verlangen
 Om tijding, uit mijn mond, van u, zijn zoons, te ontvangen,
 585 De Grootvaâr desgelijks en onze Moeders mee.
 Hoe gaat het toch, mijn Broers? hoe staat het met ons vee? ...
 Helaas, wat mag dit zijn? Wat mag de helden deren,
 Dat zij dus overdwars het aanzicht elders keeren?
 Mij aanzien met den nek, en stom als beelden staan?
 590 Och, Broeders, heb ik u met mijne komst misdaan,
 Of niet gegroet als 't hoort? Ontschuldigt mijn gebreken.
 Verschoont mijn dommigheid. Hoe krijg ik hen aan 't
 (spreken?)
 Ik ben geen antwoord waard. Helaas, het is mijn schuld!

SIMEON:

- Ai, ziet dien huichelaar. Hoe tergt hij uw geduld,
 595 En spreekt gij niet een woord?

LEVI: Wel, heerschap over moeders
 En vader, en al 't huis....

SIMEON: Bezoekt gij weer de Broeders?
 Komt gij ons weer bespiên? Verklikker, wellekoom.

574 *streek* nl. in de lucht boven het pad.

575 *reizen*: keeren.

582 *welgedaan*; in gunstige beteekenis op te vatten.

585 *onze moeders*: vlg. vs. 390—392: Lea, Bilha, Zilpa.

587 *helden*: hier: voornamen mannen.

595 *heerschap*: heerschappij-voerder.

LEVI:

Wat of de droomer nu weer voorkwam in den droom?

Vertel ons uw gezicht, uw droom. Zing op, laat hooren.

SIMEON:

600 Wat of hem schort? Hij zwijgt en heeft zijn tong verloren.

JOSEPH:

Mijn Broeders, och, ik val voor uwe voeten neêr.

Vergeeft me mijn vergrijp, nog eens, en dan niet meer.

LEVI:

Rijs op, het is geen wijs, dat Koninklijke zielen,

Zich buigende in het stof, voor onderdanen knielen.

SIMEON:

605 Was vader niet de zon? was moeder niet de maan?

Wij starren, schooven? he!

JOSEPH:

Och, broeders! laat mij gaan.

Och, broeders! laat mij gaan: 'k wil gaarne voor u bukken,

Gelijk den jongste past.

SIMEON:

Rijs op: hoe zal 't hier lukken?

LEVI:

Nu, koning Joseph, zeg, wie zal uw stalknecht zijn?

610 Wie schrijver? wie poortier? wie schenker, om met wijn

Te kronen 's konings disch? wie kamerlingk verstrekken?

Wie muilpaard? wie kameel? wie uw karossen trekken?

Koom herwaart, Naphtali. Koom herwaart, Zabulon.

Komt, Asser, Isaschar, Gad, Judas, Simeon,

615 En Dan: dit is de schoof: vernedert uwe schooven.

Duikt, starren, zon en maan, dit licht zal 't al verdooven.

SIMEON:

Ontweldigt hem dien staf en drijft hem naar den put.

JOSEPH:

Och, broeders!

LEVI:

Voort, ga voort: dit janken is onnut.

RUBEN: (*bij den put*)

(*Zij drijven hem weg*)

Dit 's de oude en droge put. 'k Wil hier ontrent vertoeven.

620 Maar 't zou wel noodig zijn met eenen steen te proeven,

608 hoe zal 't hier lukken: wat zullen we nu hebben.

620 proeven: beproeven, probeeren.

- Of ook de duistre grond met water sta bedekt,
't Welk van dees heuvelen bij wijlen herwaart lekt.
Hier leit een kay, zoo zwaar als eenig man kan heffen.
Nu mannekracht, hef op: de steen wil lijdig treffen.
- 625 Laat vallen, dat het kraakt. Laat rollen zonder schrik..
Hij plompt niet eens, maar ploft. Droog is 't er: klaar ben ik.
Weest wellekoom, o put. Weest wellekoom, behoeder
Van Jakobs waardsten zoon, van mijn verlegen broeder.
Verdien een naam, wanneer gij voor een wissen dood
- 630 Dien heldren jongen bergt in uwen naren schoot;
Zoo veel barmhartiger dan negen broêrs te gader,
Al broederslachtigen. O put, 'k zal u bij Vader,
Dien afgeleefden stok, haast loven voor dees deugd:
Terwijl hij Joseph kust al bevende, en van vreugd
- 635 De tranen biggelen langs 't aangezicht vol rimpelen.
Hoe komt ge mij te pas! hoe helpt ge mij bewimpelen
Mijn heimelijken raad, tot redding van die spruit,
Waarin de dorre boom en schorre schors besluit
Zoo luttel saps, als die nog hoeft om wat te leven.
- 640 Hoe zal de versche mond aan schrale lippen kleven!
Met welk een hartlijkheid de vader welgezind
Zijn siddrende armen slaan om zijn herboren kind,
Om dien beschutten hals! met welke dankbre klanken,
Met hoe veel zegens wil hij Ruben dan bedanken,
- 645 Voor broêr- en vaderplicht, voor zijn godvruchtigheid!
Dan zweef ik op zijn tong zoo hoog, als 't onbescheid
Der broedren, rood van schaamt', het hoofd moet onder
Nog dieper dan de put, daar Joseph in moet dalen.

(halen,

624 *lijdig*: geweldig.

629 *Verdien een naam*: Maak u de eer waardig van een historischen, roemrijken naam.

630 *helderen*: frisschen; *naren*: donkeren.

633 *haast*: weldra.

633 *dees deugd*: dit goeddoen.

637 *raad*: plan.

638 *schorre*: dorre.

641 *welgezind*: verheugd.

646 *onbescheid*: schanddaad.

Maar zwijg, och zwijg, mij dunkt, zij komen ginder aan,
 650 't Verwezen kind vooruit. Och, broeders! laat hem gaan.
 O, de arme jongen wischt zijn uitgekreten oogen.
 O tigers! hebt gij nu de menschheid uitgetogen,
 En voert gij van den mensch slechts uiterlijken schijn,
 Zoo veel gevaarlijker als woeste dieren zijn?
 655 Die kent men aan gebit, aan gruwelijke klauwen.
 Helaas, wat gaat mij aan? De jongen zal verflauwen.
 Waar best mijn lijf gebergd hier ergens in een heg!
 Zij naken. Och, 't is tijd, dat ik mij nederleg:
 Want hooren ze mijn stem of 't ritslen van den doren,
 660 Zoo is 't met ons gedaan, zoo gaan we bei verloren.

SIMEON. LEVI. JOSEPH.

SIMEON:

Nu, grijn hierna: trek uit dien kakelbonten rok.
 Trek uit, eer ik 't u leer.

LEVI:

Ja, leer hem met dien stok.

JOSEPH:

Och, broeders, kan ik u vermurwen met mijn karmen?
 Och, heb ik 't zoo gemaakt? och, is er geen ontfarmen?

SIMEON:

665 Schud uit de pij, schud uit!

JOSEPH:

Hoe, heb ik 't zoo gemaakt?

LEVI:

Hij sammelt nog.

JOSEPH:

Helaas! waar ben ik nu geraakt?

LEVI:

Daar gij zult de uitkomst zien van uwe neske droomen,
 In eenen donkren put.

JOSEPH:

Waar ben ik nu gekomen,

Daar God woont noch goed mensch, die mij voor 't lest

670 Helaas, wat hebt gij voor?

(beschut!

650 't Verwezen: 't veroordeelde.

656 verflauwen: bezwijmen.

661 grijn: schrei.

666 sammelt: talmt.

667 neske: zotte.

SIMEON: Gij moet in dezen put.

JOSEPH:

Verdrinken in dien put?

LEVI: Om van geen drank te sterven,
Zult gij van dorst vergaan, en wijn en water derven.

JOSEPH:

Van honger en van dorst in dezen put vergaan?

O put, ik zie geen grond: hier schijnt noch zon noch maan.

SIMEON:

675 Die zult gij in uw droom zien schijnen, ook die starren.

JOSEPH:

't Was mijn gulhartigheid: nooit docht ik u te sarren.

LEVI:

't Was uw gulhartigheid, nu 't zoo te passe komt.

JOSEPH:

Wie kan gebeteren, dat hij van starren droomt?

LEVI:

Hoe gij het betren kunt, dat zal die put u leeren,
680 Een rechte school van tucht. Men moet zijne oudere eeren,
De broeders allermeeft, en de ouders bovenal.
Wie zich te plomp verheft, raakt plotseling ten val.

JOSEPH:

'k Roep zelfs de Hemelen en Englen tot getuigen,
Hoe mijn gehoorzaam hart genegen was te buigen
685 Voor vader, moedren, u en al het huisgezin.
Misduidt mijn droomen niet: daar steekt niets arregs in.
Och, zaagt gij in mijn hert. Och, lag mijn boezem open:
Daar is nooit list, bedrog, noch argwaan ingeslopen.

SIMEON:

Hoe zingt hij nu zoo klein? Wat was dat voor een nuk,
690 Toen gij bij Vader ons betichtte met dat stuk?
Wat was dat, simpelheid? of waren 't groene padden?
Most gij de broeders nog zoo schendig gaan bekladden,

676 *gulhartigheid*: openhartigheid (vgl. vs. 285).

686 *arregs*: erregs, ergs, kwaads.

689 *zingt ... klein*: (vgl. aantekening op vs. 418.)

692 *schendig*: schandelijk.

Tot schande van 't geslacht, en rokkenen dien twist?

JOSEPH:

Wat mensch leeft zoo volmaakt, die zich niet eens vergist?

LEVI:

695 't En komt op eens niet aan.

JOSEPH:

Och, ziet dit door de vingeren.

SIMEON:

Ja zoo. Hoe zou hij ons hiermee om de ooren slingeren.

LEVI:

Het slimst kwam achteraan. Het grondsop drinkt men lest.

SIMEON:

Neen, beter 't huis geveegd van deze lucht en pest.

LEVI:

Trek uit dien rok, trek uit.

JOSEPH:

Mag ik mijn rok niet houden?

SIMEON:

700 Die rok is u niet nut.

LEVI:

Hij mocht te nacht verkouden.

JOSEPH:

Och, mocht ik Benjamin eens kussen voor mijn end.

SIMEON:

Een jarig kind? Het heeft zijn broeder nooit gekend.

JOSEPH:

Ik most, voor mijn vertrek, hem noch een kus afprachen.

LEVI:

Wel, kende u 't kind?

JOSEPH:

Mijn broêr, gij hebt mij aangelachen.

705 Maar och, voor 't allerlest. Hoe luttel docht ik toen....

Daar is mijn rok. Helaas!

SIMEON:

Wij dienen werk te spoên,

Eer iemand onvoorziens ons koom' op 't stuk betrappen.

693 *rokkenen*: berokkenen.

698 *lucht en pest*: pestlucht.

702 *iarig*: één-jarig.

703 *afprachen*: afbedelen.

JOSEPH:

Ai, broeders! laat mij gaan. 'k En zal u niet beklappen.

LEVI:

Wij hebben in dat stuk met zinnen al verzien.

SIMEON:

710 Koom, lang het laddertouw.

JOSEPH:

Nu kan ik niet ontvliên.

LEVI:

Twée vleugels schorten u: gij zijt een lichte veugel.

SIMEON:

Sta vast. Ik zal het touw gaan knopen aan den beugel,
Of 't halfgebroken rad.

LEVI:

Zie voor u, eer gij stort,
Of uitglijdt. (tot Simeon) Valt het touw een vaam of
(drie te kort,

715 Zoo blijft hij in den put licht hangen, als een bengel.

SIMEON:

Zoo spring' hij voort omlaag.

LEVI:

Maar neen, hij heeft den
(Engel

Van vader op zijn hand, die draag hem in den drek.

SIMEON:

En feilt en mist hem dat?

LEVI:

Zoo breek' hij voort den nek.
Hoe harder smak, hoe nutst: 't fatsoen is maar verloren.

720 Nu wakker, stijg te paard: de lijn is al geschoren.

SIMEON:

Zoo doet het: op. Klim op, en stijg gewillig neêr.

JOSEPH:

O God, vergeef hun dit.

SIMEON:

Voort, voort, geen woorden meer.

708 beklappen: verklappen, aanbrengen.

709 met zinnen verzien: met voordacht voorzien.

715 bengel: klok.

717 drek: modder.

719 't fatsoen is maar verloren: het lijk is dan alleen maar wat vormeloos (?)

720 spottend voor: spring op den putrand; geschoren: gespannen.

721 Zoo doet het: Doe nu wat je gezegd wordt.

Joseph in Dothan. 4.

JOSEPH:

Verveelt het u, dat wij voor 't lest ons hart uitspreken?

LEVI:

Gij moogt in dezen put vrij zeven dagen preeken.

JOSEPH:

725 Och, schenkt mij eens voor 't lest: mijn hart verstikt van

LEVI: (dorst.

Schep water met uw hand, al ziet het wat bemorst,
Het kan den dorst verslaan. De slijm is meest gezonken.

JOSEPH:

O God, dat laaft mijn hart, nog eens voor 't lest gedronken.

SIMEON:

Nu klim, daar is mijn knie. Nu, zet den voet in 't touw.

LEVI:

730 Stijg af.

JOSEPH:

Leeft lang, mijn broërs. Troost vader in zijn rouw.

SIMEON:

Die rouw is al gemaakt.

LEVI:

Hij daalt met flauwe treden.

SIMEON

Zijt gij omlaag?

JOSEPH:

Nog niet.

LEVI:

Haal op, hij is beneden;

Maak los het laddertouw: 't wil tijd zijn, dat wij gaan.

SIMEON:

Ons werk is nu beschikt. Hier moet een dronk op staan,

735 Met een ontbijt: de zon begint alreê te steken.

LEVI:

Komt, gaan we, daar ons loof noch schaduwen ontbreken,

725 *schenkt*: geeft te drinken.

727 *slijm*: slik.

731 *al gemaakt*: al voorbij.

734 *moet*: mag.

735 *ontbijt*: maal.

Hij heft een klaaglied aan. Hoe galmt die nare klank.

SIMEON:

Ai, luistert, wat hij zingt.

LEVI: De tijd valt mij te langk.

SIMEON:

Hoort iemand dat geluid, zijn stem mag ons verraden.

LEVI:

740 't Geluid reikt niet zoo wijd: ook loopen hier geen
(paden.

De heirbaan leit te veer, het kreupelbosch zwijgt stil;

En wie genaakt dien put, als die er wezen wil?

JOSEPH:

Mijn God, mijn God, mag mijn geklag niet baten,

En gaat uw glans en aanschijn voor mij schuil,

745 Voor mij, helaas, van u en elk verlaten,

In dees spelonk en onverlichten kuil?

Ik zie 't gewelf des blauwen hemels blinken,

Door eenen bril van damp en dikke lucht;

Al schijnt de zon, zij schroomt zoo diep te zinken.

750 Ik hoor den wind, maar wie hoort mijn gezucht?

De putgalm bauwt mijn kermen na, mijn smeeken,

En kaatst terug den allerlesten tarm.

De steenen zelfs uit medelijden spreken.

Ik roep: ocharm: de putgalm roept: ocharm.

755 Bedank ik hem, die nog uit mededoogen

Mijn ziel vertroost, hij dankt mij wederom.

En schrei ik: wee mijn oogen; hij schreit: oogen.

Zit Joseph stom, de putgalm zit ook stom.

Och haatooft, och, hoe bitter zijn uw korlen

760 In mijne keel, schier stinkende van smart:

Maar nu ontbei, daar komt wat zoets opborlen.

Wat mag dit zijn? wat troost verfrischt mijn hart?

739 mag: kan.

752 tarm: woordklank.

759 korlen: pitten.

764 Ontbei: wacht.

RUBEN. JOSEPH.

RUBEN:

Zijn dat gebroeders? och, zij hebben 't lam gedolven.

Daar gaan ze heen, in schijn van harders, o die wolven!

765 Zij lieten allerlest hun wreede stappen hier.

't Was goed dat ik mij kon verbijten. 'k Had me schier
(Mijn krop werd vol) ontdekt met bulderen en krijten....Ja, hadt gij 't maar gedaan. Zij mochten u vrij smijten
In eenen zelve poel; zoo waart gij door dien raad

770 Niet schuldiger als zij, aan zoo vervloekt een daad;

Om wie de vader nu misschien al leit te bedde....

Maar neen, 't was beter dus. 'k Wil zien of ik hem redde.

JOSEPH:

Och, help mij, wie gij zijt. Och, help mij uit den nood.

RUBEN:

Hij roept, God lof, dat 's nog geen teeken van zijn dood.

775 Hoe is het, Joseph-broër? Ik koom uw wonden stelpen.

JOSEPH:

Och, Ruben! help mij uit.

RUBEN:

Ik koom, om u te helpen.

Mijn kind, mijn hart, mijn zoon, bedaar wat. Schrei niet

JOSEPH:

(meer.

Och, help mij uit!

RUBEN:

Mijn broër, hier is noch touw, noch leer:

Nog wist ik raad om touw: ik zou mijn kleeren scheuren,

780 En strengelen een koord; maar matig u in 't treuren:

't Is om een korte wijl, een korte stoot gedaan.

'k Beloof u, eer de zon op 't hoofdpunt koom' te staan,

Te redden met dees hand: de tijd kan 't nu niet dragen.

Zij zien nog telkens om, uit achterdocht voor lagen.

785 'k Ontschuil hun vast. Mijn trouw heeft Joseph niet verzaakt.

Gij zijt door mijn bestel in dit verdriet geraakt.

'k Bestemde 't kwaad, opdat er goed uit werd geboren.

Vergeef me toch dien trek, die anders waart verloren.

763 *gedolven*: begraven.785 *vast*: ondertusschen.788 *trek*: streek. Vergeef me, gij die anders enz.

't Gevaar jaagt mij van hier. Leer harden. Ik moet voort.
JOSEPH:

790 Och, Ruben, Ruben, hoor. Ai, broeder, nog een woord!

REI VAN ENGELEN:

ZANG

Het lust ons, om dees duisternissen
Des puts, al 't hemelsch licht te missen:
Want zulke duisternissen zijn
Ons schooner dan de zonnescijn.
795 Wij willen hier een hemel stichten,
Verzien met aangenamer lichten
Dan aan dat blauw gewelfsel staan.
Zijn mond verstrekke een nieuwe maan:
Zijn oogen, op den grond gezonken,
800 Twee starren, die den nacht ontvonken:
Het voorhoofd, daar de lok om zweift,
Een zon, gekruld met majesteit
Van zijzacht haar en blonde stralen.
Wat schemering kan 't hierbij halen,
805 Des morgens vroeg, of 's avonds laat?
Wat avondstond, wat dageraad
Beschaamt die winkbrauw, deze wangen,
Nu met een dunnen mist behangen,
Als met een sluier, fijn van draad,
810 En bruin van verf, daar vier door slaat
En speelt en schijnt op 't zwart te zweven,
Te zoet gedommeld en verdreven?
Laat de oogen weiden in die kunst:
Dees schaduw geeft dit licht een gunst.

789 *harden*: uithouden.

791 *om*: voor.

796 *verzien*: voorzien.

801 *zweit*: zwaait, zwiert.

810 *bruin*: donker; *daar vier door slaat*: waar het vuur der oogen doorheen slaat.

812 *Versta*: zoo zoet vermengd en weggedoezeld.

814 *gunst*: voordeel.

TEGENZANG

- 815 Het zal straks rijzen, om te reizen;
 Om koninklijke en aartspalleizen,
 Daar aller wijzen wijsheid suft,
 Met zijn van God verlicht vernuft
 Te proppen: maar in 't eerst zijn banden
- 820 En nog een droeve dag voorhanden;
 Eer 't, begenadigd van een kroon,
 In 't wit beschijn den gouden troon,
 Tot heil en troost van vele volken.
 Het moet, vermomd met donkre wolken
- 825 Van ballingschap, veel jaren langk,
 Na een bedrukten ondergangk,
 In arbeid gaande, aan 't baren raken.
 Dees langzaamheid pas groote zaken.
 Een eik, die, met zijn hoofd vol blaân
- 830 En bladige armen zal beslaan
 Veel gronds, veel luchts, en winterbuien
 Van Oosten, Westen, Noorden, Zuien,
 En bliksemstraal en donderkloot
 Verduren, wordt allengskens groot:
- 835 Om tegens dat geweld te sportelen,
 Verzekert hij zijn voet met wortelen,
 Zijn rug met pit, en hout, en bast:
 Gelijk zoo stout een boschreus past.

TOEZANG

- 840 'k Zie Jakobs kinderen en knapen
 Te weide gaan, en koei en schapen
 In schaduw van dien hoogen boom,
 Bij eenen wijd vermaarden stroom,

819 *proppen*: vervullen; *banden*: boeien, slavernij en gevangenis.

821 *van*: met.

822 *in 't wit*: in fijn wit linnen.

826 *bedrukten*: bedroefden, droevigen.

827 *arbeid*: barensnood.

839 *knapen*: knechts.

841—842 onder Josephs bescherming, in het vruchtbare landschap Goossen, t. o. van den Nijl.

Vast bloemen, gras en klaver scheren.
'k Hoor beemden harderlieden leeren;
845 De fluit, aan 's harders dartlen mond.
'k Zie huppelen den vetten grond
Op het getippel dezer vingeren,
Die tonen door malkandren slingeren,
Tot roem van Abrams God, wiens hand
850 Hen voerde in zulk een gastvrij land.

843 *vast:* reeds.

844 *lieden:* liederen.

845 *Versta:* Ik hoor de fluit aan 's herders dartelen mond.

HET VIERDE BEDRIJF

LEVI. JUDAS. SIMEON.

LEVI:

Nu op den heuveltop eendrachtig neergezeten,
En al 't geleden leed met eenen dronk vergeten!
Komt, broeders, zet u aan. Hier staat de disch gereed,
Langs dit vervallen slot, met klimop groen bekleed,

855 En met een veldtapijt naturelijk behangen.

De breede lindeboom (de zon ga vrij haar gangen
In 't Oosten) noodigt u in 't grazige gestoelt',
Met bruine schaduwen en aangename koelt',
En koelt den lekkren wijn, om 't hart eens te verkwikken.

JUDAS: (*terzijde*)

860 Verkwik uw hart met wijn, en laat uw broeder stikken.

SIMEON:

Wat zegt gij, Judas?

JUDAS: Niet: ik spreek geen enkel woord.

LEVI:

Gij zit niet zacht?

JUDAS: Mij dunkt, ik zit niet zoo 't behoort.

SIMEON:

Kom, zet u hier. Gemak is nimmer te versmaden.

LEVI:

't Is meer dan 't halve maal.

JUDAS: Dat hebt gij net geraden.

854 Vondel teekent hier, naar 17e eeuwsch gebruik, geen Oostersch maar een Hollandsch landschap.

858 *bruine*: donkere.

861 *niet*: niets.

SIMEON:

865 Nu, zit gij wel?

JUDAS: Ja, ja, ik zit nu wel, of schaars.

LEVI:

Neen, zeg vrij wat u deert. Wat wringt uw voet?

JUDAS: De laars.

LEVI:

Waar is 't?

JUDAS: Aan 't slinke been: of 't zijn misschien mijn

LEVI: (wespen.

Wel, ken u zelf.

JUDAS: Ik moet mijn boezem wat ontgespen,
't Benauwt mij wat om 't hart. Nu schep ik weder lucht.

SIMEON:

870 Tast toe. Elk toef zich zelf.

JUDAS: Wat 's dat? ik hoor gerucht.

LEVI:

Ik niet.

JUDAS: Is 't Joseph ook? Mij dunkt, ik hoor hem klagen.

SIMEON:

Die wind kan dat geluid zoo veer niet overdragen.

LEVI:

En of hij klaagt en kermt, het blijft toch na, als veur.

SIMEON:

Wat kan het schaân, dat hij zijn misdaad wat betreur?

LEVI:

875 't Was hem geen errenst, dat hij op het touw most rijen.

JUDAS:

Ik werd weemoedig.

SIMEON: Zoo, hadt gij nog medelijen?

JUDAS:

Hij sloeg zijn aanschijn zoo barmhartig west en oost.

865 *schaars*: zoo wat.

867 *wesp*: gesp.

870 *toef*: bediene.

875 *rijen*: weer de spottende beeldspraak van vs. 720.

877 *barmhartig*: erbarmelijk.

SIMEON:

Hij zag naar Hebron toe, naar vaders huis, om troost.

LEVI:

Hij riep zijn Engel aan, den trooster aller vromen.

SIMEON:

880 Die hem naar Dothan wees, om zoo te maat te komen?

LEVI:

Hij dronk nog hartelijk en laafde zijne borst.

JUDAS:

Een hart ter dood bedroefd is altijd droog van dorst.

SIMEON:

Wel, Judas zat straks stom, nu kan hij weder spreken.

LEVI:

Wel, wat of Judas schort? zijn oog begint te leken.

JUDAS:

885 Ai, broeders, houdt uw rust, het lust mij niet te wel.

SIMEON:

Leit Joseph u om 't hart?

LEVI:

Hoe nu, is 't kinderspel?

Verblij u: want wij zijn nu t'ende van ons lijden.

JUDAS:

Het past den broeder niet zich zelven te verblijden

In 's broeders dood of straf. O schrikkelijk bestaan!

LEVI:

890 Wat spreekt gij binnensmonds.

JUDAS:

Ik zorg: wij zijn verraân.

SIMEON:

Ik heb den put in 't oog, geen mensch kan dit verraden.

JUDAS:

En God heeft ons in 't oog, die ziet door lindebladen,

Door merg en nieren heen. Wat schuilt er voor Gods oog?

SIMEON:

Laat varen alle zorg: uw zorgen zien te hoog.

880 *te maat*: terecht.

881 *hartelijk*: met smaak.

LEVI:

895 Ai, ziet eens om dien hoek.

JUDAS: Wie of hier aan komt trekken?

SIMEON:

Zij kruipen langzaam voort. Hoe lang of dit mag strekken?

JUDAS:

Wat rijst er in de lucht een stofwolk. Ziet dat volk.

SIMEON:

Ik zie geen klaar bescheid. Zij trekken in een wolk.

LEVI:

Voor wien ziet gij hen aan?

SIMEON: 't Waar kunst dit juist te raden.

JUDAS:

900 Ik zie kameelen.

LEVI: En ik ezels, zwaar geladen.

SIMEON:

Ik zie gewapenden genaken meer en meer.

JUDAS:

Hoe schittert daar de zon in 't blinkende geweer.

LEVI:

Mij dunkt, 'k zou met der tijd wel gissing kunnen maken.

SIMEON:

Wie zijn 't dan?

LEVI: Arabiers.

JUDAS: 'k Wil nog mijn gissing staken,

905 Totdat ze ons naderen.

LEVI: 't Zijn Arabiers, 't gaat vast.

't Is nu de tijd van 't jaar.

SIMEON: Hoe gaat het vee vermast.

Zij zijn alreê voorbij de willige bosschaadje

De ruggen buigen in, door 't wicht van hun pakkaadje.

Hoe plaagt de mensch het dier.

896 *strekken*: reiken in lengte.

898 Mijn oog kan niet goed onderscheiden.

902 *geweer*: wapentuig.

906 *vermast*: overladen.

907 *de willige bosschage*: het wilgenboschje (echt Hollandsch!).

JUDAS: Hoe plaagt het bloed zijn bloed!

LEVI:

910 Wat zegt gij, Judas? wat ontstelt u het gemoed?

JUDAS:

Och, Joseph.

SIMEON: Leit die nog zoo diep in 't hart begraven?

JUDAS:

Ik zie, hoe 't hijgend vee tot 's menschen dienst moet slaven,

En Joseph steent nu vast ellendiger dan 't vee,

Dat nog zijn voeder krijgt; maar Joseph mag alree

915 Van honger en van dorst verteren en versmachten.

LEVI:

Hij heeft zijn vonnis weg: laat varen die gedachten.

Gij kwelt u te vergeefs.

JUDAS:

Vergun mij eene gaaf.

SIMEON:

Wat 's dat?

JUDAS: Maar, dat ik hem nu opveil, om voor slaaf
Den vrekken Arabier te dienen al zijn leven;

920 Na dien een mager lijk toch niemand nut kan geven,

Al bleef het schoon bedekt. Beraadt u in 't gemeen.

Waar spanden ooit om strijd de leden tegens leên?

Gods diepe wijsheid schiep, tot onderlinge hoeders,

De nutste leên aan 't lijf, als tweelingen en broeders.

925 Men zet alleen, uit nood geperst, een lid van 't lijf.

Verschoont men dit, bedenkt, wat last, wat ongerijf

Gij hierdoor kunt ontgaan: 't zal eerst uw geest vernoegen,

En vrijen het gemoed van 't eeuwig knagend wroegen.

't Zij verre dat ik u of mij bij Kaïn zet,

930 Die zich met Abels bloed zoo gruwelijk besmet.

Hoe doodsch zag hij er uit. Hoe werd zijn hart gegeten

Van binnen: och zijn haar (zoo pijnigt het geweten

Den broederslachtigen) hing altijd nat van zweet.

914 *mag alree*: kan best mogelijk reeds.

921 *in 't gemeen*: met elkaar.

926 *ongerijf*: verdriet.

931 *gegeten*: verteerd.

- Hij vlood, en waar hij vlood, hem docht dat Abel kreet;
 935 En Gods gerechte wraak den moord zat op de hielen.
 Dan zag hij geesten, dan een nest vol slangen krielen:
 De dampen stegen dan van angst in 't bekkeneel.
 Zijn zaad draagt nog dien vloek. Nu oordeel het verscheel
 Van broedermoorden, of van sparen en verkoopen.
 940 De misdaad en de straf moet altijd t'zamen loopen,
 En blijven in bestek van billijkheid. De haat,
 Op zijnen hals gelaân, hou dan in 't straffen maat,
 En loope eer wat te laag. Gij, doet die deugd uw broeder.
 Een wees verdient genâ: die jongen heeft geen moeder,
 945 En Rachel was ons moei en moeder. Trekt uw hand
 Dit snoer te stijf; hoe 't zij, gij breekt een dubblen band;
 En breekt dit uit, hoe 't ga, uw onschuld wordt gevonden.
 Een redelijke straf stopt alle lastermonden.

SIMEON:

Waarachtig, mannen, dat 's niet kwalijk overleid.

LEVI:

- 950 Het schijnt dat God ons raadt op dees gelegendheid
 Te letten. Zoo gij 't stermt, ik heb er gansch niet tegen.

SIMEON:

Ik merk, gij zijt er al eendrachtig toe genegen.

Wie neemt dien last op zich?

JUDAS:

Vertrouwt gij mij dien last?

LEVI:

Wel Judas, ga voort heen, want zij genaken vast.

JUDAS:

- 955 Zoo zet hem eerst op prijs.

SIMEON:

Dat volk valt scherp in 't dingen.

937 *bekkenel*: hoofd.

939 *sparen*: nl. zijn leven.

940 *t' zamen loopen*: overeenkomen.

941 *in bestek*: binnen de grenzen.

943 *deugd*: weldaad.

945 *moei en moeder*: tante en stiefmoeder.

947 Lees: „En breekt dit uit;” *onschuld*: verontschuldiging.

954 *vast*: al.

LEVI:

Het eerste bod is 't best.

SIMEON: Ja, laat den Droomer springen.

JOSEPH: (*in den put*)

Och Ruben, gaat uw aanschijn voor mij schuil?

Mag mijn gekerm tot God en u niet baten?

En worde ik dus in dezen naren kuil

960 Van God en u en iedereen verlaten?

Ik stik in slijm en hijg vast naar de lucht,

En zie van veer den heldren hemel blinken,

Die speelt mooi weêr, en hoort naar geen gezucht:

Hij drijft omhoog, maar Joseph mag verzinken.

965 De putgalm volgt op rijm mijn lesten ta'm,

En schijnt beweegd mijn klachten naar te smeeken:

Dat 's al mijn troost en tijdverdrijf, ocharm.

Mijn keel wordt heesch, en nauwlijks kan ik spreken.

'k Bedank den galm, de galm mij wederom.

970 Ik klaag mijn nood: hij antwoordt vol meedoogen.

Maar Ruben zwijgt, als sprakeloos en stom,

Hij blijft vast uit, ik klaag mijn rouw mijne oogen.

Och Ruben, koom, en zalf mijn diepe smart.

Ik kauw een vrucht vol doodelijke korlen.

975 Och Ruben, koom, verlicht mijn angstig hart.

Ik hoor gerucht: wat of hier op komt borlen?

VRACHTMEESTER:

Hier rust ik uit het stof, van zon en hitte vrij,

In deze heg, totdat de voortocht raakt voorbij.

Gaat, knapen, zegt dat zij een weinig harder drijven.

Men zal een mijl van hier te middag leggen blijven,

980 Totdat de dag verkoele, en dan tot middernacht

Weer spoeden onze reis, met de aangenomen vracht.

956 *springen*: schieten.

972 *vast*: maar.

976 *opborlen*: opdagen.

981 *spoeden*: spoed maken met.

Dees wilde woeste hei kent dieren nocte menschen.
 Men zou, om schaduw, zelf 't gewenschte licht verwenschen:
 Maar wie genaakt dien put? dit schijnt een ander man:
 985 't Gelijkt een vreemdeling, en geen uit Kanaän.
 Indien hij water put, om zich en 't vee te drenken,
 Mij lust een versche dronk: ik wil den harder wenken.

JUDAS. VRACHTMEESTER.

JUDAS:

Geluk, mijn heer, geluk, op uwen verren tocht.

VRACHTMEESTER:

990 Wij jagen 't vast: gaf God of 't ons gebeuren mocht,
 Maar 't beurde meer dan eens, dat mij die haas ontglipte.

JUDAS:

Waar leit de reis, mijn heer?

VRACHTMEESTER: Wij trekken naar Egypte

Van Galaäd recht door, met ezel en kameel,

Gelaân met balsem, myrrhe en kruiden en kanneel.

995 Wat zoekt gij bij dien put? Wij zijn wat moe geronnen.
 Mij lustte wel een dronk.

JUDAS:

Aan geen zij springen bronnen,
 Indien de dorst u kwelt: dees groene put is droog.

VRACHTMEESTER:

Ik rust een poos, en heb van hier mijn volk in 't oog.

Mijn dorst lijdt nog geen last. Men zal den last haast breken,

1000 Eer nog de middagzon op 't hoofd begint te steken.

Maar luister naar dien put: wat wil dat droef gezucht?

JUDAS:

Daar leit een jonge slaaf, die huilt, en maakt gerucht.

Hij heeft het wat verkerfd, en zich wat wulpsch verloopen.

VRACHTMEESTER:

Is hij u veil?

992 *Waar*: waarheen.

995 *geronnen*: gelooopen.

996 *geen*: géne.

999 *den last haast breken*: de lading dadelijk voor een deel afnemen.

1003 *wat wulpsch verloopen*: wat overmoedig misdragen.

1004 *Is hij u*: hebt gij hem; *veil*: te koop.

JUDAS: O ja.

VRACHTMEESTER: Laat zien, ik wil hem koopen.

JUDAS:

1005 Ik zal hem bij dit touw doen stijgen uit den put.
Een ander heerschap waar den jongen wel zoo nut.
Daar hangt de koord. Nu stijg, nu, jongen, stijg naar boven.
Hij klimt, hij klimt. Men mag hem passelijk gelooven:
De pols is niet als 't hart: zijn grond wordt niet getast.

VRACHTMEESTER:

1010 Aan veinzen is somwijl gewin en voordeel vast.

JUDAS:

Daar komt de knaap; spring af. Hij dient wat onderwezen:
Ik zal hem eerst alleen een luttel gaan belezen.

JOSEPH. JUDAS. VRACHTMEESTER.

JOSEPH:

Och Judas, zijt gij daar? erbarm u over mij.

JUDAS:

Koom herwaart, ga met mij een luttel aan d'een zij.
1015 Wat billijke oorzaak gij uw broed'ren hebt gegeven,
Valt nu te lang. In 't kort, dank mij, die u het leven
Verbiddende, dat schenke en aanbie tot een gaaf,
Mits dat men u terstond verkoope en veil voor slaaf
Aan dezen Arabier; dies draag uw straf geduldig.

JOSEPH:

1020 Mijn broeder, ik ben u, naast God, mijn leven schuldig;
Maar dienstbaarheid valt hard. Wat gaat mij, leider, aan!

JUDAS:

Nog harder valt de dood, die kunt gij dus ontgaan.
Dit 's 't eenig middel. Zie de broeders ons bespieden
Van dezen heuveltop: gij kunt het niet ontvlieden;

1006 *heerschap*: heer, meester.

1008 *passelijk*: niet al te best.

1015 *oorzaak*: reden tot vergelding.

1016 *te lang*: om op te halen nl.

1017 *verbiddende*: door mijn voorspraak behoudende.

1021 *leider*: helaas!

1025 Dies hou u stil en vroom, noch meld de broeders niet.

JOSEPH:

Och, Ruben, Ruben, och. O God, die alles ziet.

JUDAS:

Ik veil u dezen slaaf, maar wil dit eerst bespreken;

Ik stoot hem met den voet.

VRACHTMEESTER: Zoo dient hij nauw doorkeken.

JUDAS:

Koom herwaart.

VRACHTMEESTER: Wilt gij wel veranderen van heer?

JOSEPH:

1030 Mijn heer, ik heb geen wil.

VRACHTMEESTER: Bedaar wat. Schrei niet meer.

Steek uit den rechten arm. Nu buig dien aan de schouder.

Nu met den slinken arm. Hoe oud zijt gij?

JOSEPH:

Niet ouder

Dan zestien jaar.

VRACHTMEESTER: Nu gaap. Ik zie nog jongk gebit.

De tanden staan zeer net, en melk is niet zoo wit.

1035 Ga, loop eens heen en weêr.

JUDAS:

Nu wakker, zonder weigeren.

VRACHTMEESTER:

Nu, spring eens in de lucht. Hij kan nog luchtig steigeren.

Al spels genoeg. Koom hier, lang mij uw rechte hand.

JUDAS:

Gij, Arabiers, hebt meest van handbezien verstand,

En ziet al 's menschen heil en ramp van verre komen.

VRACHTMEESTER:

1040 Wat kunsten kan hij toch?

JUDAS:

De knaap kan geestig droomen.

VRACHTMEESTER:

Dat kan niet iedereen: dit komt al mee te stâ.

JUDAS:

De Vrachtheer zie' te deeg, dat doet den koop geen schâ.

1025 *vroom*: flink; *meld niet*: breng niet aan.

1028 *Ik stoot hem met den voet*: ik verkoop hem *voetstoots*.

1038 *handbezien*: het „lezen,” voorspellen, uit de lijnen van de binnen-hand.

VRACHTMEESTER:

Nu, zet den knaap op prijs, mij lust niet lang te dingen.

JUDAS:

Waarvoor gevalt hij u?

VRACHTMEESTER: Voor tien paar zilverlingen.

JUDAS:

1045 't Is koop.

VRACHTMEESTER:

Zoo dra? Gij vreest of ik mij weêr bedocht.

JUDAS:

Hij dient u meer dan ons.

JOSEPH: Helaas! ik ben verkocht.

JUDAS:

Loop ginder aan een zij. Wat dunkt u van dien jongen?

VRACHTMEESTER:

Rechtuit, hij staat mij aan. Hadt gij wat hard gedrongen,
En hem vrij dier geloofd, die knaap waar echter mijn.

1050 Indien ik spreken zou, naar uiterlijken schijn, —

Dat zweemsel meldt niet slaafsch', maar eer een welgeboren.

Zoo ik de hand geloof, hem schijnt wat grootsch' beschoren.

Die winkbrauw voegt geen slaaf, maar eer een man van
staat;

'k Verzwijg al 't overig: 't is mislijk hoe 't beslaat.

1055 De Godheid ziet het hart, de mensch den schijn van buiten.

Men kan uit gissingen niet vast noch zeker sluiten.

JUDAS:

Ik zal 't bekennen, nu het zoo te passe koomt.

't Is al van heerschappij dat deze jongen droomt:

Dit baart afkeerigheid. Hij mag nog beter leeren

1060 En beter onder vreemde als binnenlandsche heeren.

Al had ik schoon berouw, ik wensch u veel geluk.

VRACHTMEESTER:

Koom herwaart.

1049 *dier geloofd*: hoog geprijsd.

1051 *zweemsel*: voorkomen.

1054 *'t is mislijk*: 't kan missen, is onzeker; *beslaat*: afloopt.

JUDAS: Nu geduld, en buig u onder 't juk.
 Gehoorzaam dezen heer, en luister vrij wat sneller.

VRACHTMEESTER:

Ja, reken, dat gij dient een rechten Ismaëller.

JOSEPH:

1065 Och, Ismaëller! nu mijn lot
 Mij onder 't lastig juk leert zuchten
 Om troost en hulp tot Abrams God;
 Gedenk hoe Ismaël most vluchten
 Met Agar, dwers door 't gloeiend zand,
 1070 Zoo wijd uit aller menschen oogen,
 Daar kind en moeder waar door brand
 Versmacht, indien het mededoogen
 Des Engels, in die zwoele zon,
 Haar bei niet had te recht gewezen,
 1075 En met een koele en versche bron
 Het moeders hart en 't kind genezen
 Van dorst, veel feller dan de dood:
 Weest zoo een Engel en behoeder
 Van mij, die op mijn moeders schoot,
 1080 En aan de borst der lieve moeder,
 Verstrekke een lieve, waarde vrucht,
 Niet min als Ismaël de zijne;
 Toen zij, vermoeid en afgezucht,
 In dorre, dorstige woestijne,
 1085 Hem leidde in schaduw van de blaân,
 En riep, een boogscheut afgeweken,
 God zelf, al heesch, om bijstand aan,
 En kreet: „wie kan dat hart zien breken?”
 Waarop een trooster neergedaald
 1090 Beloofde hare spruit te zegenen,
 Die nu zoo breed den adem haalt.

1064 (verg. noot bij vs. 393) Ismaëller = Ismaëliet, afstammeling van Ismaël, zoon van Agar en Abraham, — Arabier.

1071 brand: zonnebrand.

1091 breed den adem haalt: voortleeft in zulk een talrijk Arabisch nakroost.

Zoo moet u heil op weg bejegenen.
 Zoo zegen God uw langen tocht,
 Als gij voortaan een vrijgeboren,
 1095 Onschuldiglijk voor slaaf verkocht,
 Zult handlen zonder wraak of toren.
 Och, Ismaëller! druk mij zacht,
 Gelijk een telg van uw geslacht.

VRACHTMEESTER:

Naar uw geboorte staat mij wijders niet te vragen,
 1100 Gij zijt dan vrij of slaaf: voortaan moet gij u dragen,
 Gelijk een eigen slaaf en een verkochten past.
 Komt, knapen! vleugelt hem, en bindt zijn armen vast.
 Gij kunt uw lijden veel verminderen of vermeeren:
 Waar goede slaven zijn, daar vindt men goede heeren:
 1105 Zoo knecht, zoo meester, dies stel u gewillig in.

JUDAS:

Leef lang, en hou u vroom.

JOSEPH: Och, vader! Benjamin!

Och, Ruben! Ruben! och!

JUDAS: Nu, leer u wat bedwingen.

Geluk met dezen knaap.

VRACHTMEESTER: Gij met dees zilverlingen.

JUDAS:

Geluk op uwen tocht.

VRACHTMEESTER: Dat neem ik altijd an.

JUDAS:

1110 Helaas, hoe kruipt mijn bloed, daar het niet gaan en kan.
 Hoe heerlijk ziet hij om, zoo nat en rood bekreten.
 Ik doe 't om beters wil, het werd mij niet geweten.

1095 *handlen*: behandelen.

1098 *Versta*: als óók een Ismaëller.

1100 *u dragen*: u gedragen.

1101 *eigen*: (vlg. lijfeigene) onderworpen.

1102 *vleugelt*: bindt.

1105 *stel u gewillig in*: zet in met gewilligheid.

1106 *vroom*: goed.

1112 *om beters wil*: ter voorkoming van erger nl.; *het werd*: het worde.

REI VAN ENGELN.

ZANG.

- Arabië, gij stoft zoo hoog
 Op uw geluk, gelijk uw boog
 1115 Van onder, dat het snort en kraakt,
 Den arend in de veeren raakt,
 Op 't allerveiligst van zijn vlucht,
 In uw met geur doortrokken lucht;
 Waardoor uw fiere Phenix zweeft;
 1120 Om wien gij in festoenen weeft:
 „Mijn Vogel zag nooit wederga.”
 Gij roemt: God schonk u dees genâ,
 Omdat uw volk zijn oorsprong nam
 Uit dien befaamden Abraham,
 1125 Die oostwaart stuurde naar de zon
 Zijn zonen, die hij teelde en won
 Bij Agar, en bij Kethura;
 Wier bloed nog groeit in Isaks scha,
 En lachende in 's Hebreuws verdriet,
 1130 Heeft gading in al 't geen het ziet.
 Zwijg, Ismaël, zwijg, Madian,
 Van roem, die luttel baten kan.
 Zwijg, Arabier, dit 's 't oude lied.
 Den rechten Phenix kent gij niet.
 1135 Hij is het niet, die nesten bouwt

1113 *stoft*: roemt.

1114 *gelijk uw boog*: het punt van vergelijking is het *hooggaan* van 't roemen en van het schieten.

1119 *Phenix*: wondervogel der Oostersche fabelwereld, ongeveer zoo groot als een arend; eene nadere beschrijving geeft de REI zelf in den Tegenzang.

1120 *Om wien*: om welks afbeelding.

1121 *Versta*: de woorden „Mijn Vogel.... wederga,” zijn aangebracht rond de van festoenen omslingerde afbeelding.

1122—1130 Gij gaat groot, Arabieren, — Ismaëlieten — op Uwe afstamming van Abraham, die om wille van Izaäk of zijn nakroost Agar's en Kethura's zonen wegzond naar het Oosten, waar dezen een geslacht verwekten, beziel met een erfelijken haat tegen Izaäk's huis en vermaak scheppend in hun (der Hebreuwen) tegenspoeden.

In uw gezegend myrthewoud,
Daar gij kanneele vieren stookt
En alle lekkernijen kookt.

TEGENZANG.

- „Ik haal mijn Vogels roem in top.
1140 Hij voert op zijn gekruifden kop
(Om wien een glans zijn stralen spreidt)
Een heldre star; de majesteit
Ziet hem ten klaren oogen uit.
De gouden halsband hangt en sluit
1145 Om zijnen geschakeerden hals:
Een rechten zonnespiegel, als
De zon zich blind ziet in dien gloed.
Natuur heeft met haar eigen bloed
Zijn wieken kostelijk beklad;
1150 Trots purper, trots scharlaken, dat
Den Koning of Aartspriester kleedt.
De blauwe staart, zoo lang, zoo breed,
Hangt geborduurd met roos bij roos.
Robijnen schittren op turkoos.
1155 Aldus, gevoed met hemelsch vier,
En zon en dauw, bereikt mijn dier
Zoo menige eeuw van honderd jaar.
Totdat het smelt op 't zonaltaar,
En uit zijn asch een jonge zwelt,
1160 Die 't vaderlijke lijk bestelt
Ten grave met een staatsie van

1140 *gekrulfd*: gekuifden.

1141 *wien*: nl. om den kop.

1145 *een zonnespiegel*: bijstelling van „gouden halsband.”

1149 *beklad*: gekleurd, geschilderd.

1150 Het roode gevederte is gloedvoller dan purper en scharlaken.

1155 *gevoed van*: levende bij.

1157—1152 Als de Phoenix zijn dood voelt naderen, bouwt hij zich van mirrhe en kostbare kruiden een welriekend nest tot een altaar, dat door de zon ontbrandt en uit welks asch een jonge Phoenix verrijst, die het lijk van zijn vader, „in een bal van mirrhe gehuld, uit Arabië naar Egypte voert, waar hij het in den tempel van Rha, de Zon, bijzet.”

Meer voglen, als ik schildren kan.
 Waar vindt men vogel in een rijk,
 Die mijnen Vogel zij gelijk?"

TOEZANG.

- 1165 O blinde Arabers, waart gij wijs,
 Gij hebt, voor een geringen prijs,
 Den Phenix, 't puik van uw geslacht,
 Terstond gekregen in uw macht;
 Den rechten Phenix, die gewis
 1170 Veel schooner dan uw vogel is:
 Een Phenix, dien de Haat-en-Nijd
 Met sporen stoot, verpikt en bijt.
 Gij voert dien onbekenden schat
 Naar Memphis, en naar Zonnestad,
 1175 Door eene wolk van zand en stof:
 Daar zal men, in dat prachtig hof,
 Wiens naaldepunt Gods hof beschiet,
 Zien, hoe de Nijl, de groote vliet,
 (Die leven uit zijn pennen zuigt)
 1180 De kroon met zeven takken buigt
 Voor zijne Godheid, voor zijn hoofd,
 't Welk aller wijzen glans verdooft.
 Daar zal hij sterven, droef beweend;
 Zijn dubbele afkomst, 't vroom gebeent
 1185 (Met myrrhe en sterken balsemgeur
 Gebalsemd deur en weder deur)
 Geleid met een ontelbaar heir,
 Vervoeren droog door stroom en meir;
 Opdat het ruste in 't eerlijk graf,
 1190 Op 't land, dat hem zijn vader gaf.

1179 De bevolking der Nijl-streken zal eens aan den onderkoning Joseph levensonderhoud danken.

1181 Voor het hoofd zijner Godheid: voor zijn goddelijk hoofd.

1184 *Zijn dubbele afkomst:* zijn twee zonen, Manasse en Efraïm en hun afstammelingen.

1188 *stroom en meir:* de Roode Zee.

1189 *eerlijk:* eerrijk.

1190 *'t land:* Sichem.

HET VIJFDE BEDRIJF

RUBEN:

De Madianners slaan, in de omgelegen vlekken
Hun leger. Och, hoe lang viel mij dat langzaam trekken.
De middagzon, die uit het toppunt nu recht neêr
Op 't hoofd steekt, gloeit als vier, en lijdt geen schaduw
(meer.

1195 Nu, hoop ik, rust dees hei, beschut voor alle kommer.
Elk wijkt de hitte, of slaapt, gedekt van koele lommer.
'k Verneem de broeders niet, noch mensch, noch mensch-
(gelijk,

Waar ik mijn oogen draai. O God, der vromen wijk,
Sterk Ruben, zegen hem, laat dezen tocht gelukken;
1200 Dat hij zijn broeder mag den muil des doods ontrukken,
Met deze koorde. O God, neem Joseph in uw schut.
Van blijdschap springt mijn hart, in Gods naam, naar den
(put.

Maar Ruben, zie wel toe, en spreek bedeesd, en zachter.
Doorsnuffel dit gewest: misschien schuilt iemand achter
1205 Dit kreupelbosch: zie toe. Hoe vrees ik voor gevaar.
'k Verneem er niets, God lof. 't Gaat wel, de baan is klaar.
Daar hangt het touw wel vast. Laat schieten naar beneden.
Op Joseph, klim, 't is tijd. Hoe siddren al mijn leden!
Ik hoor geen stem. Wat raad? Of ik wat luider riep?

1195 Dr. Stoett verklaart dit vers, heel aannemelijk! aldus: „Nu hoop ik, dat de hei (woestijn) rusten zal, mij met rust zal laten, nu op den middag alles slaapt of de hitte ontwijkt; niemand zal mij nu komen hinderen in de uitvoering van mijn plan.”

1202 in Gods naam: niet te verwarren in beteekenis met de gelijkkluidende uitdrukking in onze spreektaal.

1209 Of: als ik eens.

1210 Hij viel misschien in slaap van 't schreien, en 't is diep.
Nu, broeder, klim, 't wordt tijd: zij mochten ons betrapen.
Op, broeder, op, 't wordt tijd. God hoede ons voor zulk
(slapen.)

Mijn broeder, broeder, hoor! Hij slaapt zoo zwaar als lood.
Mijn liefste broeder! hoor. Och, Joseph is al dood:

1215 Hij slaapt den langen slaap: ik geef den moed verloren;
Want niemand slaapt zoo vast, of most dat roepen hooren;
En schreeuw ik hemelhoog, mijn stem mag mij verraân.
Helaas, waar berg ik mij? Och, wat gaat Ruben aan?
Ik heb dat kind verzuimd: het zat te lang gevangen.

1220 Wie weet, of niet vergif van padden of van slangen,
Den jongen hebb' verstikt in slijm en boozen stank.
Och, wroegt u 't hart niet? Ja, het moet zijn leven langk
Mij wroegen. Zal ik gaan dien ouden man bedroeven,
Met zulk een leide mare? Ik wil van alles proeven,

1225 En dalen in dien kuil en gruwelijken schoot;
Opdat ik Joseph visch, 't zij levendig of dood.

(Daalt in den put.)

Mijn God, waar leit mijn broêr? Mijn God, ik scheur mijn
(kleeren.)

Mijn God, waar dwaalt mijn broêr? Komt, wolven, leeuwen,
(beren,

Spalkt op, spalkt op uw keel en vreeselijken mond.

1230 Verslindt den broeder vrij, die eerst zijn broêr verslond.
Verzaadt u met dit lijf, in holen en spelonken.
Drinkt Rubens bloed: hij heeft zijn broeders bloed ge-
(dronken.)

Maar och, gij dieren! och, gij hoort niet eens naar mij.
De wildernissen zijn meedoogener als wij:

1235 Zij sparen menschen: zij verschoonen zelf het leven
Der menschen, die 't gediert den naam van dieren geven,
En die zelfs dieren zijn en tigers in den aard.
Komt, broeders, dempt den put: ik ben de zon niet waard.

1224 leide: droevige; proeven: beproeven.

1235 zelf: zelfs.

1237 zelfs: zelf.

- De zon mag zulk een vloek noch ondier niet beschijnen.
 1240 Het gras en loof verdort, de blijde bloemen kwijnen
 Waar ik mijn adem haal: of leg ik in den kuil?
 Of heeft een luiperd mij gegrepen in zijn muil?
 O tiger! bijt niet toe: ik ben niet waard te sterven,
 Noch tot een graf uw buik, uw ingewanden te erven.
 1245 Waar ben ik? Schijnt de zon? Of schijnt de bleeke maan?
 Nu sterf: neen, sterf nog niet: gij moet nog dwalen gaan,
 Gaan zien, waar Joseph dwaal, waar Joseph zij gebleven:
 Of zijliên hem of Cham en Amor brocht om 't leven.
 't Hebreeuwsch geslacht heeft toch hun haat met recht ver-
 (diend,
 1250 En nauwlijks, in al 't land, een eenig mensch tot vriend.
 Wat toef ik hier? 't Is tijd: ik moet naar boven steigeren.
 O zon! gij deist met recht, en schijnt mij 't licht te weigeren:
 Ja, weiger mij uw glans! keer van mij 't heilig licht,
 Eer ik uw zuiverheid bevlek met mijn gezicht! (*op*)
 1255 Mijn oogen schemeren; ik tast gelijk de blinden.
 Nu, Ruben! sla dât op, of gij den weg kost vinden.
 Och, broeders! hebt gij u ook, na mijn vertrek, bedocht,
 Hem uit den put gehaald, en stil om hals gebrocht?

SIMEON. JUDAS.

SIMEON:

Al dier genoeg verkocht. Hier zal geen haan na kraaien.

JUDAS:

- 1260 Indien 't gelukken wil, dat wij den huisvoogd paaien.

SIMEON:

Vertrouw dat Levi toe: hij is doortrapt en kloek.

JUDAS:

De logen heeft veel schijns: zij lijdt geen onderzoek.

1248 Of de broeders, dan wel de Kanaänieten of Amorieten hem doodden.

1256 dât: dien kant op; of (het Latijnsche si): (beproevend) oî.

1259 Al dier: Wêl duur.

1260 huisvoogd: vader; paaien: om den tuin leiden.

1261 doortrapt en kloek: slim en schrander.

SIMEON:

Men spreke uit éénen mond, zoo zal het elk gelooven.

JUDAS:

Behalven een, die 't ziet, 't alziende oog, daar boven.

SIMEON:

1265 Die zeit het niemand voort: God zwijgt, indien gij zwijgt.

JUDAS:

Van binnen zit er een, die het gemoed betijgt.

SIMEON:

Hier is geen bloed gestort, hoe zou 't gemoed ons wroegen?

JUDAS:

't Verkoopen van zijn bloed baart smart en ongenoegen.

SIMEON:

Hij werd voor slaaf verkocht, die ons voor slaven scheldt.

JUDAS:

1270 Wij stonden onder hem, noch onder zijn geweld.

SIMEON:

Te grooter dwaasheid was 't, van heerschappij te droomen.

JUDAS:

't Is bloode suffers werk, voor iemands droom te schromen.

SIMEON:

Zijn 't suffers, die den slag van verre komen zien?

JUDAS:

't Is hachelijk te raân, wat namaals zal geschiên.

SIMEON:

1275 Het allerzekerste is 't gevreesde kwaad te keeren.

JUDAS:

Ervarendheid en tijd den mensch veel dingen leeren.

SIMEON:

't Is wel geleerd, wanneer men 't juk hebbe aan den hals.

JUDAS:

Zeg wat van droomen na: nu ziet gij 't, zij zijn valsch.

1266 *betijgt*: beschuldigt.

1268 *ongenoegen*: verdriet.

1270 *geweld*: macht.

1277 *'t Is wel geleerd*: (spottend) 't is 'n mooie manier van leeren.

SIMEON:

Dank hebbe ons dapperheid, die 't schut daarvoor kon

JUDAS: (schieten.

1280 Leed vader slechts geen last, het zou mij min verdrieten.

SIMEON:

Dat 's voor een dag of tien: het slimste is in 't begin.

JUDAS:

Die jongen stond te diep geprent in vaders zin.

SIMEON:

Dat bleek maar al te klaar, dat heeft den knecht bedurven.

JUDAS:

Hij heeft het tegens ons, wij tegens God verkurven.

SIMEON:

1285 Wat scheelt het, hoe men leef, hetzij als knecht of heer?

JUDAS:

Trek Josephs schoenen aan, en roep den jongen weêr.

SIMEON:

De jongsten allerlichtst tot dat gebit gewennen.

JUDAS:

Men leert met ongemak aldus den breidel kennen.

SIMEON:

En ook zijn eigen kracht: zoo gaat men aan de hand.

JUDAS:

1290 Zoo wijd van vaders huis, en in een ander land?

SIMEON:

Hij kon met rust en vrede in vaders huis niet duren.

JUDAS:

Men had hem best besteld bij iemand van ons bureu.

SIMEON:

Het maagschap buurt van veer veel beter dan nabij.

1283 *den knecht*: den knaap.

1285 *scheelt het*: verschilt het, kan het schelen.

1286 Ruil gij dan uw positie met Joseph.

1288 De nadruk valt op „aldus met ongemak” = verdriet.

1289 *zoo gaat men aan de hand*: (in verband met het voorafgaande „gebit” en „breidel”): een paard dat *aan de hand gaat* van den er naast loopenden voerman. Dus: Zoo leert men in het gareel loopen. — Zie Wdbk. V, 1770, —

1291 *duren*: het uithouden, blijven.

JUDAS:

Een ieder had zijn huis en zijn verkeerling vrij.

SIMEON:

1295 Die dartle droomer reed zijn vader op de schouders.

JUDAS:

Is 't vreemd? Het hart van 't kind heeft trek tot huis en

SIMEON:

(ouders.

Hij hou dien trek, en blijf veel mijlen van den haard.

JUDAS:

Zoo dit verkoopen niet veel mijlen onrust baart.

SIMEON:

De onnoozle Benjamin mag nu den ouden streelen.

JUDAS:

1300 Dees wonde in de oude borst wil traag of nimmer heelen.

SIMEON:

Of hij met Joseph spele of Benjamin, dat 's een.

JUDAS:

Zijn broër gelijk, als uit zijn aangezicht gesneên.

SIMEON:

Hij zij hem ongelijk in aard, natuur en zeden.

JUDAS:

Onwetend heeft dat wicht een groot verlies geleden.

SIMEON:

1305 Het groeie in deugden op, en vrees geen ongelijk.

JUDAS:

Zijn volle broeder was hem de allerwiste wijk.

SIMEON:

Hij vindt nog heuls genoeg aan zoo veel trouwe broeders.

JUDAS:

Uit éénen vader wel, maar uit verscheiden moeders.

1294 *verkeerling*: handel en wandel.

1295 *reed* enz.: spéélde met vader; (vlg. vs. 1301).

1296 *heeft trek tot*: trekt naar.

1300 *wil*: zal.

1305 *ongelijk*: verongelijking, onrecht.

1306 *wijk*: toevlucht, aanspraak.

SIMEON:

Wel Judas, wie komt hier? Ik hoor een droeve stem.

JUDAS:

1310 Dat 's Ruben. Och, hij komt, en drie paar broërs met hem.

Wat raad? Nu vrees ik 't al, ook zelfs ons stomme kudden.

SIMEON:

Het schijnt, hij heeft berouw, en komt zijn krop uitschudden.

RUBEN. SIMEON. JUDAS.

RUBEN:

Och, Broeders! spreekt toch: leeft het kind, of is het heen?

Ten minste toont mij 't lijk, opdat ik 't nog beween,

1315 En weenende verzacht het snerpen van den rouwe.

Gunt Ruben dezen troost, dat hij het kind aanschouwe,

't Zij levendig of dood. De dood versmoor' den haat:

Het lijk blijve onbenijd. Of heeft die spruit den smaad

Des doods nog niet bezuurd, waar is zij dan gevaren?

1320 Ontziet men mij dit stuk, zoo 't leit, nog te openbaren?

Och, Broeders! spreekt recht uit, en helpt mij uit den dut.

Och! zegt, waar Joseph bleef.

SIMEON: Hij droomt vast in den put.

RUBEN:

'k Heb overal gezocht, maar nergens hem gevonden.

SIMEON:

Hebt gij uw handen zelf dan aan den knecht geschonden?

RUBEN:

1325 'k Vernam den jongen niet in dien vervloekten kuil.

SIMEON:

Zijt gij daarin gedaald?

RUBEN:

Gij ziet, ik ben nog vuil.

1312 *krop uitschudden*: opgekropt gemoed uitstorten.

1313 *heen*: dood.

1318 *onbenijd*: met langer vervolgd door den nijd.

1320 *zoo 't leit*: zooals het daar ligt.

1321 *dut*: onzekerheid.

1324 *geschonden*: de handen schenden: schendend (doodend) de handen slaan — Zie o.a. V's *Geuzevesper*: „Schend uw handen aan geen vaders.” —

SIMEON:

Zoo legt gij toe, om al den handel te bederven.

RUBEN:

'k Verhoopte 't kind nog eens te troosten voor zijn sterven.

SIMEON:

Zeg liever: heimelijk te redden in den nood.

RUBEN:

1330 Och! toont mij Joseph toch, 't zij levendig of dood.

SIMEON:

Verrader van uw broêrs, dat zou u 't leven gelden.

RUBEN:

Het gelde ook wat het wil, men moet mij Joseph melden.

SIMEON:

Al wie van Joseph rept, zal Josephs gangen gaan.

RUBEN:

Het ga zoo 't wil: dit komt op d' eerstgeboren aan.

SIMEON:

1335 Gij hebt zijn dood bestemd: waartoe dit ijdel kermen?

RUBEN:

Ik stemde tot den put, om 't leven te beschermen.

SIMEON:

Beschermmer van uw broêr! nu schijnt gij bijster vroom.

RUBEN:

Och broeders! spreekt recht uit, en helpt mij uit den droom.

JUDAS:

Nu, Ruben, zijt gerust: ik zweer, hij is in 't leven.

RUBEN:

1340 Leêft Joseph? God zij lof! Waar is dan 't kind gebleven?

JUDAS:

Getroost u, dat hij leef — met eens genoeg gezeid.

RUBEN:

Zal ik mij troosten, geef mij kort en klaar bescheid.

1327 *al den handel*: de heele zaak.

1331 *gelden*: kosten.

1334 *dit komt enz.*: de eerstgeborene (Ruben) zal daarover worden aangesproken als eerst verantwoordelijke.

1341 *met eens genoeg gezcid*: en geen woord méér!

JUDAS:

'k Verkocht hem Ismaël, om twintig zilverlingen.

RUBEN:

O bloedgeld, zoo vervloekt als handen ooit ontvingen!

1345 Rampzalige, wat vloek heeft u zoo veer gebrocht?

Uw vromen broër voor slaaf ervvijanden verkocht

En Wilden, die, om roof, een roovers oorlog voeren?

Maar 'k zei best tammen: want zij vangen en beloeren
Uitheemschen; wij ons bloed en huisgenoot en maag:

1350 Opdat heel Syriën, en iedereen gewaag

Van zulk een koopmanschap, indien 't kome uit te breken.

De wijde wereld, die zoo loflijk weet te spreken

Van onzer vaderen godvruchtigheid, wil haast

Dit gruwlijk schellemstuk der zonen al verbaasd

1355 Vervloeken; als de druk des jongens hart doorsnijde;

Wanneer hij Hebron laat aan zijne slinke zijde,

In 't reizen, langs die droeve en harde en slaafsche baan,

En koom zijn aangezicht naar vaders huis te slaan.

Och, Ruben, vlie, en koom niet onder vaders oogen,

1360 Dat gij zijn tranen ziet: maar niemand zal ze drogen,

Als de afgeleefde en dorre en aangevochten man,

Die tijding hoorende, van druk niet schreien kan.

Och, vaders vloek wil mij eerst springen voor de schenen.

Zal hij ons wreedheid of zijn slavernij bestenen,

1365 Of alle beide, en welk van bei dan allereerst?

Wie naakt hem allerdichtst? wie houdt zich allerveerst?

Och, Judas! kon ik u een broedermoord betrouwen?

Waar zal ik heen? o wrok! wat kwaad hebt gij gebrouwen!

SIMEON:

Heeft Judas in uw oog zoo grootelijks misdaan?

1370 Gij zelf hebt tot dien put om beters wil geraân,

1353 *wil haast*: zal weldra.

1354 *al verbaasd*: geheel verslagen.

1361 *aangevochten*: bezocht met strijden en lijden.

1366 Wie zal het dichtst bij hem durven komen, wie het verst van hem wegblijven?

1367 Och, Judas! kon ik u Joseph toevertrouwen tot een . . . broedermoord!
of: Och, Judas! Kon ik denken, dat gij een broedermoord zoudt begaan!

En hij tot dezen koop. Het wulpsche bloed moet leeren:
Die thuis niet harden kan, gehoorzaam' vreemde heeren.

RUBEN:

Och, Rachels zoon! o vrucht van dat godvruchtig bed,
Eens in den put gedaald, en eens op prijs gezet,
1375 Op eenen zelve[n] dag, van zooveel broeders 'tzamen;
Waar berg ik 't hoofd van schaamte? ik moet mij eeuwig

SIMEON: (schamen.

Ja, schaam u, om uw moêr, als 't uitvalt zoo bekaaid;
Als gij zoo schaamteloos op vaders akker zaait
En ploegt, en eerloos mengt het kroost van zoon en vader.

JUDAS:

1380 Ik bid u, houdt gemak: dit dient vooral niet nader.

SIMEON:

Een eerlijk gezell! hij wordt van schaamte rood,
Met zijn godvruchtig bedde, en in zijn Bilha's schoot.

RUBEN:

Kan Dan en Naphtali dat lasteren verdragen?

JUDAS:

Mijn broeders, houdt gemak: hier wil al 't land af wagen.
1385 Hoe stil ik dit gevecht? Om Gods wil, zwijgt toch stil.

SIMEON:

Die 't al wil zeggen, hoor' dat hij niet hooren wil.

JUDAS:

Dit veldkrakeel zou licht 't verborgen stuk ontdekken.

RUBEN:

Ik tij naar de Arabiers, die in de naaste vlekken
Zich neerslaan; mogelijk verlos ik Joseph weêr.

SIMEON:

1390 Bloedschender, hou uw rust, of anderszins, ik zweer....

1372 *harden* („duren" in vs. 1291): het uithouden.

1377—1379 Verwijt aan Ruben van zijn overspel met Bilha.

1380 *dit dient vooral niet nader*: gaat niet verder zoo door, het is heelemaal niet van nut.

1383 Bilha was de moeder van Dan en Naphtali; *lasteren*: hoon.

1384 *hier wil enz.*: hier zal heel het land van gewagen.

RUBEN:

Waar ben ik, onder broêrs, of broedermoordenaren?

JUDAS:

Ik bidde u, Ruben! rust, en laat dit schelden varen.

RUBEN:

Ik heb mijn broêr beloofd te troosten: laat mij gaan.

JUDAS:

Hij riep u bij uw naam, en zag vast steewaart aan.

RUBEN:

1395 O Joseph, zaagt gij nog naar Ruben, om te ontvlieden?

JUDAS:

Ik kon niet denken, wat dat roepen wou bedieden.

RUBEN:

Hij bouwde te vergeefs op Rubens looze trouw.

JUDAS:

Mijn waarde broeder! rust, en matig uwen rouw,

En schik u naar den tijd: gij ziet, hoe 't staat geschoren.

1400 Ik geef den moed, zoolang hij leeft, nog niet verloren.

De jongen slijte een wijl zijn jeugd in slavernij.

Een slaaf raakt licht, door 't een of 't ander middel vrij:

Indien hij 't juk ontloope, en eens te lande uit rake:

Of treffe een goede luim, dat hem de meester slake;

1405 En menig slaaf, gezet in heerelijk bewind,

Verdoofde zelf 't geluk van 't welgeboren kind.

Wie weet waar Josephs heil en welvaart zij gelegen.

Het hangt veel aan 't geluk: dies zet u hier niet tegen,

Noch wik het niet te zwaar, dat beter kan beslaan.

1410 Het rad draait wonderlijk; maar Levi komt hier aan.

LEVI. RUBEN. JUDAS.

LEVI:

Ik heb een bok geslacht, om 't stuk een verf te geven.

1394 *vast*: al maar.

1404 *slake*: los, vrij late.

1405 *heerelijk bewind*: heeren-bewind.

1411 *het stuk een verf*: de zaak een schijn; maar ook, — dubbelzinnig! — den rok een roode kleur.

Nu met dit lauwe bloed dien rok met kunst bewreven,
En hier en daar besprengd, en dan door 't stof gesleurd,
En met de hand en tand gereten en gescheurd;

1415 Gelijk of eenig wild den jongen had verbeter.

RUBEN:

Wat zie ik, Josephs rok?

LEVI: Nu, niet te luid gekreten.

RUBEN:

Och Levi! gun mij, dat ik mijn verlangen blusch,
Dien lieven rok omhelze en nog voor 't leste eens kus;
Naardien mij Josephs mond noch aanschijn mag gebeuren.

JUDAS:

1420 Nu, broeder, geef hem 't kleed, en vrij zijn zat van treuren.

RUBEN:

O pluim, waarin het duifken stak,
't Welk wreede haviken vervoerden,
Terwijl het mij aan hart ontbrak,
En Haat en Nijd hun aas beloerden.

1425

O rok, o vaderlijk geschenk!
U zal ik nacht en dag omarmen,
Als 't hart in droeve tranen drenk.
U zal ik in mijn bed verwarmen.

1430

'k Zal, afgezucht door al 't geklag,
Met u al mijmerende spreken,
Gelijk of Joseph bij mij lag:
En telkens, als mijn oogen leken,
Zal ik haar wisschen met uw wol.

1435

O wol, o vacht, die 't lam bedekte,
Hetwelk ik blaten hoorde in 't hol,
Dat zijne onnoozle tranen lekte;
Dat op zijn blaten antwoord gaf,
Toen God en alle harders zwegen.

1440

Och Ruben! gij verdient een straf,
Die 't grootste schelmstuk op kan wegen.

1420 en vrij zijn zat: en geef hem vrij verzadiging, genoeg, voldaanheid.

1421 pluim: vederen kleed.

1427 drenk: verdrinkt in.

- 't Onschuldig kind hebt gij verdaan,
 En in dien jammerpoel gestooten.
 Dien ouden man gingt gij verraân
 En van zijn beste pand ontblooten.
 1445 O heilig, o onschuldig kleed!
 Men rekke en pijnige al mijn leden.
 Geen slag van sterven zij te wreed
 Voor mij, een ondier zonder reden.
 Och Vader! Ruben is dat wild,
 1450 Van 't welk uw Joseph werd verslonden.
 Hij heeft uw hartebloed gespild.
 Uw eigen zonen zijn de honden,
 Die 't hart, in 't wilde woeste veld,
 Vervolgden met hun bitse bekken.
 1455 Geloof niet wat men u vertelt;
 Hoe wij 't verbloemen of bedekken.
 Onnoozel kleed, onnoozle rok,
 Och, wat al jammers broedt een wrok!

LEVI:

- Geef hier dat kleed: ik zal 't bekladden, stukwijs boorden,
 1460 Besprenkelen met kunst.

JUDAS: Nu, geef het zonder woorden.

LEVI:

- Dit bloed verstrekk' schoon rood, mijn vinger een penseel.
 Zoo tart ik zelf Natuur en 't geestigste panneel.
 Hier moet ik 't sprenkelen, daar dik, daar dunner smetten;
 Hier scheuren, slapen; daar mijn scherpe tanden zetten;
 1465 Zoo slingeren door 't slijk, en trappen 't met den voet,
 Zoo 't zand vermengelen en slijk dooreen, en 't bloed.
 Wien zou men met dien rok aldus in slaap niet wiegen?

RUBEN:

Eerst broedermoorden, dan den vader nog bedriegen.

1459 *stukwijs boorden*: bij gedeelten boorden met een rooden rand (?); Dr. Stoett verklaart echter: „hier en daar uitrafelen.” „*Boorden*” kan beteekenen: borduren, versieren, dus hier met een rooden rand. Dit is in het verband waarschijnlijker. *Boorden* is het *remedie* tegen uitrafelen. *Boorden* in Stoetschen zin, zou hier alleen kunnen passen, indien boorden = boren. Een boorder was een gaten-boorder (Scheepsterm.)

Welk een afgrijslijkheid! Ontzien wij schand noch straf?
 1470 Och! eerst onschuldig kleed, nu lijkkleed, over graf
 En lijk des ouden mans, gij wordt nu mede schuldig,
 Ja, schuldiger dan wij.

JUDAS: Nu, broeder, zijt geduldig.

LEVI:

Indien gij zwijgt als wij, men kan niet kwaads vermoên.

RUBEN:

Wat al blanketsel heeft een schellemstuk van doen?
 1475 Men hoeft veel logens om één logen te bewimpelen.
 Bedriegers, gaat, bedriegt de harselooze simplen,
 En kleene kinders, maar geen man, die harsens heeft.
 't Verraadt ons al wat leeft, en al wat niet en leeft.
 De putgalm bauwt ons na: de heggen krijgen tongen,
 1480 De nesten ooren: hoort, hoe piepen oude' en jongen:
 Het veld heeft oogen: het geboomte sla dit ga.

LEVI:

Gij zorgt en vreest te vroeg.

RUBEN: Te vroeg niet, maar te spa.

Men paait zoo licht geen man, die pit heeft achter de ooren.

Dat moogt gij zien, wanneer men 't schelmstuk naar zal
 (sporen;

1485 De broeders, hoofd voor hoofd, bijzonder ondervraag;
 Op uw gebaren let; hoe zich een ieder draag;
 Doorsnufle plaats en tijd; bespiede, of wij verschelen.
 Het moorden is geen kunst, maar kunst een moord te helen;
 Uit éénen mond gelijk te stemmen overeen.

1490 Ook kan men bokkenbloed van 's menschen onderscheên,
 Door reuk, of kleur, of smaak, en wat wij nu niet droomen:
 Of ook het kind de rok van iemand zij ontnomen;

1473 *niet*: niets.

1481 *sla*: voor slaat?

1482 *zorgt*: hebt zorg, kommer.

1484 *moogt*: zult.

1485 *bijzonder*: afzonderlijk, persoonlijk.

1486 *gebaren*: houding.

1492—1493 *Versta*: men zou bijvoorbeeld een onderzoek kunnen instellen, of enz.

Of eenig wild ontrent die wildernissen waart.

Ik raas van ongeduld.

LEVI: Het kleed is nu geklaard.

1495 Koom Judas, lang mij 't geld.

RUBEN: O schrikkelijke dingen!

LEVI:

Ik tel er twintig, dat 's voor elk twee zilverlingen.

Daar, broeders, elk een paar.

RUBEN: Wat zie ik met geduld?

LEVI:

Nu, Ruben, neem uw deel: het zilver heeft geen schuld.

JUDAS:

Nu, Ruben, neem het geld!

RUBEN: Zou ik mijn handen schenden

1500 Aan dat vervloekte geld?

LEVI: Hoe zal dit spel nog enden?

Hou vast: aanvaard uw deel: wij deelen in 't gelijk.

RUBEN:

O bloedgeld, het zij veer, dat ik nog winning strijk

Uit broederlijk verlies: geen geld zal mij bevleken.

LEVI:

Zie toe, en wacht u wel 't verborgen stuk te ontdekken

1505 Met dees beteutertheid: gij zijt er mede aan vast;

Dies draag, als billijk is, met ons gelijken last.

RUBEN:

Hij drage alleen dien last, die raad gaf tot verkoopen.

LEVI:

Gij doemde hem ten put: hebt gij u niet verlopen?

RUBEN:

Helaas, om beters wil.

LEVI: 't Zij put, 't zij koop, tast aan.

1510 Wij zijn al even schoon: elk heeft zijn best gedaan.

RUBEN:

Mijn handen sidderen: waartoe worde ik gedrongen?

1497 *Wat zie ik met geduld:* Wat moet ik zien zonder mijn geduld te verliezen.

1503 *broederlijk verlies:* het verlies van mijn broeder.

Och, moordgeld, och, gij maakt mij schuldig aan dien jongen,
Mijn broër.

LEVI: Een halven broër, en slechts van vaders zij.

Gebroeders, zet u hier, op eene lange rij,

1515 En reikt mij elk uw hand, dat niemands mond zal roeren
Noch reppen van dit werk, maar helpen 't voort volvoeren,
Op halsstraf, wie zich hier een stip te buiten ga.

Zoo onderwerp ik mij der broedren ongena.

Nu lang mij elk de hand.

JUDAS: Nu, Ruben, zonder suffen!

1520 Tast toe.

LEVI: Lang hier de hand.

RUBEN: Hoe laat ik mij verbluffen.

LEVI:

Zoo krijgt de handel klem. Voor 't uiterste besluit,
Met macht naar Mambre toe, een knaap en 't kleed vooruit,
Wij achter aan. De knaap mag tegens vader zeggen:

Wij vonden dezen rok, geslingerd in de heggen,

1525 Op 't wilde woeste veld, zoo bloedig en beslijkt.

Is 't Josephs rok, of niet? Bezie, wat dit gelijkt.

Dat zien zal hem terstond van hart en zin berooven,

En 's droomers liefde doen het ongeluk gelooven.

Houdt gij u in 't begin zoo koel, zoo droog als ik,

1530 Dan steent en trapt den vloer, totdat men hem verkwikk'.

Ik weet den ouden knecht, van de eerste vrees verzezen,

Ook grootvaâr en 't gezin zoo geestig te belezen,

Dat elk haast roepen zal, verwonderd in zijn geest:

Hoe stil is 't huis, als was er Joseph nooit geweest!

1535 Nu, Ruben, zijt gerust: ik wil vrijpostig voorgaan.

Was 't anders, Joseph zou met uw geboortrecht doorgaan.

Komt, volgt mij algelijk, en spreekt uit éénen mond.

Dat geldt naar Hebron toe.

1518 *Zoo onderwerp ik mij:* insgelijks onderwerp ik mij.

1521 *Voor 't uiterste besluit:* Tot slot ten laatste.

1522 *macht:* spoed.

1523 *De knaap mag:* Laat den knaap.

1528 *'s droomers liefde:* liefde tot den droomer.

1529 *droog:* laconisch, „leuk.”

- RUBEN: Gaat voor: ik volg terstond.
 Mijn God, ik schrik. Och, wat een huis wil ginder leggen,
 1540 Wanneer die logenboô den Vader aan koom' zeggen,
 Hoe 't kleed gevonden zij op 't veld, en toon' hem dat,
 Gescheurd, gesleurd, gesleept, van stof en bloed beklad.
 Met wat voor ooren zal hij 't hooren? hoe zich houwen?
 Met wat voor oogen 's kinds bebloeden rok aanschouwen?
 1545 Mij dunkt, ik zie met wat een jammerlijk gestalt
 Hij de armen smijt van een en achterover valt
 Met zijnen blooten kop; al 't aangezicht geschapen
 Natuurlijk als een lijk: de maagden, kinders, knapen,
 Ons vrouwen, moeders, en 't geheele huisgezin
 1550 Toeschieten op 't misbaar: den kleenen Benjamin,
 Aan zijne voeten staande, op 't schreien van de moeders,
 Beschreien onbewust 't verlies zijns trouwen broeders.
 Ja, schrei vrij, arrem kind, want gij verliest wel 't meest.
 Hij riep op 't lest om u, met een beangsten geest.
 1555 Zijn blinde grootvaâr komt al bevende, op dat schreien,
 De huisdeure uit, en laat zich onder de oksels leien,
 Met kommerlijken gang: o stijve, stramme stok,
 O blindeman, bedank uw blindheid: want de rok
 Des allerzoetsten neefs kan u geen droefheid baren;
 1560 Maar hou de hand van 't kleed. O schors van honderd jaren
 En zeventig min drie, waart gij zoo doof als blind,
 Of slecht van ouderdom, als 't jongstgeboren kind,
 Zoo zoudt gij tandeloos dat leed niet moeten kauwen.
 Mijn broêrs, niet meer mijn broêrs, hoe zie ik zonder
 (flauwen
 1565 Den vader zwijmen? hoe kan Ruben 's harten grond

1545 *gestalt*: houding.

1547 *blooten*: kalen; al 't aangezicht enz.; een natuurlijke lijkkleur over heel het gelaat.

1552 *onbewust*: niet wetend en begrijpend.

1557 *stok*: stokoude.

1558 *bedank*: wees blij met.

1559 *allerzoetsten neef*: allerliefsten kleinzoon.

1562 *slecht*: simpel, kindsch.

1564 *zonder flauwen*: zonder zelf onmachtig te worden.

- Bedekken, dat er niet een woord berste uit zijn mond?
 Wij, moorders, staan beducht, waar vader zij gebleven,
 En Levi drukt mijn hand: zwijg stil, of 't geldt uw leven.
 Zoo blaast hij mij in 't oor. Was ik een zoutpilaar,
 1570 Zoo stom, gelijk moi Lots, zoo liep gij geen gevaar,
 Dat Ruben 't melden zou, met wenken of met woorden.
 Gij, broederslagers, dwingt mij mee tot vadermoorden.
 Zoo morre ik binnensmonds, half dood van schrik en
 (schroomt',
 En word terwijl gewaar, hoe vader weer bekoomt,
 1575 Als uit een naren droom: hoe op die dorre wangen
 Van wederzijde een traan blijft aan de rimpels hangen.
 Hij scheurt in 't end zijn kleed, zijn borst, zijn baard, zijn
 (haar,
 Als een krankzinnig mensch, en huilt met groot misbaar:
 „Dit 's Josephs eigen rok: het wild heeft hem verbeten;
 1580 Een ongenadig dier mijn troost, mijn hart, gegeten.
 Och, vrouwen! laat mij gaan. Och, kinders! laat mij los.
 Gaat, roept een winterbeer, een tiger uit het bosch,
 Dat zij den vader ook, gelijk den zoon, verslinden.
 Weg, troost van kinderen, van vrouwen, magen, vrinden.
 1585 Mijn zoon, wat tiger draagt u in zijn ingewand?
 Op, Vader, zoek uw kind: begraaf het met uw hand.
 Gij vindt misschien in 't woud, in woeste wildernissen,
 Een lid, zoo zult gij niet den heelen Joseph missen.
 Ja, vond ik voet of hand, of hoofd of been, of iet,
 1590 Tot troost in mijnen rouw: nu heb ik anders niet
 Dan 't kleed, met bloed besprengd. Ik kus die roode smette,
 Dees reten van den rok, daar 't wild den tand in zette.
 Och, had een heete koorts dat jeugdig vier gebluscht
 In de oogen; ik die zelf geloken en gekust,
 1595 En 't stervende aangezicht met tranen overgoten,
 En na den doodssnik nog dien bleeken mond gesloten!
 't Had mij aan troost, noch u aan uitvaart niet gefaald.

1567 waar vader zij gebleven: of vader zal blijven in zijn bezwijming of niet.

1570 moi Lots: onze voormoeder, Lot's vrouw.

1589 vond: mocht ik vinden.

- 'k Zou denken: 't kind heeft zijn natuurschuld vroeg betaald.
 Of zoo gij sneuvlen most, nog liefst door menschenhanden,
 1600 Dan op het eenzaam veld, door leeuw of luiperds tanden:
 Want 's menschen hart altijd tot zijns gelijken trekt.
 Uw vijand had nog 't lijk met aarde wat bedekt,
 Of iemand langs den weg den doode nog begraven,
 En 't lekker aas misgund de kraaien en de raven.
- 1605 O ramp, voltooit gij zoo in 't end 't rampzalig jaar,
 Hetwelk mijn Rachel lei van 't kraambedde op de baar;
 Mijn bed schoffeen zag van mijnen oudstgeboren;
 Mijn dochterken verkracht; mijn zonen, döl van toren
 En wraak, dien moord begaan aan Hemor en zijn stad;
 1610 En al 't Hebreewsch geslacht verlasterd en beklad,
 Met merkelyk gevaar van goed, en bloed, en leven.
 Waar laat ik mij van rouw? waar wordt mijn geest ge-
 (dreven?)
- O honderd zeven jaar, wat stapelt gij op een?
 'k Heb in mijn jeugd verdriet en dienstbaarheid geleên:
- 1615 Mijn broeders wrok bezuurd, veel jaren moeten zwerven;
 Maar 't leste valt mij 't zwaarste. Ik ga met Joseph sterven.
 Gaat, kinders, graaft een graf: mijn beenen worden stijf."
 Zoo dunkt mij dat hij kermt, en gordt een zak om 't lijf,
 En jammert nacht en dag; hetzij de zon in 't oosten
- 1620 Verrijze, of dale in 't west, geen mensch kan Vader troosten.
 Och, de ouders telen 't kind en maken 't groot met smart:
 Het kleene treedt op 't kleed; de groote treên op 't hart.

1599 *sneuvlen*: het leven verliezen; *liefst*: liever.

1602 *had*: hadde, zou hebben.

1607 Ziet op Rubens' overspel.

1609 *begaan* = onbep. wijs.

1611 *merkelyk*: zeer merkelyk.

1618 *zak*: rouwkleed, naar Oostersch gebruik.

